

A cegei Wass család a középkorban*

A családi levéltár

A cegei Wass család Erdély egyik legrégebbi családja, leszármazásának pontos rendje a 14. század elejétől máig folyamatosan megállapítható. Levéltárunk, amely nagyjából 800 éven át gyarapodott, az erdélyi forrásviszonyok között nagyszámú, mintegy 660 középkori (1542 előtti) oklevélszöveget tartalmaz. A család kezeléséből valamikor 1909 után, de még az impériumváltás előtt került gr. Wass Béla (1853–1936) jóvoltából letétként az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltári gyűjteményébe, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába.¹ A család adoptált ágának, pontosabban Wass-Tarjányi Ákosnak (1900–1983) kezelésében maradt egy töredék, amelyet 1942-ben még átvizsgálhatott a Cegere ellátogató Entz Géza művészettörténész (1913–1993), ennek azonban további sorsáról nem tudunk semmit.²

Az EME 1943-ban sürgősen elvégzendő feladatai közé sorolta az erdélyi középkori oklevélkorpusz összeállítását, és az Erdélyi Tudományos Intézettel karöltve közös vállalkozásban látott a terv – amelynek kidolgozója és irányítója Jakó Zsigmond volt – megvalósításához.³ Az akkori tervnek megfelelően a családi és közületi levéltárakból – a rendezési munkálatok részeként – kiemelték a középkori okleveleket, majd önálló sorozatként kezelve időrendbe helyezték és darabonként jelzetelték.⁴ Az ilyen irányú anyaggyűjtéssel és rendszerezéssel párhuzamosan megindult a feldolgozó munka és a közlés is. Mivel a munka akkori fázisában a teljes erdélyi oklevéltanyag előzetes összegyűjtésére és a teljes anyag ismeretében végzett edíciós munkára nem volt lehetőség, kézenfekvőnek látszott a középkori oklevelek közlését (családi) levéltárunként elkezdni. Ennek megfelelően tervbe vették a véglegesen rendezett levéltárak anyagának ismertetését és azok közzétételét.

* A tanulmány függelékeként közölt családfán szereplő dátumok, ha forrásjelzetek nem követik, a Wass család levéltárából való oklevelekre utalnak (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára [a továbbiakban: ENMLT], Wass család levéltára [a továbbiakban: Wass cs lt]). Az idézett oklevelek eligazítanak a leszármazás rendjét és a rokon viszonyokat illetően a 16. század közepéig, illetve tájékoztatnak az egyes családtagok említésének időhatáraitól.

¹ „Czegei gróf Wass Béla a gróf Wass családnak nálunk elhelyezendő czegei levéltárához előjáróban s a maga nevében egyletűre 4 darab középkori (1330–1399 közti) oklevelet helyezett el nálunk.” Erdélyi Pál: *A gyűjtemények állapota és gyarapodása 1908-ban.* = *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1909. évre.* Szerk. Schilling Lajos. Kvár 1910. 24. – A letétbe helyezés pontos időpontja jelenleg nem állapítható meg, mert az EME saját irattárához, amelyet a Kolozsvári Állami Levéltárban őriznek, nem férhet hozzá a történeti kutatás. A letétbe helyező Wass Béla a kolozsvári református kollégiumban, majd Svájcban, Németországban és Franciaországban tanult, 1892–1896 között országgyűlési képviselő, az első világháború előtt néhány évig Szolnok-Doboka vármegye főispánja, 1925-től pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke volt (Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái.* I–XIV. Bp. 1891–1914. XIV. 1438).

² Erről egy másfél oldalas ismertetés meg is jelent: Entz Géza: *Wass-Tarjányi Ákos családi levéltára Cegén.* Erdélyi Múzeum (a továbbiakban: EM). XLVIII(1943). 109–110 (ugyanazt Jakó Zsigmond *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának 1942. évi működéséről* c. munkája függelékeként is közzétek, Kvár 1943. 23–24). Lásd még: Entz Géza: *A cegei Wass-kastély.* Ellenzék (Kvár) LXIII(1942). 270. sz. (1942. XI. 28.). 9. (a továbbiakban: Entz: *Wass*). – A töredék tervezett Kolozsvárra szállítása és biztonságba helyezése valószínűleg a háborús események miatt sajnálatos módon elmaradt. „Wass-Tarjányi Ákos földbirtokos úr (Cege) szintén felajánlotta letétként az Erdélyi Múzeum 1943: 109–110. l-jén ismertetett becses családi levéltárát. Beküldése még nem történt meg, de bizonyára hamarosan őrizetünkben láthatjuk a Wass grófok archívumához értékes kiegészítéseket nyújtó levéltárát.” Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának 1943. évi működéséről.* Kvár 1944. 20–21.

³ Jakó Zsigmond: *A középkori okleveles források kutatása Erdélyben.* = *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia. Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* I. (1023–1300). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond. Bp. 1997. – II. (1301–1339). Jegyzetekkel regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond. Bp. 2004. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 26, 40. – A továbbiakban: CDTrans) I. 28–29.

⁴ „Időrendben elhelyezett levéltárainkat most nem számítva, eddig a br. Jósika család hitbizományi, a Bánffyák nemzetségi, a gr. Teleki család kendilónai, a gr. Wass, Macskási és Toroczka levéltárak középkori anyagát emeltük ki.” Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának 1942. évi működéséről.* Kvár 1943. 10.

Ezek nemcsak a levéltári anyagon alapuló tudományos igényű kutatásokat segítették volna, hanem a tudomány elismerését is ki kívánták fejezni az irataikat letétbe helyező családok iránt. Az ismertetések tartalmazták volna az illető levéltár történetén kívül – az anyagban való tájékozódás megkönnyítése végett – a tulajdonos család ízenkénti leszármazását, rokoni összeköttetéseinek és birtoklástörténetének vázlatát, a teljes anyag csomónkénti (fasciculusonkénti) tájékoztató jegyzékét, a levelezés (missilisek) felsorolását és – ami ebben a vonatkozásban a legfontosabb – minden egyes középkori oklevél magyar nyelvű regesztáját (kivonatát). Az egyes levéltárakat külön füzetekben, de azonos elvek szerint ismertették volna. A sorozat azonban a második világháborút követő változások miatt sajnos mindjárt az első füzet után elakadt. Az egyetlen megjelent ismertető a torokószentgyörgyi Thorotzkay család levéltárának bemutatását tartalmazta,⁵ a sorozat tervbe vett második kötete, a Wass-levéltár ismertetése már csak az 1542 előtti anyagot illetően készült el, és természetesen nem jelenhetett meg nyomtatásban. A Wass-levéltár középkori darabjait a klasszika-filológus Valentiny Antal (1883–1954) egyetemi könyvtárigazgató regesztázta nyugdíjazását követően, az 1940-es években,⁶ a maitól némileg eltérő gyakorlatnak megfelelően, munkája azonban a mai napig kéziratban maradt.⁷ Noha az Egyesület levéltárát 1949-ben államosították,⁸ és az a Román Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárába (annak levéltári részlegébe),⁹ majd pedig 1974-ben – az akkor megjelent új levéltári törvény alapján – a kolozsvári Állami Levéltárba került át, az 1990-ben újjászerveződött Múzeum-Egyesület tervbe vette a levéltári ismertető befejezését és közzétételét. A feldolgozó munka során természetesen leginkább a birtokos Wass család történetéhez gyűltek adatok; ezek felhasználásával most középkori történetüket foglalom össze, annál is inkább, mivel az erdélyi megyei nemescsaládok közül kevésnek maradt meg ekkora terjedelmű összefüggő levéltára.

Az erdélyi középkori társadalomtörténet gerince a családtörténet kellene hogy legyen,¹⁰ mindazonáltal a téma kevésbé kutatott. Az ilyen jellegű kutatások elhanyagoltságát jól mutatja, hogy Kiss Bálintnak (sz. 1848) az erdélyi középnemes családokról a Turul hasábjain közel száz évvel ezelőtt közölt tanulmányai óta nagyon kevés *feldolgozás* látott napvilágot, és szinte egyáltalán nem jelentek meg előképül szolgáló modern munkák.¹¹ Leszármazási táblák dolgában, ideértve

⁵ *A torokószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára*. Ismerteti Jakó Zsigmond és Valentiny Antal. Kvár 1944 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1. sz. – a továbbiakban: ThorotzkayLt).

⁶ „[...] E munkákkal párhuzamosan folyik 1541 előtti okleveleink regesztázása. Dr. Valentiny Antal ny. egyetemi könyvtárigazgató úr odaadó lelkesedéssel végzi ezt a fáradságos és diplomatikai gyakorlatot igénylő feladatot. Alapos regesztái éppúgy nélkülözhetetlen segédeszközei lesznek levéltárunk kutatóinak, mint amilyenek ma is törzsgyűjteményeinkre első levéltárosunk, Szabó Károly kivonatai. Eddig a Jósika hitbizományi és a Thorotzkay-levéltár középkori darabjairól, a gr. Wass-levéltár hatalmas anyagának majdnem feléről készültek el a regeszták.” Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1943. évi működéséről*. Kvár 1944. 13–14. – „Dr. Valentiny Antal a gr. Wass-levéltár középkori darabjainak korábban elkezdett regesztázásával eljutott az 1425. évig.” Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának 1944. évi működéséről*. EM LVI(1994). 94.

⁷ A kézirat nem tartalmazza azoknak az okleveleknek a regesztáit, amelyeknek elvesztek ugyan az eredetije, de hosszabb-rövidebb kivonatai fennmaradtak a levéltár Huszti András által készített 1754-es elenchesében (e depertiták összegyűjtését és feldolgozását a jelek szerint Valentiny nem is tűzte ki maga elé célul), és hasonlóképpen hiányzik belőle néhány eredeti és a csak késői másolat formájában fennmaradt olyan oklevél regesztája is, amely nem került elő az akkori rendezés alkalmával.

⁸ *Jegyzőkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület önkényes megszüntetéséről* (1950). EM LIII(1991). 183.

⁹ Ursuțiu, Maria: *Din istoria Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Arhiva istorică*. Biblioteca și cercetarea XXII(2000). 22–32. – A Wass-levéltárról rövid, román nyelvű, sokszorosított ismertető jelent meg, de az nem tartalmazza a középkori okleveleket. Lásd: Ursuțiu, Liviu–Ursuțiu, Maria: *Repertorii*. Arhive familiale 3–7. Cluj-Napoca 1974. 127–158.

¹⁰ A modern családtörténet feladatairól lásd Kubinyi András: *A magyar genealógiai kutatás*. Levéltári Közlemények. XLI(1970). 213–221; Szentpétery Imre: *Történelmi segéd tudományok*. = *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp. 1932. 348, 351.

¹¹ Kivételnek számít: Jakó Zsigmond: *A farnasi Veres család*. = *Emlékönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy, Pozsony Ferenc. Kvár 1999. 211–231. – Magyarország viszonylatában a téma klasszikusa Fügedi Erik: *Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja*. Bp. 1999² (a továbbiakban: Fügedi: *Az Elefánthyak*); emellett módszeres elemzésével tűnik ki Petrik Iván kitűnő esettanulmánya, amelyben

az erdélyieket is, Engel Pál (1938–2001) hatalmas adattárának megjelenése óta (2001)¹² sokkal jobban áll a kutatás, de ő elsősorban a fontosabb politikai szerepet betöltő családokról gyűjtött adatokat, és emiatt a Wass család leszármazását is nagyjából csak a 14. század végéig követte nyomon, mivel ők azután visszaszorultak a szerényebb megyei keretek közé.

Megjegyzendő, hogy a Wass-levéltár középkori okleveleinek egy részét már korán, a kéziratos gyűjtés korában használta a tudományos kutatás, noha a birtokjogok védelme általában megkívánta ezek elzárását a nyilvánosságtól.¹³ A levéltár 18. századi rendezője, a jogtudós Huszti András (1700?–1755) 1743-ban *Genealogia heroica* címmel elkészítette a család történetét, és munkájába 27 középkori oklevél és 18 újkori irat teljes szövegét is bemásolta.¹⁴ A kéziratról további másolatok készültek, és így az oklevélszövegeket mások is ismerhették és használhatták, de bizonyára közvetlenül a családi levéltárból is hozzáférhetővé váltak szövegek. Bár a másolatok filiaációja ilyen irányú rendszeres kutatás nélkül nem állapítható meg, megemlíthető néhány olyan gyűjtemény, amely a Wass-levéltárból származó középkori szöveget tartalmaz: például Kaprinay István (1714–1785) jezsuita történétíró kéziratos másolatgyűjteménye, akihez ezek Dobai Székely Sámuel (1704–1779) közvetítésével kerültek,¹⁵ és Fejérvári Károly¹⁶ (1743–1794) vagy Gheorghe Şincai¹⁷ (1754–1816) másolatgyűjteménye. Utóbbi hasznosította is másolatait a románok történetét elsőként összefoglaló munka, a *Hronica românilor* című könyvében (ide 24 középkori oklevél szövegét vette be, egyeseket csak kivonat formájában).¹⁸ Ugyanígy Kemény József (1795–1855) monumentális *Diplomatarium Transsylvanicum* és kiegészítései (*Appendix* és *Supplementum*)¹⁹ is tartalmaznak szövegeket a Wass-levéltárból.

Ugyanban megjelentek már nyomtatásban szórványközlések Pray György, Katona István gondozásában, Fejér György *Codex diplomaticus*ában vagy Wenzel Gusztáv *Árpádkori új okmánytár*ában,²⁰ de a levéltár ezen legrégebbi anyagát javarészt a jogász és történész Deák Farkas (1832–1888) közléséből ismerhette meg a szakkutatás. Ő ugyanis Wass Ádám gróf (1822–1893) úrbéri kárpótlási pereinek pesti intézőjeként²¹ és egyben barátjaként is hozzáférhetett az

egy középbirtokos megyei nemesszalád sorsát mutatta be: *A Pelejteiek. Egy középkori Zemplén megyei köznemesi család vizsgálata*. Fons VII(2002). 199–247.

¹² Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. MTA Történettudományi Intézete [Bp.] 2001 (CD-ROM, a továbbiakban: Engel: *Genealógia*).

¹³ Erdélyben a helyzetet csak a 19. század második felében véghezvitt úrbéri kárpótlás változtatott, akkortól ugyanis a birtokjogok védelmét biztosító iratoknak már csak történeti értéke volt. 1817-ben azonban Wass Dániel (†Kvár 1844) még ezt írta testvéreinek: „Vigyázní kell reájok [ti. a Dersöfi családra, akik Wass Dezső maradékai lennének], hogy a familia archivumába be ne üssék az orrokat, mert idővel familiánknak káros lehetne” (Wass cs lt, 8460. sz.).

¹⁴ Huszti levéltárrendezésére lásd W. Kovács András: *A levéltárrendező és családátörténész Huszti András. = Emlekkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf. Kvár 2004. 261–274.

¹⁵ Budapesti Egyetemi Könyvtár, *Collectio Kaprinayana, tomi in quarto*. Tomus XVIII. 32–35, 37–39.

¹⁶ *Analecta monumentorum omnium aevi Hungarica*. Opera et studio Caroli Fejérvári de Keresztes colecta. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 2211/I–III. Az első kötetben pl. nr. CCCLIX–CCCLXV.

¹⁷ A 18–19. század fordulóján Wass Dániel gróf (†1811) jószágigazgatóként és fiai házitanítójaként alkalmazta őt.

¹⁸ Şincai, Gheorghe: *Hronica românilor*. Tom. I–III. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoie. Buc. 1967–1969 (Opere I–III), passim.

¹⁹ Mindhárom sorozat az ENMLt-ban volt, ma ezeket a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzik. A *Diplomatarium Transsylvanicum*ban (II. 398) pl. megtalálható egy 1411. IV. 25-i (sab. p. Georgii mart.) szöveg, amelynek eredetije állítólag a Wass család levéltárában lett volna, de Huszti *Registruma* nem tartalmazza, és emiatt egyelőre gyanúval kezelendő. Az oklevélre Aurel Răduțiu hívta fel a figyelmemet, szívességét ezúton köszönöm.

²⁰ Az idézett munkák: Pray, Georgius: *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti*. I–V. Vindobonae 1764–1770; *Historia critica regum Hungariae*. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata a Stephano Katona. I–XLII. Pestini–Budae–Posonii et Cassoviae–Colotzae 1779–1817; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. Tom. I–XI. Budae 1829–1844 (a továbbiakban: CD); *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár*. Kiad. Wenzel Gusztáv. I–XII. Bp. 1860–1874.

²¹ Levelezésük java része erről szól, lásd Wass cs lt, 7257–7284. sz.

akkor még a család kezelésében levő levéltár középkori okleveleihez, melyekből több részletben ki is kölcsönzött darabokat. Épp emiatt némelyik el is veszett,²² de a *Hazai okmánytár*²³ szerkesztői számára Deák közvetítette az Árpád-kori okleveleket, és közel hatvan szöveget tett közzé a *Hazai oklevéltárban*.²⁴ Ugyancsak tőle származik a levéltár első tudományos ismertetése,²⁵ és mint egyik levelében leírja, szándékában állt egy Wass-oklevéltár összeállítása is.²⁶ A *Hazai oklevéltár* utáni országos vagy tartományi korpuszok pedig, amelyek némelyike ma is folytatódik, már nagyobb számban tartalmaznak szövegeket a Wass-levéltárból.

A kezdetek

A családi levéltár legrégebbi szövege III. Béla (1172–1176) említésből ismert privilégiuma, mely szerint a király – Bizáncban („Görögországban”) véghezvitt vitézi tetteik jutalmául – Lobnak és testvéreinek, Tamásnak adományozott kilenc Doboka vármegyei birtokot (1. és 2. kép). A két testvér ahhoz a kisszámú előkelő réteghez tartozhatott, amelyik a király környezetében élt, nyugati mintára páncélt, lovagi fegyverzetet viselt, és élesen elkülönülve a hadakozó nemesség nagyobb részétől, amely még csak könnyű fegyvereket (nyíl, kard) használt, páncélt nem öltött magára.²⁷ Az adományozott birtokok egy része Kolozsvártól ÉK-re, Szék közelében van: Vászol (későbbi nevén Szentgyed), a vele szomszédos Omboztelke, Füzestelke, Paptelke, Kondormárk (utóbbi három még a középkorban elnéptelenedett), Mohaly, Alsó- és Felsődevecser (ma Kis- és Nagydevecser). A legutolsó, Igalja (a későbbi Szentandrás) valamivel távolabb, Beszterce közelében található.²⁸ Az oklevél nem mentes az interpoláció gyanújától, ugyanis a két Devecser szerepeltetése (Alsó- és Felső-), illetve a *telek* végződésű helynévadás (Omboztelke, Füzestelke, Paptelke)

²² Wass cs lt, 1877: 8319–8320. sz. – Deák Farkas váratlan halála után öccse, Deák Lajos visszajuttatta a családnak azokat az okleveleket, amelyeket az elhunyt hagyatékában talált (Wass cs lt, 1888: 7286. sz.). – Valószínűleg ugyancsak a kölcsönzések számlájára írható, hogy elveszett a levéltár 1412. I. 20-i oklevele, amelyet Franz Zimmermann 1902-ben a családi levéltárból közölt. Ő egyébként 1890–1891 között több levelet is írt Wass Ádámmal a szász vonatkozású középkori oklevelek közlésének ügyében (Wass cs lt, 8436–8440. sz.). A hivatkozott oklevél kiadása: Zimmermann, Franz–Werner, Carl–Gündisch, Gustav: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Hermannstadt – Bukarest 1892–1991 (a továbbiakban: Ub). III. 517.

²³ *Codex diplomaticus patrius [Hungaricus]. Hazai okmánytár*. Kiad. Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Stummer Arnold–Ipolyi Arnold–Véghely Dezső. I–VIII. Győr–Bp. 1876–1891 (a továbbiakban: HOkm).

²⁴ *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Bp. 1879 (a továbbiakban: HOkI).

²⁵ Deák Farkas: *A gróf Wass-család czegei levéltáráról és a gyekeli Wesselényi-síremlékről*. Századok (a továbbiakban: Sz) VIII(1874). 301–311.

²⁶ Deák Farkas levelei Wass Ádámmal: „a levelek vissza nem küldésének oka ifjú könnyelműség, mindig nagy terveim voltak, hogy egy kötet Wass Codexet fogok szerkeszteni; majd haza viszem magam” (Wass cs lt, 1888: 7284. sz.). – „A három Árpád-kori okmányt is lemásoltuk és már meg is jelentek a Codex Patrius VI. kötetében.” „Az ide visszazárt 3 darab Árpád-korit pedig őrizze meg nagyságod, mert ezek a levéltár legdrágább kincsei” (Wass cs lt, 1877: 7275. sz.). – „Az okiratok igen szépek s a társulat [= Magyar Történelmi Társulat] éljenzéssel fogadta, midőn náluk szóbeli jelentést tettem a múlt csütörtök este [a Wass lt okleveleiről]. Már munkában vannak egy pár nagyon ép pecsét lemetzés – és az okiratok lemásolás végett” (Wass cs lt, 1877: 7276. sz.). – L. még Wass cs lt, 1874: 7257. sz.

²⁷ Az erdélyi nemesség kialakulására lásd Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2. sz. – a továbbiakban: Mályusz: *Az erdélyi társadalom*). 18 skk.

²⁸ Az idézett helységekre a legfontosabb irodalom: Szentgyed: Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp. 1987–1998 (a továbbiakban: Györffy). II. 88–89; Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok–Doboka vármegye monographiája*. I–VII. Deés 1900–1905 (a továbbiakban: Kádár–Tagányi). VI. 326–342. – *Omboz*: Györffy II. 83; *Füzestelke*: Györffy II. 69; Kádár–Tagányi III. 499. Szentgyed tartozékaként 1354-ben már csak *locusnak* mondják: *in loco Fizeez*, lásd *Documenta Romaniae Historica*. C. Transilvania. Vol. X–XIV. Intocmit de Belu, Sabin–Dani, Ioan–Răduțiu, Aurel–Pervain, Viorica–Gündisch, Konrad G.–Rusu, Adrian–Andea, Susana–Gross, Lidia. X–XIV. Buc.–Cluj 1977–2002 (a továbbiakban: DocRomHist C). X. 269–270, 1354. V. 31. – *Paptelke*: Györffy II. 84; Kádár–Tagányi V. 404–405. – *Kondormárk*: Györffy II. 76; Kádár–Tagányi IV. 287–288 (Kendermart). – *Mohaly*: Györffy II. 81; Kádár–Tagányi V. 183. – *Devecser*: Györffy II. 66; Kádár–Tagányi III. 290, 299. – *Igalja* (Szentandrás): Györffy II. 31; Kádár–Tagányi VI. 31.



1. kép. A Wass család adománylevele (Wass cs lt [1176–1196], 1349. XII. 15-i átiratban. MOL DF 252690)

későbbi korra jellemzőek.²⁹ Az adománylevél nem maradt fenn eredetiben, és csak Béla királyfi (a későbbi IV. Béla király) 1230-as megerősítő oklevele említi.³⁰ Utóbbi is azonban csak egy kései, 1349-es átiratban hagyományozódott ránk, amikor is az erdélyi káptalan az akkor Kolozs vármegyei ispán, Wass Miklós³¹ kérésére átirta az 1230-as megerősítő oklevelet.³² Az 1230-as megerősítés szerint az eredeti adománylevél valamikor korábban elveszett, de Lob fia, bizonyos *Chama* (= Csoma) kérésére megújítja az abban foglalt adományt. Ha azonban az 1230-ban említett Csoma valójában azonos azzal a *Chomával*, akit 1315-ben a családhoz tartozó Jakab apjaként említ egy minden kétséget kizáróan hiteles oklevél,³³ akkor az 1230-as oklevél valójában későbbi személynevet tartalmaz, és ez csak erősíti a családtörténet legkorábbi forrásának áthagyományozása körüli kérdőjeleket. Ennek ellenére biztosra vehető az, hogy a 13. században már a család kezén volt az adománylevélben említett birtokoknak legalábbis egy része.

A Wassok ezt a területet valószínűleg betelepítéssel tették értékesebbé. Több faluról feltételezhető, hogy ők telepítették, mert hiteles oklevelekben a 14. század elején jelennek meg először, és az adománylevélben leírt területen fekszenek. Ilyen telepítés lehet Szentgothárd (1320),³⁴

²⁹ Jakó Zsigmond magyarázata. Lásd CDTrans I. 12. sz. [1176–1196]. Mivel az idézett oklevelek sokszor különböző kiadásokban is hozzáférhetők, könnyebb azonosításuk érdekében a forráshely után zárójelben megadom az oklevél keltét is.

³⁰ CDTrans I. 157. sz. (1230)

³¹ HOKl 256. (1349. XI. 4. e.)

³² *Documente privind istoria României*. C. Transilvania. Veacul XIV. vol. I–IV. București 1953–1955 (a továbbiakban: DIR C. veacul XIV). vol. IV. 696. (1349. XII. 15.)

³³ CDTrans II. 256. sz. (1315. XI. 13.)

³⁴ Első említése: CDTrans II. 353. sz. (1320. III. 3.) – Kétes hitelű vagy hamis oklevelekben Szentgothárd korában is megjelenik: CDTrans I. 2. sz. (1060–1063) 200. sz. (1245)



2. kép. Lob és Tamás, a Wass család ősei.

Képzelti arcképek a 18. századból. (Huszti András: *Genealogia heroica*. 9^o)

Szentiván (1315),³⁵ ahol hospesek létezéséről van tudomásunk,³⁶ Szászszilvás (1321),³⁷ amelynek előtagja valószínűleg betelepített szász lakókra utal. Az adománylevelben nem szereplő Cegéről – amely kétes hitelű oklevélben már 1291-ben megjelenik,³⁸ hiteles oklevélben pedig legkorábban 1315-ben³⁹ – pusztá személynévből képzett elnevezése alapján feltételezhető, hogy a 13. század közepe előtt keletkezhetett.⁴⁰ Korai birtoklás lehetett a Bonchidától Ny-ra, a dobokai vár közelében fekvő Csomafája is, amelyik nevét vélhetőleg a Wassok ősétől, *Chomától* kapta, és bizonyosan a 14. század előtt keletkezett,⁴¹ noha oklevélben csak 1307-ben jelenik meg először.⁴² Ebben,⁴³ illetve tartozékában, Biszótelkében⁴⁴ a Wassoknak örökjögű része volt a 14. század elején.

Néhány, a III. Béla adománylevelében szereplő birtok már a 14. század elején nem volt a Wassok kezében. Kondormárkot és Ombozt Károly király (1310–1342) 1317-ben, illetve 1320-ban hűtlenség miatt elkobozta tőlük.⁴⁵ Szentandrás (Kajlát) a Wass-levéltárban fennmaradt

³⁵ A helységnév legkorábbi, kétségkívül hiteles előfordulása: CDTrans II. 257. sz. (1315. XI. 13.) – Kétes hitelű vagy hamis oklevelekben: CDTrans I. 2. sz. (1060–1063), 200. sz. (1245)

³⁶ DocRomHist C. XIV. 140–141. (1372. IV. 6.)

³⁷ *Zaaszyluas*: CDTrans II. 409. sz. (1321. XI. 1.) – *Zaszsiluas*: CDTrans II. 413. sz. (1321. XI. 28.) Vö. Györfly II. 54. – Kétes hitelű vagy hamis oklevelekben Szilvás korábban is megjelenik: CDTrans I. 2. sz. (1060–1063), 200. sz. (1245) A középkori Szászszilváson a mai Vízszilvás értendő, Cege közelében.

³⁸ CDTrans I. 498. sz. (1291)

³⁹ CDTrans II. 257. sz. (1315. XI. 13.)

⁴⁰ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Bp. 1988⁴ (a továbbiakban: FNESz). I. 280–281. (Cege, Cegőtélke); Kniezsa István: *Kelet-Magyarország helynevei*. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Bp. 2001² (reprint). 20, 156.

⁴¹ Kniezsa: *i. m.* 15.

⁴² CDTrans II. 68. sz. (1307. X. 7.)

⁴³ CDTrans II. 984. sz. (1338. II. 11.)

⁴⁴ 1304-ben (CDTrans II. 43. sz., 1304. IX. 28.), 1321-ben (CDTrans II. 409. sz., 1321. XI. 1.) és 1335-ben is ifj. Wass Miklós átírta a Biszó visszaadásáról szóló 1304-es oklevelet, CDTrans II. 858. sz. (1335. IX. 16.). Valószínűleg elnéptelenedett, mert későbbi sorsa nem ismeretes (Kádár–Tagányi II. 199).

⁴⁵ Kondormárkot Omori Gál királyi jegyző és családja kapta meg 1317-ben (CDTrans II. 268. sz.), Ombozt a Zsukiak kapták meg 1320-ban (CDTrans II. 348, 353, 360, 658. sz.).

1288-as *hiteles* oklevél szerint *Wyzo/Wzlo* (= Viszló) fiának, Lőrincnek a fia, bizonyos Péter adta el *Vilkynus comesnek*,⁴⁶ a Kajlaiak ősnének, a Wassok pedig csak házasság (leányági öröklés) útján szereztek benne részt a 14. század vége felé.⁴⁷ Megjegyzendő, hogy az ekkor birtokot elidegenítő, tehát már felnőtt Péter nagyapjáról, Viszlóról nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a 12. század vége felé élt, és III. Béla korában valójában ő volt Kajla birtokosa, nem az említett Lob, illetve Tamás. Ő a Wassok rokona lehetett, mert a Cege melletti, tehát kétségkívül az ősi adománybirtokon fekvő Viszlótelek⁴⁸ talán az ő nevét viseli. Az elidegenítéséről szóló oklevél (1390. évi tartalmi említés formájában) egyik példánya a Wass-levéltárban maradt fenn a *Vilkynus comes* örökösivel folytatott per anyagában.⁴⁹ A Wass-rokonság Kajla feletti Árpád-kori birtoklása tehát úgyszólván kétségen felüli, és a 14. század első felében erre még többen is emlékeztek. Talán így történhetett meg az, hogy a III. Béla-kori vagy az 1230-as oklevélbe minden bizonnyal az 1349-es átíráskor a befolyásos Wass Miklós kolozsi ispán különösebb nehézség nélkül be tudta vétetni az erdélyi káptalannal Kajla nevét. (Az elnéptelenedett Viszlótelek, Cege tartozékaiként egyébként a középkorban végig a Wass család birtokában maradt.⁵⁰) Devescer szerepeltetése az adománylevélben sem mentes minden problémától. A település az Árpád-korban ugyan két másik, egy kétes hitelű, illetve egy hamis oklevélben is szerepel,⁵¹ hiteles oklevélben pedig 1334-ben jelenik meg először,⁵² de ekkor bizonyosan nincs a Wass család kezén. 1347-ben a Wassok még tiltakoztak a birtok eladományozása ellen,⁵³ de valószínűleg sikertelenül, mert a továbbiakban végig mások birtokolták azt.⁵⁴ 1444-es adat szerint a családtag Lökös Tamás Kisdevescseren teleltette juhait,⁵⁵ de a birtokot nem mondják az övének, mint ahogy 1460-ban sem, amikor is Wass László az ellen tiltakozott, hogy a nagydevescseri népek az ő mohalyi birtokának erdeit és szántóföldjeit használják.⁵⁶ Az adománylevélben felsorolt többi birtok, legalábbis részben, a középkor folyamán végig a család kezén maradt.

A Wass család erdélyi birtokai a Mezőség néven ismert tájegységen feküdtek, ez természeti adottságait tekintve – sztyeppi jellegű, kiterjedt, legeltetésre, földművelésre alkalmas terület – a középkorban mezőgazdaságilag különösen hasznosítható volt, és ezért sűrű településhálózat jellemez-

⁴⁶ CDTrans I. 441. sz. (1288)

⁴⁷ Wass cs lt, 1399. I. 23. = Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 252898.

⁴⁸ Györffy II. 93–94; Tagányi–Kádár VII. 61–62.

⁴⁹ A második példány az egyik peres fél, a somkerekai Erdélyiek levéltárában maradt fenn, amelyet a széki Telekiek örököltek. Lásd *Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895 (a továbbiakban: Teleki). I. 245. = Ub III. 100. (1390. III. 7.)

⁵⁰ DIR C. veacul XIV. vol. IV. 641–643 (1345. X. 10.); MOL, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 27521 (1473. V. 8., Rác György regesztája), az adat forrása: *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL–DF 4. 2). Database Of Archival Documents Of Medieval Hungary*. Szerk. Rác György. Bp. 2003 (a továbbiakban: DL–DF CD-ROM); *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 17. sz. – a továbbiakban: KmJkv) II. 3398. sz. = Wass cs lt, 1507. III. 10. (DF 252998).

⁵¹ CDTrans I. 2. és 200. sz.

⁵² CDTrans II. 800. sz. (1334. III. 18.)

⁵³ DIR C. veacul XIV. vol. IV. 661–662. (1347. V. 21.)

⁵⁴ Kádár–Tagányi III. 290. kk.; HOKl 323–324. (1394. X. 30.) Devescer birtokosai Makkai László vélekedésével ellentétben talán mégsem kapcsolhatók a Wass családhoz. Makkai László: *Belső-Szolnok és Doboka megye a középkorban. = Szolnok-Doboka magyarsága*. Szerk. Szabó T. Attila. Dész–Kvár 1944 (a továbbiakban: Makkai: *Belső-Szolnok és Doboka*). 56.

⁵⁵ Wass cs lt, 1444. XII. 15. (DF 252955).

⁵⁶ Wass cs lt, 1460. IX. 30. (DF 252969).

te. A 18. századig túlnyomórészt magyarok lakták,⁵⁷ de román jobbágyok jelenlétéről a Wassok birtokán már a 14. századból van tudomásunk.⁵⁸ A tájat bérceknek nevezett dombok tagolták, azokat kisebb erdők borították, amelyeket erdőnek, harasztnak, ligetnek vagy bereknek neveztek, és olykor a bennük honos, jellegzetes fánem alapján különböztették meg.⁵⁹ Ilyen volt például Szentgothárd és Gyeke között a Kőrisedő és a Gyepeserdő,⁶⁰ a Hássas⁶¹ Szentiván mellett, a Tarliget, a Tyukszóberke és a Muharerdő Szentivánon,⁶² a Vágottcserje és Bonciberek Pulyonban,⁶³ a Láposerdő (vagy Láposcserje) Szentgothárd és Gyeke⁶⁴ között, a Kisvincoló Cegén.⁶⁵ Erdőt említenek még Szilváson,⁶⁶ a Szentgothárdal szomszédos Légen közelében⁶⁷ és Mohalyon. Ez utóbbit szántói Lack György mikolai, marói és szombattelki román jobbágyai – Doboka megye hatóságának 1448-as vizsgálata szerint – részegen felgyújtották és teljesen elhamvasztották.⁶⁸

A területet számos patak szabdalta, mint az Omboz-patak, Bogács-patak⁶⁹ vagy a Sugópatak.⁷⁰ Ezek mellett Vizszilváson keresztülfolyt a Kis-Szamos (régi nevén Vízszamos), itt malom működött (amely az újkorban is létezett),⁷¹ de malom volt még Szentivánon,⁷² Boncnyíresen,⁷³ Cegén (a Szarvastó-patakon)⁷⁴ és a mellette fekvő Gőcön is.⁷⁵ A táj jellegzetességét a ma is meglévő halastavak adták, amelyek közül a legfontosabb a Szarvastó volt (ez a cegei Hódostó régebbi neve).⁷⁶ Eredetileg három tóágból állott (Szarvastó, Búdostó, Tiszatató),⁷⁷ a Szentgothárd felé nyúló egyik ágát pedig 16. század eleji adat szerint Molnostónak nevezték.⁷⁸ A terület művelési ágairól szórányos adataink vannak: az általánosságban említett

⁵⁷ Tonk Sándor: *Táj és ember az erdélyi Mezőségen a középkorban*. Korunk. Harmadik folyam. V(1994). 9. sz. 24.

⁵⁸ Itteni első előfordulásuk: DocRomHist C. X. 269–270. (1354. V. 31.) – A mezőségi románság középkori viszonyaira lásd Makkai László: *Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben*. EM XLVIII(1943). 37–39.

⁵⁹ Tonk: *i. m.* 26; Györfly II. 44.

⁶⁰ Kőrisedő és Gyepeserdő legkorábbi előfordulása: CDTrans II. 556. sz. (1326. IV. 25.)

⁶¹ *Hássas*: Wass cs lt, 1448. VIII. 13. (DF 252957).

⁶² CDTrans II. 556. sz. (1326. IV. 25.)

⁶³ *Wagothchere* és *Bonczyberek*: Wass cs lt, 1511. XI. 29. (DF 255371).

⁶⁴ A *Laposyerdew* valószínűleg Szentgothárd közelében fekkent, mert használatától a Wassokat a település déli szomszédai, az ősi Jankafiak, Pete, Légen és Palatka birtokosai tiltották el (Wass cs lt, 1430. V. 4., DF 253077), később pedig a *Laapws chereye* erdőért a Gyekén birtokos szentkirályi Gesztrágyi László perelte Wass Balázst (Wass cs lt, 1516. I. 15., DF 255359; 1516. X. 11., DF 255387), 1513-ban pedig Szentgothárdon említenek *Laposerdewfew* nevű szántóföldet (Wass cs lt, 1513. VII. 29., DF 253033).

⁶⁵ *Kyswynczolo*: KmJkv II. 3398. sz. = Wass cs lt, 1507. III. 10. (DF 255391).

⁶⁶ Wass cs lt, 1449. XII. 2. (DF 252966); Wass cs lt, 1509. X. 16. (DF 255345).

⁶⁷ Wass cs lt, 1427. XII. 30. (DF 252934).

⁶⁸ A jobbágyok állítólag *repleti vino et crapulati, ex preconcepta rancoris malitia* cselekedtek (Wass cs lt, 1448. IV. 30., DF 252959).

⁶⁹ CDTrans II. 890. sz. (1336. IV. 7.); Györfly II. 44.

⁷⁰ *Swgopathak*: Wass cs lt, 1504. VI. 26. (DF 253021).

⁷¹ KmJkv I. 340. sz. (1441. VII. 20.); KmJkv I. 1367. sz. (1459. VII. 11.); Wass cs lt, 1494. X. 14. (DF 255337); Wass cs lt, 1497. III. 30. (DF 255389); KmJkv II. 3068. sz. (1498. IX. 16.); Wass cs lt, 1509. X. 16. (DF 255345). – A vízszilvási malomra az újkorban lásd Wass cs lt, Fasc. LXXXII. (2529–2646. sz.) adatait.

⁷² KmJkv I. 1367. sz. (1459. VII. 11.)

⁷³ DIR C. veacul XIV. vol. III. 574–575 (1334. I. 17.)

⁷⁴ Wass cs lt, 1495. XI. 17. (DF 252983); Wass cs lt, 1497. III. 30. (DF 255389); Wass cs lt, 1525. (DF 255351).

⁷⁵ Wass cs lt, 1530. IV. 26.

⁷⁶ *Szarvastó* neve Cege és Szentiván (CDTrans II. 556. sz., 1326. IV. 25.), Gyeke (CDTrans II. 644. sz. 1329. IV. 10.) és Szentgothárd határjárásában (CDTrans II. 889. sz., 1336. IV. 5. u.) is szerepel; 1390-ben Cegéhez tartozott, és a Wassok birtokolták (Wass cs lt, Fasc. XX/3, 1390. XI. 8., DF 252806). Halastavat említenek még Szentiván Szék felőli határában (KmJkv II. 2968. sz., 1495. VII. 11.), illetve Cege és a szomszédos Gőc között, amelyben akkoriban kisebb halakat lehetett fogni (Wass cs lt, 1392. XII. 14., DF 252721). Ez utóbbi tó halászhely volt később is (Wass cs lt, 1504. VI. 26., DF 253021).

⁷⁷ Györfly II. 44. 7. jegyzet.

⁷⁸ *Molnostho*: Wass cs lt, 1528. III. 16.

szántóföld és kaszálók mellett tudunk gabona,⁷⁹ gyümölcs és szőlő⁸⁰ termesztéséről. A terület különösen alkalmas volt állattartásra, ménesről, ökror, sertés és juh tartásáról a középkorból végig vannak adataink.⁸¹

A Wass család eredetét illetően nincsenek okleveles forrásaink. Tagányi Károly (1858–1924) dunántúli eredetet sejtett,⁸² Kelemen Lajos (1877–1963) pedig elképzelhetőnek tartotta, hogy a Buzát-Hahót nemzetséghez tartoznának,⁸³ de ez utóbbi vélekedést semmiben sem igazolta az általunk átvizsgált okleveles anyag.⁸⁴ Az ősi birtokon levő két falu, Szentegyed és Szentgothárd neve alapján Entz Géza Vas vármegyei eredetet valószínűsített.⁸⁵ A két Doboka vármegyei település is az ott felépült templom védőszentjéről kapta a nevét, de a Szentegyed elnevezés másodlagos keletkezésű, és a korábbi Vászol(telke) helynevet szorította ki a használatból. Szentegyed egyedül áll az erdélyi patrocíniumok névanyagában,⁸⁶ Szent Gotthárd tiszteletére épült templomot említenek viszont a Kolozs megyei Bácsban, de jóval később, a 15. század közepén.⁸⁷ Mindkét templomcím már a 14. század elejéről valóban adatolható Vas vármegyében,⁸⁸ de sok más helyen is szerte az országban.⁸⁹ Dunántúli eredetre utalhat viszont az, hogy a Győr és Veszprém vármegyék határán levő Kált helységet (Pannonhalma közelében) már 1339-ben a család tulajdonában találjuk,⁹⁰ a rokonság későbbi birtokszerzésének színhelye pedig Győr, Veszprém és Vas vármegye volt. Az a törekvés, hogy itteni birtokaik számát növeljék, valamiféle korábbi kötődéssel magyarázható. A Wass család levéltárában fennmaradt, a Veszprém vármegyei Káltházával szomszédos Tótrédére vonatkozó 1263-as oklevél⁹¹ ugyan csak egy korai, dunántúli birtoklást és eredetet sejtet. Emellett szólhat az is, hogy a 14. század végén atyafiságban állottak a Pok nemzetség tagjaival,⁹² de lehet, hogy ez csak házasság útján keletkezett, és emiatt nem meghatározó az eredet szempontjából. A 15. századra a dunántúli birtokok kikerültek a család kezéből, amely életét ezután Erdélyben élte le. Minthogy a család korai történetére vonatkozóan már nem remélhető újabb okleveles anyag előkerülése, a kutatás

⁷⁹ Wass cs lt, 1429. XII. 13. (DF 252938); Wass cs lt, 1444. VIII. 4. (DF 252956); Wass cs lt, 1451. X. 5. (DF 252960).

⁸⁰ Wass cs lt, 1505. (DF 255349); Wass cs lt, 1509. XI. 16. (DF 255347).

⁸¹ DIR C. veacul XIV. vol. II. 398. (1329. I. 17); DocRomHist C. X. 269–270. (1354. V. 31.); DocRomHist C. XII. 145–146. (1363. IV. 9.); DocRomHist C. XIII. 204–205. (1366. VII. 11.); DocRomHist C. XIV. 550–551. (1375. V. 8.); Wass cs lt, 1379. IX. 27. (DF 252840), az oklevél közölve Pop, Ioan Aurel: *Realități feudale în Transilvania în veacul XIV*. Acta Musei Napocensis XVII(1981). 160–161.; Wass cs lt, 1398. XII. 18. (DF 252820), 1429. III. 17. (DF 252935), 1429. XI. 15. (DF 252936), 1444. XII. 15. (DF 252955), 1506. VI. 4. (DF 255350), 1510. VIII. 11. (DF 253094), 1510. körül (DF 255397); 1535. VI. 1.

⁸² Kádár–Tagányi I. 246.

⁸³ Véleményét Entz Géza idézi (Entz: *Wass*. 9).

⁸⁴ Karácsonyi János sem említette a Wassok és a Hahót nemzetség közötti rokonságot. Lásd: Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp. 1995² (a továbbiakban: Karácsonyi: *Nemzetségek*). 566–588.

⁸⁵ Entz a Wassok és a Káltiak között fennálló kapcsolatokra is utalt, de a két család csak házasság útján keletkezett atyafiságban állott egymással (Entz: *Wass*. 9).

⁸⁶ Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Bp. 2003 (METEM könyvek 40. sz.). 90–91.

⁸⁷ Mező A.: *i. m.* 70; KmJkv I. 522. sz. (1444. VIII. 20.)

⁸⁸ Szentegyed tiszteletére épült templomot említenek a Vát és Bögöt közötti Kápolna faluban (Mező A.: *i. m.* 70); Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III, V. (Hunyadiak kora Magyarországon. Gr. Teleki József művének folytatása gyanánt. VI–VIII, IXc.) Bp. 1890–1913. Bp. 1985² (a továbbiakban: Csánki). II. 761 (Kápolna); HOKm IV. 130. – Ez a Szt. Egyed-templom a szomszédos Porpác határjárásában is feltűnik (Mező A.: *i. m.* 71; Csánki II. 787).

⁸⁹ Szt. Egyed-patrocíniumok: Mező A.: *i. m.* 69–71; Szentgothárd: uo. 90–91.

⁹⁰ HOKl 225–226. (1339. XII. 21.) – Csánki III. 236.

⁹¹ HOKm VI. 113–114. (1263). Átírta a székesfehérvári káptalan 1348. III. 6-i oklevelében, Wass cs lt (DF 252691). – Tótréde, más néven Kisréde (Veszprém vm.) elnéptelenedett település Nagyréde határában, Bankháza közelében (Csánki III. 248–249).

⁹² HOKl 320–321. (1388. XI. 19.)

ma is csak Makkai László (1914–1989) korábbi feltételezését erősítheti meg, mely szerint kívülről, valahonnan Magyarországról kerültek Erdélybe.⁹³ Ugyanakkor elvethető Makkainak az a vélekedése, hogy az adományszerző ősök egyben bizonyos *Aczél* és *Veres* familiák felmenői is lennének,⁹⁴ mert ezek a megnevezések ugyan *ragadványnévként* használatosak voltak (a *Veres* név egy esetben öröklődött is), de viselőik nem alapítottak ilyen néven új családokat. A rokonság nem köthető a 11–14. században szereplő egyetlen úri nemzetséghez (*genushoz*) sem;⁹⁵ a családra vonatkozó, eddig ismert középkori okleveles anyagban egyetlenegyszer, 1390-ben alkalmazták Wass Istvánra a „*de genere Voos*” kifejezést,⁹⁶ de ezzel csak azt jelölték, hogy ehhez a rokonsághoz, az osztályos atyafiaknak ehhez a csoportjához tartozott.⁹⁷

A 14. század

A család története korai oklevelek híján (ha leszámítjuk az egyaránt kétes hitelű adománylevelet és megerősítését) pontosabban a 14. század elejétől követhető nyomon. A Wassok ekkorra már legalább három ágra bomlottak, amihez több nemzedékre volt szükségük, ha feltételezzük, hogy a közös ősök, Lob és Tamás valóban a 12. század végén éltek. A 14. század elején élő ágakat már csak a közös birtoklás kötötte össze és a rokoni kapcsolatok meglétének biztos tudata. Ebből a korszakból néhány családtag nevét ismerjük. Az egyik Lob állítólagos fia, Csoma (*Chama*), 1230-ban jelenik meg kétes hitelű oklevélben, de létező személy volt, mert emlékét megőrizte a rokonság egyik ősi birtokának, Csomafájának a neve. A másik *Emech*, aki a 13. század utolsó harmadában élhetett, mert fia, Wass Miklós (3. kép) oklevelekben 1304-ben jelenik meg először a lázadó Kán nembéli László erdélyi vajda (1297–1315) várnagyaként a Belső-Szolnok vármegyei Csicsó vár élén.⁹⁸ Utóbbi kétségtelül a család „erős embere”, a 14. század eleji anarchia pedig épp az ilyeneknek kedvezett. Ura, László vajda, az ország egyik tartományura volt, aki megszerezte a Szent Koronát, ezzel akadályozva Károly megkoronázását, rátette a kezét a király itteni jövedelmeire, elfoglalta az erdélyi várakat, és élükre saját embereit nevezte ki. Wass Miklós ezen várnagyok egyike volt, aki tisztségét jóval a vajda 1315-re tehető halála⁹⁹ után is megtartotta, és csatlakozott László vajda hasonló nevű fiainak lázadásához.¹⁰⁰ Ezek familiárisaként és talán az ő segítségükkel tarthatta a várat, és birtokait vagy azok egy részét Károly király valószínűleg elkobozta.¹⁰¹ Csicsót csak 1321. november 1-jén vagy nem sokkal előbb adta át az akkor nemrég kinevezett Szécsényi Tamás vajdának (1321–1342). A behódolás szabályos alkudozások után mehetett végbe, az egyezséget pedig a vajda 1321. november

⁹³ Makkai: *Belső-Szolnok és Doboka*. 56.

⁹⁴ Uo.; Makkai László: *Erdély a középkori magyar királyságban. = Erdély története három kötetben*. Főszerk. Köpeczi Béla. I. kötet. *A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. Makkai László és Mócsy András. Bp. 1986. 288.

⁹⁵ Karácsonyi: *Nemzetségek*. passim.

⁹⁶ Wass cs lt, 1390. V. 30. (DF 252793).

⁹⁷ A nemzetségek kérdésére lásd legújabban Kubinyi András: *Gondolatok „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” új kiadása alkalmából*. = Karácsonyi: *Nemzetségek*. 1405–1420.

⁹⁸ CDTrans II. 43. sz. (1304. IX. 28.) Csicsó vár romjai Csicsóújfalu területén, Déstől ÉK-re található. Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996 (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. sz., a továbbiakban: Engel: *Archontológia*) I. 294.

⁹⁹ Kristó Gyula: *Erdély 1315-ben. = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kvár 1997. 338. – Wass Miklós csicsói várnagy 1318-ban is. (CDTrans II. 294. sz., 1318. V. 21.)

¹⁰⁰ CDTrans II. 409. sz. (1321. XI. 1.)

¹⁰¹ Lásd a 45. jegyzetet.



3. kép. Id. Wass Miklós (1304–1347) csicsói várnagy. 18. századi ábrázolás.
(Huszti András: Genealogia heroica 17)

1-jei, Csicsó vára alatt kibocsátott oklevele rögzítette.¹⁰² Ebben a vajda a király nevében ígéretet tett arra, hogy Szentgothárd, Cege és Szilvás birtokokat visszaadja Wass Miklósnak, vagy ha a király nem hagyná jóvá intézkedését, saját birtokaiból kárpótolja. Ígéretet tett még Szentegyed idegen kézen levő részének visszaszerzésére és más örökjogú (Szentiván, Biszó, Kondormárk) és vásárolt birtokának (Boncnyíres) visszaadására is, továbbá Bonchida falunak egy évre történő átengedésére. Jobbágynai felett bíráskodási kiváltságot ígért és azt, hogy felette csak a király vagy a vajda bíráskodhat. Miklós emellett – és ez a legfontosabb – ígéretet kapott, hogy tetteiért sem őt, sem utódait nem vonják felelősségre. Még ugyanebben a hónapban Károly király jóváhagyta az intézkedést, megbocsátva erőszakos cselekedeteit, és rögzítette Szentgothárd, Cege, Szilvás és más – tételesen fel nem sorolt – örökjogú vagy szerzett birtokainak visszaadását is. Az oklevél ekkor már egykori csicsói várnagynak nevezi, és ez nyilván a tényleges helyzetet tükrözte.¹⁰³ Birtokai visszaadásáról, tettei megbocsátásáról és a neki adományozott bírói kiváltságról Károly király később is intézkedett. 1338-ban újból több kiváltságban részesítette: még egyszer megbocsátotta büntetteit, amelyeket csicsói várnagyként követett el, és utasította az erdélyi vajdát és a megyéket, hogy ne ítélkezzenek felette,¹⁰⁴ emellett pedig a vajda bíráskodása alá is helyezte úgy, hogy az – különösen birtokügyben – személyesen ítélkezzen felette.¹⁰⁵ 1340-ben Szentgothárd, Cege, Szilvás és Szentiván birtokokat a testvérek és rokonok kizárásával id. Wass Miklósnak adományozta, és az ország bírának megparancsolta, hogy ne kényszerítsék őt birtokosztályra.¹⁰⁶ Emiatt Szécsényi Tamás és alvajdája, Derencsényi Pető

¹⁰² CDTrans II. 409. sz. (1321. XI. 1.)

¹⁰³ CDTrans II. 413. sz. (1321. XI. 28.) A számára igen fontos oklevelet Wass Miklós később kétszer is (1322. I. 1-jén és 1324. III. 31-én) átíratta (CDTrans II. 417. és 481. sz.).

¹⁰⁴ CDTrans II. 972. sz. (1338. I. 5.)

¹⁰⁵ CDTrans II. 983. sz. (1338. II. 10.)

¹⁰⁶ HOKl 221–222. (1340. I. 9.)

(1337–1342) nem is ejtette meg ezekben a rokonok által kívánt birtokosztályt.¹⁰⁷ Nem sokkal később id. Wass Miklós mégis megosztozott rokonaival Szentegyed, Pulyon és Nyíres birtokokban,¹⁰⁸ valószínűleg azért, mert ezek nem szerepeltek az 1340-es adománylevélben. Károly intézkedését fia, Lajos király (1342–1382) is megismételte, és 1342. november 12-i parancsában utasította a pár héttel korábban kinevezett vajdáját, Sirokai Miklóst (1342–1344), hogy mindaddig ne ítélkezzen id. Wass Miklós birtokügyeiben, amíg ő maga Erdélybe nem jön.¹⁰⁹ 1343 áprilisában Wass Miklós már vállalta, hogy szerzett birtokaiban is megosztozik rokonai-val,¹¹⁰ és erre – utóbbiak vádja szerint – úgy készült fel, hogy saját jobbágyságait áttelepítette Szentgothárd, Cege, Szentiván és Szilvás birtokokról.¹¹¹ Amíg lehetett, birtokaira is gondosan ügyelt: Szentgothárdot, Cegét, Szentivánt, Szilvást 1326-ban körüljáratta,¹¹² és a régieket újabakkal is gyarapította. Boncnyíresen 1318-ban részt vásárolt,¹¹³ 1322-ben pedig rokonával, a már említett Csoma fiával, Jakabbal együtt megvásárolta a Szentegyeddal határos Pulyont és Ivánkatelkét (más néven Jankatelkét).¹¹⁴ Sikertelenül próbálta megszerezni a Csomafájával szomszédos Kidét¹¹⁵ és a néhány évvel korábban a Zsukiaknak adományozott Pálostelkét,¹¹⁶ de örökbirtoka körüli szerzeményei világosan utalnak arra, hogy egybefüggő birtoktestet próbált kialakítani. Presztízsét jól példázza, hogy 1324-ben ródi Cseh Györggyel együtt az erdélyi nemesség képviselőjeként jár el, és a kettejük által előterjesztett kérésre a király ekkor foglalta oklevélbe az erdélyi nemesség jogait.¹¹⁷ Idős kort ért meg, az 1340-es évek végén még említik az oklevelek,¹¹⁸ Miklós nevű unokaöccsétől való megkülönböztetés végett pedig idősebb vagy Nagy¹¹⁹ Miklósnak nevezték.¹²⁰ Ha hinni lehet egy 1338-as, csak 18. századi kivonat formájában fennmaradt gyanús hitelű oklevélnek, levágta (vagy levágatta) egy bizonyos *Wda* fia Lőrinc kezét, de bírói mentességének köszönhetően az ország rendei (?) nem mertek ítélkezni felette.¹²¹ Ezt a megkülönböztetett bánásmódot és a sokféle kiváltságot figyelembe véve biztosra vehető, hogy igen befolyásos kapcsolatai lehettek a királyi udvarban, Károly király közvetlen környezetében, talán egy rokon, de ennek kilétét egyelőre csak gyaníthatjuk. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis csak feltételesen kapcsolható a Wass családhoz az a Tamás (*Chama* fia), aki *Károly király tanácsosa volt*, és emellett az óbudai, váradi, pécsi, győri, esztergomi és veszprémi egyházakban kanonoki tisztséget viselt, 1321-ben pedig erdélyi kanonok lett.¹²² Ha

¹⁰⁷ HOKl 223. (1340. I. 11.); HOKl 223–225. (1340. V. 1.)

¹⁰⁸ DIR C. veacul XIV. vol. III. 606–608. (1340. VII. 20.)

¹⁰⁹ HOKl 240. (1342. XI. 12.)

¹¹⁰ HOKl 241. (1343. IV. 24.)

¹¹¹ HOKl 241–242. (1343. IV. 24.) – Szentiván, Szentgothárd, Cege és Szilvás birtokokból az 1343-as felosztáskor Csoma fia: Jakab fiai nem kaptak részt és emiatt pert indítottak (HOKl 247. = Ub II. 38–39, 1343. [V. 19. u.]), később viszont a nekik járó részt eladták az alpereseknek (HOKl 254, 1349. I. 13.).

¹¹² CDTrans II. 556. sz. (1326. IV. 25.), az oklevelet később átírta (CDTrans II. 702. sz., 1331. V. 3. k.).

¹¹³ CDTrans II. 294. sz. (1318. V. 21.) – 1465-ben erre hivatkozva Wass Domokos tíz aranyforintért visszabocsátotta a boncnyíresi birtokrészt az eladók leszármazottjának, Nyíresi Mihálynak (Wass cs lt, 1465. VI. 26., DF 252970).

¹¹⁴ CDTrans II. 435. sz. (1322. VI. 4.) Ivánkatelke elnéptelenedett település Szentegyed határában (Györffy II. 73; Kádár–Tagányi IV. 139–140), amely később is a Wassok birtokában van (1410. VII. 8., DF 252723).

¹¹⁵ CDTrans II. 743. sz. (1332. III. 31.)

¹¹⁶ CDTrans II. 479. sz. (1324. III. 19.) Pálostelke elnéptelenedett település Omboz határában (Györffy II. 83–84).

¹¹⁷ CDTrans II. 510. sz. (1324. XII. 21.)

¹¹⁸ DIR C. veacul XIV. vol. IV. 656–658. (1347. III. 24.)

¹¹⁹ HOKl 244 (1344. III. 8.): „*dictus Og*”, nyilvánvaló elírás *Nog* (= nagy) helyett.

¹²⁰ Életútjának tárgyalásakor nem vettük figyelembe Károly király egy 1321-es oklevelét (melyben utasítja vajdáját, Debreceni Dózsát, hogy a hűtlen csicsói várnagytól, Wass Miklóstól kobozza el Szentgothárdot, Cegét és Szilvást), mert az Kemény József gróf (1795–1855) hamisítványa. Lásd CDTrans II. 408. sz. (1321. XI. 1. e.) és Tagányi Károly: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. (könyvismertetés). Sz XXVII(1893). 53–54.

¹²¹ CDTrans II. 1016. sz. (1338).

¹²² CDTrans II. 414. sz. (1321. XII. 8.); CDTrans II. 487. sz. (1324. VII. 7.)



4. kép. Ajtószárny a lebontott szentegyei templomból (14. sz. második negyede).
Entz Géza felvétele 1942-ből

ez a rokon kapcsolat valóban létezett, magyarázhatók lennének a Károly király által Wass Miklósnak adományozott kiváltságok. Miklós várnagynak két fia született (János és László), akikről azonban semmi érdemlegeset nem lehet tudni.¹²³ Szentegyeden kúriája volt,¹²⁴ és valószínűleg ő építette a 19. század végén lebontott szentegyei templomot, amelynek vasveretes ajtaja szerencsésen fennmaradt, és a legrégebbi ilyen jellegű emlék Erdélyben (4. kép).¹²⁵ A falut 1318-ban már az akkorra itt felépült templom védőszentje után nevezik meg,¹²⁶ a templom tehát ekkor már megvolt, ám oklevél csak 1331-ben említi.¹²⁷ Szentegyeden tehát biztos tudomásunk van templom létéről, de a család más birtokain is léteztek, és ezek kegyura – az alapítás jogán – a birtokos Wass család volt.¹²⁸ Szentandrás III. Béla oklevele említi templomot, de a pápai tizedjegyzék adatai szerint templom állott még Szentgothárdon és Cegén,¹²⁹ utóbbi védőszentje 16. század eleji adat szerint Szent Mihály arkangyal volt,¹³⁰ Szentivánon, mert a település neve a faluban állt templom védőszentjére, Keresztelő Szent Jánosra utal¹³¹ (a 16. század elején pedig itt plébániaházat említenek).¹³²

Id. Wass Miklós testvéréről, az ugyancsak a 14. század elején feltűnő Jánosról jóval kevesebb oklevél szól, és semmilyen tisztségviselése nem ismeretes.¹³³ Későbbi oklevelek néhány ízben dunántúli birtoka alapján Kálti Jánosnak nevezik, tehát ő már birtokosa volt ennek. Nyolc fia született – ifj. Wass Miklós, László, Acél János, Lőrinc, Veres Péter, Veres Tamás, Dezső és Mihály, akiket 1335-ben említi először oklevél.¹³⁴ Ezek a 14. század folyamán a Lackfiak familiárisaiként fontos tisztségeket töltöttek be: társadalmi érvényesülésüket és vagyoni gyarapodásukat – akárcsak közvetlen utódaik – igen sikeresen intézték, és kétségkívül a legtevékenyebbeknek minősülnek a 16. század közepe előtti generációk közül.

¹²³ CDTrans II. 869. sz. (1335. XII. 28.), 890. sz. (1336. IV. 7.)

¹²⁴ DIR C. veacul XIV. vol. III. 606–608. (1340. VII. 20.)

¹²⁵ Entz Géza: *Három régi ajtószárny az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárában*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Művészeti és Néprajzi Tárából. Kvár 1944. 111–119. – A jelen tanulmányunkban újraközölt kép forrása: Entz Géza: *Szolnok-Doboka vármegye műemlékei. = Szolnok-Doboka magyarsága*. Szerk. Szabó T. Attila. Dész-Kvár 1944. XIII. tábla. 42. kép.

¹²⁶ CDTrans II. 294. sz. (1318. V. 21.); korábbi neve Vászoltele volt.

¹²⁷ *in villa seu possessione Wazunteluk nominata, in qua ecclesia ad honorem beati Egidii est fundata in comitatu de Doboka*: HOkI 202 = CDTrans II. 704. sz. (1331. V. 17.)

¹²⁸ DocRomHist C. XII. 102–103. (1362. IX. 22.)

¹²⁹ CDTrans II. 1066–1068. sz. (1332–1334. évi adatok)

¹³⁰ KmJkv II. 3286. sz. (1503. VI. 9.)

¹³¹ FNESz II. 740.

¹³² Wass cs lt, 1502. I. 5. (DF 253087).

¹³³ Első említése: CDTrans II. 43. sz. (1304. IX. 28.)

¹³⁴ CDTrans II. 869. sz. (1335. XII. 28.)

A rokonság a 14. században jól elkülöníthető ága a csomafáji ág, amelynek első ismert képviselői, László és János (*Tormach*, vagyis Tormás fiai) 1307-ben jelennek meg az okleveleiben.¹³⁵ Legfontosabb birtokuk, amely után nevezték is magukat, a Doboka vármegyei Csomafája volt.¹³⁶ A Wassok biszótelki¹³⁷ és csomafáji,¹³⁸ illetve a Csomafájiak szentegyedi birtoklása¹³⁹ arra utal, hogy a két család egy közös birtokszerző ősötől származik, akitől fiágon mindkét ág örökölt.¹⁴⁰ Ugyancsak ehhez az ághoz tartozhatott a Szentegyed 1315-ös osztálya kapcsán említett *Lood* és két fia, András és Péter, akikről többször nem hallunk már, és a családfán sem tudjuk őket elhelyezni.¹⁴¹ 1331-ben Tormás unokái, Csomafáji László egyetlen fia (János)¹⁴² és id. János négy fia (László, *Bench*, János és Pál)¹⁴³ Szentegyeden bírt részüket eladták a Wass nevet használó rokonaiknak (Wass Miklós egykori csicsói várnagy közelebbi rokonainak), akik nem sokkal később csomafáji részükről mondtak le.¹⁴⁴ Ezzel a birtokközösség megszűnt, és sorsuk végérvényesen elvált egymástól. Utolsó közös szereplésük 1366-ból való, amikor is Wass Dezső nagy késéssel keresetet próbált indítani Csomafáji János (Pál fia, Tormás unokája) ellen, azzal a kicsinyes indokkal, hogy 22 évvel azelőtt, a zárai hadjárat idején az alperes egy lovat lopott volna el a felperes testvérétől, Acél Jánostól.¹⁴⁵

Egy másik jól elkülönülő ág a Jakabé (Csoma fiáé), aki 1315-ben osztály során tűnik fel Szentegyed egyik birtokosaként,¹⁴⁶ de neki Csomafájában is része volt.¹⁴⁷ 1318-ban a csicsói várnagy Wass Miklós képviselője,¹⁴⁸ 1322-ben vele közösen vásárolja meg a Szentegyeddal szomszédos Pulyont és Ivánkatelkét a Toldalagiaktól,¹⁴⁹ 1331-ben pedig a rokonság többi tagjával együtt a Csomafájiak szentegyedi részét.¹⁵⁰ Jakab a későbbiekben is együtt szerepelt a rokonság többi tagjával,¹⁵¹ és 1340-ben még részt kapott Szentegyed, Pulyon és Nyíres birtokokból,¹⁵² amelyeket valószínűleg a későbbiekben is megőrzött.¹⁵³ 1349-ben azonban Jakab fiai – Mihály, Miklós, Tamás és Jakab – Szentgothárd, Cege, Szentiván és Szilvás birtokokban levő

¹³⁵ CDTrans II. 68. sz. (1307. X. 6.) – Engel Pál középkori *Genealógiájában* a Wass család leszármazási tábláján Tormás fiai között ezeken kívül szerepel még egy József és egy Pál is. A József esetében hivatkozott oklevél legújabb kiadásából azonban (CDTrans II. 68. sz., 1307. X. 6.) világosan kiderül, hogy az tulajdonképpen Macskási István fia. Pál egyedül Károly királynak 1314. évi keltezésű, de a 14. század második felében készült *hamisított* oklevelében szerepel. Vö. CDTrans II. 219. sz., 1314. IV. 24. és Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei*. Levéltári Közlemények LV(1984). 130–131.

¹³⁶ E nevet vélhetőleg a Wassok 1230-ban szereplő egyik ősétől, Lob fiától, Csomától kapta (Györffy II. 65).

¹³⁷ Biszó vagy Biszótelke Csomafája tartozéka (Györffy II. 60–61) és Wass Miklós csicsói várnagy öröklött birtoka 1304-ben (CDTrans II. 43. sz., 1304. IX. 28.) és 1321-ben (CDTrans II. 409. sz., 1321. XI. 1.). Lásd még CDTrans II. 858. sz. (1335. IX. 16.)

¹³⁸ CDTrans II. 984. sz. (1338. II. 11.)

¹³⁹ CDTrans II. 256. sz. (1315. XI. 13.); CDTrans II. 704. sz. (1331. V. 17.)

¹⁴⁰ A rokoni kapcsolatot említi Péter alvajda 1338. II. 11-i oklevele is (CDTrans II. 984. sz.).

¹⁴¹ CDTrans II. 257. sz. (1315. XI. 13.)

¹⁴² CDTrans II. 719. sz. (1331. IX. 10.)

¹⁴³ CDTrans II. 704. sz. (1331. V. 17.)

¹⁴⁴ CDTrans II. 984. sz. (1338. II. 11.)

¹⁴⁵ DocRomHist C. XIII. 228–230. (1366. VIII. 8.)

¹⁴⁶ CDTrans II. 256. sz. (1315. XI. 13.)

¹⁴⁷ CDTrans II. 719. sz. (1331. IX. 10.), 984. sz. (1338. II. 11.)

¹⁴⁸ CDTrans II. 294. sz. (1318. V. 21.)

¹⁴⁹ CDTrans II. 435. sz. (1322. VI. 4.) Lásd még Györffy II. 73, 85.

¹⁵⁰ CDTrans II. 704. sz. (1331. V. 17.); CDTrans II. 719. sz. (1331. IX. 10.)

¹⁵¹ CDTrans II. 743. sz. (1332. III. 31.); CDTrans II. 869. sz. (1335. XII. 28.) – Jakab vajdai ember: CDTrans II. 753. sz. (1332. VII. 8.), 904. sz. (1336. IX. 1.), 908/1. sz. (1336. IX. 28.), 966. sz. (1337. XII. 10.), 984. sz. (1338. II. 11.), 1051. sz. (1339. IX. 23.)

¹⁵² DIR C. veacul XIV. vol. III. 606–608. (1340. VII. 20.)

¹⁵³ 1372-ben ugyanis Keszűi János leszármazottai e birtokok harmadrészét oszthatták fel maguk között, bizonyára azért, mert rajtuk kívül Csoma fia Jakab fiai és id. Wass Miklós csicsói várnagy fiai is részesültek azokból. (DocRomHist C. XIV. 213–215, 1372. V. 24.)

részüket eladják Wass János még életben levő hét fiának.¹⁵⁴ Szentegyed, Nyíres és Pulyon birtokokban levő részeik a kezükben maradhettek, de további sorsukról nem tájékoztatnak a családi levéltár oklevelei, mert a közös birtoklás ezzel az adásvétellel jórészt megszűnt. A négy testvér egyike, Mihály talán azonos azzal a szentegyedi Jakab fiával, Mihállal, akit 1367–1372 között Doboka vármegye szolgabírájának mondanak.¹⁵⁵

Míg id. Wass Miklós lázadóként csicsói várnagy volt, testvérének, Jánosnak legidősebb fia, ifj. Wass Miklós és testvére, László – felmérve a lehetőségeket – másfelé tájékoztak. Ők a rövid ideig vajdai tisztséget betöltő Debreceni Dózsa (1318–1321) famulusai lettek, tehát a király hűségén állottak. Ennek emléke csak egy 1329-es oklevélben maradt fenn,¹⁵⁶ de évekkorábbi állapotot tükröz, mert Dózsa erdélyi szerepléséről az utolsó adat 1321. július 5-éről való.¹⁵⁷ Az 1329-es oklevél szerint Elefánti Dezső, aki 1319–1330 között a Kolozs vármegyei Sebesvár várnagya volt,¹⁵⁸ elpusztította a Wassok Szentegyed nevű falvát. A kárvallottak az 1329 januárjában Tordán tartott vajdai közgyűlésen keresetet indítottak Dezső ellen, aki panaszuk szerint földig lerombolta a 3000 márkát érő Szentegyed falujukat, 40 csikózó kancából és fiatal lovakból álló ménesüket elhajtatta, e fosztogatás során öt *famulusukat* (szolgájukat) meggyilkoltatta. Bár e vádak az erdélyi káptalan és az ország nemesei egyaránt tanúsították, az elpusztított falu értékét illetően bizonyára túloztak, mert pár hónappal később a kárt már csak 1000 márkára becsülték,¹⁵⁹ 1337-ben meg már csak 300 márkára (!).¹⁶⁰ A zavaros viszonyok között az efféle hatalmaskodások gyakoriak lehettek, de az ebből keletkezett per még 1358-ban is folytatódott. Ekkor a felperes Wass Miklós a már elhunyt Elefánti Dezső helyett ennek fiát, Mihályt perelte.¹⁶¹ Miklóst 1331-ben még otthon találjuk, mert megyebeli társa, Bongárdi István megölése kapcsán említik,¹⁶² de ezután szűkebb pátriájától távolabb figyelemre méltó „karriert” járt be. Hosszabb ideig – 1335 és 1344 között – a Brassóhoz közeli Hóltövény várában szolgált,¹⁶³ talán várnagyként, és mivel a vár a 14. század elejétől a székely ispán honorbirtoka volt, tudható róla, hogy az utóbbi méltóságot akkor betöltő Hermán nembeli Lacknak (más néven Lászlónak, 1328–1343), a Lackfiak ősenek és fiának, Lackfi Andrásnak (1343–1350) volt a familiárisa. 1336-ban a Rába és Rábca között időző királyi hadban találjuk,

¹⁵⁴ HOkI 254. (1349. I. 13.)

¹⁵⁵ DocRomHist C. XIII. 401–402. (1367. VI. 29.); DocRomHist C. XIV. 140–141. (1372. IV. 6.); Wertner Mór: *Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához*. Történelmi Tár (a továbbiakban: TTár) VIII(1907). 4. – Talán ennek a Szentegyedi Mihálynak a fia az az András, aki 1398-ban és 1419-ben Doboka vármegye szolgabírája, és akit Engel a Wass családhoz kapcsol (Engel: *Genealógia*, Vas család). Lásd: Wass cs It, 1398. X. 22., DF 252815; *Zsigmondkori Oklevéltár*. Összeállította Mályusz Elemér. I–II/1–2. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok I. 3–4) Bp. 1951–1958. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. III–VII. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 22, 25, 27, 32, 37. sz.) Bp. 1993–2001 (a továbbiakban: ZsOkI). VII. 12, 743, 1855. sz. A Wassok és ez az ág (minden jel szerint Tormás fia Jakab utódai) valószínűleg egy töről fakadnak, de utóbbiakat helyesebb Szentegyediként megnevezni, egyrészt mert az oklevelekben ekként szerepelnek, másrészt 1349 után már külön családnak tekinthetők. Talán ehhez a Szentegyedi-rokonsághoz kapcsolható az 1420-ban megjelenő Szentegyedi Péter fia Gergely is (ZsOkI VII. 1975. sz., 1420. VII. 16.), akit Engel tévesen sorol a cegei Wassokhoz.

¹⁵⁶ CDTrans II. 633. sz. (1329. I. 17.), 661. sz. (1329. VIII. 27.) Az 1329-es oklevél nem említi, hogy melyik Miklós a kárvallott, de a későbbi peranyagból kiderül, hogy az ifjabb, illetve ennek László nevű testvére (DocRomHist C. XI. 239–241, 1358. II. 26.), id. Wass Miklós pedig még a lázadó Kán nembeli László vajda fiai hűségén volt.

¹⁵⁷ CDTrans II. 402. sz. (1321. VII. 5.)

¹⁵⁸ Engel: *Archontológia* I. 408.

¹⁵⁹ CDTrans II. 661. sz. (1329. VIII. 27.)

¹⁶⁰ CDTrans II. 929. sz. (1337. V. 1.)

¹⁶¹ DocRomHist C. XI. 239–241. (1358. II. 26.)

¹⁶² CDTrans II. 707. sz. (1331. VI. 15. körül)

¹⁶³ HOkI 207–208. (1335. XII. 28.); HOkI 244. (1344. III. 8.) – Hóltövény ma várrom Krizba területén (Engel: *Archontológia* I. 329; Györfly I. 830).

amelyet az említett László székely ispán (1328–1343) vezetett.¹⁶⁴ 1340-ben ifj. Wass Miklós és László többi testvérüket a nyitrai káptalan ügyvédvalló levelével képviselték id. Miklós elleni perükben.¹⁶⁵ Mivel semmi nyoma nincs annak, hogy a Wassok az ország északi részében birtokoltak volna, feltételeznünk kell, hogy a két testvér Lackfi István nyitrai ispán (1336–1340)¹⁶⁶ familiárisaként tartózkodott valahol ebben a megyében, és emiatt az ügyvédvalló levelet a legközelebb eső hiteleshellyel, a nyitrai káptalannal állíttatták ki. Ifj. Wass Miklós 1349-ben Lackfi István erdélyi vajda (1344–1350) Kolozs vármegyei ispánja lett,¹⁶⁷ majd Lackfi András (1356–1359) vajda familiárisaként 1357–1358 között a szászöldi Köhalom várnagya.¹⁶⁸ Befolyásos ember lehetett, 1355-ben az erdélyi nemések képviselőjében közbenjárt Lajos királynál a vajdai közgyűlések ügyében.¹⁶⁹ 1361-ben, Lackfi Dénes vajdasága alatt (1359–1367) dobokai ispán volt.¹⁷⁰ Valószínűleg testvérei közül ő volt a legidősebb, és pereik során többször ő járt el öccsei nevében is. Felesége Aba nembeli Csente (*Cente*) János nővére volt.¹⁷¹ Kettejük fiai (Wass László, István, Pál és János) 1356-ban ettől a Csente Jánostól kapták ajándékba a belső-szolnoki Borzova hegyet (melyen későbbi hasonnevű település jött létre) és Hosszúmezőt,¹⁷² de utóbb ezeket nem találjuk a család kezén.

A többi testvér tisztségviselési ugyancsak jól ismertek. A már említett Wass László 1329-ben Szécsényi Tamás erdélyi vajda serviense,¹⁷³ 1344-ben pedig Höltövény várában szolgál¹⁷⁴ Lackfi András székely ispán familiárisaként. Wass Dezső részt vett Lajos 1344-ben elkezdett zárai hadjáratában,¹⁷⁵ majd hazatérte után Szécsényi Kónya familiárisaként 1346–1348 között szepesi alispán és alvárnagy volt.¹⁷⁶ Kettejük kapcsolata talán még abból az időből való, amikor Kónya apja, Szécsényi Tamás erdélyi vajdaként működött.¹⁷⁷ Elképzelhető tehát, hogy Szécsényi Kónya „örökölte” apja erdélyi familiárisainak egy részét. Wass László később már minden bizonnyal a Lackfiak familiárisa, és részt vett a király több hadi vállalkozásában: 1363-ban a Bosznia elleni háborúban (ekkor *milesnek*, tehát a királyi udvar lovagjának mondják),¹⁷⁸

¹⁶⁴ CDTrans II. 902. sz. (1336. VII. 22.) Valószínűbbnek látszik, hogy az ifjabb Miklósról van szó, bár az oklevél ezt nem árulja el.

¹⁶⁵ HOKl 223–225. (1340. V. 1.)

¹⁶⁶ Engel: *Archontológia* I. 159.

¹⁶⁷ HOKl 256. (1349. XI. 4. e.)

¹⁶⁸ DocRomHist C. XI. 119–120. (1357. V. 4.) – Alvárnagy: DocRomHist C. XI. 239–241. (1358. II. 26.); DocRomHist C. XI. 247–248. (1358. III. 6.); DocRomHist C. XI. 307–308. (1358. VIII. 3.) – Lásd még Engel: *Archontológia* I. 348.

¹⁶⁹ DocRomHist C. X. 380–382. (1355. XI. 30.)

¹⁷⁰ DL 73688. (1361. XII. 14.) Az adat ismeretét Jakó Zsigmondnak köszönöm.

¹⁷¹ HOKl 261–262. = DocRomHist C. XI. 40–41. (1356. XI. 4.)

¹⁷² HOKl 261–262. (1356. XI. 4.) Borzova később település (Doboka vm., ma Szilágy megye).

¹⁷³ CDTrans II. 658. sz. (1329. VIII. 1.) A vajda által korábbi alvajdája, Zsuki Mihály ellen indított bosszúhadjáratban részt vevő serviensek között említik.

¹⁷⁴ HOKl 244. (1344. III. 8.)

¹⁷⁵ Az 1366-os oklevél szerint a hadjáratra mintegy 22 évvel korábban került sor, és abban Dezső rokona, János (Pál fia) csomafáji nemes is részt vett. DocRomHist C. XIII. 228–230. (1366. VIII. 8.) A zárai hadjárat valóban 1344-ben kezdődött el, de a katonai események még 1346 végéig folytatódtak. Lásd Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Bp. 1988 (a továbbiakban: Kristó: *Hadjáratok*) 98–109. – Talán ezzel függ össze az, hogy 1346. III. 29-én Váradjai Péter alvajda pert halaszt el a király hadjárata miatt (egykor a Wass család levéltárában, ma Nagy Jenő csíkszentmártoni gyűjteményében a Nemzeti Levéltár Kovászna megyei fiókjának őrizetében Sepsiszentgyörgyön, DF 278737).

¹⁷⁶ 1346. XII. 18.–1348. III. 17. között (Engel: *Archontológia* I. 196, 429); Wass cs lt, 1347. IV. 13. és 1347. V. 11. (DF 252756). Engel nem kapcsolta a családhoz (Engel: *Archontológia* II. 61), de ezt a leszármazási adatokon kívül elárulja az is, hogy a Dezső működésére vonatkozó oklevelek egy része éppen a Wass család levéltárában maradt fenn (Wass cs lt, 1347. V. 11., DF 252756).

¹⁷⁷ A Szécsényiekre lásd: Engel: *Genealógia* – Kacsics nem 4. tábla, Szécsényi cs.

¹⁷⁸ DocRomHist C. XII. 158–159. (1363. VII. 8.) Vö. Engel: *Archontológia* I. 483.

Bulgária 1365-ös hódoltatásában vagy az azt követő harcokban¹⁷⁹ és a Havaselve elleni hadjáratban. Utóbbiban halt meg 1368-ban.¹⁸⁰ Veresnek¹⁸¹ nevezett Wass Tamás Lackfi András ugcocsi ispán (1346–1353) familiárisaként ebben a megyében alispán 1349–1351 között,¹⁸² majd a Szerém vármegyei Cserög várnagya 1354-ben¹⁸³ (ugyancsak Lackfi András familiárisaként, aki ekkor már macsói bán, és minden bizonnyal Cserög vár honorbirtokosa is),¹⁸⁴ 1357-ben pedig csicsói várnagy, most is Lackfi András vajda familiárisaként.¹⁸⁵ „Veres” Péter¹⁸⁶ (5. kép) 1344–1348 között Lackfi Dénes allovászmestere,¹⁸⁷ 1359-ben Kolozs vármegye ispánja.¹⁸⁸ 1363-ban harcolt Boszniában (testvérehez hasonlóan ő is *miles*, tehát a királyi udvar lovagja),¹⁸⁹ 1368-ban ifj. Lackfi Miklós erdélyi vajda (1367–1368) familiárisaként küllővári várnagy. Részt vett a Havaselve elleni hadjáratban, ahol elesett.¹⁹⁰ Acélnak mondott János¹⁹¹ Lajos zárai hadjáratában vett részt,¹⁹² majd négy évig az itáliai hadszíntéren tartózkodott. Hazatérte után, 1353-ban jutalomként megkapta a Szentiván melletti, ma már eltűnt Keresztes falut,¹⁹³ amelynek felét Miklós nevű testvérevel már 1351-ben zálogba vette.¹⁹⁴ A testvérek közül csak Lőrinc és a fiatalon meghalt Mihály¹⁹⁵ nem viselt tisztséget.

¹⁷⁹ DocRomHist C. XIII. 477–478. (1368. IV. 27.) A bulgáriai hadjáratra lásd Kristó: *Hadjáratok* 152–154.

¹⁸⁰ [...] *Nicolaus wayuoda [...] victoriam obtinuit [...] sed postmodum [...] per multitudinem Olachorum de silvis et de montibus invasus ibidem cum strenuo viro Petro suo viceyayoda necnon Deseu dicto Was et Petro Ruffo castellano de Kykyllewar, [...] Petro et Ladislao siculis viris bellicosus et aliis militibus qumpluribus et nobilibus potioribus extitit interfectus* (Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bp. 1985. 181). A havaselvei hadjárat 1368-as kelezésére: Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. II. Commentarii. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit Elemér Mályusz. Aduvante Julio Kristó. Bp. 1988. 171.

¹⁸¹ *Ruphus*: DocRomHist C. XI. 145. (1357. VI. 2.)

¹⁸² Engel: *Archontológia* I. 217.

¹⁸³ DocRomHist C. X. 272–273 (1354. VIII. 10.) – Cserög: Beočin (Szerbia) mellett NY-ra a Duna mellett, Čerević területén állt (Engel: *Archontológia* I. 294; Csánki II. 232).

¹⁸⁴ Engel: *Archontológia* I. 28. – Lackfi András 1353–1354 között volt macsói bán. Az adat egyben bizonyíték arra a feltételezésre is, hogy Cserög ekkoriban a macsói bánok honorbirtoka volt (néhai Engel Pál szíves szóbeli közlése).

¹⁸⁵ DocRomHist C. XI. 145. (1357. VI. 2.)

¹⁸⁶ *Petrus dictus Verres*: HOKl 259–260. (1354. I. 25.); *Petrus dictus Weres*: DocRomHist C. XI. 399–400. (1359. VII. 4.)

¹⁸⁷ HOKl 244. (1344. III. 8.); DIR C. veacul XIV. vol. IV. 679. (1348. III. 6.)

¹⁸⁸ HOKl 262–263 = DocRomHist C. XI. 431–432. (1359. [XII. 8.]) Veres Péter Kolozs megyei *ispánt* az oklevél alispánnak (*vicecomes*) nevezi, és a tisztségviselőik címét illetően a források szóhasználata máskor is ingadozó. Így például Wass Miklós kőhalmi várnagyot olykor alvárnagnak nevezik. A vajda megbízatása Erdély egész kormányzatára szólt, amibe beletartozik a megyéispánok és várnagyok kinevezésének joga is, de a kortársak ezek szerint a jogi helyzetet olykor úgy is értelmezheték, hogy ezek a tisztségviselőik – a vajda familiárisai – csak amolyan helyetteseik uruknak. Ez a 15. századra is érvényes volt: „A nyomok szerint egyébiránt rendszeren az erdélyi vajdák – helyesebben alvajdák – vehetők az erdélyi megyék főispánjainak” (Csánki V. 637). Hasonló terminológiai váltakozás Erdélyen kívül is előfordult: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*. Sz. CXVI(1982). 906–907.

¹⁸⁹ DocRomHist C. XII. 158–159. (1363. VII. 8.) Vö. Engel: *Archontológia* I. 483. Lajos oklevelének keletelye: *in Plyná, in obsiditione castris Zakol, terre Boznyensis*.

¹⁹⁰ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bp. 1985. 181.

¹⁹¹ *Iohannes dictus Acyl*: HOKl 259–260. (1354. I. 25.); *Iohannes dictus Ochel*: *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály. Okmánytárak. Bp. 1878–1920 (a továbbiakban: AOKm) V. 137. (1347. VIII. 5.)

¹⁹² DocRomHist C. XIII. 228–230. (1366. VIII. 8.)

¹⁹³ DocRomHist C. X. 201–203. (1353. IV. 3.); I. Lajos király két hadjáratot vezetett a szicíliai (nápolyi) királyság megszerzéséért. Az elsőre 1347–1348 között, a másodikra 1350-ben került sor (Kristó: *Hadjáratok* 103–125).

¹⁹⁴ DocRomHist C. X. 60–62. (1351. IX. 29.) Keresztes elnéptelenedett település Iklódszentivány mellett, Vasaszentiván közelében, Doboka vm/Kolozs megye (KmJkv I. 948).

¹⁹⁵ Mihály 1340. V. 1-jén már néhai (HOKl 223–225).



5. kép. Wass (Veres) Péter (1335–1368) allovázmester. (Husztai András: *Genealogia heroica* 29^v)

A felsorolt adatok tanúsága szerint tehát a testvérek kihasználták a familiaritásban rejlő lehetőségeket. Elsősorban a 14. század leghatalmasabb családja, a több fontos kormányzati tisztséget betöltő Lackfiak révén jutottak tisztségekhez szerte az országban, Ugocsától le Szerémségig, mert az úr érdekeinek szolgálata – akárcsak más esetekben – nem kívánt különösebb helyismeretet.¹⁹⁶ Ezek árnyékában kedvező feltételeket teremtettek felemelkedésükhöz. Állásuk révén készpénzjövedelemmel rendelkeztek, de konkrét adataink e tekintetben nincsenek. Udvari lovagként (*milesként*) – legalábbis néhányan – I. Lajos udvarához tartoztak, és minden bizonnyal alkalmi feladatokkal bízták meg őket. A vajdaságot viselő Lackfiak honorja alá tartozó nemesként vagy a királyi udvar lovagjaiként¹⁹⁷ több, az országhatáron kívül viselt hadjáratban vettek részt, és az is nyilvánvaló, hogy igen jól értettek a fegyverforgatáshoz. Fontos megjegyezni, hogy a Lackfiak bukása után a Wassok – néhány elszigetelt esetet leszámítva – nem vállaltak familiárisként szolgálatot más nagyúri családoknál. Emiatt a szűkebb megyei keretből a 15. században már nem tudtak kilépni, és nem is kerültek kapcsolatba az ország politikai központjával, a királyi udvarral.

A királyi vagy vajdai szolgálat rendkívül fontos volt, mert jövedelemhez, újabb tisztségekhez, birtok- és kiváltságadományokhoz csak ezek útján lehetett jutni, sőt a perek kedvező elrendezése is sokszor ettől függött. Veres Péter Lackfi Dénes erdélyi vajda familiárisaként 1360-ban kapta

¹⁹⁶ Fügedi: *i. m.* 160.

¹⁹⁷ Engel Pál: *Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről.* = *Analecta Mediaevalia*. I. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba 2001. 73–82.

meg Lajos királytól – igaz, testvéreivel közösen – a Győr vármegyei Borbatelkét,¹⁹⁸ és minden bizonnyal a vajda volt az, aki a birtokadományt kieszközölte. Nagy Lajos király boszniai hadjárata alatt, 1363. július 8-án, Szokol¹⁹⁹ ostromakor – nyilván a család jelen levő tagjainak kérésére, és minden bizonnyal valamilyen kiemelkedő tettük jutalmaként – pallosjogot adományozott a Wassoknak. Eszerint a Doboka, Kolozs és Torda vármegyei birtokaikon és bűnperekben is ítélezhettek jobbágyaik felett, aminek jelképeként akasztófát állíthattak Cegén.²⁰⁰ (Megjegyzendő, hogy ezt a jogot olyan családok is elnyerték, akik nem számítottak nagybirtokosoknak²⁰¹ – jó példa erre a Wassok esete is.) Ugyanazon a napon és ugyanott kelt másik oklevelével a király Cegén hetivásár tartására adott engedélyt.²⁰² 1366-os erdélyi útja során a Gyulafehérváron tartózkodó király – hadjáratokban való részvétele jutalmául – Wass Dezsőnek adományozta a mohalyi román jobbágyok adóját, a juhötvenedet,²⁰³ amely az egész középkoron át királyi adó volt. 1368-ban az újból Erdélyben levő király Wass Dezsőnek, Péternek és Miklós fiainak új adomány címén adta Mohalyt.²⁰⁴ Nyilván nem véletlen, hogy mindkét adománynál Lackfiak voltak az ügyrelátorai: az elsőnél Miklós székely ispán (1363–1367), a másodiknál pedig Lackfi István, ugyancsak székely ispán (1367–1371).²⁰⁵ Ezek az adományok azonban a Wassok sokféle tisztségviselése mellett eléggé kevésnek tűnnek, de feltételezhető, hogy a szolgálatok jutalmai az alább említendő dunántúli birtokok lehettek – ezek nagy részéről ugyanis nem tudjuk, miképpen szerezték meg. Tisztségeik mellett a 14. században a Wassok, mint megyéjük tekintélyes birtokosai, számtalan esetben királyi vagy vajdai emberekként jártak el Dobokában.²⁰⁶

A felsorolt testvérek fiai, az ágalapítónak tekinthető Kálti János unokái is igyekeztek vajdai szolgálatba jutni. Tudjuk azt, hogy például László (Wass Dezső fia) radnai offciálisa volt Losonci Miklós székely ispánnak (1382–1385).²⁰⁷ Ha szükség volt, részt vettek hadjáratokban: 1366-ban Szokol ostromakor a pallosjogról és a cegei hetivásárról kiadott oklevél őket is részesíti a két fontos kiváltságban (de nem tudni, hogy a felsoroltak közül hányan voltak ott személyesen); János (Veres Tamás fia) 1366-ban az akkor magyar kézen levő bulgáriai Vidinben volt,²⁰⁸ ahova valószínűleg a Lackfiak familiárisaként jutott el,²⁰⁹ Wass László pedig 1372-ben a „tengerparton”

¹⁹⁸ DocRomHist C. XI. 531–532. (1360. VIII. 20.) – A birtokra lásd: Györffy II. 583. – Csánki III. 546.

¹⁹⁹ Ma Sokol, várrom Bosznia-Hercegovinában, Jajce mellett, Sokolac területén (Engel: *Archontológia* I. 412).

²⁰⁰ DocRomHist C. XII. 158–159. (1363. VII. 8.) – Veres Tamásról ismeretes, hogy – valószínűleg zálogként vagy tartozás fejében – birtokolta a Torda vármegyei Mikest (DocRomHist C. XI. 145, 1357. VI. 2.), de elképzelhető, hogy felesége, Indali Ilona után is voltak birtokai ugyanebben a vármegyében. (DocRomHist C. XII. 145–146, 1363. IV. 9.)

²⁰¹ Mályusz Elemér: *A magyar társadalom a Hunyadiak korában.* = *Mátyás király-émlékkönyv.* I. Bp. 1940. 338. – Az erdélyi nemesség bíráskodási jogkörére lásd uő: *Az erdélyi társadalom.* 25–27.

²⁰² DocRomHist C. XII. 157–158. (1363. VII. 8.)

²⁰³ DocRomHist C. XIII. 204–205. (1366. VII. 11.)

²⁰⁴ DocRomHist C. XIII. 477–478. (1368. IV. 27.)

²⁰⁵ Engel: *Archontológia* I. 192.

²⁰⁶ A 14. századból példák: id. Wass Miklós: CDTrans II. 766. sz. (1332. XII. 21.); CDTrans II. 842. sz. (1335. V. 25.) – Szentgyeydi Wass János: DocRomHist C. X. 202. (1353. IV. 3.) – Szentgyeydi Wass László: DocRomHist C. XII. 35. (1361. VII. 8.); DocRomHist C. XIII. 635–636. (1369. IX. 16.); DocRomHist C. XIII. 645–646. (1369. IX. 26.); Teleki I. 163. (1370. V. 55.) – Wass István: Teleki I. 199. (1380. V. 6.) – Wass Miklós: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez.* Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. I–II. (A Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család története). Bp. 1908–1928. I. 370–371. (1382. IX. 9.); DL 28508 (1388. XI. 2. és 18. között), az utóbbi adat ismeretét Jakó Zsigmondnak köszönöm; CD X/2. 395. (1396. V. 28.); ZsOkl IV. 894. sz. (1413. VII. 21.)

²⁰⁷ Wass cs lt, [1382–1385 között] I. 25. (DF 252854). A csak napi keltezésű mandátumot (*in Conversio Pauli*) korábban, 1377–1391 közöttre keltezték (*Székely oklevéltár.* Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu. I–VIII. Kvár–Bp. 1872–1934. – a továbbiakban: SzOkl – I. 92–93; ZsOkl I. 367. sz.). A keltezés a két kibocsátó, Losonci László erdélyi vajda (1376–1385) és testvére, Miklós székely ispán (1382–1385) egyidejű hivatalviselése alapján 1382–1385 közöttre szűkíthető (Engel: *Archontológia* I. p. 13, 193., ill. 260. jegyzet).

²⁰⁸ DocRomHist C. XIII. 278–280. (1366. XI. 25.)

²⁰⁹ A Lackfiak közül bolgár bán volt Imre (1365–1366) és Dénes (1365–1366). Lásd Engel: *Archontológia* I. 34.

(tehát Dalmáciában) volt királyi szolgálatban.²¹⁰ A fegyverviselésről később sem mondhattak le: Wass László 1391-ben hajlandó volt bajvívással megvédeni igazát Mihály göci nemessel folytatott perében,²¹¹ 1408-ban pedig László (Lökös fia) birtokot zálogosított el „a királyi hadhoz tartozó” fegyverekért azzal az ígérettel, hogy visszaváltja, ha a hadból sértetlenül visszatér.²¹² Talán Zsigmond király (1387–1437) valamelyik „török”, azaz boszniai hadjáratában vett részt; az uralkodó ugyanis ekkoriban több alkalommal (1408 tavaszán és őszén, 1410-ben négyszer) is vezetett inváziót Hervoja ottani vajda ellen.²¹³ Ezekben nyilván erdélyiek is részt vettek, így például az 1406–1409 között hivatalban levő Dobokai János alvajda.²¹⁴

A dunántúli ág

Erdélyen kívül a Wass családnak az ország másik végében, a Dunántúlon voltak még birtokai. Itteni szereplésükre legkorábbi okleveles adatunk 1339-ből van. Ekkor János nyolc fia már bizonyosan birtokosa a fentebb említett Kált (vagy Kát, más néven Bankföldre, Bankháza, Győr és Veszprém vármegyék határán) településnek,²¹⁵ amely magában foglalta a Bodontelke nevű tartozékot is.²¹⁶ Utóbbiról 1368-ban azt állította Veres Péter, hogy királyi adományból bírta.²¹⁷ Az apát, Jánost is 1360-ban kálti előnévvel nevezik meg, lehet tehát, hogy korán, már 1339 előtt ez a birtok is (vagy részei) a család ezen ágának örökbirtoka volt.²¹⁸ A kálti birtok egyes részeit azonban 1337-ben Erzsébet királyné (†1388) Kálti Márk kői prépostnak (a *Képes Krónika* feltételezett írójának)²¹⁹ és testvérének, Berecknek adományozta,²²⁰ így ebből hosszú per keletkezett. Ez 1357-ben végül egyezséggel zárult, a közvetítők a királyi udvar olyan jeles személyiségei voltak, mint Vásári Miklós esztergomi érsek (1350–1358), Keszei Miklós zágrábi püspök (1350–1356), pomázi Cikó tárnokmester (1353–1359) és Szécsi Miklós szörényi bán (1350–1355). Eszerint a Wass családból való Veres Péter fia, László feleségül kellett hogy vegye Bereck leányát, a vitás birtokot pedig a házasságból születendő gyermekek és Péter azután születendő többi fia és azok fiági örökösei kapták volna. Részletesen szabályozták, hogy mi történjék, ha a szerződő felek valamelyike nem tartaná be az egyezséget, vagy ha a házasulandó gyermekek egyike, netán mind a kettő még a házasságkötés előtt meghalna.²²¹ Nem tudjuk, mi lett a tervezett házasságból, mert Lászlónak sem felesége, sem gyermekei nem szerepelnek később a családi levéltár okleveleiben. Veres Péter és testvérei 1360-ban Lajos királytól megkapták

²¹⁰ DocRomHist C. XIV. 148–150. (1372. IV. 12.) – Ide kívánczik az az adat is, mely szerint Wass Lökös 1383-ban nem részletezett királyi szolgálatban volt otthonától távol (Wass cs lt, 1383. VI. 23., CD X/1. 129).

²¹¹ László erdélyi alvajda 1391. IV. 2. után kelt oklevele szerint, amely tartalmi említésben maradt fenn Lackfi István nádor 1391. XII. 2-i oklevelében, Wass cs lt (DF 252894).

²¹² *pro quibusdam armis ad regalem exercitum pertinentibus, puta in estimatione condigna XII florenis, per centum denaros nove monete regalis valentibus*: 1408. VII. 27. (DF 252858).

²¹³ Engel Pál: *Az utazó király: Zsigmond itineráriuma. = Művészet Zsigmond király korában (1387–1437)*. I. Tanulmányok. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Bp. 1987. 89.

²¹⁴ ZsOkI II/2. 8059. sz. (1410. XI. 25.)

²¹⁵ HOkI 225–226. (1339. XII. 21.) Az oklevelet később Veres Péter íratta át 1340. VI. 4-én (Wass cs lt, DF 252750) és 1352. VIII. 29-én (Wass cs lt, DF 252891).

²¹⁶ Csánki III. 236–237.

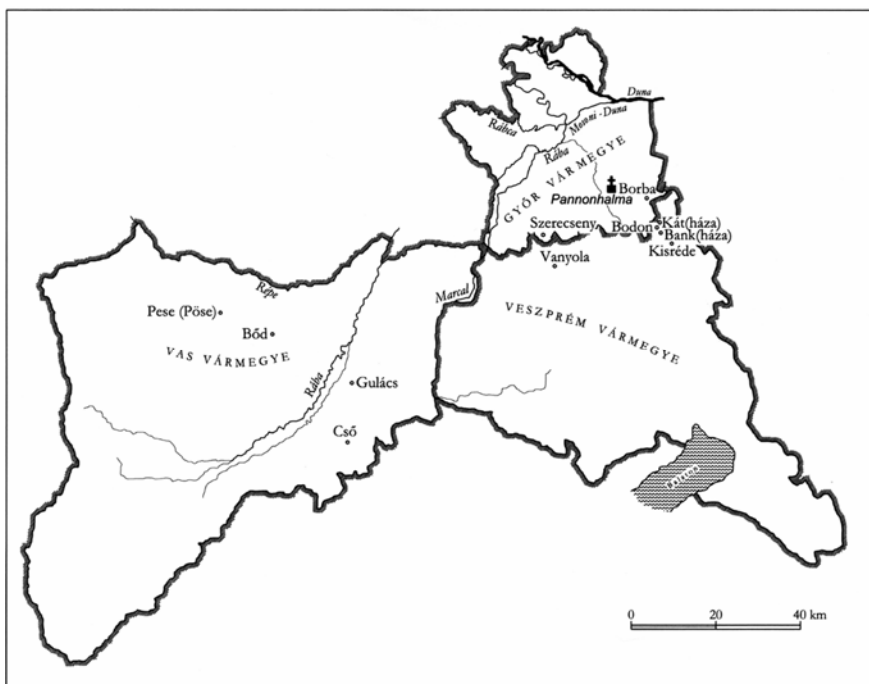
²¹⁷ HOkI 284. (1368. V. 15–17. között.)

²¹⁸ DocRomHist C. XI. 531–532. (1360. VIII. 20.)

²¹⁹ Családjának a Wassok ellen folytatott perére lásd még: Jakubovich Emil: *Adalékok okleveleink és krónikáink íróihoz*. Magyar Nyelv XXI(1925). 34.

²²⁰ Wass cs lt, 1337. év (tartalmi átirat Druget Miklós országbíró 1354. V. 12-i oklevelében, DF 252901).

²²¹ Wass cs lt, 1354. V. 12. (DF 252901).



A Wass család dunántúli birtokai (Vas, Veszprém és Győr vm.). Készítette Karácsony István

a Győr vármegyei Borbattelke nevű királynői birtokot,²²² ami kálthi birtokuk szomszédságában feküdt,²²³ és minden bizonnyal ők kérték adományul azért, hogy meglévő birtokukat ekképpen kiegészítsék. Káltháza ugyancsak Veres Péteré volt, aki 1349-ben a székesfehérvári káptalannal átíratta IV. Béla király Tótréde (későbbi nevén Kisréde) birtokra vonatkozó 1263-as oklevelét,²²⁴ tehát ekkor az már biztosan a kezükben volt, de amelyről nem lehet tudni, hogy mikor is szerezték. Ugyancsak Káltháza szomszédságában feküdt,²²⁵ későbbi sorsa nem ismeretes. Kálton Acél Jánosnak is része volt, de 1344-ben a Vas vármegyei Pese, Gulács és Bód birtokokkal együtt eladta testvérének, Veres Péternek,²²⁶ akit az oklevelek – lakóhelye után – káltházinak is neveztek.²²⁷ Testvérei 1354-ben eltiltották káltházi birtokrészük elidegenítésétől,²²⁸ és a feszültség közöttük a későbbiekben is észlelhető. Noha Veres Péter szemmel láthatólag Káltházára támaszkodva, annak tágabb környezetében igyekezett birtokokat gyűjteni,

²²² DocRomHist C. XI. 531–532. (1360. VIII. 20.) Borbattelkére lásd Györffy II. 583. és Csánki III. 546. – Megjegyzendő, hogy az oklevél Kálthi (!) János fiaiként említi a megadóományozottakat. Elképzelhető tehát, hogy már a megadóományozottak apja, János (Miklós csicsói várnagy testvére) birtokolt Káltházán.

²²³ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*. CD-ROM. Bp. é. n. (a továbbiakban: Engel: *Térkép*), Kát, Bánk és Borba települések.

²²⁴ DIR C. veacul XIV. vol. IV. 679. (1348. III. 6.)

²²⁵ Engel: *Térkép* (Kisréde); Csánki III. 248–249.

²²⁶ HOKl 246. (1344. VIII. 13.) Acél János erdélyi birtokokat (Keszü, Szentegyed) kapott Veres Pétertől. – Lásd még Engel: *Térkép* (Pöse, Gulács) és Csánki II. 785, 751–752, 739 (Pese, Gulács, Bód). Acél János és testvére, Veres Péter 1347-ben Gulácsot átadják a Kálthiáknak, akik ígéretet tettek arra vonatkozóan, hogy támogatni fogják a Wassokat a Pese nemzetségbeli Jácint (*Achynthus quondam de genere Pese*) birtokainak megszerzésében (AOkm V. 95–97, 1347. VI. 22.).

²²⁷ HOKl 284. (1368. V. 15–17. között.)

²²⁸ HOKl 259–260. = DocRomHist C. X. 251–252. (1354. I. 25.)

tisztségeket csakis Erdélyben vállalt, feltehetően azért, mert urai, a Lackfiak ezt kívánták tőle. Utódai is a Dunántúlon éltek le életüket,²²⁹ fiai közül még egyről, Andrásról tudunk többet neve pusztá említésénél. Ő a társadalmi mobilitás másik útjára, az egyházi pályára lépett, 1383–1388 között a győri Szt. Adalbert-egyház kanonoka lett, 1390–1403 között már ugyanott prépost.²³⁰ Ekkoriban az itteni prépost egyben a győri székeskáptalannak is kanonokja, és ezek rangsorában – a prépost, az olvasó-, éneklő- és örkanonok után – az ötödik helyet foglalta el „kisprépost” néven.²³¹ András és testvérét, Veres²³² Miklóst egy, évi keltezés nélküli, talán 1384-es missilis szerint a királyné – ha a megállapított év helyes, akkor Mária (1382–1395) – pártfogásába vette, és az erdélyi rokonoknak megtiltotta, hogy őket birtokaikban háborgassák.²³³ A családból nem egyedül András választott egyházi pályát: talán unokaöccse az a Wass Miklós, aki 1406-ban ózdi főesperesként íratta át az erdélyi káptalan 1349. január 13-i oklevelét.²³⁴ Ha Miklós valóban András unokaöccse volt, szinte biztosra vehető, hogy nagybátyja segítségével juthatott ehhez az egyházi méltósághoz. Arról azonban már nincsenek adataink, hogy ő maga rokonsága többi tagját előmenetelükben segítette volna.

András győri kanonok és testvére, Miklós 1388-ban zálogba vették a Pok nembéliek három tagjától – akikkel valamiféle atyafiságban állottak – a Veszprém vármegyei Vanyolát,²³⁵ amit majd 1395-ben meg is vásároltak.²³⁶ Veres Péter ága dunántúlinak is mondható, mert ő magát és unokáját is, Veres²³⁷ Pétert (aki Veres Miklós fia) bankháziként emlegette.²³⁸ Ez az ág szerezte meg valamikor a Veszprém vármegyei Csót és Szerecsenyt is, de a birtoklásukról csak későbbben, a 15. század közepén szerzünk tudomást, amikor az Erdélyben maradt atyafiak eladták azokat.²³⁹ A dunántúli ág Veres Péter unokájának, ugyancsak Veres Péternek halálával már 1429 előtt ki-

²²⁹ Ottani szereplésükre: Wass cs lt, 1401. III. 13. (DF 252726), 1423. V. 28. (DF 253049).

²³⁰ Szentadalberti kanonok: Wass cs lt, 1383. XI. 23. (DF 252897); uo., 1388. XI. 19. (DF 252708); ugyanott prépost: Wass cs lt, 1390. VII. 30. (DF 252710); *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/3. Bullae Bonifacii IX. P. M. IX. Bonifác pápa bullái. 1389–1396.* Bp. 1888. 107. (1390. XII. 16.); Wass cs lt, 1391. VI. 1. (DF 252710); HOkI 324–325. (1395. VII. 2.); Wass cs lt, 1401. III. 13. (DF 252726); Huszti András: *Genealogia heroica... familiae Wass de Sancto Aegydio... ab anno domini MCXL ad annum usque currentem 1743* (kézirat, 4^o, félbőr kötés, 163 lap, Wass cs lt, 41. doboz, fasc. CI., 5313. sz.). 46^o (egykor a családi levéltár részét képező 1402. V. 2-i, mára elveszett oklevél kivonata); 1403-ra: Bedy Vince: *A győri székeskáptalan története.* Győr 1938 (Győr egyházmegye múltjából. 3. sz.). 317.

²³¹ Bedy: *i. m.* 3.

²³² *Nicolaus dictus Rufus*: Wass cs lt, 1423. V. 28. (DF 253049).

²³³ Wass cs lt, XXXVIII/62, [1384. III. 29.?] (in Sancto Georgio, f. III. p. dom. Iudici, DF 252837). Az oklevél hátlapján Huszti András kézírásával szerepel az 1384-es évszám, amit megerősíteni látszik az, hogy a kibocsátó, István fia: Miklós vélhetőleg azonos a hasonló nevű dobokai ispánnal, akinek 1384. VIII. 16-i oklevele ismeretes (Wass cs lt, DF 252839).

²³⁴ 1406. VII. 6. (DF 252732). A korban élő gyermektelen Miklós nevű családtagok közül talán leginkább Bankházai Veres Miklós hasonló nevű fiával azonosítható, akit 1401-ben említ oklevél (Wass cs lt, 1401. III. 23., DF 252726). Megjegyzendő, hogy ezt az oklevelet csersavval kezelték, és emiatt összefüggő szövegrészek váltak olvashatatlanná, de a hátapon levő, Huszti András által készített sommás kivonat segítségével a jórészt megsemmisült oklevél használható volt.

²³⁵ HOkI 320–321. (1388. XI. 19.) Bár Vanyola birtok zálogbavetőit (Miklós, Jakab, *Gyuke*) sem Karácsonyi, sem Engel nem szerepelteti a Pok nemzetség tagjai között (Karácsonyi: *Nemzetségek.* 897. kk; Engel: *Genealógia*), mégis valószínű, hogy ide tartoznak. A birtokot a Wassoknak, *nepotibus suis* adják el. – Lásd még: Csánki III. 258–259. és Engel: *Térkép* (Vanyola).

²³⁶ HOkI 324–325. (1395. VIII. 5.)

²³⁷ Wass cs lt, 1427. II. 5. (DF 253048).

²³⁸ Bankháza Káltházával azonos. Id. Veres Péterre: Wass cs lt, 1390. V. 25. (DF 252710); Wass cs lt, 1401. III. 13. (DF 252726), az oklevél megrongálódott, de szövege részben helyreállítható Huszti Andrásnak a hátapon olvasható kivonata segítségével. – Ifj. Veres Péterre: Wass cs lt, 1427. II. 5. (DF 253048).

²³⁹ HOkm IV. 364–365. (1451. II. 5.); Szerecsenyt olykor Győr vármegyéhez számították: Csánki III. 289. (a megye birtokosait tárgyaló részben, Vas cs. alatt), 560. és Győrffy II. 653. – Csó: Csánki III. 225.

halt.²⁴⁰ Ezt támasztja alá az is, hogy az Erdélyben élő Wass Lökös fiai 1429 januárjában eltiltották Zsigmond királyt Borba, Vanyola, Bank, Szerecseny eladományozásától, nyilván azért, mert féltő volt, hogy új birtokosok kezébe kerülésével lehetetlen lesz visszaszerezni.²⁴¹ A birtokjogok védelme egyre sürgetőbbé vált, és szentgyeydi Tamás (aki olykor Lökös Tamás néven fordul elő, és Lökös egyik fiával azonosítható) a győri káptalannal 1429-ben átíratva Lajos király 1360. augusztus 20-i oklevelét Borbateleak adományozásáról.²⁴² A birtokok azonban (Borba, Bankháza [= Káltháza], Vanyola, Szerecseny és Bodontelke) mégis Zsigmond királyra szállottak,²⁴³ és ezeket id. Rozgonyi István temesi (1427–1438) és győri ispán (1422–1439)²⁴⁴ 1430-ban magszakadás címén le is foglalta.²⁴⁵ A rokonság erdélyi tagjai (Lökös fiai) kísérletet tettek visszaszerzésükre, és ezzel nővérük fiát, Györgyfalvi Imrét bízták meg. Neki – siker esetén – 1429-ben leánynegyed kiadását helyezték kilátásba.²⁴⁶ Egy évvel később már a birtokok egyharmadát ígérték Györgyfalvi Imrének, testvérének, Péternek és mindkettőjük utódainak.²⁴⁷ Valamit vissza is szerezhettek birtokaikból, mert 1439-ben Lökös Tamás és ezen Györgyfalvi Péter fia, Miklós a Győr vármegyei Borbatelkét, amelyet távoli fekvése miatt nem tudtak megvédeni, ideiglenesen átengedték Hédervári Lőrinc nádornak (1437–1447).²⁴⁸ 1451-ben azonban Tamás (Lökös fia) átengedte az asszonyfalvi Ispánoknak és a Felpécieknek a meghatározhatatlan időpontban szerzett, már említett Csót és Szerecsenyt²⁴⁹ (Veszprém vm.), illetve a Győr vármegyei Borbát és a Győr s Veszprém vármegyék határán fekvő Bodontelkét.²⁵⁰ Ezzel a Wass család dunántúli kötődései végérvényesen megszűntek. A birtokokkal nemigen tudtak mit kezdeni, és nyilván azért adtak túl rajtuk, mert nem birkózhattak meg a nagy távolságból fakadó nehézségekkel.

A birtokállomány alakulása

A Wassok erdélyi birtokállományának további fejlődéséről jó tájékoztatást nyújtanak a fennmaradt osztálylevelek. 1362-ben Wass János életben levő hét fia (és örökösök) osztozkodtak. Ekkor az összes, tehát még az egyes családtagok szolgálat jutalmául kapott és így elvben csak a megadományozott örökösökkel szemben a birtokokat is felosztották hét részre. Ekkor a következő birtokokat találjuk a család kezén: Szentgyegyed, Cege, Szentgothárd, Pulyon, Szentiván, Mohaly, Szilvás, Nyíres, Keresztes (Doboka vármegye) és Keszü (Kolozs vármegye).²⁵¹ Ezek közül csak Keszüről nem tudjuk, hogy mikor szerezték meg, de 1354-ben *Emuchot*, a család egyik őst, aki valószínűleg a 13. században élt, keszüinek mondják.²⁵² Keszüben még a 15. században is része van a családnak.²⁵³ Az 1372-es újabb birtokosztály ugyanezekon kívül a

²⁴⁰ Wass cs lt, 1430. IV. 8. (DF 252976).

²⁴¹ Wass cs lt, 1429. I. 12. (DF 253052).

²⁴² Wass cs lt, 1429. I. 13. (DF 252900).

²⁴³ Wass cs lt, 1429. V. 23. (DF 253053).

²⁴⁴ Engel: *Archontológia* I. 133, 204.

²⁴⁵ Wass cs lt, 1430. IV. 8. (DF 252976). Borba, Bankháza, Vanyola, Szerecseny.

²⁴⁶ Wass cs lt, 1429. V. 23. (DF 253053). Borba, Bankháza, Vanyola, Szerecseny, Bodontelke.

²⁴⁷ Wass cs lt, 1430. VIII. 26. (DF 253083). Borba, Bankháza, Vanyola, Szerecseny, Bodontelke.

²⁴⁸ KmJkv II. 167. sz. (1439. XII. 28.)

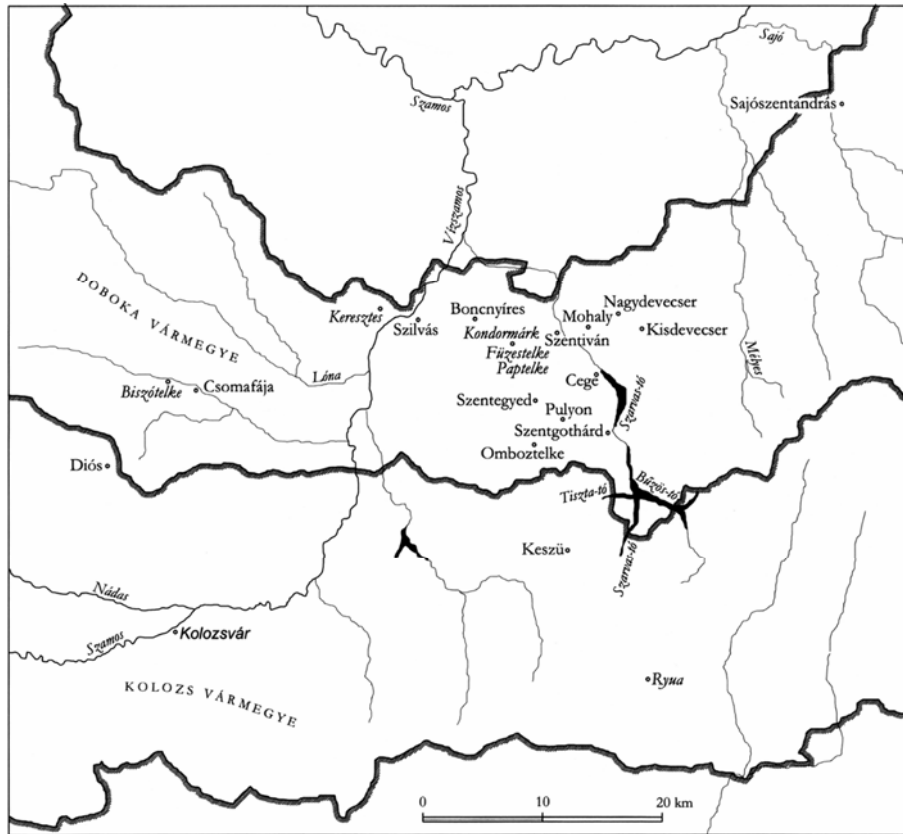
²⁴⁹ HOkm IV. 364–365. (1451. II. 5.)

²⁵⁰ HOkm V. 248–249. (1451. II. 5.)

²⁵¹ DocRomHist C. XII. 10–103. (1362. IX. 22.)

²⁵² DocRomHist C. X. 251–252. = HOkI 259–260. (1354. I. 25.)

²⁵³ 1366-ban János fia Lászlót is keszüinek mondják: DocRomHist C. XIII. 260. (1366. X. 13.), akárcsak fiát, Lököst – ZsOkI IV. 894. sz. (1413. VII. 21.) – és unokáját, Antalt (Wass cs lt, 1426. XII. 29., DF 253010). Keszün része volt még Wass Dezső fiának, Lászlónak is: HOkI 322–323. (1392. X. 22.) és (Wass) Lökös Veronikának, aki ezeket a Györgyfalviaknak adta el (KmJkv I. 2212. sz., 1476. VI. 13.; Csánki V. 591).



A Wass család erdélyi birtokai (Doboka és Kolozs vm.). Készítette Karácsony István

Kolozs megyei Dióst és a mára elnéptelenedett *Ryua* birtokot is felosztotta.²⁵⁴ Dióst – más kisebb birtokokkal együtt – ifj. Wass Miklós vette zálogba a század derekán,²⁵⁵ *Ryu*áról pedig nem tudjuk, mikor került a család kezébe. Megjegyzendő, hogy az 1372-es osztály alkalmával csak Mohály, Keszü és *Ryua/Riua* birtokok voltak egészében János fiainak kezén (Mohály királyi adományból, az utóbbi kettő talán vásárlás útján jutott hozzájuk), Szentgyed, Nyíres, Pulyon birtokokban csak harmadnyi részük volt, mert azokban Jakab fiai és János testvéreinek, id. Wass Miklós csicsói vármagynak a fiai is részesek voltak. Ezenkívül János fiai Cegé, Szentiván, Szilvás és Szentgothárd felét oszthatták fel maguk között, mert ezekben valószínűleg még id. Wass Miklós fiai is részesedtek, de Jakab fiai már nem, mivel utóbbiak a maguk részét még 1349-ben Wass János fiainak adták el.²⁵⁶ Ideiglenesen más birtokok is kerültek egyes családtagok kezébe. Wass Miklós (Csente János nővéreinek a férje) 1357-ben megpróbálta ma-

²⁵⁴ DocRomHist C. XIV. 168–170. (1372. IV. 15.) Az említett helységek közül *Ryua* elnéptelenedett település Berkenyes, Botháza és Magyarfráta között Kolozs megyében. (A lokalizálásra lásd HOKl 314–315. 1386. II. 7.)

²⁵⁵ Paptelke, Csernek (mindkettő Belső-Szolnok vm./Szilágy m., lásd Kádár–Tagányi II. 371. és V. 405), Balog-Jánostelke (elnéptelenedett település Szentmihálytelke, Berend, Diós és Oláhbuda között, Kolozs vm., lásd Csánki V. 331); DocRomHist C. X. 79–80. (1351. XI. 18.) – Diós: DocRomHist C. X. 378–379. (1355. XI. 29.); DocRomHist C. XI. 466–467. (1360. I. 3.) – Diós és Balog-Jánostelke: DocRomHist C. XII. 312–314. (1364. VIII. 1.)

²⁵⁶ HOKl 254. (1349. I. 13.)

gát beiktattatni a Fehér vármegyei Jácintosba,²⁵⁷ amelyet ekkor a Dobokaiak birtokoltak.²⁵⁸ Csente János a Doboka nembéli Erzsébetnek volt a férje,²⁵⁹ és talán ezzel a sógorsággal magyarázható Wass Miklós Jácintos feletti jogigénye, amelyet azonban nem sikerült érvényesítenie. Emellett fennmaradt egy olyan oklevél is, melyben ifj. Wass Miklós 1362-ben azt állította, hogy az ő apja, János megszerezte a belső-szolnoki Oszvajt és Csobánkát.²⁶⁰ E két birtok az Aba nemzetségbéli Csente Jánosé volt, akinek fia ezt valószínűleg Elefánti Dezsőnek adta el.²⁶¹ Utóbbi fia, Elefánti Mihály 1362-ben a Bebekeknek adta tovább. Wass Miklós jogot formált ugyan a két birtokra és tiltakozott az adásvétel ellen,²⁶² de eredmény nélkül, mert nem sikerült megszereznie azokat. Ideiglenesen, valószínűleg zálogjogon birtokolta Veres Péter a Torda vármegyei Mikest 1357-ben,²⁶³ illetve Wass László (Dezső fia) a Kolozs megyei Gyérest 1377-ben,²⁶⁴ illetve Mihály (id. cegei Wass Miklós fia) a belső-szolnoki Giroltot.²⁶⁵ Ugyancsak zálogként szereztek részt a Wassok a Szentiván melletti Császáriban 1413-ban,²⁶⁶ de ezt id. Wass Balázs 1507-ben továbbadta a Kendieknek.²⁶⁷ Új szerzeményekre nem sikerült szert tenniük, és ezt onnan is lehet tudni, hogy a dunántúli rokon, Péter (Veres Miklós fia, Veres Péter unokája) 1423-ban erdélyi rokonait, Lökös négy fiát csak a korábban is a család kezén levő Szentegyház, Cege, Szentgothárd, Pulyon, Szentiván, Mohaly, Szilvás, Nyíres (Doboka vm.), Keszü, Diós és *Ryua* birtokok (Kolozs vm) elidegenítésétől, illetve maguk között történő felosztásától tiltotta.²⁶⁸ Erdélyben tehát ekkoriban ezek voltak a rokonság kezén, de egyesek közülük nem sokkal ezután átvándoroltak más családok birtokába. Ennek lefolyása nem minden esetben ismeretes. Diós például a 15. század közepére már átkerült a Budai, Keresztúri és Gesztrágyi családokhoz,²⁶⁹ és emiatt Wass Domokosnak már csak felesége, Keresztúri Margit révén volt benne részesedése rövid ideig,²⁷⁰ Keszü pedig ekkortájt már a Györgyfalvi, a szentegyházi Székely és más családok kezén volt.²⁷¹ Boncnyíresnek a család által birtokolt részét 1465-ben Wass Domokos adta át Nyíresi Mihálynak, azon Nyíresiek leszármazottjának, akiktől azt a Wassok még 1318-ban vásárolták meg.²⁷² Cegei Lökös Tamás 1449-ben kapta meg 20 évre a Bethlenektől benépesítés végett a Szentgothárdtól nem messze fekvő, de már Kolozs megyei Bozkútot.²⁷³ A középkor vége felé a Wassoknak Szentegyház, Cege, Szentgothárd, Pulyon, Szentiván, Mohaly és Szilvás Doboka vármegyei birtokokban volt változó nagyságú

²⁵⁷ DocRomHist C. XI. 119–120. (1357. V. 4.); DocRomHist C. XI. 132–133. (1357. V. 12.)

²⁵⁸ Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések 2. sz.). 50.

²⁵⁹ Karácsonyi: *Nemzetségek*. 796.

²⁶⁰ DocRomHist C. XII. 63–64. (1362. I. 25.)

²⁶¹ Kádár–Tagányi II. 56, 446. – Oszvaj 1358-ban az Elefántiak birtoka (DocRomHist C. XI. 262–263, 1358. III. 27.).

²⁶² DocRomHist C. XII. 63–64. (1362. I. 25.)

²⁶³ DocRomHist C. XI. 145. (1357. V. 2.) Mikes Torda melletti település (Csánki V. 720–721).

²⁶⁴ DL 26870. (1377. XI. 20.) Az adat ismeretét Jakó Zsigmondnak köszönöm. – Az említett település ma Oláhgyéres, Mócs mellett (Csánki V. 357).

²⁶⁵ ZsOkI I. 2966. sz. (1393. VI. 3.)

²⁶⁶ ZsOkI IV. 806. sz. (1413. VII. 1.)

²⁶⁷ Wass cs lt, 1507. IV. 15. (DF 255339); Wass cs lt, 1508. IX. 18. (DF 253005).

²⁶⁸ Wass cs lt, 1423. V. 28. (DF 253049).

²⁶⁹ Csánki V. 346; KmJkv I. 554. sz. (1446. I. 24.); KmJkv I. 1219. sz. (1455. VIII. 29.); KmJkv I. 1310. sz. (1458. IX. 29. e.); KmJkv II. 2948. sz. (1495. IV. 1.)

²⁷⁰ KmJkv I. 1538. sz. (1461. IV. 13.)

²⁷¹ Csánki V. 367–368; KmJkv I. 2212. sz., 2257. sz.

²⁷² Wass cs lt, 1465. VI. 26. (DF 252970).

²⁷³ Wass cs lt, 1449. III. 9. (DF 253075). – Bozkút elnéptelenedett település Palatka, Légen, Mócs és Keszü között (Csánki V. 338; KmJkv I. 62. sz.).

részük; 1497-ben ezekben a helységekben osztozott meg Wass Domokos nyolc gyermekével.²⁷⁴

A középkori magyar nemes összes fia ugyanakkora mértékben részesedett az apai birtokból (nem létezett tehát a Nyugat-Európában ismeretes primogenitúra), a leányok pedig a birtok negyedrészen osztoztak egymás között (olykor azonban csak elvben, mert pénzben fizették ki őket). Emiatt, ha egy ágban több fiú volt, a birtok többfelé is oszlott, tehát az illető ág elszegényedett. Ha ellenben egy ág fiutódok hiányában kihalt, az ősi birtokot a többi ágon még élő férfiak örökölték. Ha utóbbiak az elhunyt távoli rokonai voltak, a király igyekezett háramlási jogát érvényesíteni. Az ágak kihalása és a folytonos osztozkodás miatt az egyes családtagok anyagi helyzetét az állandó változás jellemezte, de sajnos számításokat sem a birtok nagyságát, sem a jobbágyok létszámát illetően nem tudunk végezni egyik ág esetében sem. A 15. században és a 16. század első felében a legtöbb birtokügylet zálogosítás vagy a családon belüli újraelosztás. A családon belüli sűrű birtokelzálogosítások egyrészt a készpénzhiány és a fokozódó elszegényedés jelei, de jelzik az ősi birtokhoz való ragaszkodást, hiszen idegennek ritkán vetettek zálogba vagy adtak el belőle.²⁷⁵ Ilyen elidegenítés esetén is igyekeztek elővételi jogot biztosítani a családtagoknak, amit néhányszor szabályos szerződésbe is foglaltak.²⁷⁶ Valószínűleg már 1417-ben Szentgothárdból, Pulyonból és Keszüből adtak el részeket a Györgyfalviaknak,²⁷⁷ de az is megeshetett, hogy utóbbiak leánynegyedként kapták azokat.

Kisebb birtokrészeket a Wassok úgy szereztek, hogy a hozzájuk beházasodó leányok is szerény mértékben, de gyarapították a birtokállományt. A már említett Doboka vármegyei Szentandrás faluból, amely az Árpád-korban még a Wass-rokonság kezén lehetett, úgy kaptak részt, hogy Wass Lökös anyja, Wass László felesége *Vilkynus comes* egyik leszármazottja volt.²⁷⁸ Utóbbi örökségének felosztásáért hosszú per indult az 1380-as évek végétől az arra jogosult famíliák, a Kajlaiak, a Wassok, a somkeréki Erdélyiek, a Mihálcfalviak és az esküllői Ördögök között.²⁷⁹ Ennek lefolyása után kapott részt Wass Lökös a Doboka vármegyei Kajlán, Szentandrás és Csígéren,²⁸⁰ a Kolozs vármegyei Ercsén és egy besztercei kúriából.²⁸¹ 1444-ben mindez még az ág kezén lehetett, mert akkor Lökös fia, Lökös Tamás tiltakozott az ellen, hogy a somkeréki Erdélyiek használják a Szentandrás és a mellette fekvő Kaj-

²⁷⁴ Wass cs lt, 1497. III. 30. (DF 255389).

²⁷⁵ Családon belüli birtokmozgásra példák: Wass cs lt, 1405. VI. 8. (DF 252851); 1407. III. 20. (DF 252878); 1410. I. 17. (DF 252857); 1430. VII. 18. (DF 252941); 1434. V. 2. (DF 253014); 1505. V. 14. (DF 253091); 1510. VII. 13. (DF 253025); 1511. XI. 10. (DF 255355); 1512. XI. 21. (DF 253027); 1513. IV. 28. (DF 255381) stb. KmJkv I. 48, 263, 1367, 1666–1668, 1672. sz. II. 3311, 3320, 3323, 3327, 3368–3369, 3398, 3426, 3560, 3651, 3949, 4235–4237. sz. – Birtok átadása idegeneknek: Wass cs lt, 1408. VII. 27. (DF 252858), de ezt később visszaváltják: ZsOkI IV. 724. sz. (1413. VI. 8.); Wass cs lt, 1500. VII. 29. (DF 253020). KmJkv I. 340, 509. sz., II. 3068. sz.

²⁷⁶ KmJkv II. 3323. sz. (1505. I. 1.); KmJkv II. 3327. sz. (1505. I. 24.)

²⁷⁷ Ekkor Lökös fia Antal még csak tiltakozott az elidegenítés ellen (ZsOkI VI. 66. sz., 1417. II. 2.), de valószínűleg erre mégis sor került, mert 1427-ben Györgyfalvi Péter és Imre pulyoni officialisát említik (Wass cs lt, 1427. I. 18., DF 235010), kettőjüknek 1428-ban Szentgothárdon (Wass cs lt, 1428. XI. 6., DF 253054), később mindhárom birtokban részük van (Wass cs lt, 1444. III. 9., DF 252954 és 1447; DL-DF CD-ROM: DL 26886). Ugyancsak ők értendők a pannonhalmi konvent 1437. II. 3-i oklevelében szereplő Györgyfalvi „*Wass dicti*” Péteren és Imrén, akiket anyjuk után illethettek (tévesen) a Wass névvel (DL 88113).

²⁷⁸ Wass cs lt, 1399. I. 23. (DF 252898).

²⁷⁹ Wass cs lt, 1390. III. 7., [1393?]. IX. 15. (DF 252898). = Teleki I. 245; Wass cs lt, 1399. I. 23. (DF 252898).

²⁸⁰ Csígér elnéptelenedett település Sófalva és Besenyő környékén (Györffy II. 65.).

²⁸¹ Teleki I. 242–248 (1394. VII. 12.); Wass cs lt, 1398. X. 22. (DF 252815); Wass cs lt, 1399. I. 23. (DF 252898).

lán levő erdejét.²⁸² Tamás magtalan halála után László király (1452–1457) 1456-ban mindkettőt a Toldalagiaknak adományozta,²⁸³ valószínűleg mert nem számított ősi birtoknak.²⁸⁴

A 15. században a családnak nem sikerült újabb birtokokat szereznie, sőt a meglévőket is szüntelenül apasztotta a leánynegyedek kiadása. Az elvi rendelkezés értelmében a leánynegyedet ugyan pénzben kellett volna kiadni, de gyakorlatban ezt legtöbbször mégis birtokban adták ki²⁸⁵ (nem feltétlenül azért, mert nem rendelkeztek elég készpénzzel), és ezt a házasságból született gyermekek örökölték is. Beházasodás útján tehát mások is szereztek részt a Wass család ősi birtokaiból, ám a folyamat csak ritkán követhető nyomon. A végeredmény azonban mindig a család birtokállományának apadása volt. Például a 15. század vége felé Iklódi Domokos leányai – Márta és Margit – anyjuk, Wass Magdolna²⁸⁶ után szereztek részt Szentegyeden, Pulyonban, Nyíresen és Ivánkatekén.²⁸⁷ Ezt később elcserélték Wass Domokos szilvási birtokrészének felével, amit majd Iklódi Margit derzsi Petki Györgynek idegenített el.²⁸⁸ (Ehhez hasonlóan játszódhatott le más családok birtokszerzése is; Szentegyeden például birtokos még a Valkai,²⁸⁹ a Székely,²⁹⁰ a Botos²⁹¹ és Keresztes család.²⁹²) A birtokra persze mások is szemet vetettek: 1426-ban Zsigmond király az erdélyi káptalanhoz intézett mandátumában megparancsolta, hogy Thorotzkay Lászlót (Miklós fiát), Somkeréki Miklós feleségét, Zsófiát, Gerendi László fiait, Jánost és Pétert vezesse be Cege, Szentegyed, Pulyon, Szentiván, Szentgothárd, Szilvás, Nyíres és Mohaly részirtokokba (!). Sajnos az oklevél nem árulja el, hogy a fenti nemesek milyen jogon tartottak igényt mindezekre a birtokokra, de az iktatásra valószínűleg soha nem került sor, mert nincs adat a felsoroltak későbbi birtoklására, és ennek az ügynek részleteit egyelőre teljes homály fedi.²⁹³ Az sem segíti a tisztábban látást, hogy az itt említett Thorotzkay Lászlóról tudjuk, néhány évvel korábban, 1419-ben azt állította, hogy Mohaly birtok a sajátja, ugyanakkor tiltakozott az ellen, hogy szentiváni Wass Mihály magának kérte ezt a királytól.²⁹⁴

²⁸² Wass cs lt, 1444. I. 28. (DF 252952). – Az eltítottak azonosítására lásd Engel: *Archontológia* – Becsegergely nem, Erdélyi (somkeréki) család.

²⁸³ DL 27481. (1456. III. 23.) DL-DF CD-ROM, Rác György regesztája. = Szabó Károly: *Jelentés a nagy-ercsei gróf Toldalagi család radnótfői levéltáráról*. Sz XXI(1887). Pótfüzet 80. – Lökös leányának, Veronikának (szentegyedi Székely Andrásnénak) még 1485-ben is lehetett Szentandrason része, mert akkor adta el azt Valkai Jánosnak és Székely Lőrincnek (Kádár–Tagányi VI. 32).

²⁸⁴ Lökös Tamás örökjogú, tehát apai birtokai viszont öröklődtek a Wass családon belül, így pl. a szilvási rész (DL 27691, 1465. I. 31., a kolozsmonostori konvent 1464. X. 15-i oklevelének hátlapjára írt rájegyzés. Rác György regesztája).

²⁸⁵ Banyó Péter: *Birtoköröklés és leánynegyed. Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezéséhez*. Aetas 2000/3. sz. 76–91; uő: *Válasz Homoki Nagy Mária bírálatára*. Aetas 2001/3–4. sz. 308, 310.

²⁸⁶ KmJkv II. 2876. sz. (1493. VII. 4.)

²⁸⁷ KmJkv I. 1775. sz. (1476. XII. 18.)

²⁸⁸ KmJkv II. 2876. sz. (1493. VI. 4.) Petki György felesége, Erzsébet ugyan birtokolt Pulyonban és Szentegyeden, és lehet, hogy valóban Wass leány volt, miként Backamadarasi Kis Bálint állítja. Annyi bizonyos, hogy anyjától, Kendi Gálnétól örökölte a két birtokrészt. – Lásd Kis Bálint: *A Petki család*. Turul XIII(1895). 99; KmJkv II. 3125, 4257. sz.

²⁸⁹ KmJkv I. 2430. sz. (1438. II. 26.)

²⁹⁰ KmJkv I. 571. sz. (1446. V. 1.)

²⁹¹ Wass cs lt, 1448. VIII. 13. (DF 252957). – KmJkv I. 536. (444. XI. 25. u.)

²⁹² KmJkv I. 707. sz. (1449. VI. 9.)

²⁹³ Erdélyi káptalan magánlevéltára (a Batthyaneum őrizetében Gyulafehérvárt), 1426. XII. 5. (DF 277466); az oklevél csonka regesztája: Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. TTár 1890. 137. 258. sz.

²⁹⁴ Wass cs lt, 1419. V. 12. (DF 252916). A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltárában nincs adat a Thorotzkayak mohalyi birtoklására (Thorotzkay Lt, passim), mint ahogy Kádár–Tagányi (V. 183–185) a Mohalyra vonatkozó részben ezzel kapcsolatosan csak az 1426-os oklevelet említi.

A 15–16. század

A Wass család 15. századi élete a megye keretei között zajlott meglehetősen eseménytelenül. Legtöbbjükéről – nevükön kívül – alig tudunk valamit. Egyre apadó birtokaik ellenére még ekkor is a megye és a tartomány tekintélyes családai közé számíthattak, mert Lökös Tamást valamikor 1456 előtt az erdélyi nemesek a királyhoz küldendő követüknek választották. Az ügyről onnan szerzünk tudomást, hogy felszerelésre és lovakra 32 aranyforint *udvarnoki* pénzt adtak Tamásnak, de küldetését váratlan halála miatt nem teljesíthette, és az erdélyi rendek a pénzt feleségétől, Dobokai Ilonától és egyik rokonától, Wass Lászlótól követelték vissza.²⁹⁵ Ezen és persze királyi és vajdai emberi megbízatásokon kívül nincs tudomásunk arról, hogy a családtagok fontosabb közéleti szerephez jutottak volna. Apró-cseprő birtokpereiket intézték, és olykor hatalmaskodtak szomszédaik birtokain. A magyarországi okleveles anyag ismert egyoldalúságából adódóan (írásba általában csak a birtokperек ügyeit foglalták, így a családtagok közül többnyire csak a felnőttkort megért és az öröklésben szerepet játszó férfiakat említik) nem meglepő, hogy ma nemigen tudjuk, mivel is töltötték mindennapjaikat, amikor épp nem pereiket intézték. A 15. század első harmadában például az ősi Jankafiakat Légen, Petelaka és Gyeke elpusztítása miatt,²⁹⁶ illetve Szentgothárd és Légen közötti föld használata,²⁹⁷ a Mócsiakat pedig hatalmaskodás és zálogba vett birtokok okán perelték.²⁹⁸ A két perre vonatkozó oklevelek egy része az ősi Jankafiak levéltárának részét képezték, és a Wass-levéltárba minden bizonnyal Wass Balázs második felesége, Hosszúaszoí Katalin (Jankafi Apollónia leánya) útján jutottak valamikor a 16. század elején. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a Jankafiak elleni perre vonatkozó oklevelek nagyobb része ma két példányban van meg a Wass-levéltárban (az alperes és a felperes részére kiállított példányt is örzi).

A források hallgatása miatt feltételezzük, hogy a család birtokain gazdálkodva élte le csendes mindennapjait, amit csak a perek, csetepatéknak minősíthető helyi hatalmaskodások és a megyei sedriákon, illetve a vajdai kongregációkon való részvétel szakíthatott meg. Az általában békés rokoni együttélés nem volt mindig konfliktusoktól mentes, 1482-ben Wass István – valószínűleg familiárisaival együtt – megrohanta unokatestvérének, Domokosnak cegei udvarházát, annak feleségét, Gyerőfi Borbálát megbecstelenítette és kegyetlenül megverte. Az indíték talán az lehetett, hogy Domokos Szentgothárd és Mohaly birtokokban új birtokosztályt kívánt Istvántól és testvéreitől.²⁹⁹ Az esetből természetesen per lett, de végül a sértett fél, Domokos kiegyezett Istvánnal, akitől elégtételképpen egy fél cegei kúriát kapott, aminek fejében ejtette a vádat.³⁰⁰ Tettelegességre persze nemcsak családon belül került sor: 1510-ben vagy azelőtt Wass Mihály (István fia) megölte a szentgothárdi *scolasticust*, egy bizonyos Imre deákat.³⁰¹

Ág kihalására – a családfa tanúsága szerint – a 15. században többször is volt példa. Egyik esetben Wass László (Mihály fia) leánykáját, Erzsébetet Mátyás királlyal fiúsíttatni akarta,³⁰²

²⁹⁵ *pecunias udvarnicales*: Wass cs lt, 1456. VII. 12. (DF 253067).

²⁹⁶ ZsOkI V. 2322. sz. (1416. IX. 24.); uo. VII. 455. sz. (1419. V. 16.); Wass cs lt, 1428. IX. 2. (DF 252974); Wass cs lt, 1428. IX. 4. (DF 252975); Wass cs lt, 1429. XII. 13. (DF 253011); Wass cs lt, 1431. IV. 17. (DF 252977).

²⁹⁷ Wass cs lt, 1430. V. 4. (DF 253077); KmJkv I. 55. sz. (1430. IV. 6.); Wass cs lt, 1430. IV. 28. (DF 253057. és 253058); Wass cs lt, 1430. XI. 13. (DF 253059. és 253060); Wass cs lt, 1430. XI. 23. (DF 253062); Wass cs lt, 1431. IX. 30. (DF 253013. és 253012); Wass cs lt, 1431. X. 21. (DF 253013. és 253012).

²⁹⁸ ZsOkI VI. 2367. sz. (1418. IX. 23.); ZsOkI VII. 269. sz. (1419. IV. 5.); ZsOkI VII. 1017. sz. (1419. X. 13.); Wass cs lt, 1423. I. 23. (DF 253047); Wass cs lt, 1430. V. 9. (DF 253081).

²⁹⁹ Wass cs lt, 1478. V. 21. (DF 253015); Wass cs lt, 1478. VII. 15. (DF 253016).

³⁰⁰ Wass cs lt, 1482. II. 17. (DF 252980).

³⁰¹ KmJkv II. 3560. sz. = Wass cs lt, 1510. VI. 22. (DF 255348); Wass cs lt, 1510. VII. 13. (DF 253025).

³⁰² A leányt (v. a leányokat) a király különös kegyként fiúörökössé nyilváníthatta, és így apja birtokainak teljes jogú örökösévé tehetette. Ez azzal járt, hogy nem az oldalágak férfi tagjai örökölték (Holub József: *A fiúsításról*. = *Emlék-*

ami ellen Wass István és testvérei 1468-ban a váci káptalan³⁰³ és 1469-ben a kolozsmonostori konvent előtt is tiltakoztak.³⁰⁴ Mai ismereteink szerint a Wass család minden dunántúli birtokán túladdott a 15. század közepére, ezért különös, hogy fontosnak tartották a váci káptalan előtti tiltakozásukat. Ez talán azzal magyarázható, hogy Erzsébet férjezett volt, és a feltételezett férj magyarországi nemes lehetett, akinek birtokai a Pest megyei Váchoz közel eshettek. Lehet, egyszerűen csak arról van szó, hogy Wass István 1468-ban Vác közelében tartózkodott, majd Erdélybe hazatérve Kolozsmonostoron is megtette tiltakozását.

A 15. század végén és a 16. század elején a család legtöbbet szereplő tagja a már említett id. Wass Balázs (Domokos fia), aki 1499–1502 között Geréb László erdélyi püspök (1475–1502) tasnádi (Közép-Szolnok vm.) kúriájának ispánja és intézője volt.³⁰⁵ Tisztségviselésének hátterét nem ismerjük, itteni „működéséről” pedig csak annyit tudunk, hogy 1499-ben tizenegy familiárisával megrohanta és kifosztotta Kőrösi Zsigmondnak a nem messze fekvő Kőrösön levő udvarházát,³⁰⁶ 1502-ben pedig Zólyomi György tizedbérlo kárára követelt el visszaéléseket.³⁰⁷ Egy másik hatalmaskodási ügyben Barlabássy Lénárt alvajda (1501–1525) 1503-ban fej- és jószágvesztésre ítélte,³⁰⁸ de az ítélethozatalkor távol levő Szentgyörgyi és Bazini Péter vajda nem sokkal azután – oklevele szerint több erdélyi nemes kérésére – megkegyelmezett neki, lefoglalt birtokait pedig ideiglenesen somkeréki Erdélyi Jánosra bízta.³⁰⁹ Az ügy előzménye az, hogy 1497-ben a marosszéki szentbenedeki Márton Péter és János több részbirtokukat átadták Vingárti Geréb László erdélyi püspöknek, mert familiárisaikkal együtt megölték Lőrinc székelyvásárhelyi plébánost.³¹⁰ A birtokok közül a Torda megyei Uraj, a Kolozs megyei Pete és Méhes Wass Balázs kezére jutott,³¹¹ majd Márton János és testvére, Antal, illetve Wass Balázs között hosszú per kezdődött a birtokokért, amelyet kölcsönös hatalmaskodások és egymásutáni kíméletlen leszámolások kísértek. Ezek során egy alkalommal – amint ez a Szentgyörgyi és Bazini Péter vajda által elrendelt 1503. évi vallatásból kiderül – a perbeli ellenfél emberei Balázst le akarták fejezni, de szerencséjére nem találták cegei kúriáján, és így megmenekült, ingóságait azonban a támadók így is felosztották maguk között.³¹² Balázs perbe szállt a Wass család azon Gyeke birtokrészeiért is, amelyek Wass Vid felesége, gyekei Fejes Márta révén kerültek hozzájuk. Fejes István a saját gyekei részét a Küküllő vármegyei, ádámosi Horvát Gáspárnak adta el, ami ellen Balázs és testvérei 1499-ben tiltakoztak.³¹³ Balázs részt szerzett a Kolozs megyei Oláhpalatkán (zálogként) 1501-ben³¹⁴ és később Göcön is.³¹⁵ Ez utóbbi birtokért itteni szomszédjával, Kendi Gállal (Antal fiával) pereskedett, aminek

könyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Bp. 1925. 305–319.

³⁰³ Wass cs lt, 1468. VIII. 5. (DF 253071).

³⁰⁴ KmJkv I. 1885. sz. (1469. V. 12. u.)

³⁰⁵ *provisor curie Thasnadiensis*: Wass cs lt, 1499. VI. 28. (DF 255342); Wass cs lt, 1499. VIII. 14. (DF 255342); 1502-re: *comes et provisor curie episcopalis Thasnadiensis*: Wass cs lt, 1503. V. 1. (DF 252990).

³⁰⁶ Wass cs lt, 1499. VI. 28. és 1499. VI. 28. (DF 255342). Balázst nem ítélték el, mert a sértett fél nem jelent meg a per tárgyalásán. A perben szereplő Kőrös alatt a mai Érckőrös értendő Tasnád közelében, Közép-Szolnok vármegyében (Csánki I. 549).

³⁰⁷ Wass cs lt, 1503. V. 1. (DF 252990). A per egyezséggel zárult.

³⁰⁸ Wass cs lt, 1503. V. 24. (DF 255393); Wass cs lt, 1503. VI. 3. (DF 252991); KmJkv II. 3288. sz. (1503. VI. 25. u.)

³⁰⁹ Wass cs lt, 1503. VI. 3. (DF 252991).

³¹⁰ Az átadott birtokok: Kisszölös (Küküllő vm.), Uraj, Pete (Torda vm.), Méhes (Kolozs vm.), Szentbenedek, Vaja és Szentmiklós (Maroszek). – Lásd KmJkv II. 3031. sz. (1497. X. 13.)

³¹¹ Wass cs lt, 1501. IV. 5. (DF 252986).

³¹² KmJkv II. 3288. sz. (1503. VI. 25. u.)

³¹³ Wass cs lt, 1499. III. 7. (DF 253086); Wass cs lt, 1499. IV. 1. (DF 253085).

³¹⁴ KmJkv II. 3182. sz. (1501. IV. 15.)

³¹⁵ Wass cs lt, 1504. VI. 26. (DF 253021); Wass cs lt, 1509. III. 15. (DF 255340); Wass cs lt, 1515. I. 30. (DF 253035).

során az ellenfél puskás familiárisai megtámadták cegei kúriáján.³¹⁶ Tekintélyét az is mutatja, hogy 1524-ben részt vett a vármegyei nemesség és a székelyek Marosvásárhelyen tartott kongregációján, ahol közösen léptek fel sérelmeik ügyében.³¹⁷ Balázs életére vonatkozóan talán azért maradt fenn több oklevél, mert az ő utódai (fia, cegei János és unokája, Wass György Kolozs vármegyei ispán [†1594]) vitték tovább a családot.

A megyei nemesség nagy többségéhez képest a Wass család középkori története nagyon jól adatolható. Mindezek ellenére – úgy tűnik – léteznek olyan ágak, amelyekről úgyszólván semmit sem tudunk. Az ismeretlenségből tűnnek elő 1422-ben Mihály és János, szentmártoni (!) Wass Egyed fiai, akik Zsigmond királlyal ekkor íratják át I. Károly király 1324. május 31-i kiváltságlevelét, amely magában foglalta utóbbi 1321. november 28-án kelt privilégiumát is Szentgothárd, Cege és Szilvás visszaadásáról mindkettejük *őse* (*avus*), Miklós comes csicsói várnagy számára. Az említett birtokokat – állításuk szerint – 1422-ben maguk is *háborítatlanul birtokolták*.³¹⁸ A cegei Wass család középkori történetében nincs adat a szentmártoni birtoklásról, és egyetlen más oklevél sem említi szentmártoni Wass Egyedet vagy fiait. Az 1422-es eredeti kiváltságlevelél hitelessége formai szempontból minden gyanú fölött áll, a méltóságsor pedig megfelel a tényleges helyzetnek.³¹⁹ Az oklevél később is a családi levéltár része volt, mert 1569-ben az említett Wass György Kolozs vármegyei ispán erre is hivatkozott a család leányágai ellen folytatott perében, Wass Dániel táblai ülnök (1674–1741) pedig hiteles másolatot készíttetett róla 1729-ben.³²⁰ Megjegyzendő még, hogy a középkorban meglehetősen ritka Gotthárd vagy Egyed név – a fenti esetet kivéve – a családtagok keresztnévüként nem fordul elő, bár a két templom védőszentje alapján számítani lehetne erre. A Wassok egyébként népszerű, nagyon elterjedt keresztnéveket adtak gyermekeiknek, így a család egyazon generáción belül is bővelkedik a Jánosokban, Miklósokban és Lászlókban, amelyek szétválasztása, ha apjukat épp nem említik, csak nagy bizonytalansággal ejthető meg. Az említett 1422-es oklevelet vagy a kancellária megtevesztésével adatták ki (az ügy gyanúsán rejtélyes), vagy csak arról van szó, hogy bizonyos ágak iratanyaga nem maradt fenn. A levéltárban bizonytalan időpontban selejtezést hajtottak végre, valószínűleg a családi levéltáros, Huszti András 1754-es rendezése előtt, mert utóbbi még a teljesen olvashatatlan okleveleket is megőrizte és belefoglalta ekkorra elkészült lajstromába.³²¹ A selejtezés érezhetően leginkább a 15–16. századot érintette, és bár a családot továbbvivő ág leszármazása tisztázható, néhány, a 16. században élt családtagot lehetetlen a családfán elhelyezni. Ilyenek például szentegyedi Wass

³¹⁶ Wass cs lt, 1521. I. 31. (DF 255395).

³¹⁷ SzOkI III. 237–238. (1524. XI. 15.) Az adat forrása Mályusz: *Az erdélyi társadalom*. 51.

³¹⁸ Wass cs lt, 1422. V. 27. (DF 252899).

³¹⁹ Engel: *Archontológia*, passim. Eltérés Engel adataihoz képest csak egyetlen esetben van. A Wass lt itt tárgyalt 1422. V. 27-i oklevele (anno domini 1422, VI. Kal. Iunii, Zsigmond uralkodási évei pedig: regnorum nostrorum anno Hungarie 36, Romanorum 12, Bohemie 2) szerint ugyanis a trauai püspökség betöltetlen volt, Engel szerint azonban 1423. V. 10-én is még Simon töltötte be ezt a tisztséget (CD X/6. 537), az üresedés pedig csak 1423. V. 21-től (DL 43551) adatolható (*Archontológia* I. 86). Ennek legvalószínűbb magyarázata az, hogy a királyi kancellária a Wass lt-ből való oklevélnél elvétette a méltóságsort. Megjegyzendő, hogy Engel nem használta fel a Wass lt 1422. V. 27-i oklevelét (*Archontológia* I. 561).

³²⁰ Említés II. János király 1569. V. 5-i oklevelében (f. V. in. Gothardi ep.), Wass cs lt, 5469. sz. Hitelesített másolat a kolozsmonostori konvent levélkeresőinek 1729. X. 3-i (f. III. p. dom. XVII. Trinit.) oklevelében, amely szerint az eredeti oklevelet cegei Wass Dániel mutatta be (Wass cs lt, 1422. V. 27. DF 255403). – Wass Györgyre és Dánielre lásd W. Kovács András: *A cegei Wass család grófi diplomája 1744-ből*. Református Szemle XCVI(2003). (a továbbiakban: W. Kovács: *A Wass család grófi diplomája*). 802 (92. jegyzet), 793–795.

³²¹ *Registrum litterarum [...] familiae [...] Wass de Czege [...] sub cura ac inspectione Adami comitis Wass per Andream Huszti anno domini millesimo septingentesimo quinquagesimo quarto etc. In possessione Császári* (164 oldal, 4^o, bőrbbe kötve, Wass cs lt, jelzet nélkül). 108. (Miscellanea. Num. 111: Instrumentum truncatum et penitus oblitteratum); p. 111 (Miscellanea. Num. 155: Penitus oblitterata).

Zsigmond (1544, 1554),³²² Wass János és anyai testvérei: a hűtlenségbe esett Wass Máté (1533),³²³ Wass Boldizsár és Ferenc (1552),³²⁴ Wass Simon és lánya, Márta (Komjátszegi Mártonné 1555-ben),³²⁵ szentgyeydi Wass Demeter (1578),³²⁶ ennek leánya, Wass Márta,³²⁷ Vas Imre (1598),³²⁸ Wass János özvegye, Zsófia.³²⁹ Bár Belső-Szolnok és Doboka vármegyei birto-
kok kapcsán szerepel, nincs adat arra, hogy az 1502-ben feltűnő Wass Tamás óbudai kanonok³³⁰
azonos lenne Wass János ugyanezt a nevet viselő fiával.³³¹ A családi levéltárat már a középkor-
ban is érthette veszteség, és erre van is egy adatunk. 1474-ben az oklevelek – a kor általános szo-
kásának megfelelően – az akkor legidősebb családtagnál, Wass Lászlónál voltak a többi családtag
pecsétjével is lezárt ládában. László halála után özvegye a család okleveleit őrző ládát a család-
tagok tudta és beleegyezése nélkül Kendi Antal kezére játszotta át, aki a fontosabb okleveleket ki-
válogatta és magánál tartotta, a többit pedig visszaadta a Wassoknak.³³² Persze később az okleve-
lek többi része is visszakerülhetett a családhoz, de az eset jól illusztrálja, hogy ezek mennyire ki-
voltak téve a megsemmisülés veszélyének.

A Wassok az egyház javára csak egyszer tettek kegyes adományt, legalábbis ennyiről mar-
adt adat. 1477-ben a lelki üdvösség elnyerése reményében János (Vid fia) végrendeletében a
szentgothárdi halastóban levő részét a kolozsvári domonkos kolostornak adományozta. Az osz-
tályos testvérek részéről nemhogy nem merült fel tiltakozás, hanem maguk is a saját részüket a

³²² Wass cs lt, 1544: XL/240. – Ez a Wass Zsigmond 1554-ben is élt még (KmJkv II. 5278. sz., 1554. II. 16.), tehát
nem lehet azonos azzal a Vid fiával, Zsigmonddal, akit 1461. VI. 12. (KmJkv I. 1566. sz.) és 1495. I. 9. (KmJkv II.
2937. sz.) között említenek (néhai: Wass cs lt, 1519. IV. 25., DF 255362), és aki 1516-ban Doboka vármegye
alszolgabírája (MOL, Bethlen cs lt. Rokon és idegen családok. Nagy család lt. P 1960. 4. csomó. 66. tétel. 12^o). A beth-
leni Bethlen család levéltárának erre a darabjára Wolf Rudolf hívta fel a figyelmemet, és ő bocsátotta rendelkezésemre
az irat fénymásolatát is; szívességét ezúton köszönöm.

³²³ A hűtlen Mátét 1533-ban néhányan mondják (Wass cs lt, 1533. VII. 5.), és nem azonosítható azzal a Mátéval,
aki 1555-ben ugyancsak néhai, de özvegyének ekkor – hihetőleg nemrég meghalt férjétől – még csak három év körüli
gyermek volt (KmJkv II. 5433. sz.). – Nem helyezhető el a családfán az a Lökös Tamás sem, aki a kolozsmonostori
konvent jegyzőkönyvének 1440. VIII. 4-i bejegyzése szerint (KmJkv I. 263. sz.) Mihály fia lenne. Míthogy a bejegy-
zés rendkívül hevenyészett, szűkszavú, nehezen értelmezhető és rosszul olvasható (eredetije: DL 36390. p. 57, nr. 1.),
emellett pedig minden bizonnyal a bevállalással egyidejűleg sebtében készült, valószínűleg tévesen adatozta Lökös Ta-
más származását, aki valójában Lökösnek a fia. A leszármazási adatok mellett ezt igazolja Váraskeszi Lépes Loránd
erdélyi alvajda egy 1434-es mandátuma is, amely Lökös fiát, Tamást, a kolozsmonostori konvent erre adott válasza pe-
dig már Lökös Tamást említi (Wass cs lt, 1434. V 2. és 1434. V. 7., DF 253014). „Lökös/Lökösi” Tamást tehát apja
után nevezték olykor ekképpen, akárcsak testvéreit, és 1404. XI. 19.–1455. X. 15. között folyamatosan említik a csalá-
di levéltár oklevelei. (DF 252852 – DF 252967. Testvérei „Lökös/Lökösi” nevére lásd pl. Wass cs lt, 1430. VIII. 26.,
DF 253083; HOkm V. 248–249, 1451. II. 5.)

³²⁴ KmJkv II. 5152. sz. (1552. VI. 2.)

³²⁵ 1555. VI. 16. (KmJkv II. 5380. sz.). Márta korábban Baranyai Gergely felesége (KmJkv II. 5387. sz., 1555. VI.
25.). Simon esetében nem lehet eldönteni, hogy vajon a cegei Wass családhoz vagy a Kolozs megyei vármegyei Wass
családok egyikéhez (Csánki V. 626–627) tartozott-e.

³²⁶ *Báthori Kristóf királyi könyve 1580–1581.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás,
Rácz Etelka, Szász Anikó. Kvár 2003. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 2.) 14. sz. (1578. X. 16.); Wass cs lt, 1590:
XVI/19.

³²⁷ Wass cs lt, 1633. 2118. sz. Szentgyeydi Wass Márta nemesasszony, Szabó András (*egregius*) özvegye 1633-ban
tartott tanúvallomás szerint akkor 60 éves, tehát a 16. század utolsó harmadában született. Demeter leánya és Wass
Balázs húga? (Wass cs lt, 1628: XVI/25.)

³²⁸ Wass cs lt, 4869. sz.

³²⁹ Talán Wass György Kolozs megyei ispán anyja. Keltetetlen irat a Wass család középkori oklevelei között
(Husztai *Registrum*-ában a VII/15. sz. irat, 2003-ban a kolozsvári Állami Levéltárban 475-ös számmal jelölve), mely az
1560-as évekre datálható. (Vö. Kádár–Tagányi VII. 280.)

³³⁰ KmJkv II. 3262. sz. (1502. XII. 12.)

³³¹ Wass cs lt, 1522. III. 11. (DF 253041).

³³² DL 27523 (1474. X. 31.) – 1507-ben Wass Balázs levelesládáját említik (Wass cs lt, 1507. III. 17., DF 255343
= KmJkv II. 3400. sz.).

domonkosoknak adományozták.³³³ Mindez megerősíti azt, hogy Vid kilenc gyermekének valóban nem voltak fiai (lásd a családfát), mert egyház részére akkor volt szokás adományozni, ha nem volt utód, aki a lelki üdvösségről gondoskodhatott volna.

Anyagi kultúra

Az anyagi kultúráról – a családdal kapcsolatosan említett tárgyakról, eszközökről – meglehetősen kevés adatunk van. A Wass család középkori udvarházai kivétel nélkül elpusztultak, és persze ezekkel együtt a berendezéseik meg a bennük őrzött értékek is. Az ezekről való korlátozott ismereteink egyetlen forrása az oklevelek elvétele előforduló híradásai.³³⁴ Annyit tudunk, hogy Veres Tamás özvegyének 1363-ban az elhunyt rokonai hitbér és jegyajándék címén néhány kanca és birka mellett még átadtak egy jó posztóval bevont és fém laposkákkal gazdagon díszített hermelinbundát (*unam mastrucam ermellinam de bono panno contextam et cum multa lamina diligenter ornatam*), egy jó köntöst (*unum bonum pepulum*), egy övet (*unum balteum*),³³⁵ 1405-ben pedig László (Lökök fia) ugyancsak hitbér és jegyajándék címén saját pecsétje alatt egy pénzösszeget, két darab kölni és löveni posztót (*duas particulas pannorum Colonialium et Levinensium*) hagyott Wass Dezső lánya számára az alvajdai embernél és a kolozsmonostori konvent kiküldötténél.³³⁶ Tudjuk még azt is, hogy a családban volt – nem részletezett típusú – fegyver (*arma*) és láda (*ladula*) is az oklevelek őrzésére, emellett meg minden bizonnyal értéktárgyak, elsősorban ékszerek. Konkrét adatunk csak Wass Balázs felesége, Hosszúaszói Katalin esetében van, de tanulságos felsorolni, mert valószínűleg a Wassoknál is hasonlókkal számolhatunk. Katalin 1512-ben bátyjától, Jankafi Mátétól birtokokból, állatállományból, házi eszközökből [?] (*ex bonis hazezkez hoc est clenodiis et de mayorsaagh*) és értéktárgyakból követelt részt. A felsorolt értékeket egy nagy ládában tartották, ebben 1000 Ft-ot érő készpénz, 500 Ft-ot érő ezüstnemű (*argentaria videlicet cifi penaria corbearia necnon argentum fusum*), 300 Ft-nyi arany és drágakő (*magna quantitas auri et gemmarie* [?]) volt.³³⁷ Értékmegőrző funkciójuk miatt ilyenek minden valamirevaló nemesfamíliában lehetnek, de sajnos a Wass-levéltárban egyetlen középkori végrendelet sem maradt ránk, ami a tárgyi emlékekről bővebben tájékoztatna.³³⁸

³³³ KmJkv I. 2232. sz. (1477. VI. 14.) – Az adomány megjelenik a kolozsvári domonkos kolostor javairól készült leltárban is. – Lásd Esterházy János: *A kolozsvári boldog-asszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferencziek egyházának története és építészeti leírása*. Magyar Sion IV(1866). 577., a leltár 18. századi másolata pedig megtalálható a Wass cs lt-ban is (DF 255404).

³³⁴ Entz Géza: *A hátszegi nemesi udvarházak kincsei*. Magyar Múzeum I(1991). 81.

³³⁵ DocRomHist C. XII. 145–146. (1363. IV. 9.)

³³⁶ Wass cs lt, 1405. VIII. 11. (DF 252727).

³³⁷ Wass cs lt, 1512. V. 9. e. (DF 255384). Keltezetlen fogalmazvány, mely cegei Wass Balázs feleségének, Hosszúaszói Katalinnak előterjesztését tartalmazza ősi Jankafi Máté ellen Túróczi Miklós erdélyi alvajda és székely alispán előtt. A keltezést az indokolja, hogy Túróczi Miklós 1512–1516 között viselte hivatalát, és a Jankafi Katalin és Máté közötti vitát 1512. IV. 25-én fogott bírák próbálták eldönteni, 1512. V. 9-én pedig a per már Szapolyai János erdélyi vajda előtt folyt (Wass cs lt, DF 255372). A peranyag első darabja talán Szapolyai János erdélyi vajda 1511. XII. 20-i oklevele (DL 30993, forrás: DL-DF CD-ROM). Megjegyzendő, hogy Wass Balázs felesége, Katalin Hosszúaszói Bálintnak és ősi Jankafi Apollóniának volt a lánya (DL 30993); ezt a Katalint hol a Jankafiakhoz, hol a Hosszúaszóiakhoz kapcsolja a KmJkv indexe (II. p. 923, 930.).

³³⁸ A bethleni Bethlen család levéltárában fennmaradt ugyan tordai Pogány Tamásné Wass Erzsébet 1542. XII. 12-én (*in profesto Lucie virg.*) kelt végrendelete, de ez sajnos ingóságokról nem tesz említést, csak pénzösszegekről, birtokrészekről és malomról (MOL, Bethlen cs lt. Rokon és idegen családok. Nagy család lt. P 1960. 4. csomó. 66. tétel. 16'). Az irat másolatát Wolf Rudolf bocsátotta rendelkezésemre, aki a Pogány családról írt tanulmányában idézte a végrendeletet; szívességet ezúttal köszönöm meg (Wolf Rudolf: *Bethlen Miklós tordai ősei. = Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy, Pozsony Ferenc. Kvár 1999. 605–609).

A családi címer

Szükséges még kitérni a család középkori címerére, amely nyíllal átlőtt bölényfejet ábrázol.³³⁹ Ezt kezdetben valószínűleg ősi jogon, tehát királyi adományozás nélkül vették fel és



6. kép. Wass Miklós dobokai ispán gyűrűspecstéje 1361-ből (MOL DL 73688)

használták, de nem tudjuk, mikortól. Az ökörfejes pecsétgyűrűk igen elterjedtek voltak a középkorban,³⁴⁰ de az újkorban élt az a mondai hagyomány is, mely szerint Wass Miklós csicsói várnagy egy bölényt ölt meg, és így került volna ez a családi címerükbe. Valószínűnek az tűnik, hogy a számos hadjáratban részt vevő Wassok a lovagi öltözék sisakján alkalmazott jelet vették be címerükbe, és azt pecsétjeiken is szerepeltették. Középkori címeres sírkő nem maradt fenn, így használható forrásként csak az a két pecsétlenyomat marad, amelyről eddig tudunk. Az egyik Wass Miklós dobokai ispán gyűrűspecstéjének lenyomata 1361-ből (6. kép) két szolgabírájával közösen kibocsátott oklevelén,³⁴¹ de a pajzson levő ábrázolás – a viasz kopottsága miatt – sajnos nem értelmezhető. A bölényfej azonban világosan felismerhető a szentgyezyi Wass Jánosnak két másik társával együtt kiállított fogott bírói oklevelén levő pecséten (7. kép).³⁴²

A Wassok Erdély társadalmában

A Wassok társadalmi helyzetének elemzéséhez az ún. rangjelző címek használata is szolgált támpontokat. A címhasználatot egyedül Ung megye példáján követte figyelemmel Engel Pál a Zsigmond-kor végéig. Ott a *comes* (= ispán) cím már a 13. században arra szolgált, hogy a vele megjelölt személy előkelő voltát jelezze. A század utolsó harmadában és a 14. század elején már elég széles körben használták, és kisbirtokos családok fejeit is megillette. Nagyjából ekkor jelent meg a *magister* (= mester) cím is, de az előbbihez képest nem jelölt magasabb társadalmi rangot vagy státust, egyeseket következetesen magisternek, másokat *comesnek* címezték.³⁴³ A címhasználat a Wass családon belül Miklós csicsói várnagy óta követhető. Az ő neve mellé néhányszor a *magistert* tették a kortársak³⁴⁴ – legtöbbször azonban a *comest* (1304–1347),³⁴⁵ amit haláláig használtak, és amelyet a



7. kép. Wass János gyűrűspecstéje 1511-ből (Wass cs lt, 1511. XI. 23. MOL DF 255370)

³³⁹ A Wass család címerének fejlődésére bővebben lásd W. Kovács András: *A Wass család grófi diplomája*. 790–806.

³⁴⁰ Hlatky Mária: *A magyar gyűrű*. Bp. 1938. III. tábla. 33–39. sz.

³⁴¹ DL 73688 (1361. XII. 14.). A Wass Miklós gyűrűspecstéjéről készült reprodukció közlésének engedélyezését a MOL főigazgató-helyettesének, Reisz T. Csabának köszönöm.

³⁴² Wass cs lt, 1511. XI. 23. (DF 255370). A közlés engedélyezéséért a kolozsvári állami levéltár igazgatójának, Ioan Drăgannak tartozom köszönettel.

³⁴³ Engel Pál magyarázata szerint „a személyek külső megjelenése lehetett különböző, és magisternek az új, lovagi viselet hordozóit – nyilván főleg azt az ifjabb nemzedéket – tekintették a hagyományosan öltözködő »ispánokkal« szemben”. Lásd *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Bp. 1998 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25. – A továbbiakban: Engel: Ung). 96–97.

³⁴⁴ CDTrans II. 417. sz. (1322. I. 1.); CDTrans II. 435. sz. (1322. VI. 4.)

³⁴⁵ Pl.: CDTrans II. 43. sz. (1304. IX. 28.); CDTrans II. 256. sz. (1315. XI. 13.); DIR C. veacul XIV. vol. IV. 649. (1346. I. 13.); HOKI 246–248. = Ub II. 38–39. (1347. III. 25.); DIR C. veacul XIV. vol. IV. 662–663. (1347. VII. 1.)

családból senki másnak nem adtak meg: Miklós életében azért, mert szemmel láthatóan ő volt messze a legtekintélyesebb, később valószínűleg már azért, mert a szó végképp kikopott a használatból. Kálti János fiait a 14. század harmincas éveitől *magister*nek nevezik, talán azért is, mert ekkor már tisztségeket is viseltek,³⁴⁶ néhányukat pedig *miles*nek (lovagnak) mondanak.³⁴⁷ Később Kálti János unokáit is szórványosan *magister*nek nevezik.³⁴⁸ A 15. század elejére már csak egyetlen családtagot, Lököst (László fiát) illeték a *magister* címmel,³⁴⁹ igaz, ekkortól használata tágabb környezetükben is erősen visszaszorult, legalábbis a családi levéltár anyaga szerint. Családtag neve mellett rangjelző cím csak a 16. század elején fordul elő újból, ekkor már az *egregius* (= vitézlő), amikor is szentgyeydi Wass Jánost,³⁵⁰ testvérét, id. Wass Balázst,³⁵¹ illetve ez utóbbi fiait tisztelik meg vele³⁵² – akkoriban ez a cím a megye tekintélyesebb nemeseinek járt ki.

Tanulságos számba venni a Wassoknak szolgálatot tevőket is, mert ezek is a család változó lehetőségeit, tekintélyét tükrözik. Az oklevelek a *serviens*, *famulus*, *officialis* és *familiaris* kifejezéseket használják a szolgálati viszony jelölésére, de sajnos nem minden esetben árulják el az illető társadalmi státusát. Az esetek többségében valószínűleg jobbágyokról van szó, de azok, akik nem a Wass-birtokról származtak, valószínűleg mind nemesek, mert egyébként jobbágyi kötelezettségeik nem tették volna lehetővé a Wassok szolgálatát. Familiárisok a középkoron át végig szerepelnek, elsőként id. Miklós, egykori csicsói várnagy³⁵³ mellett 1328-ban, majd nagyobb számban Kálti János több fiának környezetében. Adataink ifj. Miklós,³⁵⁴ László,³⁵⁵ Wass Dezső³⁵⁶ feltehetően jobbágy származású és Veres Péter allovászmester,³⁵⁷ illetve Veres Tamás bizonyosan nemes származású familiárisairól vannak.³⁵⁸ Utódaik közül egyedül Dezső fiáról, Lászlóról³⁵⁹ tudjuk, hogy familiárisai voltak, a 15. századból pedig csak Wass László³⁶⁰ és Wass Domokos (Pál fia)³⁶¹ két-két familiárisát ismerjük. Utóbbiak feltehetően mind jobbágyok, bár ezt biztosan csak egy esetben árulja el az oklevél. A 15. század végén id. Wass Balázs hosszú idő után az első a családtagok közül, aki az erdélyi püspök tasnádi birtokának inté-

³⁴⁶ Ifj. Wass Miklós *magister* (CDTrans II. 869. sz., 1335. XII. 28.), Wass László *magister* (CDTrans II. 1055. sz., 1339. XI. 8.). Mindnyájan *magisterek*: DIR C. veacul XIV. vol. III. 606–608. (1340. VII. 20.)

³⁴⁷ Veres Péter és Dezső: DocRomHist C. XII. 158–159. (1363. VII. 8.); Wass Dezső: DocRomHist C. XIII. 477–478. (1368. IV. 27.)

³⁴⁸ Pl. DocRomHist C. XII. 157–158. (1363. VII. 8.); DocRomHist C. XIII. 178–179. (1366. VII. 8.); DocRomHist C. XIII. 338. (1367. III. 24.); DocRomHist C. XIII. 401–402. (1367. VI. 29.); DocRomHist C. XIII. 708–709. (1370. III. 22.); HOkI 311. (1378. VI. 29.); Wass cs lt, 1383. XI. 23. (DF 252897); HOkI 320–321. (1388. XI. 19.); Wass cs lt, 1390. V. 30. (DF 252793).

³⁴⁹ HOkI 323–324. (1394. X. 30.); Wass cs lt, 1400. VIII. 26. (DF 252847); Wass cs lt, 5331. sz., fol. 11^v (1402. V. 2.)

³⁵⁰ Wass cs lt, 1507. IV. 15. (DF 2529999).

³⁵¹ Wass cs lt, 1508. X. 1. (DF 253022); Wass cs lt, 1509. X. 16. (DF 255345); Wass cs lt, 1516. X. 11. (DF 255387); Wass cs lt, 1518. XII. 23. (DF 253031).

³⁵² Wass cs lt, 1532. VI. 23.

³⁵³ CDTrans II. 627. (1328. VII. 7.) Scegeu fia: Miklós fia: András *serviens*.

³⁵⁴ CDTrans II. 633. sz. (1329. I. 17.) Név nélkül említett *famulus*ok. – Nagy (Magnus) János *famulus*: DocRomHist C. XI. 172–173. (1357. VIII. 30.); Balázs fia János *famulus*: DocRomHist C. XI. 399–400. (1359. VII. 4.)

³⁵⁵ CDTrans II. 633. sz. (1329. I. 17.) Név nélkül említett *famulus*ok.

³⁵⁶ *famulus*: DocRomHist C. XIII. 90–92. (1366. V. 15.)

³⁵⁷ Debreceni János *magister*, *officialis*: DIR C. veacul XIV. vol. IV. 679. (1348. III. 6.)

³⁵⁸ Egresi Tamás, Tancsházai János és Kis (Parvus) Pál *familiaris*ok (DocRomHist C. XI. 431–432. 1359. XII. 8.)

³⁵⁹ Gergely *famulus* (HOkI 323–324, 1394. X. 30.); Jakab nevű *familiaris* Szentgothárdon (DocRomHist C. XIV. 550–551., 1375. V. 8.)

³⁶⁰ Ombozi Benedek és Kis Imre (KmJkv I. 510. sz., 1444. VII. 20.)

³⁶¹ Szentgyeyden lakó Zekel Jakab jobbágy, *familiaris* (Wass cs lt, 1449. XII. 2., DF 252966); Széki Domokos diák (litteratus), *familiaris* (Wass cs lt, 1468. VIII. 1., DF 255335).

zójeként tisztséget viselt. Meglehetősen hosszú és nehéz perek szereplője volt, familiárisaival együtt sokszor szerepel a forrásokban.³⁶² Ezek közül meglepően sok nevet említenek is az oklevelek. 1499-ben tűnik fel Patacsházi (*de Pothochaz*) Horvát Márk,³⁶³ de róla nevével kívül semmit nem lehet tudni. Ugyanebben az évben az érckőrösi udvarház megrohanása kapcsán Balázs familiárisai között sorolják fel Szunai Jánost és Mihályt, továbbá kilenc más személyt, akiknek lakóhelyét az oklevél nem említi, de valószínűleg ők is Közép-Szolnok vármegyei birtokosok lehettek (*providus* címmel jelennek meg, ami azonban jobb módú jobbágyoknak is kijárt).³⁶⁴ 1502 körül Balázst Dobokában találjuk, familiárisai ekkor Csügedi (? *de Chwgod*) Mátyás,³⁶⁵ kisdevecseri Devecseri István³⁶⁶ vagy jobbágyok, Cegéről Császári Ambrus,³⁶⁷ Fekete István (*providus*),³⁶⁸ Mihály diák (*litteratus, circumspectus* és „*libertus famulus*”).³⁶⁹ Ugyancsak jobbágy lehetett egy bizonyos Máté diák (*litteratus*),³⁷⁰ de lakóhelyét nem ismerjük. A felsorolt adatokból nyilvánvaló, hogy a Wassok elsősorban a 14. században és később, a 16. század elején tartottak nagyobb számban familiárisokat, valószínűleg azért, mert ekkor viszonylag jó, bár korlátozott anyagi lehetőségeik voltak, a jobbágy familiárisok jelenléte ugyanis ezt bizonyítja.

Házasodási körük a 14. században – akárcsak később – alig nyúlt túl azon megyék határán, ahol maguk is birtokosok voltak, a házastársak pedig kivétel nélkül a viszonylag szerény lehetőséű, de a megyében jobb módúnak számító családok tagjai közül kerültek ki. A feleségek neve általában nem ismeretes, noha a házasság tényét a gyermekek megléte bizonyítja. A 14. századból név szerint ismert Veres Tamás felesége, Ilona (Indali Bogár István, Torda vármegyei kismemes leánya)³⁷¹ és Wass Tamás felesége, *Sebe* (a Doboka vármegyei Bogácsi Péter leánya),³⁷² ifjabb Wass Miklós feleségéről pedig annyit lehet tudni, hogy ő a Belső-Szolnokban birtokos Aba nembeli Csente János nővére volt.³⁷³ Látható ebből, hogy bár familiárisként az ország távoli sarkaiba eljutottak, továbbra is a környék nemeslányai közül választottak maguknak feleséget.

A 15. és 16. századi adatok jóval gazdagabbak. Alábbi felsorolásukban azokat az ágakat szerepeltetjük a 15. századból, amelyekben név szerint is ismert házastársakról tudunk; ebből a korszakból ugyanis több adattal rendelkezünk, mint a 16. századból.

Wass Dezső unokájának, az 1405 körül élt Wass Zsófiának férje Járai Imre³⁷⁴ (László fia) volt, aki a Torda vármegyei Járáról származott, de Kolozs megyében is voltak birtokai.³⁷⁵

Az 1363 és 1404 között oklevelekben szereplő Wass Lökösnek hat fiáról tudunk (László, Lökös András, Lökös Antal, Lökös Tamás, Demeter és Lökös Zsigmond), de csak egyiknek,

³⁶² Héderfáji Barlabássy Lénárt erdélyi alvajda és székely alispán Wass Balázs jobbágyainak és familiárisainak összes perét elhalasztja: Wass cs lt, 1518. VIII. 4. (DF 255361).

³⁶³ Wass cs lt, 1499. III. 7. (DF 253086).

³⁶⁴ Wass cs lt, 1499. VI. 28. (DF 255342).

³⁶⁵ Wass cs lt, 1502. I. 5. (DF 253088). Az oklevél szerint *nobilis*.

³⁶⁶ Wass cs lt, 1503. VII. 3. (DF 253089).

³⁶⁷ Wass cs lt, 1510. VII. 13. (DF 253025).

³⁶⁸ Wass cs lt, 1512. VI. 7. (DF 255373); Wass cs lt, 1513. VII. 29. (DF 253033); Wass cs lt, 1516. II. 12. (DF 255385).

³⁶⁹ Wass cs lt, 1517. XII. 6. (DF 253038).

³⁷⁰ Wass cs lt, 1513. VIII. 1. (DF 255378).

³⁷¹ DocRomHist C. XII. 145–146. (1363. IV. 9.) Az Indaliak, miként nevük mutatja, a Torda vármegyei Indal helységben birtokoltak (Csánki V. 781).

³⁷² Wass cs lt, 1376. III. 10. (DF 252828). – Bogács Doboka vármegyei birtok Szék közelében (Györfly II. 61).

³⁷³ DocRomHist C. XI. 40–41. (1356. XI. 4.)

³⁷⁴ Wass cs lt, 1405. VIII. 6. (DF 252727). 1440-es adat szerint fiúgyermek nélkül halt meg (KmJkv I. 219. sz., 1440. III. 26.), Zsófia nevű lányuk maradt utánuk (KmJkv I. 564. sz., 1446. III. 16.).

³⁷⁵ Nem köthetők Váradjai (Járai) Péter alvajda családjához. Lázár Miklós: *Járai Péter alvajda és maradékai*. Turul II(1884). 152–156, ill. Engel: *Genealógia, Váradjai (Járai)*.

Lökös Tamásnak ismert a felesége, Dobokai Ilona (Péter leánya)³⁷⁶ személyében. Közülük még legalább ketten, László és Lökös Zsigmond nősültek meg, mert mindkettejüknek fia született, de itt unokákról nincs tudomásunk, így Vid ága is kihalt. Vidnek ezenkívül még négy leányáról és ezek férjeiről is tudunk. *Junith* először a Belső-Szolnok vármegyei Mikeházán birtokos Székely Jánosnak,³⁷⁷ majd a Kolozs megyei Györgyfalvi Imrének³⁷⁸ volt a felesége. Potenciána a Kolozs vármegyei, gyerőmonostori Kabos Péterhez,³⁷⁹ Veronika szentegyedi Székely Andrásához,³⁸⁰ Júlia pedig szentegyedi Keresztes Jakabhoz (1449)³⁸¹ ment feleségül.

Az 1410 és 1454 között említett Vidnek gyermekei Fejes Márta (István lánya, 1459)³⁸² lett a felesége, aki révén a Wassok részt szereztek a Szentgothárdal szomszédos Gyekében.³⁸³ Leányaik közül Erzsébetnek a Kolozs megyében birtokos Gesztrágyi István (Albert fia)³⁸⁴ lett a férje, Margitnak pedig szentegyedi Székely Lőrinc (1495),³⁸⁵ aki 1479-ben dobokai alispán volt.³⁸⁶ Vidnek hét fiáról tudunk (László, Gergely, István, Pál, János, Tamás és Zsigmond), de csak egyikről, Istvánról állítható, hogy nős volt, mert – ha azonosításunk helyes – két Mihály nevű fia született, akiket a 16. század első negyedében emlegetnek. Utóbbiaknak azonban már nem voltak utódaik, és ezzel Vid ága is kihalt.

Wass Vid testvérének, Dorottyának a Doboka vármegyei Szentiváni Péter,³⁸⁷ majd a Kraszna vármegyei Récsei Gergely (Mátyás fia)³⁸⁸ lett a férje, akit, bár nemes volt, egy ízben *picornak* mondanak.³⁸⁹ Ugyancsak Vid testvére volt az a László, akinek a feleségét 1486-ban már özvegyként említik, de róla csak annyit lehet tudni, hogy Potenciána névre hallgatott. Feltehetően ő is egy környékbeli nemes leánya volt.³⁹⁰ Három gyermekük született (két fiú, egy leány), unokákról azonban itt sincs tudomásunk.

Vid egy másik testvérének, Pálnak Iklódi Anasztázia (Domokos lánya)³⁹¹ lett a felesége, aki 1452-ben Szentegyed és Pulyon falvakban birtokolt.³⁹² Kettejüknek egyetlen fiáról, Domokosról (1446–1496) tudunk, akinek két felesége volt: récekeresztúri Keresztúri Margit (László lánya, 1461),³⁹³ majd a Kolozs vármegyei, szamosfalvi Gyerőfi Borbála (Dávid leánya, 1487).³⁹⁴ Ez a Domokos (Balázs apja) volt az, aki a családot továbbvitte, és a 16. század közepe táján a perben álló örökösök leszármazásukat tőle vezetik le.

³⁷⁶ KmJkv I. 1394. sz. (1459. XI. 7.)

³⁷⁷ Wass cs lt, 1410. I. 17. (DF 252857).

³⁷⁸ Wass cs lt, 1429. V. 23. (DF 253053).

³⁷⁹ KmJkv I. 706. sz. (1449. VI. 9.) – A Kabosokra lásd Csánki V. 512–514.

³⁸⁰ KmJkv I. 706. sz. (1449. VI. 9.)

³⁸¹ KmJkv I. 706. sz. (1449. VI. 9.) Az Iklódszentiványhoz közeli Keresztesen (Doboka vm.) is birtokos (KmJkv I. 374. sz. [1441. XI. 21.]).

³⁸² KmJkv I. 1348. sz. (1459. V. 13.), 1577. sz. (1461. VI. 26.); DL 26427 (1477. XII. 23.). – A gyermekei Fejes családra lásd Csánki V. 474., ugyanitt említve, hogy adámosi Horvát Gáspár megvásárolta Gyekét, de Wass Balázs ellentmondott az iktatásnál 1506-ban (DL 27399).

³⁸³ KmJkv I. 1566. sz. (1461. VI. 12.); II. 3822. sz. (1521. XI. 16.)

³⁸⁴ KmJkv I. 1834. sz. (1468. XII. 15.); KmJkv I. 130. (1439. III. 1.) – A Gesztrágyiakra lásd Csánki V. 479–480.

³⁸⁵ KmJkv II. 2937. sz. (1495. I. 9.)

³⁸⁶ KmJkv I. 2272. sz. (1479. III. 18. u.)

³⁸⁷ Wass cs lt, 1453. I. 24. (DF 252963).

³⁸⁸ Wass cs lt, 1474. I. 27. (DF 252979); KmJkv I. 1836. sz. (1469. I. 15.); KmJkv I. 2036 (1471. IX. 20. u.)

³⁸⁹ KmJkv I. 146. sz. (1439. III. 26.)

³⁹⁰ Wass cs lt, 1486. XI. 19. (DF 253076).

³⁹¹ Wass cs lt, 1452. I. 15. (DF 253092).

³⁹² Wass cs lt, 1452. I. 15. (DF 253092). Első férje halála után Iklódi Anasztázia később dési [Manini] Pape felesége (Wass cs lt, 1448. VIII. 13., DF 252957). – Az Iklódiakra lásd Csánki V. 503. kk.

³⁹³ KmJkv I. 1538. sz. (1461. IV. 13.) Keresztúron a mai Récekeresztúr értendő, Doboka vm. (Csánki V. 522–523).

³⁹⁴ KmJkv II. 2633. sz. (1487. III. 4.) Lásd még Csánki V. 486. kk.

Az eddig felsorolt példák néhány következtetés levonását teszik lehetővé. Legelőször is szembeszökő a 15. századi generációkon belül a gyermekek nagy száma, bár ez leginkább azal magyarázható, hogy a levéltár megtizedelt anyagát jól egészítik ki a kolozsmonostori konvent 15. századi jegyzőkönyvei. A bejegyzések között sok a tiltakozás, zálogosítás és nyugta, amelyet a bevalló nemcsak saját nevében foglaltatott írásba, hanem házastársa és gyermekei nevében is, így több olyan név is fennmaradt, amelynek ez az egyetlen említése. A gyermekek nagy száma mellett is figyelemre méltó, hogy nagyon sok ág mégis kihalt, valószínűleg azért, mert nem született elég unoka, vagy ha igen, azok már gyermekkorukban elhaltak. A házastársak is középbirtokos nemesek közül kerültek ki, olyan családokból, amelyek országos tisztséghez nem jutottak, és szereplésük színtere elsősorban saját megyéjük volt, mivel legfőbb megyésispánok/alispánok vagy szolgabírák lettek,³⁹⁵ szűkebb környezetüknek azonban valószínűleg ők lehettek a hangadói.

A 16. századból kevesebb házastársról tudunk, a levéltárselejtezés miatt a Wassokról sem túl sokat. Utóbbiak is egyre fogytak, olyannyira, hogy a század végét a jelek szerint egyetlen felnőtt férfi, Wass György élte meg. A házastársak ekkoriban is a környék nemesfamíliáiból – cegei Fekecs, galaci Valkai, ónoki Herceg, Tóki, Keresztúri (sajókeresztúri), szilvási Nagy, szentgyeddi Botos, köblösi Teke (Doboka vm.), Hosszúaszói (Küküllő vm.), Szucsáki, Komlódi (Kolozs vm.) – kerültek ki,³⁹⁶ de egy feltörekvő polgárcsalád is képviselve van közöttük tordai Pogány Miklós személyében.³⁹⁷

A felsorolt családok nagyjából homogén társadalmi réteget jelentenek, többnyire ugyanabba a vagyoni kategóriába sorolhatók be. Kiemelkedő vagyon egyikük kezében sem összpontosult, sokkal inkább a Doboka, Belső-Szolnok, Kolozs vármegyékben szétszórt apró részbirtokok a jellemzők.³⁹⁸ Meglehetősen szűk körről van szó, a Hosszúaszóiak, az Iklódiak, a szentgyedyi Székelyek például két ízben szerepelnek a Wass család 15–16. századi családfáján.

A Wass család társadalmi helyzetét tekintve a középbirtokos megyei nemesség körébe sorolható be. Váruk ugyan soha nem volt (ez Magyarországon a 13. század végétől a politikai hatalom egyik fontos fokmérője), de Erdélyben – legalábbis Északnyugat-Magyarországhoz képest – nem is volt túlságosan sok vár, és a meglévők java része is a vajda, illetve a székely ispán honorjához tartozott. A Wassok udvari tisztséget ugyan soha nem nyertek el, de közülük többen a Lackfiak familiárisaiként a 14. században várnagyok és megyésispánok lettek, ezek mellett még ketten egyházi karriert futottak be. Az Anjou-korban – amikor a vagyoni különbségek még nem voltak olyan óriásiak, mint a későbbiekben, és a főnemesség sem állt messze a középnemesség jobb módú rétegeitől³⁹⁹ – az ország vezető garnitúrájának második vonalába tartoztak. Ekkor sikerült a megye keretei közül kiemelkedniük, és kétségen felüli, hogy karrierjeik, társadalmi viselkedésformáik alapján a 14. századi erdélyi nemességen belül a legelőkelőbbek közé számíthatók. A 14. század vége előtt azonban szerencsecsillaguk leáldozott. Pontos okát nem tudhatjuk, csak regisztráljuk a tényt, hogy a Lackfiak bukása után nem találták meg a módját, hogy országos méltóságok familiárisaiként próbáljanak érvényesülni. Úgy tűnik, I. Lajos uralma után már nem szereztek újabb birtokokat, a 15. század közepe táján a dunántúli

³⁹⁵ Lásd Kádár–Tagányi, Csánki, KmJkv, Engel: *Archontológia* adatait.

³⁹⁶ Lásd a tanulmány függelékeként közölt családfát.

³⁹⁷ A tordai Pogányokra lásd Wolf Rudolf: *i. m.* 605–609; Csánki V. 688; Csánki Dezső: *Pogány Miklós címerlevele 1447. évből*. Turul VII(1889). 78. sk.

³⁹⁸ Birtokviszonyaik felől a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei tájékoztatnak (KmJkv II. *passim*), és e megyék birtokosainak bemutatásakor Csánki is elsősorban ezekre támaszkodott.

³⁹⁹ Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*. Bp. 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83). 33.

birtokok is végérvényesen elvesztek számukra. Néhány Doboka vármegyei falujukat a leánynegyedek kiadása folyamatosan apasztotta, így – beházasodás útján – más családok is birtokosokká váltak ott. Maradt tehát az, hogy birtokaikat házassági politikájuk alakításával próbálják meg gyarapítani. Közszerelést a 14. század végétől nem vállaltak, és – id. Wass Balázst kivéve – ebben nem következett be változás a 16. század második feléig. Dobokában a „régii nemességű és jó származású nemesek” közé számíthattak, mert 1507-ben megyebeli fogott bírák úgy ítélték, hogy Wass Balázs perbeli ellenfele, Kendi Gál ilyen társakkal kellett hogy esküt tegyen,⁴⁰⁰ nyilván azért, mert Balázs is ilyen társadalmi státusú volt. Tisztséget ugyan a 15. században nem viseltek, de sokszor vették igénybe vagy jelölték őket királyi emberként iktatásoknál, peres eljárásoknál. Kolozs és Doboka megyében vajdai, országbírói vagy királyi emberek, fogott bírák⁴⁰¹ olykor jelentősebb ügyekben is.⁴⁰² Antonio Burgio pápai követnek a magyar nemességről írt 1525. évi jellemzése szerint – melyet a szakirodalom régóta használ, és sokat is idézi⁴⁰³ – létezett egy olyan réteg, amely falusi birtokain élt, városba soha nem járt, a politikai élettől távol tartotta magát, és csak gazdálkodott – a Wassok leginkább ezek közé sorolhatók. Az, hogy a kialakuló erdélyi fejedelemség politikai életétől távol tartották magukat, azzal is járt, hogy a 16. század végéig a trónviszályok, pártharcok és lázadások során szokásossá vált leszámolások – olykor tömeges vérfürdők – nem érintették a Wassokat.⁴⁰⁴ Politikai szerepet legelőször cegei Wass János fia, Wass György vállalt. 1573-ban Kolozs megyei ispán, 1590-től Szamosújvár kapitánya, majd 1593-tól fejedelmi tanácsos lett, de mivel csatlakozott Kendi Sándor törökbarát szervezkedéséhez, Báthori Zsigmond fejedelem elfogatta és a kivégzést csak úgy tudta elkerülni, hogy a fogságban 1594. augusztus 28-án Kolozsvárott öngyilkosságot követett el. Bár halálakor ő volt családja egyetlen felnőtt férfi tagja, már éltek feleségétől, somkeréki Erdélyi Katalintól való fiai, Wass Ferenc (†1608 körül) és János (1591?–1635).⁴⁰⁵

Névhasználat

Végezetül pedig szükséges a név kialakulásáról, használatáról is szólni. Miklós csicsói várnagy az első a családban, aki a Wass megkülönböztető nevet viseli a személynév mellett (1315).⁴⁰⁶ Noha nem ő a legkorábbi, név szerint is ismert tagja a családnak, de a megkülönböz-

⁴⁰⁰ *qui ab antiquo digna nobilitate fungerentur et de bona prosapia atque progenie forent*: KmJkv II. 3400. sz. = Wass cs lt, 1507. III. 17. (DF 255343).

⁴⁰¹ A DL-ből származó adataim a DL-DF CD-ROM-ról valók (forrás: Rácz György, Szilágyi-hagyaték regesztái). Felsorolásomban nem törekedtem teljességre. *Balázs* (1510. DL 30262), fogott bíró a Barlabácssyak osztályánál (1526: Teleki II. 399). – *Domokos* 1469: Teleki II. 105; 1472: DL 27516; 1473: DL 27346; 1479: DL 27365; 1483: Teleki II. 159; 1483: KmJkv I. 2430. sz. – *István* 1472: DL 27516; 1473: DL 27518; 1475: DL 27356; 1479: DL 27536; 1479: DL 27365; 1480: DL 27540; 1482: Teleki II. 152. – *János* 1467: DL 27045; 1472: DL 27516; 1473: DL 27050; 1504: DL 27397; 1505: Teleki II. 427; 1509: DL 27403; 1520: DL 27263. – *László* 1461: DL 27036; 1509: DL 27403. – *Lökös Tamás* 1441: DL 27473; 1444: KmJkv I. 536. sz. – *Mihály* 1520: DL 27263. – *Pál* 1444: KmJkv I. 536. sz.; 1466: DL 27326; 1469: Teleki II. 105; 1472: DL 27516; 1473: DL 27518; 1479: DL 27538; DL 27365. – *Péter* 1467: DL 27045. – *Vid* 1441: DL 27473; 1444: DL 27504; 1447: DL 26886; 1452: DL 27480. – *Zsigmond* 1479: DL 27365; 1496: Teleki II. 424. stb.

⁴⁰² Mint például 1458-ban, amikor Wass László és Domokos azon kijelölt királyi emberek között vannak, akik Vingárti Geréb Lászlót kellett Bálványos várába beiktassák (KmJkv I. 1301. sz., 1458. VI. 25.).

⁴⁰³ Fügedi: *i. m.* 192.

⁴⁰⁴ Jakó Zsigmond: *Belső-Szolnok és Doboka megyék magyarsága az újkorban*. = *Szolnok-Doboka magyarsága*. Szerk. Szabó T. Attila. Dész-Kvár 1944. 76.

⁴⁰⁵ W. Kovács András: *A Wass család grófi diplomája*. 803 (93. és 94. jegyzet).

⁴⁰⁶ *Nicolaus dictus Was*: AOkm I. 387. = CDTrans II. 256. sz., 1315. XI. 13. – A későbbiekben a Wass név lényegtelen eltérésekkel (*Vos*, *Woos*, *Was* stb.) fordul elő az oklevelekben, egyetlen alkalommal, 1353-ban jelenik meg egy némileg eltérő alak ifj. Miklós neve mellett (*Nicolaus dictus Firwoos*: DocRomHist C. X. 216–217. 1353. V. 30.).

tető nevek Magyarországon csak a 14. század elejétől fordulnak elő gyakrabban, és a családnevek kialakulásának folyamatában ezek játszották a legnagyobb szerepet (úgy, hogy esetenként öröklődővé is váltak). Ez a folyamat nem mindig ment végbe. Mint ismeretes, a megkülönböztető nevek a magyarországi okleveles gyakorlatban előbb a „*dictus*” kapcsolat formájában tűnnek fel, ám ez akár el is maradhatott. A magyar nemest ugyanis apja és birtoka nevével volt szokás megnevezni, az *Ars notarialis* szerint a tanúvallomásra szóló oklevél e két adat hiánya esetében érvénytelennek számított.⁴⁰⁷ A személynévhez tehát sok esetben nem a „családnév” kapcsolódik, hanem „*de*” prepozícióval a birtoknév. Ez a birtoknév a nemes lakhelyére (házára) utal, amelyből több is lehetett, és így megkülönböztető funkciója csak alkalmi és viszonylagos volt. A Wassoknak több birtokuk és több lakóhelyük volt: tudunk kúriáról Szilváson (1441),⁴⁰⁸ Szentgothárdon (1451, 1507, 1513),⁴⁰⁹ Cegén (adatok 1394 és 1521 közöttől),⁴¹⁰ Szentegyedden (1340, 1496, 1505),⁴¹¹ Göcön (1508),⁴¹² emiatt pedig gyakran előfordul, hogy ugyanazon személy neve mellett is más és más birtoknév szerepel. Hogy a későbbi kutató számára még zavarosabb legyen minden, sokszor előfordul az is, hogy ugyanabban a faluban több család is birtokot, és akkor egymással semmiféle rokoni kapcsolatban nem álló családok ugyanazt a birtoknevet illesztik személynévük mellé.⁴¹³ Természetesen, szerencsés esetben az is előfordulhat, hogy a személynév mellett mind a „családnév”, mind a birtoknév megtalálható (pl. *Nicolaus dictus Wos de Sancto Egidio*). A későbbi előnév – az ún. predikátum (*cegei* Wass) ebből a birtoknévből fejlődik ki, amely ekkor még a személy és nem a család lakhelyére utal. A Wass családnév előtagként már a középkorban előfordul Vasasszentiván és Vasasszilvás⁴¹⁴ falvak nevében, egyrészt a tartós, több évszázadra kiterjedő birtoklás miatt, másrészt mert a kortársak is meg kellett hogy különböztessék a többi erdélyi Szentiván és Szilvás falvaktól.⁴¹⁵ A családtagok még a középkori okleveles anyagból is viszonylag könnyen kiszűrhetők, mert a Wass név használata a 14. század elejétől fogva általánosnak mondható a rokonság tagjai között, tehát a megkülönböztető név átöröklése a megjelenésétől fogva úgyszólván hiánytalanul megtörtént a családon belül. Eredetét, a névadás indítékát nem ismerjük.⁴¹⁶ Valószínű, hogy átvitt értelemben testalkatra ('kemény, erős') utal, mert a középkori nemes férfi a harcban való részvétel miatt erős fizikumú kellett hogy legyen,⁴¹⁷ de az is lehet, hogy jellemvonásra ('szilárd, haj-

⁴⁰⁷ Fügedi Erik: *Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez*. Etnographia XCI(1980). 369.

⁴⁰⁸ KmJkv I. 319. sz. (1441. V. 20.); KmJkv I. 340. sz. (1441. VII. 20.) Entz Géza számításai szerint a Wass családnak a 15–16. század fordulóján öt faluban összesen hat udvarháza volt. Vö. Entz Géza: *Középkori udvarházak Erdélyben*. Korunk. Harmadik folyam III(1992). 4. sz. 110. és Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1996. 261 (Cege), 470 (Szentegyed, Szentgothárd).

⁴⁰⁹ KmJkv I. 937. sz. (1451? II. 28.) II. 3426. sz. (1507. VII. 26.); Wass cs lt, 1513. IV. 28. (DF 255381).

⁴¹⁰ HOKI 323–324 (1394. X. 30.); Wass cs lt, 1430. VII. 18. (DF 252941); Wass cs lt, 1482. II. 17. (DF 252980); Wass cs lt, 1496. I. 29. (DF 252984); KmJkv II. 2854. sz. (1493. IV. 1.). II. 3244. sz. (1502. IV. 29.); Wass cs lt, 1503. VI. 3. (DF 252991); 3328. sz. (1505. I. 24.), 3333. sz. (1505. I. 28. u.); Wass cs lt, 1516. III. 7. (DF 255360); Wass cs lt, 1521. I. 31. (DF 255395).

⁴¹¹ DIR C. veacul XIV. vol. III. 606–608. (1340. VII. 20.); Wass cs lt, 1496. I. 29. (DF 252984); KmJkv II. 3334. sz. (1505. I. 28.)

⁴¹² Wass cs lt, 1508. I. 29. (DF 255344).

⁴¹³ Engel: *Ung* 23–24.

⁴¹⁴ *Vasakzethyuana* [!]: Wass cs lt, 1451. X. 5. (DF 252960); *WasagZenthIwan* és *WasagZylwas*: Wass cs lt, 1496. I. 29. (DF 252984); *Wasakzylwas*: KmJkv I. 938. sz. (1451. III. 12.)

⁴¹⁵ Szentegyed és Szentgothárd nevében nem fordul elő a Vasas előtag, nyilván azért, mert Erdélyben nem volt más hasonló nevű település, amelytől meg kellett volna különböztetni (Suciú, Coriolan: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. I–II. Buc. 1966–1967. II. 134, 150; Kádár–Tagányi VI. 326, 342; FNESz II. 740).

⁴¹⁶ Fehértói Katalin: *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Bp. 1969. (Nyelvtudományi értekezések 68. sz.) 34.

⁴¹⁷ Fügedi Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. Bp. 1986. 6.

líthatatlan') utal. Azt, hogy a vásáros, vasfazakas, vasverő foglalkozásnév valamelyikének a rövidülése lenne,⁴¹⁸ ebben az esetben kétségbenvonhatatlanul cáfolja az a tény, hogy a családtagok – a név első viselőitől kezdve – katonáskodó nemesek, birtokosok voltak, így a társadalmi háttér eldőnti a kérdést. A század folyamán a családban még előfordul Acél,⁴¹⁹ illetve Veres,⁴²⁰ mindkettő igen elterjedt volt a középkorban, az első névvonatközzetéssel jött létre, a másodikat viselőjének hihetőleg vörös haj- vagy bőrszíne magyarázza. A 14. század végén élt Lökös gyermekei keresztnévük mellett olykor – apjuk után – Lökösinek nevezték magukat.⁴²¹

The Family Wass de Cege in the Middle Ages. The origins of the family Wass de Cege are unknown, however it is very likely that they came to Transylvania from Western Hungary. According to a diploma of doubtful authenticity the first two ancestors known by name under king Béla III (1172–1176) took part in the king's campaign led against the Byzantine Empire. As a reward for that the two of them were donated nine villages in the County Doboka. The exact lineage of the family can be traced continuously only beginning with the XIVth century. By that time Miklós Wass Sr castellan of Csicsó (Ciceu), was *familiaris* of the Transylvanian voivode Ladislaus Kán who rose up against king Charles I. (1310–1342), but afterwards, the family members succeeding him excelled in their loyalty to the king. Throughout several decades in the XIVth century Transylvania was ruled by voievodes from the Lackfi family, who besides of this held many other important offices in the government. Being their *familiares* the Wass came into offices as *castellan* (Höltövény, Csicsó, Küküllővár, Kóhalom, Cserög), *comes* (Doboka, Kolozs) or *vicecomes* (Ugocsa). They took part in Louis the Great's (1342–1382) campaigns led against Croatia, Bosnia, Bulgaria, Italy and Walachia. For their services the king donated them smaller estates, in 1363 they acquired *ius gladii* (which meant absolute power in trialing their serfs) and right to hold weekly fairs in Cege. From the end of the XIVth century they ceased getting other offices or other estates, and relapsed into the world of the well-off country nobility. Only after the fall of the Medieval Hungary (1541) did they get political roles within the Transylvanian Principality. In the middle ages the Wass had their main estates in Cege (Țaga), Szentegyed (Sântejude), Szentgothárd (Sucutard), Mohaly (Măhal), Szentiván (Sântioana), Pulyon (Puini) and Boncnyíres (Bont), which were neighbouring villages in county Doboka and remained the property of the family. Beginning with the first decades of the XIVth century they had smaller estates in Western Hungary, as well in counties Vas, Veszprém and Győr, however these were alienated to other families. A family tree is annexed to the study, which informs about the family lineage from the beginnings until the end of the XVIth century.

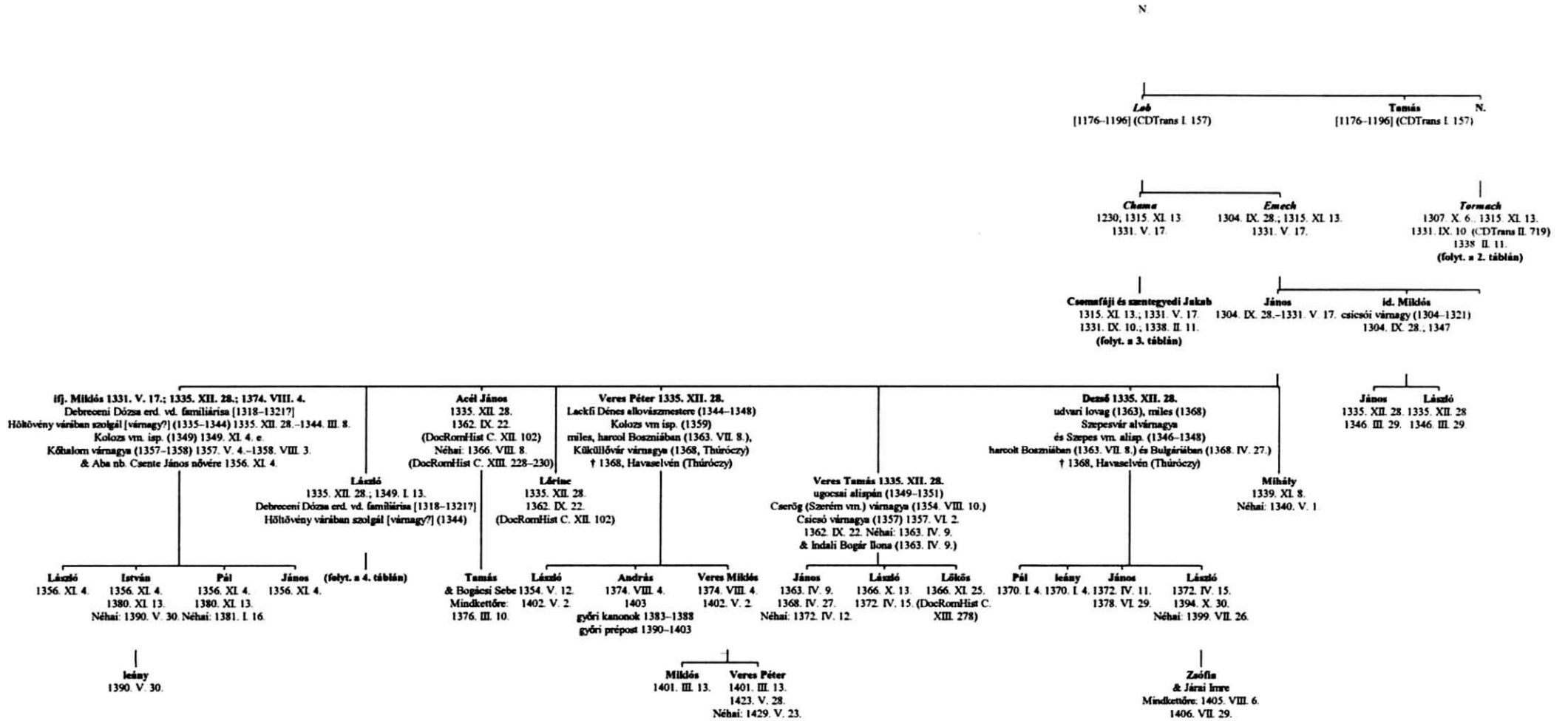
⁴¹⁸ Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. sz.* Bp. 1993. 1126.

⁴¹⁹ *Iohannes dictus Achyl*: HOKl 207–208. (1335. XII. 28.); *Iohannes dictus Acheel*: HOKl 223–225. (1340. V. 1.); *Iohannes dictus Ochel*: AOKm V. 137. (1347. VIII. 5.); *Iohannes dictus Acyl*: HOKl 259–260. (1354. I. 25.)

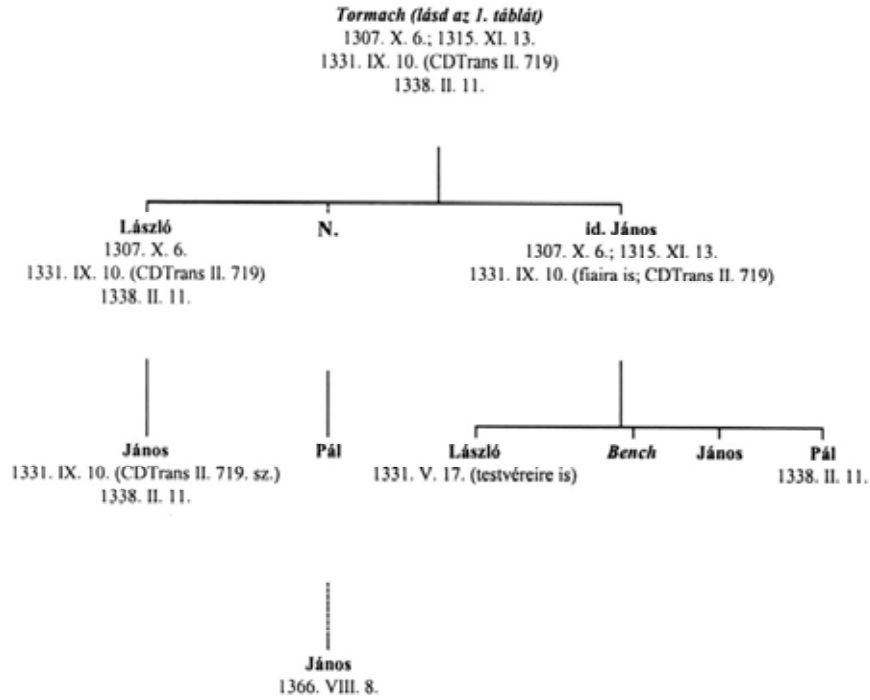
⁴²⁰ *Verres*: HOKl 259–260. (1354. I. 25.); *Weres*: DRH C. XI. 399–400. (1359. VII. 4.)

⁴²¹ Wass cs lt, 1430. VIII. 26. (DF 253083).

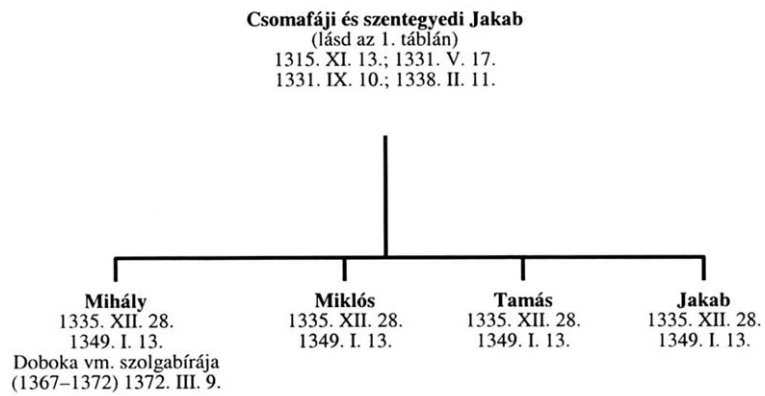
A cegei Wass család középkori leszármazása (1)



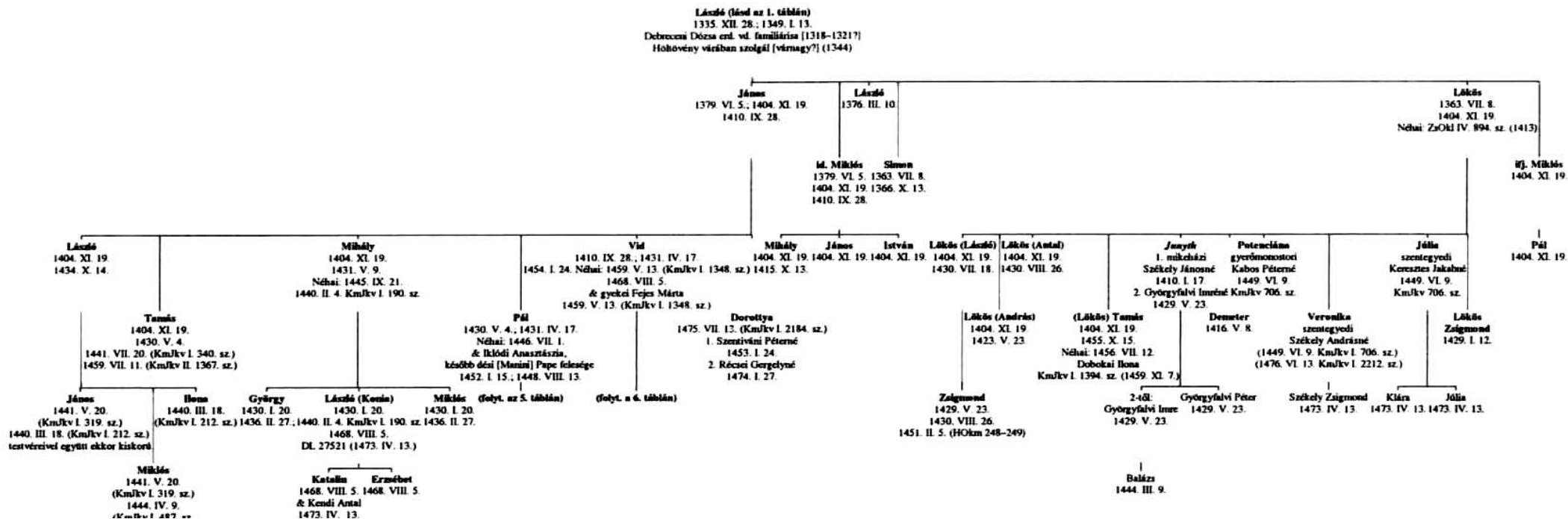
A cegei Wass család középkori leszármazása (2)



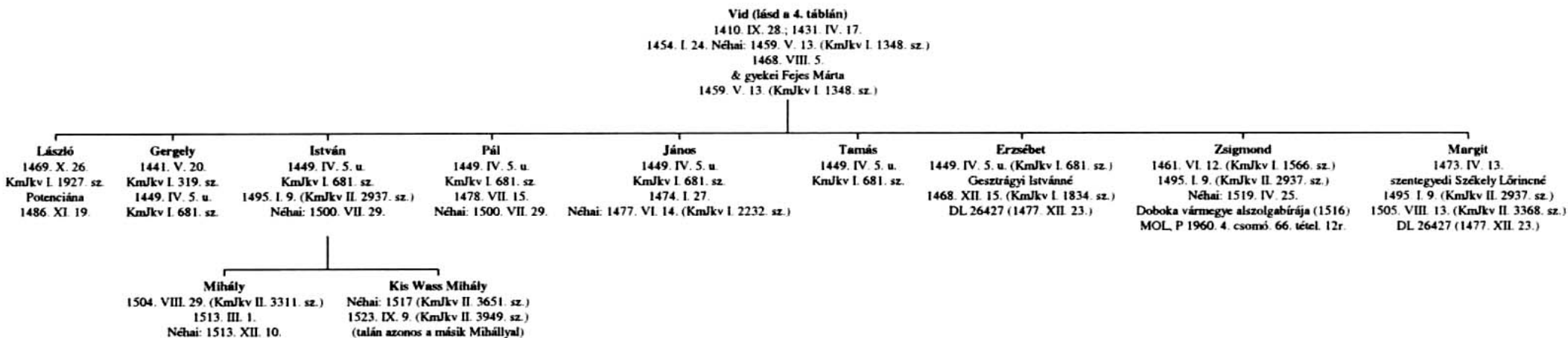
A cegei Wass család középkori leszármazása (3)



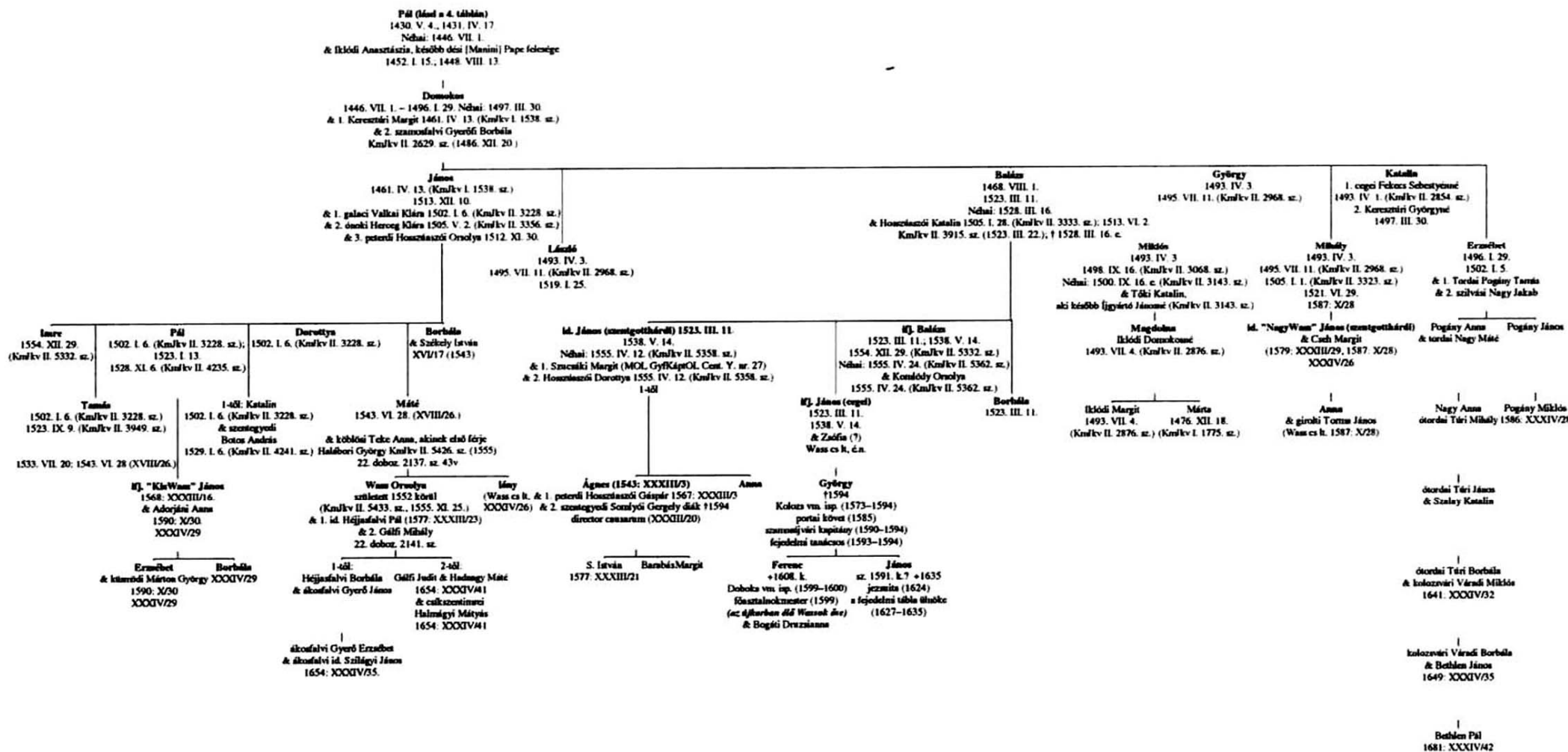
A cegei Wass család középkori leszármazása (4)



A cegei Wass család középkori leszármazása (6)



A cegei Wass család középkori leszármazása (5)



Simó Endre

„Azonosság” és „mátság”. A nyelv bivalenciája

A vizsgálódás megnyitása a „kérdésnek” mint magyarázatra váró intencionalitásnak az irányából

A kezdet mindig meghatározza annak a módját, *ahogyan* valami bekövetkezik. Minden „útra indulás” egy kérdés megfogalmazásával veszi kezdetét. Egy kérdésnek a bejelentése egyben a magyarázatra törekvő válasznak a megtalálása. Egy igazi kérdésben csak olyasmi hangozhat el, ami a maga lehetőségfeltételében predestinálva van a magyarázatadásra. Valamihez viszonyulni azt jelenti, hogy a magunk viszonyulási módusában a figyelemközpontba vett dolgot bekapcsoljuk a maga frekvenciahosszára. Ha a kérdésben feltett kérdések mellékesen fogalmazódnak meg, ez annak a jele, hogy a kérdezőségi szituációban tanúsított hozzáállásunk nem autentikus, mint ilyen, a kérdés hamis. Valamire csak akkor kérdezhetünk rá, ha a kérdésben már felkínálkozik a magyarázat. Egy kérdésnek az elhangzása nem pusztán szósorok egymáshoz fűzése, hanem olyasmi, ami bennünket kihívásra készítet valami olyasmivel szemben, amire magyarázatot igyekszünk találni. Egy kérdés formájában megfogalmazott gondolat szerepe – az igazságnak az igénye. Az igazságra jutás követelményétől vagyunk arra inspirálva, hogy a kérdezőségi feltételek közepette *kérdezőségi állapotba* vonjuk magunkat. A kérdésnek nem autentikus formában történő megfogalmazása a kérdés által hordozott igazságigénnyel szembeni közömbösségünknek a jelzője. A kérdezőségi feltételek közepette artikulálódó kérdezőségi szituáció csak annyiban rendelkezik a számonkérés sajátos feltételeivel, amennyiben igényt támasztunk arra, hogy a megértésre jutás érdekében a probléma mezejébe involváljuk a kérdés mélyében rejtőzködő tartalmi vonatkozásokat. Különben a kérdésben rejlő erő elfogyatékosodik, ily módon egy hangtani képződménnyé alakul, megőrizve a kérdés formális szerkezetét.

Nem úgy van, hogy kívülről helyezkedünk bele egy adott problémaszituációba, és így keressük a kérdésekre adandó magyarázatokat, hanem egy kérdésnek a legszigorúbban vallatóra fogott megszólalása is csak azon körülmények mellett lehetséges, ha önmagunkat a kérdés komolyságának a kondíciói alá vonjuk. Ha úgy gondoljuk, hogy elegendő csupán a kérdésnek tárgyát körvonaloznunk, és nem szükséges tudatosítanunk azokat a feltételeket, amelyek körülményei közepette ezek a kérdések felvetődtek, akkor ezáltal pontosan azt hagyjuk ki vizsgálódásunk tárgyából, ami a kérdésben a legfontosabb, és pedig a *kérdezőségi mint megválaszolást*. Mert a megválaszolás nem a kérdés felszólításának állapotától idegen létmódus, ennek egyfajta leválasztódása, hanem a legszervebben történő hozzákapcsolódás. Egy autentikusan feltett kérdés mindig több annál, mint a nyelvtanilag összerendeződött és a mondatsémák tipikus szerkezetét tükröző kérdőmondatoknak *aporetikus megmutatkozása*. Mindig több annál, mint egy mondat végére feltett kérdőjel. Egy kérdésben nemcsak arra kérdezősünk rá, amire a kérdés konkrétan rávetül, hanem arra is, ami ugyan a kérdés reflektáltságában expliciten nem vetődik fel, de amely mintegy korrelátumát képezi a kérdés horizontjának. A kérdésben született kérdés mindig is megelőzi a választást. A „választásban” úgymond kifejtődik az, ami a kérdésben már benne foglaltatott.

Az elmondottak alapján válik követelményszerűvé a Heidegger részéről többszörösen elhangzott normatív elvárás: „vissza az alapokig” *fenomenológiai módszerkutató*. Heidegger szerint valami eredendően, a maga eredetiségében csak akkor képes megmaradni, ha nemcsak alkalmazzuk, hanem amikor a gondolatot hozzásegítjük ahhoz, hogy önmagát mint eredet fejtesse ki. „Az eredendő csak akkor marad eredendő, ha állandóan megvan a lehetősége, hogy

az legyen, ami: eredet [Ursprung] mint kiugrás [Entspringen]”¹ – az elrejtettségéből. Vissza kell térni a kérdés alapjához, hogy ez mint eredet fejthesse ki a maga hatását. A kérdés mint eredendő kérdés ellaposodik és elértéktelenedik, ha nem úgy tesszük fel, mint amire komoly választ is várnánk.²

Pontosan Heidegger fogja majd számunkra azt a kezdetet képezni, amelyen keresztül mozgásba lendíthetjük magunkat abban az erőfeszítésben, hogy a nyelv kérdésében bekövetkező ontológiai fordulatot jellemezve eljuthassunk a hermeneutikus megértéshez (valamint a dialógus filozófiák által felmutatott *párbeszédlogicitáshoz*).

Út a nyelv alapja felé. Bevezető megjegyzések

Tagadhatatlan dolog, és saját tapasztalatainkra támaszkodva talán mindnyájan tiszta lelkiismerettel bevallhatjuk, beismerhetjük magunknak, hogy léteznek olyan fenomének, amelyek *apofantikus* jellemvonásain túlmenően csak úgy juthatunk tovább ezek ontikus szubszumátumainak, mélyebb tartalmi vonatkozásainak felismerése irányába, ha megpróbálunk elvonatkoztatni a mindennapiságtól, valamint a jelenségek magyarázatára született közönséges, spontán feleletadásokat is egy olyan felsőbb fokú szintre fejlesztjük ki, ahol már nem a tények mechanikus hatásában elemezhető jelenségek képezik a kutatások problematikáját, hanem ezeknek sokkal mélyebbre hatoló vonatkozásai, éspedig annak a felderítése, hogy miképpen, milyen tényező közrejátszásának köszönhetően, milyen konstituens folytán következnek be az elemzett események. Tulajdonképpen, amiről szó van ezen a szinten, az annak a *transzparens* szubsztanciájú „entitásnak” a jelenvalóságára történő rákérdezés, amelynek köszönhetően a dolgok megmutatkoznak. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy létezne egy abszolút kezdet, egy mindent magába fokolizáló pillanat, ahova a dolgok visszaeredeztethetőek, nem beszélve itt és most egy teológiai értelemben vett kozmológiáról, ugyanis amire e helyt szemléleti erőnk kiterjeszteni igyekszünk: annak a beláttatása, hogy minden felszínesen szemügyre vett jelenségnek, legyen az akármilyen területen is elvégezve, léteznek mélyebb tartalmi vonatkozásai, amelyeknek az inherens tulajdonságaihoz való hozzájutás már eleve korlátozva van attól, ha analízisünket kimondottan a jelenség megmutatkozási formájában reprezentálódó fenomenális/fenomenológikus szinopszizmusnak megfelelően, ennek szempontjai alapján végezzük el.

Bizonyos tekintetben annyira leragadtunk a mindennapiság által megkövetelt *helyzetbeállítódásoknál*, hogy egyszerűen már egyfajta *hencegésnek*, túlhajtott intellektualizmusnak vagy tudásfitogatásnak tűnik minden olyan (velünk) született vállalkozás, hogy a dolgok mögé hatolva, egy időben fedezzük fel ezeknek mintegy a mindennapi tudás elől örökre elrejtett alapvonásait. Ugyanez történik a *nyelvv*el is. Annyira „gyökeret vertünk a nyelvbe”, hogy már eleve is megfeledezünk arról, hogy a nyelvnek a mechanizmusát, ennek katekizmusát mélyebb tartalmaiban feltárjuk. A nyelvbe történő beilleszkedésünk, tudásunk önreflexív kiterjedésén túlmenően, valahogyan mindig a közvetlenség jegyében történik, tehát anélkül, hogy a nyelv jelenléte tudatorientált felismerésként kerülne megvilágításba. Annak ellenére, hogy *nyelvi*inket

¹ Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Ford. Vajda Mihály. Bp. 1995. 74.

² Heidegger számára persze hogy ez a probléma mindenekelőtt az egzisztenciális analitika irányából, ti. abból a perspektívából vetődött föl, ami a jelenvaló-lét egzisztenciális létmódját illetve, éspedig abból az alaptól, hogy a létező a saját létehez történő egzisztenciális viszonyulásában az eredetre – a magáéra – mint alapra leljen, így keresve az otthonosság, az autenticitás birtokába befogadott létbizonyosság érzését. Heidegger mondja ugyan több szöveghelyen a *Lét és időben*, hogy a kérdéseket nem megkönnyíteni, hanem megnehezíteni kell, de ez még nem feltételezi azt, hogy a lét értelmére vonatkozó fundamentálonológiai kérdésfeltevés nem arra irányulna, hogy a „leghátborzongatóbb otthon-talan” (l. *Bevezetés a metafizikába*. 52.§), az ember a világban való otthonosságát, a világ struktúrájába való beágyazódását elnyerje, valamint kisajátítsa.

feltétel nélkül birtokoljuk, és hogy ez egyik olyan adottságunk, amely „kölcsonszolgáltatás” nélkül kerül tulajdonunkba, mégis a legnagyobb rejtélyeket takargatja magában. De ez annak is tulajdonítható, hogy mindennapi beállítottságra vezérelt hajlamaink kertelés nélkül rányomják bélyegüket a magasabb igények kielégítésére törekvő szubsztanciálisabb feleletadásokra/megválaszolásokra. Bár ugyan hozzánőttünk a nyelvhez pusztán azáltal, hogy nap mint nap használjuk, mégis a nyelvvel szembeni közvetlen elhelyezkedésünk, valamint – ne tagadjuk – konformált, indifferens attitűdünk lehetetlenné teszi, hogy reflexív mezőnkbe hozva a gondolkodás és egy reprezentatív, közvetlen elgondolás tárgyává tegyük. Ily módon a nyelv lényege elrejtődik amögött, ami a nyelvhasználat során mégiscsak nyelvközelségbe kerül.

Azért vagyunk képtelenek a nyelvet teljes *meztelenségében* megragadni, mert gyakori esetben úgy viszonyulunk hozzá, mint egy magasabb rendű képződményhez hozzárendelődött, azaz valaminek az eszközjellegű szolgálatába állított tényezőnek a háttéri megjelenéséhez. De megfélekedünk arról, hogy e *megjelenés* végső soron az összes többi megjelenésnek a feltétele. A mi feladatunk lehántani a nyelvre ráakódott külsőségeket, mint amelyek elleplezik annak tiszta megmutatkozását. Viszont a nyelvet fenomenális oldaláról véve szemügyre annak a ténye ismerszik fel, hogy a nyelv csakis valaminek a megjelenítődését szolgáló jelölési rendszer (egy olyan valaminek, ami a maga konkrét valóságát, fogalmilag megnevezhető, meghatározható tárgyi voltát csakis a nyelv megnevező erején keresztül nyerheti el), eszközjellegű, funkcionális apparátus. A nyelv *jelenlétre* ugyanis mindig valami „másnak” a társaságában tesz és tehet szert. A nyelv perzisztenciájának tárgyi implikatívuma maga a tárgyi lét, illetve létező. Ugyanakkor ez a viszonyrend szubverzív, a tárgyi mozzanat irányából is – reflektált formában – fennáll: bármilyen létező csakis a nyelv létkonstituáló szerkezetéből kifolyólag tehet szert egy szubsztantív lényegre, struktúrára. A nyelv mint megjelenülés feltételezi a tárgyat, amire a megjelenülés vonatkozik. A nyelv csakis egy tárgyi *ittlétben*, a tárgy *ittlétében* mint szemantikai tartalomban létesülhet.

Mi történik akkor, amikor a felvetődő kérdések arra vannak diszpozicionálva, hogy állandó jelleggel kibújjanak a nyelv megválaszolásai elől? Az ilyen vagy az ehhez hasonló esetekben hogyan lehet mégis olyasmiről beszélni, amelyek csak a nyelv megtagadásán keresztül evidenciálódhatnak, tudniillik közismert tény, amit már a logikai *meghatározásnak* a szabálya is tilt, hogy egy meghatározás esetében a *meghatározandó* köre nem haladhatja meg a meghatározó terjedelmét, valamint a meghatározandó nem jelenhet meg a meghatározó extenzionális, szemantikai tartalmában. Felmerül tehát a következő kérdés: figyelembe véve, hogy a nyelv tulajdonságaira reflektáló filozófiai diskurzus csakis egy olyan szférán belül valósulhat meg, amely nem más, mint a nyelvet, azaz önmagát hívja segítségül annak érdekében, hogy valami olyasmiről tudjon beszélni, amely saját *ipszeitását* veszi célpontul, tehát rögtön felmerül az a fajta *kifogás*, hogy miképpen lehetséges *autoportréisztikusan*, saját önállapokra történő reprojekcióként olyasmit birtokba venni, amihez csakis egy másik dimenzióba vetődve, saját feltételeken kívül kerülve férhetünk hozzá. Azaz hogyan lehetséges az, hogy a nyelv *ousziáján* (lényegén) keresztül, aminek legközvetlenebb formája a beszédben nyilvánul meg, eljussunk magához a nyelvhez. Elfogadott tény – és a metafizikának panteista rendszerei erre a felismerésre építették argumentációs eljárási módszerüket, amikor a *noncontradictio*, valamint a *kizárt harmadik* logikai elvére támaszkodva sorolták fel az istenbizonyítékokat, egy következetes gondolatszál mentén végigvezetett racionalista ok-okozati összefüggés alapján –, hogy valamit csak akkor magyarázhatunk meg, ha a megmagyarázandó jelenség doméniumához semmiképpen sem tautologikusan, a maga rendszerének a szerkezetéből visszaeredeztetve közelítünk (különben egy olyan ciklikus körforgásba esünk, amely alapján minden megadott magyarázatra újabb magyarázatokat kell hogy adjunk, és így a végtelenségig), hanem egy külső referencialitási

irányból. Csakhogy – mondja Wittgenstein – sohasem pillanthatunk bele szellemi valónkba egy rajtunk kívül álló területre fektetett viszonyítási ponton keresztül, ugyanis nem látható be, hogyan hozható összefüggésbe két olyan valóságterület, amely természetét illetően egymástól teljesen eltérő tulajdonságokkal rendelkezik.³

Ez a nézet annak a (szkeletikus) módszernek az eredménye, amely a természeti megfigyelések analógiája alapján kívánja a belső, szubjektív mechanizmusokat felkutatni. Csakhogy ez a módszer hibás, ugyanis a megfigyelések eredménye lehet helyes, de lehet téves is, ellentétben azzal a meghatározottsággal, amely a belső folyamatokat megilleti. Ezekről nem lehet a filozófiai diszkurzusokban meghonosodott kategóriák szerint egy tisztán racionális nézetünk, ugyanis nem észlelméletileg szerzünk róluk tudomást, hanem úgy, hogy – érző lények lévén – különféle affekcióknak vagyunk alávetve. Emiatt bármely olyan próbálkozás, amely saját érseiteimet egy teoretikus szintnek a magyarázatára kívánja hozni, már eleve kudarcra van ítélve: ez esetben már nem a bennünket megérintő affekciókat „írjuk le”, hanem ezeknek egyféle teoretikus aláfestését. Ám a „leírás” terminus nem is az ide legillőbb kifejezés, hiszen ez már közel álló hasonlóságot mutat a mentális folyamatok reflexív elgondolásával, holott az, amire hangsúlyosan fel kívánjuk hívni a figyelmet, nem más, mint az érzelmi állapotoknak a reflexiótól való megkülönböztetése. Amennyiben saját érseiteimmel kapcsolatban nem tévedhetek, eleve hibás azt mondani, hogy „tudok róluk”, ugyanis a „tudás” szó grammatikájához már közvetlenül hozzátartozik ennek kontrafaktuma, éspedig a tévedés.⁴ Összegezve mondhatjuk – Wittgenstein nyomán –, hogy nem tekinthetünk bele szemünk percepcionális, észlelési képességei folytán, egy külső viszonyítási ponton keresztül – egyfajta introspektív mozzanat eredményeként – szellemi dimenzióink interioritásába, hiszen ez azt feltételeznél, hogy önmagunkon kívül kellene hogy helyezkedjünk csupán azért, hogy egy ilyen belső, de külsőleg hozzáférhetetlen területnek a folyamatmechanizmusait feltárhatóvá tegyük, ami merő képtelenség. Mindenképpen a nyelv nem optika. Csakis a nyelven át elemezhető az a jelenség, amely – habár komoly nehézségeket állít velünk szembe – mégis megköveteli, hogy elgondolhatóvá és ekképp elmondhatóvá/elbeszélhetővé tegyük.⁵

Ezért amiről most beszélni szeretnénk, az az elmondhatóság és az elmondhatatlanság határvidékén ingadozik, súlypontját hol az egyik, hol a másik irányába lendítve ki. Azzal kapcsolatban, amiről e helyt szót kívánunk ejteni, a logika hallgatásra, de még a mindennapi nyelv is parancsoló megtiltásra, részünkről normatíváival szembeni meghódoló engedelmességre int. A kihágás ugyanis – látszatra – azt feltételeznél, hogy önmagát kellene megtagadnunk, hogy a nyelven kívül helyezkedve, de csakis egy másik nyelvbe esve destrukciónak vessük alá.⁶ Egy olyan problémáról van szó, amelyben az szólítatják fel az elgondolásra, ami különben alapját képezi minden elgondolhatónak. Mi pontosan ezt az alapozó első kezdetet kívánjuk topologikusan behatárolni a nyelvnek azon rétegződésein át, amelyek mintegy szedimentárisan ráakódtak erre a tiszta nyelvi *lapra* – alapra (amelybe az elhangzott beszédnek számtalan lehetősége, a nyelvi megnyilatkozásoknak megannyi formája forrasztotta, implementálta magát bele).

³ L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Bp. 1992. 303, valamint Lévinas: *Teljesség és végtelen*. Pécs 1999. 36. skk.

⁴ Ekképpen „...grammatikailag lehetetlen, hogy »közvetlen tapasztalataimról« tudjak. Rendelkezem ilyen tapasztalatokkal, de ez azt jelenti, hogy egy bizonyos mentális állapotban vagyok, s nem azt, hogy egy interpretáció első lépéseként számba veszem őket” (Láki Lajos: *A kacsanyúl. Wittgenstein és az aspektuslátás szemantikája*. http://www.c3.hu/~mfsz/MFSZ_9945/LAKI.html).

⁵ Erről a szituációról szól Derridának *A másik egynyelvűsége* című briliáns írása (Pécs 1997. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán). Részben ettől az írástól megihletve fejtjük ki gondolatmenetünket a továbbiakban.

⁶ Mert hogyan lehet valamit nyelven kívül elmondani, még akkor is, amikor ez nem szó alakban történik meg? L. a fentebbiekben elmondottakat, valamint vö. Lévinas: *Nyelv és közelség*. Pécs 1997.

Ez a tisztára képzett fundamentális talaj minden variációnak és *lehetőségnek módusza, a nyelv ezeregy megmutatkozásának, modulációjának, grafikusságának a gravitációja, az a nukleusz, amely vonzásával magához gyűjt, és mágnességével összefog, de ugyanakkor a „pólusfelcserélődés” során a legmesszibb idegenségbe vetít vissza. Ez az, ami magzati vonzásával a *logosz*-ba (az összegyűjtöttségbe – Heidegger) hozza a legtávolabbt a legközelebbivel, hogy ez egy-egyben a legtávolabbi összenőjön, akárcsak valami parazita, a legközelebbivel. Ebben az *összegyűjtve eltávolodó* hullámvázban, ebben a gravitációs erőmezőben, ahol a nyelv vonzóereje ennek taszítóerejével egészítődik ki, az kívánczik elmondásra, ami máskülönben minden beszédnek és minden írásnak, minden bevéselt titoknak és minden felfejtett rejtélynek alappozícióját képezi.*

A nyelv e dimenziójának mint titok vagy nevezhetnénk *pervvertált anyaság* megfejtésére irányuló tudatintencionalitás, mint érdeklődés beemelése a beszéd narratívájába azt követeli meg, hogy minden elhangzó beszéd a maga köldökzsinórával szorosan hozzákötődve az egy „anyai talajból” kisarjadó nyelvi alaphoz, ennek kötődésén keresztül vezessen el a minden beszéd *telosz*ához. Ez az a fundamentális alapszerkezet, ahova visszapattan és egyben megmarad az eredendőség elgondolásának gondolati projekciója, ahova minden specifikus nyelv visszaredezteti magát, hogy ennek szövédékebe gyökerezve olyan állagot nyerjen, mely, rendelkezve e foszilizálódott alapnyelvezettel, ne diszperzálódjék az „anyag” atomi részecskéibe. A közvetlenül elhangzott beszédeken keresztül próbáljuk felkutatni azt az ősi mozzogót, amely minden beszédnek a törzsvázát képezi, azt a valamit, ami a nyelv megszólításában is elrejtőzik a beszéd hangzása mögé, de ami annak textúráját képezi, amin minden egyedi nyelv kirajzolódik.

Annak az alapját ragadjuk meg, aminek tulajdonítva a szószerkezetek kontextuális összeillesztődésén keresztül egy egész nyelvi kozmosz bontakozik ki – a nyelvnek a természetében lakozó milliónyi lehetőség-feltételek variációja során. Pillanatunkat valahova a szavak primitív előképéhez, ezeknek egyféle előttes ábrájához, az *abisz*ből előserkenő szavaknak *genus*ára, a szóbúvárok kutatásának mintegy első, de egyben utolsó állomására vetítjük vissza, egy olyan tisztásra feneklett mélynek a lapjára, ahol minden beszéd a maga mivoltában kezd burjánzani, de a lehetőségeket teremtő nyelv összefogása során.

Talán a játék szintjén is lehetünk, amikor mondandónkat így elmondva e „föld alatti démon” feltárni igyekszünk, de úgy gondoljuk, hogy ennél többről van itt szó, és valószínűleg osztozna a mi véleményünkben Derrida is, akinek felsejlő gondolatmenetét egy kissé „átpolemizált” változatban továbbérleltük (ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy mélyebb belátásra is juttattuk... számunkra talán igen; sem azt, hogy gazdagabb tartalmakat csiholtunk ki belőle, annyit talán igen, hogy egy interpretációs lehetőséget teremtettünk arra, ami a nyelv kettős természetében mutatkozik meg: *annak ellenére, hogy birtokolunk egy nyelvet, gyakran ez a nyelv idegen tőlünk*). Tehát, mint mondtuk, a játék szintjén is lehetünk, amikor a nyelv játékba hozva önmagát beavat minket a játék titkába, ami csakis a maga titka lehet. De mégis annál többről van itt szó, mint a nyelvnek hipnotikus elcsábításáról, afféle bűvös körről, amelybe a nyelv hív, hogy belépjünk, amiről itt szó van, az a nyelvnek azon kettős természete, amely egyben lehet otthonos, de a legfélelmetesebb idegen:

*Mindig csak egy nyelvet beszélünk.
Soha nem egyetlen nyelvet beszélünk.*⁷

⁷ Jacques Derrida: *i. m.* 18–19.

Talán így is felvázolhatta volna Derrida ezt a talányosságot, ha a mű megírása közben egy szó, egy jelentés, egy hangzás, egy sugallat, egy szóban bekövetkező fonetikus vibráció vagy dallamosság nem deviálta volna gondolatmenete nyelvi megfogalmazásának irányát egy másik leíráshoz.⁸ A nyelvnek ezt az egotörést okozó és egyfajta tudathasadást provokáló dualisztikus jellemvonását Derrida leírhatta volna pusztán szaktudományos nyelvezetben is (és mindnyájan leírhattuk volna), de pontosan az maradt volna ki belőle, ami az egy-egy szóba „csorduló” emotív hatással vagy pátozzsal jellemezhető a leginkább. Pontosan ezen a ponton jelenik meg a nyelvnek az az *árnyéka*, amely nem a hangjegyekben, még csak a szavak képében sem tűnhet fel, hanem valahol egy olyan területen, amely leválasztható a nyelv törzséről, de akárcsak az árnyék az árnyékot vető testhez, szorosan hozzátartozik ennek szerkezetéhez. Ezt az árnyékot sugározza be és tapintja ki a nyelvben megszólaló dallamosság, amely lehetővé teszi, hogy a reflexió tárgya már egyszerűen az érzés megérintettségétől legyen vezetve. A nyelvnek ezen beárnyékoló vetülete, az a rész, ahova az *éj sötétje vetődik*, alkotja a nyelvnek azt az oldalát, amely a maga említett bivalenciájával egyben az *Azonos* és ugyanakkor a *Más*.⁹ A nyelvnek mély tartalmi oldalán helyet foglaló finom kis részecskének a rezdülése során definiálódik ki egy olyan apró átfedésekkel és jelentésárnyalatokkal áthatott entitás, amelyben nincs egy definitív megnyugvásba projektált értelemegész, mert azok az artikulációk, azok a megannyi jelentésekkel áthatott *atavisztikus elementumok* pontosan a befogadó irányából történő jelentésadás függvényében telítődnek fel a maguk potencialitásában értelmes jelentéstartalmakkal. Az, hogy nincsen már eleve lerögzítve a lehetséges interpretációk összes változata, hanem a nyelv beszélése és felfogása közben vetődnek fel a nyelvben rejlő lehetőségek, módusok, értelmek – annak a jele, hogy az *eidelikus mozgások* mindig nyitva állnak annak irányában, hogy az elhangzott beszédből újabb és újabb jelentéseket hallhassunk ki, ekképpen leépítve a nyelvet a magunk módján újrakonstruálhassuk. Ez Derridának a *dekonstrukciója*, amelyről Tengelyi László Derridához írott utószavában a következőket mondja: „Textuális munkája, a *dekonstrukció*, nem *stricto sensu* filozofikus, hanem egyidejű interdiszciplináris aktivitás a különböző szövegekben és azok között.”¹⁰

A dekonstrukció „textuális munka, amely megmarad egy maga által létrehozott mezőben, ami nem csupán az aktualitások mezeje, hanem amely olyan anyagokból, szövetekből és grafémákból, régi szövegekből szövődik össze, amelyek folytonosan átalakulnak és áthelyeződnek egy intenzív olvasás és írás révén, új szövegetek, új szövegeket hozva létre”.¹¹

Az is lehetséges – és ha figyelmesen nyomon követjük a Derrida által rangoszlopra állított intertextuális olvasatot, nyomban kiderül –, hogy amiről itt szó van, az az olvasatoknak egymást kölcsönösen kiegészítő és egymást feltételezően támogató párhuzamossága, valamint annak a modalitásnak a megtalálása, amelynek a függvényében egy szöveg számunkra egy lehet-

⁸ A leírások lehetnek különbözőek, de ha ugyanazt a jelenséget ragadják meg, a tartalmuk mégiscsak azonos. Visszont léteznek olyan struktúrák, amiket csak a metafora szintjén, a költői eszközökkel írhatunk le. Így eredendően ragadjuk meg a fenomént. Ezért mondhatja Heidegger a *Bevezetés a metafizikában*: „...a költészetben (itt csak az igazi és nagy költészetre gondolok) a szellem fölényben van minden pusztán tudománnyal szemben. Fölénye tudatában a költő mindig úgy beszél, mintha először mondaná ki és szólítaná meg a létezőt.” I. m. 14.

⁹ B. Waldenfels *Felelet arra, ami idegen* c. tanulmányában (Gond 1998/20. sz.) ezt az állapotot az *idegen* viszonylatában világítja meg. Egy olyan énről van itt szó, amely nem jelölhető meg minden további nélkül első személyként. Hiszen már az a világ, amelyben az ember feltalálja magát, egy olyan horizontot körvonalaz, amelybe az ember bele van vetve. Nem egy általa alkotott világba helyezkedik bele, hanem ezt a világot kézhez kapja. Nem önmagából tükröződik ki saját *Én*-sége mint identitásának a lenyomata, hanem „mások szemében fedezi föl magát”; „olyan szakadás, olyan meghasadás jegyét viselem magamon, amely megakadályozza, hogy bennem az, aki »én«-t (je) mond, valaha is egybeessék a kimondott énnel (moi).” I. m. 8.

¹⁰ Derrida: i. m. 126.

¹¹ Uo. 127.

séges értelmezést kínál az olvasatok több lehetséges formája közül. Ez nem akadályozza meg, hogy ugyanazon szöveg interpretációbeli különbözőségei ellenére a szövegmagyarázatok diffuzivitását hangsúlyozzuk, hiszen – ahogyan Barthes mondta¹² – minden szövegnek az a lényege, hogy az olvasó legyen a szöveg megalkotója és ugyanakkor befogadója.

A nyelv otthonossága és félelmetes idegensége

Térjünk még egyszer vissza oda, ahonnan elindultunk, de ezúttal közelítsük meg a problémát egy egészen más perspektívából, és az itt felkínálkozó kérdéseket is egy más kontextusba helyezve szólaltassuk meg. A fentebbi megállapítások rögzítése során tegyük felismerhetővé a logikának azokat a kudarcait, amelyek ennek azon törekvései során keletkezhetnek, ahogyan a maga egzakt kiszámíthatóságával és kompromisszumellenes „megalkuvatlanságával” a problémát saját kezelése alá óhajtja juttatni. Amiről itt szó van, az a logikai következtetésekkel merőben szemben álló határozatlanság, körülírhatatlan, de mégis érezhető adottsága a nyelvnek. Annak ellenére, hogy az itt elmondásra felkínálkozó és ebben a felkínálkozásban önmagát felkínáló *elmondhatóság* pontosan *mérlegeltségének* kibillentő állapotából kifolyólag a logikával szemben merőben elkövetett sérelem, ez mégis egy további elgondolásra felszólított követelmény. Annak ellenére, hogy ez a logika apodiktikus *határozottságával* és *bizonyosságával* szembeni kihívásnak is tekinthető, még nem ok arra, hogy örök kárhozatra kellene legyen ítélve, hiszen a logika többől vágott szigorúságával képtelen engedményeket tenni, hanem ítélkezve ítéleteket hoz, és ezekben a leghatározottabban kitart. Ennek a *statikus kirögzítettségnek* a következményeként a logika már nem képes átkarolni azokat a határvidékeket, ahova mi most szemléleti erőket, illetve reflexiók képességeinket kivetíteni igyekszünk.

Hogy az itt megszólaló *nyelvi bivalenciát* a maga legautentikusabb hitelességében engedjük megszólalni, kénytelenek vagyunk a logikát problémánk tárgyától a legtávolabbi idegenségbe visszavetíteni. Ekképpen sanszot adunk arra, hogy a nyelvről leválasztva a logika – ehhez egyféle idegzeti hálózatként hozzáragadt – részét, a kérdés kidolgozza, kialakítsa saját mozgási terét. Ugyanis, amibe a logika fundamentumát gyökereztetni, az annak a tudása, amely alapján minden egy racionális kiszámíthatóság és tényszerűség meglévő tipológiai sémája alapján predestinálható. A logika az élet minden megnyilvánulási formáját magába ölelő, az élet minden területét átható és átminősítő hatalma alá fogott ismereteknek egy olyan tisztásáról van szó, amelyben a dolgok a szempillantásnak egyetlen módjában, a szempontoknak egyetlen lehetőségében rajzolódnak ki, annak a distinkciónak a feltételeiben, amelyek a logikai függvények változóiba íródnak bele. Ezen a területen minden a világos felismerhetőségnek egy meghatározott formájában körvonalazódik, a dolgok, valóságjegyek, jelzések szignifikáns konkrétioiban tetet öltő objektiváltságban.

Ekképpen delimitálva magunkat a logika „elválasztó vonalától”, még egyszer feltesszük a kérdést – ahogyan ezt Heidegger szokta mondani – ahhoz, hogy a kérdés kifejttesse a maga hatását: lehetünk-e önmagunk, és ezzel egy időben lehet-e egy saját elidegeníthetetlen nyelvünk, egy nyelvünk, ami csak a miénk, még akkor is, amikor egy közösségileg kialakított nyelv sztereotipikus struktúrajegyeit fogadjuk el a mi nyelvünk szerkezeteként (mert más lehetőség nincs)? Próbáljunk utánajárni a gondolatnak. Kérdéssé tehető-e a nyelv Janus-arcú kettőssége: egyrészt a nyelvnek az a vonatkozása, amely kívülről, saját tipológiai struktúráinak megfelelően létesít kölcsönösséget a beszélt nyelvek multiplenáris sokfélesége között, másrészt pedig létezhet-e egy olyan személyes (és egyben szenvedélyesen kívánt), elidegeníthetetlen nyelv-

¹² Vö. Roland Barthes: *S/Z*. Bp. 1997. 15.

vünk, amely, még ha az egy közös nyelv azonos struktúrajegyeivel is rendelkezik, nem rendelhető alá az egyetemes feltételeknek engedelmessé nyelvi szerkezeteknek,¹³ lévén, hogy ezek az individuális nyelveknek azonos formális szerkezetet biztosítanak, minthogy ezek csaknem nekik a leképeződéseik? Elképzelhető-e ugyanis egy olyan közös nyelv, amely mintegy mintaként szolgálna minden egyes ajkon elhangzó beszédhez? Létezhet-e egyáltalán egy pusztán modellértékű nyelv, egy olyan nyelv, amely viszonyítási pontját képezné az összes olyan nyelvnek, amely személyfüggő mivoltában külön-külön az egyes individuumokban lakozik? Egyáltalán feljogosított-e egy szigorúan lemerített distinkcióvonásnak a szükségessége a nyelvnek e kettős irányból történő koncipiálása követelményeként? Vagyis ez a tételezett nyelvi dialektika szükségképpen egy reális különbséget tár fel, vagy pedig egy olyan viszonyrendet, amelyben minden a mentális konstruktivizmus egocentrikus vonásai alá rendelődik? Egy szubjektív központú filozófiai értelmezés szerint ennek egy lehetősége ugyan megalapozott lehet, csakhogy itt a kérdés nem is annyira ismeretelméleti szempontból tevődik fel, hanem sokkal inkább egzisztenciálisan és ontológiailag (de ugyanúgy beleszámíthatjuk az etikát is).

Ha egy taxonómikus szabályrendbe fektetett nyelvet külső kritériumként állítunk fel azon nyelvnek az érvényesítéséhez, amelynek jellegzetessége abban áll, hogy a legitimebbül meghatároz minket, hiszen izzig-vérig megpecsételi ethosunkat, ha ezt a kívülről létesített, egy közösségen belül érlelődött nyelvet feltételként szabjuk meg azon nyelvvel szemben, amely *par excellence* legmélyesegesebb szellemi valónkat határozza meg, anélkül hogy saját hangját elidegeníthetővé tenné, és anélkül hogy önmagát valami koegzisztencia vonatkozásába hozva definiálná, amely bennünk „van”, és bennünket képez, nos egy ehhez hasonló exteriorizált nyelv állandó jelleggel kiszolgáltatja magát a sztereotipikus értelmezési lehetőségeknek. Ez abban mutat elégtelenséget, hogy a nyelv (mely csakis a maga személyközi mivoltában kellene hogy maradjon) állandó jelleggel kitétetik egy csakis metajellegű szinten artikulálható és definiálható dimenzióba.¹⁴ Egy ilyen esetben a nyelv nyelvi mivoltában degradálódik (tekintve, hogy már nincs személyes volta). Mármost ezzel a problémával a döntő kérdés az, hogy ha a nyelvet kimondottan egy szubjektív-központú képződményként kezeljük, ha elfogadjuk saját egynyelvűségünket, akkor hogyan lehet mégis érzéseinket, fájdalmainkat, bánatainkat, örömeinket, deceptióinkat másokkal megosztani, azaz hogyan tudjuk nyelvi tapasztalatainkat kölcsönössé tenni? „Lehet-e szeretni, élvezni, kérni, megdöglenni a fájdalomtól vagy egyszerűen megdöglenni egy másik nyelven, vagy anélkül, hogy valakinek is beszélne róla, anélkül, hogy beszélne egyáltalán?”¹⁵ Ebben a kettős éli személyes érzésben mutatkozik meg a nyelvnek az a fajta primátusa, amely ugyanazon oltójegy alatt a legközelebbi otthonosság (messianizmus) és a legtávolabbi idegenség. Hiszen akármennyire is törekednénk a bennünket legszemélyesebben és legmélyesegesebben megérintő dolgokat oly módon elmesélni, hogy ezek még meg is őrizzék szubjektív, tehát számunkra releváns voltukat, visszaszorítjuk azokra a metabolizmusokra, amelyek az egyetemes nyelv struktúrájában, illetve öntörvényű szerveződésében termelődnek ki. Nincs más menekvésünk, mint hogy felszívódjunk a mindent az egyetemesség alá parancsoló (objektív) nyelv kívülállóságába, egy olyan térköziségbe, ahova a minden egyes személyből kiáradó – még – perszonalisztikus – felelősséget hordozó – beszéd a közös megosztási csatornákon keresztül gyülemlik össze. „Hogyan határozzuk meg ezt, ezt az egyedülállót, amelynek egyszerűsége éppen a magányos tanúságtételből ered, abból a tényből, hogy bizonyos egyének bizonyos helyzetekben egy mindazonáltal egyetemes struktúra vonásait tanúsítják, tárják föl, jelzik?...”¹⁶

¹³ L. Waldenfels: *i. m.* 13. skk.

¹⁴ Vö. Derrida: *i. m.* 37.

¹⁵ *I. m.* 10.

¹⁶ *I. m.* 34.

A „Enyém” és a „Másé” közös színpada

Most már kérdésessé válik, hogy miképpen lehet saját nyelvünket beszédhelyzetbe hozni anélkül, hogy az ne essen saját üresjáratú körforgásába, oly módon, hogy miközben egy személyes voltú állítást teszünk, ne kerüljön egyféle önexplikáció, egy második nyelv jóváhagyása alá, hanem egyfajta konszenzusos elfogadás során válhasson elismertté. Bármilyen beszéd, még akkor is, ha egy szubjektív ego lenyomatát, bélyegét, mementóját vagy karcolatát viseli magán (és hogyan lehet az, hogy ne viselje), nem egy definatorikusan interiorizált belső beszéd, egyféle magmás állapotú képződmény, amely guiditását kimondottan egyirányú meghatározottsággal nyerné el, hanem egy képlékeny, alakítható, állandó változásnak kitett valami, amely az egymást kölcsönösen átható nyelvi határhorizontok egymás fölötti átívelődése során világítódik meg. A nyelv *sui generis* létmódja az, hogy szükségképpen rá van utalva a Másik irányából érkező tanúsításnak. Egy nyelv csakis „egy” Másiknak a tekintetében definiálódik. Hiszen bármely nyelv, pontosan azáltal, hogy mindig a beszédnek a viszonyjellegében artikulálódik és tesz szert szabályozott formára (alakzatra), folytonosan rá van utalva arra, hogy önmagát a Másik tükrében cizellálja.¹⁷

Ebben a kölcsönös együttműködésben és egymásrautaltságban rejlik a nyelv – egyik – alapvonása. Egy nyelv mindig rá van utalva egy másik nyelvre (való lefordításra), átértelmezésre, újra-írásra/újra-mondásra. Akármit is eldöntene végérvényes módon, ez annak a feltételére, hogy egy nyelv egy másik nyelv transzformációjára szorul, egy olyan nyelvre, amely ugyan közös jegyeket mutat a másikkal, mégis mindaddig kívül áll ennek pszükhéjén, amíg nem fordítja le saját nyelvére. „Annak részéről, aki a nevezett nyelven beszél vagy ír, az egynyelvű szolipszizmus ilyen tapasztalata soha nem [...] a tulajdonlásé, bármiféle »ipszeitálásé« (vendégszereteté vagy ellenségé).”¹⁸ Ez a lényege a nyelvi disszeminációnak, annak a műveletnek, amely bármely szöveg vagy beszéd *Rebildungját* tűzi ki célul. Nem egy teleológiai tevékenységről van szó, olyan értelemben, hogy egy adott programatika szerint kívánnánk a másik szavait birtokba venni, hogy majd ezeket a magunk számára jelentéssel töltsük fel. Nincsenek definiált módszerek és bevált stratégiák, az aranyszabály nem létezik, hanem mindenkinek a maga módján kell minden mondatot és minden textust újraépítenie.

Ezt tudva nem lehet itt szó hermetikusan zárt nyelvterületekről, nyelvek közötti átjárhatatlanságokról, ahol a hozzátvetőlegesen kijelölt határok merev identitáselválasztó vonalat húznának az egyének privát nyelvén. Ezért mondja Derrida, hogy lehetetlen megszámolni a nyelveket, minthogy a megszámolhatóság elől kitérő nyelv sohasem meghatározott. Ekképpen az a nyelv, amely úgymond a sajátunk, egy olyan területet körvonalaz, ahol komplementárisan illesztődnek össze a koegzisztencia vonatkozásba jutott nyelvek. Nem magyarázata-e ez annak, hogy még mielőtt a tudás birtokába jutnánk, létezik egy nyelvünk, amin keresztül reflexiónk tárgyai koncipiálhatóvá lesznek?¹⁹ Az egész nyelvi értekezés végső soron nem más, mint az egymást sorozatosan megismétlő fordításnak folyamata, ahol mindig az kerül a megvilágítás fényébe, ami az „olvasatnak az igényét”, a kor aktuális érdeklődését képezi. Ennek megfelelően az aporetikus olvasat „csak egy lehetetlen, olvashatatlan, felfoghatatlan nyelvet köt”.²⁰ Egy nyelv mindig a másiké, de nem oly módon a másiké, mint egy kalap vagy akármilyen birtokba

¹⁷ Vö. Hans G. Gadamer: *Elogiul teoriei*. Iași 1999. 108–109.

¹⁸ Derrida: *i. m.* 37.

¹⁹ Bennünket e helyen nem foglalkoztat az a kérdés, hogy a nyelv csupán konvencionálisan bevezetett jelrendszer vagy pedig természeti eredetű képződmény. Ezzel kapcsolatosan lásd Platón manapság is sokat elemzett dialógusát, a *Kratüloszt*. = *Platón összes művei*. Bp. 1984.

²⁰ Derrida: *i. m.* 112.

vehető tárgy, tehát olyasmi, amit birtokolni tudunk, hanem oly módon, hogy egy nyelvhez mindig egyfajta hívásként jutunk hozzá, a Másik irányából érkező beszélgetésre való felszólításként, de nemcsak annyiban, amennyiben ez a hívó üzenetben felcsendül, hanem abban a viszonyulásban, ahogyan készek vagyunk a válaszolásra. Ez a kettős irányú mozgás a nyelvnek egy másik tulajdonsága. A hívásban a hívás tartalmi vonatkozása elvesztődik, hogy pusztán intencionalitása maradjon meg.²¹ A nyelv már annak előtte beszél, hogy hallhatóvá válna. A beszéd intencionalitása a hangok és a nyelvtani jegyek megjelenése előtt létezik. Már az egymásra utaló jegyek, szimbólumok, grafémák, egy másik epifániája²² elégséges feltétele annak, hogy a néma jelek játéka mozgásba lendülhessen. Hiszen a nyelv olyan, mint egy harang kondulása, mely vasárnaponként összegyűjti az embereket a prédikációra. A nyelv néma csöndjében vonatottan szakadoznak föl a legkülönbébb jelentéstartalmak, melyek betöltik az éjszaka sötétjét.

Sameness and Otherness: The Bivalent Structure of Language. This paper central thesis has to do with language. The two-faced characteristic of the language, one spoken language, which expresses himself, on one side in the particular form of what the purports, the means of words have getting, but therewith on the other side (the second aspect of the language) these words nature are that they have their means for every human beings, which can not be diminished.

Our investigation commences with a polemical but therewith serious argumentation about what Derrida's work is talking about, precisely we refer to The other monolingualistic, in which study Derrida try to point out generally the two-sided nature of "the" language. In on way there is that problem: how can we be originally ourselves in the sense, that we are speaking a generally accepted language, a language that have been adopted just because it is the medium trough we can express ourselves, though this language is a kind of different substantial aggregation, a sort of stranger elements (for each of us). And therefore is obviously necessary to enlighten the problem and try to get an answer for this paradox of the language. "The crucial question all about this problem gravitate could be formulate in a phenomenological uprooted form, which therewith has a kind of hermeneutically relevant connotation, expressively how could someone obtain his un-strange language note even if he or she embrace the language spoken by mass (which of course is constituted by individuals, so every agent of it has his own language).

We have not settled our investigations conclusion on a rigid, theoretically confident fundament which scope or purpose means have to fully up-mined every aspects of the problem, and concludes on a fully satisfactory base, barely to sketch out the multilateral relevance of the problem (in his many aspects) and inspire the cogitation for a fore seeing investigation in the future.

²¹ Manfred Frank *A nyelv uralhatóságának határai* c. írásában (Literatura 1991/4) felhívja figyelmünket, hogy a hallgatás bizonyos esetekben már eleve válasznak tekinthető, éspedig abban az értelemben, hogy a másik irányából érkező dialógusfelhívásnak nem teszünk eleget, ami eleve utal a másik által kezdeményezett beszélőviszony visszaautósítására.

²² Emmanuel Lévinas-nak *Nyelv és közelség* c. munkája a nyelvnek erre az aspektusára tér ki.

MŰHELY

Székely Zsolt

Kiadatlan Kós Károly-levelek

A százhusz évvel ezelőtt született építészről, közíróról, könyvművésről, grafikusról, a publicista polihisztorról, a transzszilvanizmus megálmodójáról az évforduló kapcsán az utóbbi időben számos megemlékezés látott napvilágot. Kiemelkedő személyiségét közszeretet és közbecsülés övezte. Kós Károlyra emlékezni ma már ismétlésekbe való bonyolódások nélkül úgyszólván nem is lehet. Az alább közölt, eddig kiadatlan levelei, úgy gondoljuk, hogy mégis új színt hoznak a nagy elődről alkotott képbe.

Kós Károly első ízben 1911 tavaszán utazott le Sepsiszentgyörgyre, hogy elvégezze a szükséges előtanulmányokat a Székely Nemzeti Múzeum épületének megtervezéséhez.¹ Ezt követően, mintegy fél évszázadon keresztül, 13 köz- és magánépületet tervezett Sepsiszentgyörgy számára, melyekből 10 fel is épült az évek során.² Így elmondhatjuk, hogy ez a vidéki kisváros képviseli jelentőség és mennyiség szempontjából egyaránt a leggazdagabban Kós Károly építőművészeti tevékenységét. Sepsiszentgyörgyön kifejtett munkája során közeli kapcsolatba, jó barátságba került a város több, köztisztelőben álló polgárával, és élete végéig ápolta a kapcsolatot a Székely Nemzeti Múzeummal is.

„Új ember: új város, új falu”

A Székely Nemzeti Múzeum mint intézmény 1949-ig, az államosításig megtartotta magánjellegét, nem fogadott el állami támogatást, adományokból és különböző rendezvényekből tartotta fenn magát. Évente múzeumi napokat rendeztek, amelyeken a kor tudományos személyiségei tartottak előadásokat. Ezek a rendezvények jelentősen hozzájárultak a város szellemi életének felvirágoztatásához. Egy ilyen előadásra kérték fel Kós Károlyt 1949 márciusában, amelyre – amint ez a következő levélből is kitűnik – nagy örömmel válaszolt. A dr. Székely Zoltánnak írt levél baráti hangvétele egyben a kor szellemét is tükrözi.

Kedves Barátom !

Ma kaptam a Múzeumnak is, Kabay Gábor³ öcsémnek is egyértelmű leveleit, és azonnal táviratot adtam fel, hogy f. hó 19-én, kedden reggel érkezem Szentgyörgyre, hogy este megtarthassam előadásomat.

Ebben most már igazán csak a halál akadályozhat meg, vagy ahhoz hasonló nagy dolog, mert most már a tisztességem és becsületem függ ettől (én függővé tettem ettől).

Bevallom és belátom, hogy a télen sok kellemetlenséget okoztam Neked és a Múzeumnak, hogy behirdetett előadásomat az utolsó percben lemondottam. Lemondottam, mert – ágyban voltam. Náthás voltam, és éppen akkor nagy hidegek voltak, s félttem az átszállástól, az utazástól, szóval: megvénültem kicsit. Ezt nem tagadhatom, és ez az egyetlen mentségem, bűnösségem

¹ Debreczeni László: *A Sepsiszentgyörgyi múzeum épületének tervezőjéről*. Tanulmányok és közlemények. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 1973. 207–214.

² Kónya Ádám: *Kós Károly-épületek Sepsiszentgyörgyön*. Tanulmányok és közlemények. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 1973. 219–235.

³ Dr. Kabay Gábor sepsiszentgyörgyi ügyvéd, Kós Károly barátja, akinek 1948-ban két változatban is tervezett lakóházat, amely soha nem épült fel.

enyhítő körülménye. Most utólag bocsánatodat kérem annál inkább, mert újból megszegyenítetél jóságoddal, hogy alkalmat adsz akkori bűnömnek legalább részbeni jóvátételére.

Tehát e hó 19-én ott leszek.

Ezzel kapcsolatban egyet szeretnék még közölni: én már nem emlékszem, akkori tervezett előadásomnak mi lett volna a címe. De most jó cím jutott eszembe, és ha még van idő, úgy erről szeretnék beszélgetni, bár azt hiszem, hogy tartalomban alig különbözne ez az előadásom a téli tervezettnél. Szóval a cím lenne:

Új ember: új város, új falu.

Most pedig sietek a postára, hogy expressz elmehessen ez a levél, hogy idejében érkezék meg talán.

*A viszontlátásig barátsággal köszönt
Kós Károly*

Kolozsvár, 949. IV.13.

1952. szeptember 8-án vetette papírra néhány sepsiszentgyörgyi emlékét, a városról és annak lakóiról az egyik, dr. Székely Zoltánhoz, a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatójához intézett levelében. A Kósra jellemző tárgyilagos tömörség mellett lírai hangvételi leíró részeket találunk e levél sorai közt:

Kedves Barátom!

Csodálkozni fogsz levelemon: ugyan mit akarhatok én Tőled. Hát természetesen szívességet; nem nagyot, csupán rövid választ erre a levelemre. Felvilágosítást: két címet, amit talán elvesztettem, vagy amire leveleim valami okból nem tudtak eljutni, vagy hírt arról, hogy mi történt a címzettekkel.

Négy hosszú és szinte hihetetlenül furcsa évtized szellemi építőmunkája kapcsolja össze az én életemet Szentgyörggyel, a várossal és az emberekkel, a város legkülönbözőbb embereivel. Egy időben ezek a szálak erősek voltak és élők. Nekem nagyon-nagyon értékesek és drágák. Talán mindennél drágábbak, ha jól meggondolom, mert Szentgyörgy számomra a zavartalan öröm, a szépséges álmok, tervek, gondolatok és tettek zavartalan, keserűség nélküli tiszta gazdagságát, a jóságot, a hűséges barátságot, a tiszta, magyar gondolatot, szellemet jelentette, évtizedeken keresztül változatlanul, zavartalanul, kristálytisztán...

Aztán lazulni kezdtek a szálak: kidőlt az első generáció, utána a második. S maradtam két régi emberrel: az öreg Fogolyán Kristóffal⁴ és a fiatal Kabay Gáborral (akit diákkorából ismerem mint Csutak Vilmos tanítványát). A többi kidőlt, elhalt, elment, elveszett számomra.

Egyszóval: Kabay és Fogolyán maradtak számomra azok a szálak, amelyek a régi Szentgyörggyel, az én életem munkájával összenőtt Szentgyörggyel a legutóbbi időig összekötöttek. És most attól félek, hogy ez a két utolsó szál is elszakad.

Több mint esztendőnyi, hogy nem kaptam leveleimre választ tőlük. Értsd meg: nem fontos, nem üzleti levelek, csupán baráti beszélgetések voltak a mi leveleink: én megtudtam belőlük, hogy s mint élnek ők, mit csinálnak, mi a sorsuk, mik a terveik, mit csinálnak az emberek, mik a nagy változások a városban stb. Engem minden érdekel, ami ott történik: örvendek, ha valami jót hallok, és aggódom, ha rossz hírt írnak meg...

⁴ A Fogolyán család Sepsiszentgyörgy köztisztviselői állású orvoscsaládja volt.

No, de nem untatlak tovább az én személyi érzelmi dolgaimmel, csak kérlek arra: ird meg pontosan az én két régi barátom címét (hátha elköltözött F. Kristóf a Szabadság tér 6. alól, vagy Kabay Gábor a Csíki utca 12. szám alól); vagy ha ez nem történt volna meg, úgy érdeklődd meg az okot, miért nem adnak hírt magukról, miért nem válaszolnak leveleimre.

Bocsáss meg, hogy ilyen furcsa szívességet kérek Tőled, de igazán nincsen más módom és utam. Nagyon-nagyon kérlek, hogy ne haragudj reám ezért, és tedd meg, amire most kérlek: igazán nagy jót teszel velem.

Várva várom bármilyen rövid válaszodat, és előre is hálásan köszönve vagyok őszinte hálás barátod

Kós Károly

Kolozsvár, 952. IX. 8.

Kolozsvár, 1956. VIII. 16.

Kedves barátom!

Esetleges tévedések elkerülése céljából mindenekelőtt arról értesítelek, hogy most nem íj. dr. Kós Károly levelét olvasod, hanem az öreg építész Kós Károlyét, akit évekkkel ezelőtt, amikor Szentgyörgyön a tüdőgyulladás leverte a lábáról, szívesen fogadtál, elhelyeztél a Múzeumban, elláttál mindennel, amire szüksége volt, hogy talpra állhasson. Ezt sohasem felejttem el, és mindig hálával gondolok Reád. De most más ügyben zavarlak levelemmel, és nem is igazán az én közvetlen akaratomból, hanem a Minisztertanács Építésügyi és Dokumentációs Osztálya jóvoltából (Com. de Stat p. Arhitectură și Construcții al Cons. de Miniștrii. Direcția Studii și Documentare). Ennek jutott eszébe nagy hirtelen, hogy összegyűjti (igénybe véve az én közreműködésemet is) többek közt az én életfolyásom és ún. „haladó – építészeti” tevékenységem adatait. Ami pedig nem olyan egyszerű dolog, mert ami személyemre és munkásságomra vonatkozó adatom volt az én birtokomban (tervek, rajzok, vázlatok stb.), az 1944 őszén teljes egészében elpusztult.

Ezeket az elpusztult adatokat próbálom most a Minisztérium megbízásából pótolni, ill. le nyomozni azt, hogy hol és miképpen lehetne azokhoz hozzájutni, hogy aztán másolhatók, ill. fényképezhetők legyenek.

Így kerültem nyomozásaim során S. Sz. Györgyre és természetesen elsősorban a Múzeumhoz és – Hozzád, aki ott ismerős vagy, és értesz is a tudományos nyomozások technikájához. Most pedig elsorolom kérdéseimet:

1. Hol lehetne megtalálni a Sz. N. Múzeum egykori terveit, ill. másolataikat? (Gondolom, a Múzeum levéltárában.)

2. Hol lehetne megtalálni a múzeumőri lakóházak egykori terveit? (Gondolom, ugyanott, ha megvannak.)

Ezek voltak a könnyű és közvetlen kérdéseim. Most jönnek a közvetettebbek és talán nehezebben megfejtethők:

3. Miután a (fel nem épült) Vármegyei Közkórház pavilonjait is én terveztem valamikor és tudtommal ezeket a terveket szegény megboldogult Fogolyán Kristóf dr. barátom őrizgette, s az ő hagyatékát Fogolyán Edit tartja nyilván, arra kérlek, közöld velem Edit címét (esetleg fűtéstvééréét), hogy ebben és még más ügyekben is közvetlenül Vele levelezhessek.

4. Hol szerezhetném meg másolás céljából az egykori Ref. Leánygimnázium, továbbá a Kollégium tőszomszédságában (kollégiumi telken) épült ún. Kollégiumi emeletes lakóház terveit? (Az épület első lakója emlékezetem szerint az én egykori Benedek János dr. barátomnak ügyvéd fia volt.)

5. Hol kereshetném az egykori dr. Keresztes ügyvédtestvérek számára tervezett és épített lakóház egykori terveit? Melyik utcában van ez a ház?⁵ Ki ma a gazdája?

6. Hol kereshetném a dr. Csulak Lajos orvos számára tervezett és épített lakóház terveit?⁶ Melyik utcában van az a ház? Ki ma a gazdája?

(Esetleg ki tudná-e nyomozni, hogy ezeket az épületeket melyik vállalkozó építette fel; hát-ha azoknál megvolna még a terv? Ebben a nyomozásban segíteni tudna esetleg az én régi múzeumi barátnőm: Annuska⁷ is.)

Szóval éppen elég mindenfélét kérdezek és kérlek, ne haragudj reám ezért, de oda kellett gondolnom, ahonnan jó szívvel adott megfelelő választ remélhetek. Ezt kérve vagyok és maradok őszinte barátsággal

Kós Károly

A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményének gazdagodása, az új részlegek fejlődése szükségessé tette az épület kibővítését vagy az eredeti Kós Károly által készített tervek alapján való befejezését. A több évtizedes vita során, az anyagi nehézségek mellett, a kivitelezésről is sok szó esett. A munkálatok megkezdése előtt természetesen, hogy a tervező véleményét is kikérték. Az itt következő levélben már nem a lírai hangú emlékező, hanem a tárgyilagos építész sorait olvashatjuk.

Székely Zoltán úrnak
Múzeumi igazgató

Sepsiszentgyörgy

Kedves Barátom,

Mindenekelőtt hálásan köszönöm szíves jókívánságodat.

Ami leveled következő, felkérő passzusát illeti, arra a válaszom nem lehet igenlő, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy a „múzeumról, annak építéséről” nem tudnék semmi mást mondani most sem, mint amit elmondottam, illetőleg megírtam (sőt meg is rajzoltam) annak idején a Múzeum 1929-es Emlékkönyve számára, ahol az meg is jelent.⁸

Amit a továbbiakban a tervezett építkezéssről írsz, ha jól értettem meg, úgy tervbe van véve egy „kiállítási” pavilon a „tenispálya feletti magaslaton”, s ugyancsak tervbe van véve „a régi tervek alapján” egy „szárnyépület”. Ehhez kéred az én hozzászólásomat, amit az alábbiakban foglalok össze:

1. A Múzeumot annak idején úgy terveztem volt meg, hogy idővel, ha szükség lesz reá, lehessen azt bővíteni, továbbfejleszteni úgy, hogy a bővítés (toldás) szervesen kapcsolódjék a régi épülethez. S amikor ez a szükségesség, Herepei⁹ igazgató idejében, illetve az ő véleménye szerint bekövetkezett, felkérésére elkészítettem a bővítés tervvázlatát. (Gondolom, ez a vázlat az, mely leveledben „rég tervek” címen szerepel.) Meg kell azonban jegyeznem, hogy a múzeumi építkezésnek birtokomban volt teljes dokumentációja, a bővítési vázlattervvel együtt, 1944

⁵ A Székely Nemzeti Múzeum felépítését követő évben készült el a Keresztes testvérek házának terve, amely a mai Gróf Mikó Imre utcában van.

⁶ A mai Konsza Samu utcában levő Csulak-ház a város egyik legszebb villaépületének számít. Félkör alakú, oszlopos verandájával az ugyancsak akkoriban tervezett kolozsvári Hincz-házzal mutat rokon vonásokat.

⁷ Fadgyas Anna, a Székely Nemzeti Múzeum egykori, legendás titkárnője.

⁸ Kós Károly: *A Székely Nemzeti Múzeum építése*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 26–29.

⁹ Herepei János, a SzNM egykori igazgatója.

őszén Sztánán elpusztult. Viszont feltételezem, hogy a Múzeum birtokában megvan a teljes dokumentáció, s így a bővítési vázlatrtervnek annak idején csatolt másodpéldánya is.

2. Így tehát, amennyiben ismerném a tervezett „kiállítási” pavilon, valamint a tervezett „épületszárny” építési (funkcionális) programját, hogy ti. mit kell tartalmaznia, (amiről persze fogalmam sincsen) és ha birtokomban volna a Múzeum építkezésének egykori műszaki dokumentációja (a telek pontos helyszínrajza, az épületek végleges tervrajzai stb.) is, ebben az esetben valószínűleg meg tudnám mondani véleményemet a tervezett építkezésekre vonatkozóan.

3. Miután azonban sem az egyik, sem a másik szükséges előfeltétellel nem rendelkezem, ezúttal csupán annyi lehet a megjegyzésem, hogy meggondolandónak tartom, vajon helyes-e külön pavilont építeni a kiállítások céljából, illetőleg nem volna helyesebb a kiállítások helyiségeit a múzeumépület bővítési programjába befoglalni és azon belül megvalósítani, ami kisebb építési költséget, célszerűbb, gazdaságosabb üzemeltetést és kisebb fenntartási költséget jelentene.

Ezzel, azt hiszem, megválaszoltam leveled minden passzusát, kívánok tehát jó egészséget és boldog, békességes új esztendőt, és maradok baráti köszöntéssel

Kós Károly

Kolozsvár, 1969. I. 14.

A ránk maradt Kós-levelek közül talán számunkra a legfontosabb, kordokumentum értékű az utolsó, halála előtt egy évvel, két részletben megírt levél, amelyet dr. Székely Zoltánnak és sepsiszentgyörgyi barátainak címzett. Ebből is kiténik, hogy milyen szoros szálak fűzték a városához, és milyen nagy szeretettel gondolt vissza az itt eltöltött évekre és az itt megvalósult terveire, különösképpen a Székely Nemzeti Múzeum épületére.

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt szíves bocsánatodat kérem, hogy még 1973. III. havában kapott leveledre máig nem válaszoltam. De azelőtt alig 2 hónappal temettem el az én áldott emlékü feleségemet, és elárvult létemre akkor tavaszkor költözököttem Mihai Viteazul téri lakásomból lányoméék Rákóczi úti, még akkor teljesen be nem fejezett lakórészének kettőnk számára szánt részlegébe – már csak egyedül. Ilyen körülmények között kaptam leveledet, amely az időközben kapott több más felbontatlan levéllel együtt összecsomagolva a többi, megőrzendő régebbi kéziratomat, feljegyzéseimet, leveleimet stb. tartalmazó csomaggal együtt egy kancsóba került, hogy majd egyszer, alkalmas időben elővegyem, és lerőjam adósságaimat.

De ez az alkalmas idő két évig váratott magára.

Az elmúlt télen aztán megkaptam a Kabay Gábor jó barátommal együttesen nekem dedikált „Múzeumi Közlemények” 1973-as kötetét, ami eszembe juttatta a Te egykori leveledet, illetve az én arra adandó válaszadósságomat. Mire előkerestem a kancsóból a levélcsomagot, és abból kihalásztam a leveledet, a „Múzeumi” kötetbe tettem be, a kötetet pedig a dolgozóasztalomra: figyelmeztetésül a levél megválaszolásának kötelezettségére és a múzeumi kötet megköszönésére.

És most végre megpróbálom jóvátenni mindkettővel szembeni mulasztásomat. S ha ezt kevés szóval, röviden teszem, annak egyszerű oka, hogy az utóbbi időben a látásom is rohamosan gyengül, úgyhogy az írás-olvasással nagyon takarékoskodnom kell.

Egykori leveled lényege: felkérsz (idézek): „minden meglévő építészeti anyagod, tervezeteid, valamint a Múzeummal kapcsolatos rajzaid, feljegyzéseid átengedésére múzeumunk számára”.

Megtisztelő kérésedre sajnos negatív választ adhatok csupán. Mert építészeti tevékenységem elejétől: 1907-től 1944-ig terjedő szakaszának minden dokumentációs anyaga (vázlatok, tervrajzok, műleírások, levelezések stb.) 1944 őszén, sztánai otthonom minden többi berendezésével, emlék- és értéktárgyaival együtt, tehát teljes egészében elpusztult.

Ami keveset azóta építészként csináltam, azok a merőben megváltozott viszonyokhoz és lehetőségekhez alkalmazkodni kényszerült igénytelen, szegényes, jórészt jellegtelen szükségmunkák voltak, melyek dokumentációs anyagának túlnyomó részét – elkészültük után – eldobtam, megsemmisítettem.

Építési munkásságom szívem szerint legkedvesebb és művészileg legjellegzetesebb alkotásának, a Székely Múzeumnak minden adatát már csupán emlékezetem, valamint a Múzeum 1929-es emlékkönyve és az 1973-as kiadványának néhány tanulmánya őrzik számomra.

Tegnap megkezdett leveletem az én öreg, fáradt szemem már nem tudta befejezni, ma folytatom. De most ez a folytatás már nemcsak Székely Zoltánnak, hanem Kabay Gábor régi, régi jó barátomnak is szól. Tehát:

Kedves Barátaim!

A Múzeum „Tanulmányok és Közlemények” c. 1973-as kötetének kettőtök részéről meleg baráti szeretettel nekem dedikált példányát hálásan köszönöm.

Bevallom: jólesett, hogy a kötet, mely természetesen elsősorban és summájában az erődi műveltséget vizsgáló tudományos ülészakon részt vevő szakemberek előadásait, tanulmányait tartalmazza, nem felejtkezett meg – születésének 100 éves évfordulója alkalmából – megemlékezni nemcsak az erődi műveltséget felfedező, feltáró és feldolgozó, a régészeti tudomány külföldön is számon tartott tudósáról: László Ferencről, hanem a példamutató pedagógusról, meteorológusról és botanikusról és nem utolsósorban (az, ami már közel 100 éves) Székely Múzeum munkájába s a mai (immár 65 éves) múzeumépület megvalósításába való bekapcsolódásáról és negyedszázados igazgatói tevékenységéről.

Végül – nem tagadom – jólesett a kiadványnak az a 3 közleménye, melyeknek szerzői a mai Múzeum építéstörténetével, különösen az épület népszerű (a magyar építészeti hagyományokra és népünk építőszellemére alapozott), sajátos formai megoldásait méltatják és tervezőjének további – közel félszázados – sepsiszentgyörgyi építőmunkásságát is számba veszik és értékelik. De egyúttal visszaidézik emlékezetembe azokat az egykori jó embereimet, engem és építési törekvéseimet megértő és megbecsülő hűséges barátaimat is, akik építészeti munkásságomat lehetővé tették, abban megsegítettek, és akiket azóta, kit előbb, kit utóbb, mind kihullatott az életből a kérlelhetetlen Sors, s csak engem felejtett még itt, ebben a számomra már idegen világban...

Kedves jó Barátaim!

Amikor most befejezésül ismételtelen megköszönöm, hogy nem felejtkeztetek meg örömet szerezni nagyon öreg barátotoknak, kérlek, fogadjátok megértéssel, ha szegényes viszonzásképpen – jó egészséget és minden jót kívánásommal együtt a régi barát változatlan szeretetét és üdvözetét küldi Nektek

Kós Károly

Kolozsvár, 976. VI.

Egy *másik* Robinson

Kétségtelen, Robinson története a felvilágosodás nagy mítoszai köze sorolható be. Kikerülve a társadalom megtartó kötelékei közül, szemben a természetnek az emberi léptéket meghaladó erővel, Robinson, felhasználva egy kultúra maradványainak eszközkészletét, csak saját eszére támaszkodva teszi lakhatóvá szigetét. A lakhatóság itt nem csupán a megélhetés feltételeinek megteremtésével ekvivalens, hanem ember volta megőrzésének feltételeit is magában foglalja. Robinson a saját maga által felépített világban annyi magányosan eltöltött év után képes nem csupán emberségét, hanem – mint a Péntekkel való találkozásból is kiderül – a társadalmi életre való hajlamát is megőrizni. Robinson és a sziget viszonyában az emberi ész képezi az összekötő elemet. A gazdálkodás, a lakhelyépítés pedig annak a világnak a konkrétói, amelynek létezése a célracionális tevékenykedést megalapozó ész jellegzetességein nyugszik.

Ami annyira kimeríthetatlenné teszi a mítoszokat, az a jellegzetességük, hogy az emberi létezés egy ellentmondásos területen vezet keresztül, kifejtetlen módon megőrizve azt. A Robinson-történet is egy ilyen ellentmondást foglal magában. Egy olyan vágyalom megfogalmazása tapad ehhez a történethez, amelynek határait és drámaiságát az emberi létezés végessége jelöli ki. A dráma a következő kérdésben csúcsosodik ki: ahhoz, hogy egy szubjektum megélhesse omnipotens mivoltát, ki tudja-e hordani az embertársai közül való száműzetés terhét? Filozófiailag átfogalmazva: szükségszerű-e, hogy az ész kiindulópontnak tekintő filozófiák a *másik* asszimilálásáig, illetve a szolipszizmus határvidékéig vezessenek el? Minden mítosz magában rejtj saját ellenmítoszának a lehetőségét. És ahogyan a *Kétévi vakáció* hamvas szentimentalizmusa Golding regényének, a *Legyek urának* vérengző valóságába torkollik, ugyanúgy Defoe regényének is megtalálhatjuk az ellenpárját. Michel Tournier *Péntek vagy a Csendes-óceán végvidéke*¹ című regénye szintén a Robinson-történetet tekinti alaphelyzetnek, de egy egészen más tartalom kibontásának az érdekében. Míg Defoe regénye az *Én* apoteózisának prózai megfogalmazása, addig Tournier könyve a *Másik az Én* életében jelen levő negatív lenyomatának a kirajzolására vállalkozik. Ezért nem véletlen a témaválasztás. Hisz hol kerülhetnének legvilágosabban kapcsolatba a Másik hatalmával, mint ott, ahol egyáltalán nincs jelen.

Idáig elsősorban regényekről volt szó. Ez azonban csak kiindulópontnak tekintendő, a jelen írás nem akar regényértelmezés lenni, hanem a „másik” filozófiájának a lehetséges kibontását keresi. De akkor honnan ez a „regényes” kezdet? A válasz a kortárs filozófia diffúz állapotában keresendő, amely noha valóságosan termeli a másikat, az idegen filozófiájával kapcsolatos álláspontokat, eredményeit mindig egy diszciplínához kötődő fogalmi környezet és problematizálási szint mentén fogalmazza meg. A gyanútlan kutató, amikor megpróbál a másakra vonatkoztatott hangzatos kijelentések nyomába eredni, az irányultságok közvetítésén fáradozva magát az éltető problémát veszíti szem elől. Hermeneutika, fenomenológia, dekonstrukció, pszichoanalízis, narratív identitáselmélet – az általam kiválasztott helyzet látszólag mintha egyértelműsíténé ezekhez a kérdező beállítottságokhoz kapcsolódó fogalmi irányultságokat. A „Robinson a szigeten” szituáció egy olyan fogalmi dichotómián vág keresztül, amelynek egyik oldalán az én, szubjektum, tudat, önmagasság, sajátlagosság, személyesség, individualitás, immanencia, míg a másik oldalán az objektum, másság, idegenség, transzcendencia fogalmi találatok, de tudjuk, hogy a felsorolás nem teljes. A kibontás nem kerülheti el ezeknek a fogalmaknak a használatát,

¹ Michel Tournier: *Péntek vagy a Csendes-óceán végvidéke*. Bp. 1981.

de ahelyett, hogy helyet adna egy „iskolás” elsajátításnak, a felhasználás ütemeztségét a szituációban rejtőző immanens értelem felszínre hozásához kapcsolhatja.

Ugyanakkor meg kell jegyezni: gyanútlan kutatónk mégsem annyira naiv, amennyire hinni szeretné magát. Elárulja ezt kérdésének jellege, hisz a másakra vonatkozó kérdése egy olyan irányértelmet implikál, amely érthetetlen a kortárs filozófia bizonyos belátásai nélkül. Mit feltételez a másakra irányuló kérdés? Egyrészt azoknak az általános vonatkozásoknak a zárójelvezését, amelyek az én és a másik dinamikus viszonyát alárendelik egy, a viszonyhoz képest külsődlegesen konstituálódó rendnek, összefüggésnek. Ez az összefüggés sok esetben annyira evidens premisszákon alapszik, hogy magának a viszonynak a tematizációját teszi lehetetlenné. Ilyen általános vonatkozásnak tekinthető a descartes-i, mindenkiben jelen levő józan ész vagy az emberiség eszméje, amely Kant etikáját hivatott megalapozni. De a másikkhoz vezető út eltorlaszolásához vezet az ismeretelméleti kérdésfeltevés is, amely azáltal, hogy a megismerő szubjektumot az abszolút önadottság módján tematizálja, a szolipszizmus rejtélyéhez irányítja a másikkra vonatkozó kutatást. Az etikai kérdésnek ahhoz, hogy megőrizhesse a felelősség gondolatát, biztosítania kell az erkölcsi szubjektum önállóságának hipotézisét, de egy olyan szinten, hogy az mindig kikölkenthető legyen a másiktól eredő kihívás által. Ennek hiányában a moralitás a törvénynek való engedelmeskedés szintjére egyszerűsödik, minnek következménye szintén a másik asszimilálása. Az ontológia is, amennyiben kategóriáit nem a jelenvalólétből, hanem a dologi értelemben vett meg-létből meríti, könnyedén elsiklik a másikkal az én létezésében betöltött konstitutív szerepe fölött. A másikkra irányuló kérdés, ha nem is helyezkedik túl ezeknek a megközelítési módoknak a horizontján, megkérdőjelezve érvényességüket határaink közé kényszeríti őket.

Felvetődik a kérdés: honnan eredeztethető ez a másikkra irányuló erőteljes érdeklődés, amely megbontja azokat a gondolkodási standardokat, amelyek mögé hosszú évszázadokra berendeződött a tudományos értelem? Az már kezdetben világos, hogy ez az irányultság elsősorban a szubjektivitás fokozatos leértékelődésével hozható összefüggésbe, amelynek helyén ebből kifolyólag megjelenhet a társadalmi struktúra, a műalkotás világszerűsége vagy maga a nyelv. Ugyanakkor az is világos, hogy ez a helycsere nem vezethet a szubjektivitás teljes felszámolásához, hiszen a másik csupán egy énhez viszonyítva nyerheti el máságát, e vonatkozás nélkül nem lenne *más*, csupán a pusztán anonimitás. A másik, mintegy rést ütve a szubjektivitás falán, az *idegen* felbukkanását előlegezi meg. Egy deszakralizálódott világban az idegen feltűnéséből a filozófia a transzcendencia nyomain próbálja kiolvasni. Ugyanis ez a varázstalanított világ a maga világszerűségét már csak a másik transzcendenciáján megtörő gondolkodás számára kínálja fel. A szellem imperializmusa után mindennél elborzasztóbb a gondolat vaksága, miközben a Vándor, nem találva otthonra közöttünk, visszatér a csillagközi űrbe.

Persze ezeket a hiperbolikus „véseteket” ezen a szinten még a másikkal egy formális fogalma működteti. Úgy látszik, a másikkal eredő delezesség már ezen a szinten is túlfuttatta önnön határain a bemutatást. Gyanútlan kutatónkra ennyit elég is lesz állítani; hermeneutikai körébe bezáródva, az eredendő tapasztalatok felé tájékozódva keresi a kiutat.

Mielőtt alászállnék Robinsonnal a szigetére, még egy magától adódó ellenvetést szeretnék kivédeni. Felvetődik a kérdés: mennyire fogadható el originális helyzetnek Tournier Robinson-története, hiszen elsősorban egy irodalmilag konstruált világnak tekinthető, amelynek kibontakozását a képzelet törvényszerűségei írják elő? Azzal, hogy mítosznak neveztem a történetet, talán már megadtam a választ. De hogyha ez nem elég, akkor talán két olyan tapasztalatra hivatkozhatnék, amelyek, hogyha nem is egyértelműen, de mindenki számára hozzáférhetőek: egyik a magány, másik a kényszerű szexuális megtartóztatás. Hogyha a regény több ezeknek a tapasztalatoknak az egyszerű illusztrációjánál, azt épp irodalmiságának köszönheti, amely min-

dig egy világ felé nyitást foglal magában. A világnak az ábrázolását az irodalom talán azért tudja gazdagabban megoldani, mint a legpregnansabb fenomenológiai leírás, mivel fogalmait nem kell átvezetni egy rendszerszerű tisztázáson, hanem a maguk többértelműségében kínálhatja fel őket az értelmezésnek. Később majd tisztázódní fog, hogy miért válik a világ ábrázolásának, de mondhatnám: leírásának, kibontásának, megvilágításának a kérdése a másik filozófiájának kardinális pontjává. Ehelyett most megkezdéném a szigetre való leereszkedést. Ami első lépésben fontos lesz számunkra, az Robinsón eszmélődése.

A sziget lakatlan, az első döbbenet óta kétségbeesetten épített mentőhajó pedig nem bocsátható vízre; ezek az iszonyatos belátások szinte az emberi összeomlás határáig sodorják Robinsont. E határ felől válik számára világossá, hogy helyzetében többről van szó, mint a pusztá túlélésről, azáltal, hogy egy szigeten kényszerül élni, nem élete, hanem elsősorban ember mivolta került veszélybe. Magányossága nem egy állandó és változatlan állapotnak, hanem ezt a még tisztázatlan ember voltot folyamatosan kikezdő közegnek bizonyul.

A szigeten való tartózkodás sarkalatos kérdésévé kezdetben tehát az ember volt, az emberiség mibenléte válik. Tehát egy antropológiai kérdés, amely a filozófia történetében mindig egy metafizikai beállítódás kontextusában határozódott meg. A hagyományos filozófia az ember voltot olyan felsőbbrendűnek tekintett képességeken keresztül próbálta körülhatárolni, mint a társadalmiság, a beszéd vagy a megismerő én. A szigetről nézve ezek a meghatározottságok nem veszítik el érvényességüket, de értelmüknek egy teljesen új aspektusa válik nyilvánvalóvá. A hagyományos filozófiában a fenti attribútumok általában az autonóm szubjektum spontán cselekedetei felől definiálódtak. A társadalmiság az egyének társadalmi szerződésén, a beszéd az én jelhasználatán, a megismerés az értelem általános struktúráin alapult. Mindegyik meghatározottság feltételezi azt a már a meghatározottságok előtt létező önálló szubjektumot, amely választásával, jelalkotó képességével avagy a priori megismerő struktúrájával mintegy megformálja általános tulajdonságait. Az egyedül-lét állapotában megrendül ennek az autonóm szubjektumnak az eszméje, minek következtében felfedődhét meghatározottságainak konstituáló komponense: a *másik*. A magányos egyén is megpróbálhat megismerni, tapasztalatainak nyelvi megformáltságot adni, világát még áthatják közösségének visszhangjai, céltételezéseinek mérvadó támpontjai, de egy idő után ezek a megnyilvánulások folyamatosan erodálódnak, működésük minimumán mutatják meg létezésük feltételét, a másik jelenlétét.

A társadalmiság, a nyelvhasználat, sőt a megismerés is végső soron egyetlenegy fogalomra utal, amely értelmező módon strukturálja ezeket a viszonylatokat. „Világom alapeleme a másik.”² – fogalmaz Tournier, miáltal látszólag rövidre is zárja azokat a gondolati erőfeszítéseket, amelyek eddig Robinsón szituációján keresztül kényszerítően körvonalazódtak. Kijelentése ugyanis önmagától kínálja azt a közvetítő fogalmat, amely kijelöli az én és a másik között létrejöhétó találkozás horizontját. Hiszen nem elégséges a másikat beemelni az én életének az alapösszefüggéseibe, anélkül hogy felmutatnánk a találkozás vagy a meghatározottság mibenlétét. Csak a fenomenológiai világtalanság szemszögéből kezdődik el az én és a másik viszonyának tematizációja azt megelőzően, hogy felvetődne az összekötő horizont kérdése. A fenomenológia ugyanis magát ezt a viszonyt tekinti konstitutívna a horizont létrejöttére vonatkozóan, ezzel szemben egy hermeneutikai beállítottságú vizsgálódás mindig csak egy horizont illuminációján keresztül tud értelemeszerű viszonylatokat felfedni. Különböző típusú következetességekkel van tehát dolgunk, amelyek érdekes módon mégis ugyanabban a fogalomban kereszteződnak. A *világ* fogalmára utalok, amelyet közvetetten Tournier is belefoglal leírásába.

² I. m. 62.

A világ fogalma a 20. század fenomenológiai-hermeneutikai irányultságú filozófiájában központi szerepre tett szert. Már nem a létezők összességét jelöli, mint a hagyományos filozófiában, hanem azt a módozatot, amelyen keresztül a létezők egyáltalán felfoghatókká válhatnak. A világfogalom felértékelődése, ha nem is alárendelő módon, de a másik filozófiájára irányuló érdeklődéssel hozható kapcsolatba. Mivel az analogikus apprezentáció a *Kartéziánus elméletek*ben kifejtett gondolata csupán egy monásközösség szintjére redukálta a másokkal való együttlét értelmét, az interszubbektivitás megértését a husserli fenomenológia az *életvilág* fogalma felől próbálja véghezvinni. Heidegger híres terminusának, az *együttlétnek* (mitsein) pedig szintén a *világban-benne-lét* kifejezése képezi a háttérét. A kifejezés megértéséhez elégtenek bizonyul a hagyományos megközelítéseket uraló tartály metafora, hiszen a benne-lét értelme csupán a kivetülés horizontjából válik egységes egészzé. A világ fogalma, azáltal, hogy ennek a belevettség/kivetülés struktúrájának a szempontjából explikálódik, megteremti az átmenetet az együttlét feltárultságának az irányába. A világ világsága képezi azt a struktúrát, amely felől mások „a maguk környezővilágbelien gondoskodó világban-benne-létében”³ megmutatkoznak. Heidegger filozófiájában azonban elmarad az együttlét konkrét értelmének a kifejtése, a *Lét és idő* a diszpozíciók értelmezésén keresztül próbál rátalálni az ittlet világfeltáró jellegzetességeire. Husserl pedig – a töredékesen fennmaradt interszubbektív fenomenológiájában – a honi világ értelmét az idegen világtól való elválasztottságán keresztül próbálja felmutatni, miáltal egyneműsíti az elválasztottság és az összetartozás konstitutív hálózatát. Tournier könyve ezekkel a filozófiai megközelítésekkel szemben megpróbálja lépcsőzetesen felfejteni a Robinson kényszerítő szituációjából adódó viszonylatokat. Leírása előfeltételét azok a mindennapi cselekedetek adják, amelyek egy filozófiai diskurzus számára csupán a vizsgálódás egy második szintjén jöhetnek szóba. Vajon hány filozófiai elmélet próbálta az idő fenoménjét megragadni az emberi munka tényleges körülményeiből? De ennél fontosabb, hogy itt a történetmesélés szolgál a fogalmi elsajátítás háttérét, minek következtében a jelentéstulajdonítás sohasem tetőződhet egy argumentatív eljárást felvállaló diskurzus törvényszerűségei szerint. Az irodalmi nyelvhasználatnak az egyik paradox következménye, hogy benne egy helyzet egyedisége kezeskedik a jelentés általánosságáért, minek következtében az értelmezés vagy akár a cáfolás nem mozoghat az általánosságok szférájában, hanem saját történeteinkben nyer folytatást. Robinson fantomja ott uralkodik a másik jelentésén, amelyet minden analógia ellenére csak részlegesen sikerülhet felfednünk a hermeneutika és a fenomenológia vitáján keresztül, még akkor is, ha sejteni lehet, hogy Robinson szituációja nem csupán egy irodalmi világ önkéntes produktuma, hanem magának a filozofálásnak a helyzetére is szűkíthető.

Világom alapeleme a másik – fogalmaz tehát Tournier. Ez a világ nem merül ki egy szubjektum értelemadó tevékenységében, hanem a lehetséges nézőpontok gazdagságát feltételezi. „...minden ember magában – vagy inkább maga fölött – hordja a szokások, válaszok, reflexek, mechanizmusok, törekvések, álmok és ellentmondások törékeny és bonyolult építményét, mely az embertársaival való folyamatos érintkezés során alakult ki, és változik állandóan tovább”⁴ – folytatja Tournier a gondolatot. Ez a bonyolult (világszerű) szövödmény differenciáltságát annak köszönheti, hogy a néző (az én) valóságos nézőpontja folyamatosan kiegészül más nézők lehetséges nézőpontjaival.⁵ A dolgok megértése ezen a dinamikus viszonyrendszeren keresztül történik, ennek hiányában a világról kialakított képünk valóban a *létezve lenni annyira, mint érzé-*

³ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 1989. 254.

⁴ Lásd M. Tournier: *i. m.* 62.

⁵ Ezt igazolja a hajóépítési kísérlet csődje. Robinson azért nem veszi figyelembe a tengertől elválasztó távolságot, mivel még nem „egyedül” fog neki a munkának, hanem egy virtuális közösség tagjaként. Ez a sikertelenség képezi nála az öneszmélődéshez vezető első lépcsőfokot.

kelve lenni helyzetre egyszerűsödik. Amit nem látok, az teljességgel ismeretlenné válik, de az, amit látok is, mivel már nem kapja meg fiktív igazolását, szintén a bizonytalanság állapotába süllyedhet. És innen már csak egy lépés választja el a tébolytól a megismerőt.

A megismerés ősi elmélete sem érthető meg a másik nézőpontja nélkül. A megismerésről egy sötét szobában mozgó gyertya hasonlatán keresztül alkotunk képet magunknak – állítja Tournier. A gyertya tölti be a megismerő szerepét, a megvilágított tárgyak pedig a megismertét. Ez a kép azonban – folytatja a gondolatot Tournier – csak a *másik* megismerésére érvényes, ő lép be, mint egy *idegen*, a házba, ahhoz, hogy a megismerés fényénél képet alkosson a feltűnedező tárgyról. Mindig a másik ismer meg bennünket – vonhatjuk össze ezt a gondolatsort, szétrobbantva ezzel az önreflexió hegeli sémáját. Egyáltalán ahhoz, hogy a tárgyak kerülőúttjára tévedhessen, az ennek ki kell szakadnia a tárgyakkal kapcsolatos elemi, a reflexiót megelőző viszonyából. Sohasem valaki ismer meg, hanem *valaki mint valaki más*, ahogyan nem valamit ismerünk meg, hanem *valamit mint valami mást*; ezt a fordulatot érzékeltetve adja vissza Lévinas a franciában az *Etwas als Etwas* – Heidegger által gyakran használt – formuláját a *ceci en tant que cela* fordulattal. Az én születésénél ott munkál a másik is, nélküle nem beszélhetnénk megismerésről, csupán egy én nélküli életről, amelyben a tárgyak abszolút érvényüket gyakorolhatnák.

A magány állapota a nyelv pusztulását is maga után vonja. A szavak folyamatosan szó szerinti jelentésükre egyszerűsödnek, miáltal a világ dimenzionáltságát megragadó kifejezések, metaforák kiiktatódnak, illetve új, konkrét jelentéseket öltenek magukra. De olyan jelenségek is, mint az idő vagy a bűn, a pénz és a gazdálkodás, mind a másik értelmező és racionalizáló hatását mutatják magukon. Robinson azon a módon próbálja ellensúlyozni azt a rombolást, amit a másik hiánya vált ki személyiségéből, hogy szigete abszolút rendezetlen állapotába a gazdálkodás, a termelés rendjét vezeti be. Büntető törvénykönyvet állít össze, ami cselekedeteit hozzáigazítja a jó és a rossz, az én élete fölött húzódó rendjéhez. Hiszen a büntethetőség nem csupán feltételezi a felelős én fogalmát, hanem egy külső rendet képezve mintegy elő is írja létezését. A felhalmozás erkölce az idővesztéséget bűnnek, míg az időhalmozást – amit a termés összegyűjtött mennyisége fejez ki – a legfőbb erénynek tünteti fel. Ennyiben a sziget legfőbb problémái mind megfogalmazhatókká válnak az idő viszonylatában. A jogelmélet és a közgazdaságtan alapvető doktrínái válnak viszonylagossá ebből a perspektívából. Hiszen a létfenntartás szükséglete csupán egy bizonyos pontig magyarázza a termelés és a gazdálkodás sokszor fejvesztett lendületét. A jogelmélet pedig a törvény hatalmában csupán a negatív, az ént a másiktól elválasztó regulatív mozzanatot érzékeli, minek következtében nem beszél arról a konstitutív szerepről, amelyet a másiktól érkező törvény interiorizációja jelenthet önazonosságunk ki-harcolásában.

Ezek a következtetések illeszkednek a regény menetébe, hiszen igazolásukat magának a történetnek az előrehaladása garantálja. Mindennek ellenére egy bizonyos hiányérzettel maradunk, és most már csak az a feladatunk, hogy lokalizáljuk ezt a hiányosságot, és ha lehet, választ keressünk rá.

Ricoeur – az önazonosság természetén gondolkodva – a naptárban, a térképben és az anyakönyvben ismer a magunkat és egyszersmind mindenki mást is rögzítő külső rendre, minek viszonylatában személyes azonosságunk rögzíthetővé válik. Ezen az összefüggésben belül jön létre annak a lehetősége, hogy úgy tekintsek saját magamra, mint *másikra* a többi másik közül.⁶ Persze ebben a helyzetben a másik nem *az* a másik, akivel ténylegesen kapcsolatba kerülök, hanem *egy* olyan másik, akivel éppenséggel nem lépek kapcsolatba. A másik filozófiáján gondol-

⁶ Lásd Tengelyi László: *Önazonosság és másság Ricoeur-nél. = Élettörténet és sorsesemény*. Bp. 1998.

kodva ezzel a kritika mozzanatához érkeztünk el, amelynek révén talán az eddig elmondottak is jobban elmélyíthetők.

Világom alapeleme a másik. Tournier regénye mintegy meglebegteti előttünk a másik jelentőségét, de mivel nem tartalmaz egy explicit filozófiát, jelentését nem rögzítheti azon a szinten, amit a filozófiai igényesség megkövetelne. A gyanú hermeneutikája ennek az összegző kijelentésnek a grammatikáját is szétmállasztja. A kérdések evidensnek tűnnek. Hiszen mennyiben tekinthető a világ sajátomnak? És hogyha világunk alapelemének nevezzük a másikat, vajon nem egy mechanikus szemléletet érvényesítünk-e, aminek a másik nivellálása lesz a következménye? Egyáltalán ebben a konstellációban a másik még másiknak nevezhető-e, nem válik a világ puszta származékává? A másik filozófiája elsősorban azért kapja a fenomenológiai beállítódástól a legfőbb ösztönzést, mivel az eleve megpróbál minden külsődleges tényezőt kiiktatni a magyarázat rendjéből. A másikra irányuló vizsgálódásnak azért kell igazodnia ehhez a beállítódáshoz, hogy ne semlegesítse a másikat az éntől elválasztó különbséget. Ennyiben a másikra irányuló kutatás Husserltől Lévinas-ig minden fenomenológiai leírás tulajdonképpeni sarokkövének tekinthető. Lévinas szerint, hogyha megpróbálunk kiiktatni minden külsődleges rendet a másik és az én viszonyából, a másik abszolút jelentőségéhez jutunk el, ami csupán egy radikálisan értett etikai viszonylaton belül értelmeződhet. Ahhoz, hogy megtarthassa ennek az etikai viszonylatnak az értelmét, Lévinas kritikával illet minden a harmadik nézőpontjának nevezett álláspontot, ahova besorolja Heidegger világfenomenológiai elemzéseit is. A hermeneutika ezzel szemben a másik jelentőségét az emberi létezés értelemkonstituáló viszonylataiban keresi. Hogyha beszélhetünk hermeneutikai önhittségről, nyilvánvaló, hogy az az értelem előzetes birtoklásának tudatán nyugszik. Ehhez képest történelmi létezésünknek az a feladata, hogy beteljesítse ezt az előzetességet, ahogyan a saját világunkba belekódolt értelemtöbbleten nyugvó másikhoz fűződő viszonyunkat is. Nyilvánvaló, hogy ez a birtoklás sohasem totalizálható, hanem állandóan fenyegetett marad, ahogyan az értelmet az értelmetlen birodalma nem csupán határolja, hanem válaszra is kényszeríti. A másikhoz fűződő viszonyunkat ennyiben nem a birtoklás teljessége jellemzi, hanem a válaszolási kényszer lezárhatatlan folyamata.

Most már nyilvánvalónak tűnik, hogy ez a válaszolási kényszer, amelynek hangsúlyozásában, azt hiszem, összhang van a hermeneutikai és a fenomenológiai megközelítés között, nem lehet más, mint maga a cselekvés. A cselekvés lehetőségét az irodalom jobban fel tudja fedni, mint a filozófia, amely a reflexió tükörijátékában elodázza a másikkal való találkozás tulajdonképpeni tétjét. A másik másikja ugyanúgy szétmarja egy filozófiai diskurzus koherenciáját, ahogyan az irodalmat is fenyegeti a filozófiai totalizáció erőszaka. Tournier regényét követve nem kaphatunk egy koherens fogalmat a másikról, hanem a történetek egymásutánosságát követve, a jelentés elodázódásával szembesülve arra kényszerülünk, hogy saját magunk történeteinek szemlélőjévé lépünk elő. Azt hiszem, az irodalom elsősorban abban különbözik a filozófiától, hogy az ideát mozgásban próbálja felmutatni.

A világom alapeleme a másik. Robinson történetét folytatni kell.

Oktatásfejlesztés és szociális képzés az uniós csatlakozás horizontjában

Általános célkitűzések

A közös Európa megépítése feltételezi az információ és a tudás szabad létrehozásán alapuló társadalmi struktúrák megalkotását, a képzett humán tőkét, a minőségi munkaerőt és a szociális védelem erősítését. A tudás társadalmának megteremtése mindenekelőtt az oktatás mennyiségi és minőségi fejlesztését jelenti. Az oktatás innovatív erejének kibontakoztatása az Európai Felsőoktatási Térség keretében kell hogy megtörténjen.

E célok megvalósítása érdekében feladatunk a közös útkeresés: megtalálni a közös választ a közös problémákra. Ehhez a folyamathoz minden országnak hozzá kell járulnia, átgondolva főleg a felsőoktatás és a felnőttképzés helyét és szerepét a társadalomban.

Az oktatás fejlesztésének alap gondolata az, hogy a képzésnek alkalmazkodnia kell a társadalom állandóan változó körülményeihez. Ebben az értelemben a román Oktatási és Kutatási Minisztérium is kidolgozta és közzétette a felsőoktatás 2002–2010-es időszakra vonatkozó fejlesztési stratégiáját. A dokumentumban az alábbi követendő célokat jelölték ki:

1. A nemzeti oktatás legyen kompatibilis az európaival, elsőrendű feladat a közös vonások kialakítása és a képzés nemzetközivé válása.

2. A végzettek legyenek versenyképesek az európai munkaerőpiacon. Ajánlott a végzettek munkába állásának folyamatos monitorizálása.

3. Sürgetővé válik a bolognai struktúra bevezetése, ami lehetőséget ad a folyamatos továbbképzésekre.

4. Elengedhetetlen a tudás elismertségének növelése, a tömeges oktatás megvalósítása és az egyetemek infrastruktúrájának modernizálása.

5. A sokrétű tanulási cél és motiváció szükségessé teszi az oktatási kínálat diverzifikációját.

6. A minőségi szelekció és a fiatalok kudarcélményeinek elkerülése érdekében a felvételi vizsga helyett indokolt egy átfogó értékelési kritériumrendszer bevezetése és a köztes kimeneti szintek kidolgozása. Ez azt jelenti, hogy nem kell mindenkinek végigjárni az egész képzési ciklust, lehetőség van alacsonyabb szintű képzettség megszerzésére is.

7. A hatékony folyamatszabályozás feltételezi a folyamatos értékelést. A lezáró jellegű értékelést a formatív értékelés és az önértékelés kellene hogy felváltsa.

8. Érvényre kell juttatni a mobilitás mindhárom formáját:

– *a belső mobilitást* (az alapképzés keretében a szakirányok létrehozását);

– *a térbeli mobilitást* (a különböző országok egyetemei között az összehangolást, a kreditrendszer alapján az összemérhetőséget);

– *az időbeli mobilitást* (az egyéni ritmushoz való alkalmazkodást, ami azt jelenti, hogy az előbbi képesítés beszámítható a későbbiekbe).

9. Oda kell figyelni a kutatás növekvő prioritására, innen ered az oktatás innovatív ereje.

10. Fontos tényező a költséghatékonyság tiszteletben tartása. Figyelni kell az egyetemek által nyújtható nem oktatási szolgáltatásokra is. Szorgalmazni kell az egyetemek és a különböző intézmények olyan jellegű együttműködését, amely anyagi bevételt biztosíthat az egyetem számára.

11. A regionális fejlesztés az oktatás területén is. Az új egyetemek létesítése azonban nem mehet a minőség rovására. Előnyökben kell részesíteni a kiváló teljesítményű egyetemeket.

12. Szükség van az EU-identitás erősítésére, az „európaiság” oktatására és a közös értékek átadására.

13. Az oktatás résztvevői között a partnerségre való törekvés paradigmaváltást eredményez, változás történik a tanulás-tanítás módszereiben, a formatív oktatásról áttevődik a hangsúly a személyiségfejlesztésre és a tanulási készség kialakítására.

Az oktatás szerepének, módszereinek, struktúráinak és tartalmának a fentiekben bemutatott ártértékelése általános érvényű európai rendelkezések alapján van megfogalmazva. Az oktatási rendszer megújításának szükségessége nem új keletű felismerés. A különböző európai fórumokon több mint öt éve foglalkoznak az oktatás új, közös alapokra helyezésének gondolatával. Azokat a dokumentumokat, amelyek az oktatás fejlesztésének irányait mutatják meg, Románia is aláírta. Ezek közül a legfontosabb európai rendelkezések a következők:

– A Sorbonne 800 éves fennállásának alkalmából (1998) rendezett miniszteri találkozón született meg az Európai Felsőoktatási Térség megeremtésének gondolata.

– Az európai versenyképesség és együttműködési szándék kifejezésére (1999) 29 ország írt alá egyezményt, melynek lényege: a diplomák és a kreditrendszer áttekinthetősége és összemérhetősége, a mobilitás és az intézményi kooperáció megvalósítása, az együttműködés a minőségbiztosítás terén, az integrált tanulmányi, oktatási és kutatási programok kialakítása, az integrált ciklusokon alapuló képzési rendszer meghonosítása.

– Az Európa Tanács (2000) Lisszabonban kimondja az életfogytig való tanulás szükségességét. Öt alapképzettséget nevesít meg: általános műveltség, idegennyelvismeret, technológiai kultúra, vállalkozó szellem és szociális érzékenység.

– A Salamancai Konvenció (2001) a minőséget találta az összemérhetőség és az átjárhatóság biztosítékának.

– Az európai oktatási miniszterek Prágai Kommunikéje (2001) megerősítette a minőség fontosságára vonatkozó határozatot, és a versenyképesség, valamint a felsőoktatás vonzerejének tényezőjeként tekintette.

A fenti rendelkezések közös gondolata az integráció, a versenyképesség, a mobilitás megvalósítása az új, közös Európa gazdasági, pénzügyi és társadalmi adottságainak talaján, amelyben a minőségbiztosítás az intézményi kultúra konceptuális alapját képezi.

Az oktatás minőségének javítására minden egyetemnek megvan a lehetősége, ha a közös európai irányelvek alapján ártértékeli feladatait, és arra törekszik, hogy növelje az átadott ismeretek alkalmazhatóságát. A tananyag nagyobb felhasználhatósága csak úgy érhető el, ha változás történik a tanításhoz való viszonyban, ha el tudjuk fogadni a nagyobb tanulói aktivitás elvét. A fiatalnak nem zárt elméleti rendszerekre van szüksége, hanem ő maga kell hogy megkonstruálja a saját tudásrendszerét. Ehhez önálló értékelésen és végiggondoláson keresztül egy aktív értelmezési folyamatnak kell lejártszódnia. Minden szubjektum ki kell hogy alakítsa saját értelmezési módjait. A belső világ folyamatos építésére van szükség, ezért a tudásszerzés is folyamatos kell hogy legyen, egész életen át kell tartania.

A folyamatos belső építkezés csak akkor lehetséges, ha a fiatal rendelkezik azokkal az eszközökkel, művelési struktúrákkal, amelyek lehetővé teszik az állandó változásokhoz való hatékony alkalmazkodást. Ennek feltétele a kiművelt gondolkodás és az élmények folyamatos differenciálása. Az információk megszerzésének, értékelésének és felhasználásának módozatait az oktató-nevelő folyamatban kell elsajátítani.

A szociális szakmák esetében nem elégséges csak a kognitív gyarapodás, különös fontossága van a saját élettörténeti anyag átdolgozásának, az események szubjektív visszhangja megértésének, az attitűdök permanens felülvizsgálatának, a megküzdési stratégiák kialakításának. Mindennek szilárd értékrendszer talaján kell megtörténnie. A képző intézeteknek világossá kell

tenniük azokat az értékeket, amelyeket vezérfonálnak szánnak végzőseik számára. E célok megvalósítása csakis a szemléletében megújult oktatás keretein belül lehetséges.

A szociális képzés sajátosságai

A társadalomba való beilleszkedés nem önmagában értelmezendő, mindig az adott társadalmi problémákat keltő politikai, gazdasági érték- és érdekviszonyok függvénye. Az egyénnek az adott társadalom tagjaként olyan adaptív jellegű válaszokat kell találnia, amelyek az adott időpontban és kultúrkörben elfogadhatóak. A jelenlegi társadalmi-gazdasági és politikai instabilitás kedvezőtlenül befolyásolja korunk emberének lelki harmóniáját, és veszélyeztetheti egészségét. A szociális problémák maguk is betegségekeltők, növelik az egyén sérülékenységét. Ezek a körülmények új feladatok elé állítják a segítő szakmák képviselőit. A kihívásra csak úgy lehet megfelelni, ha a képzés is figyelembe veszi, hogy a szociális segítség központi értéke az egészség védelme, a harmonikus működőképesség megőrzése, illetve visszaállítása. A lelki harmónia a legfontosabb érték mind a segítő, mind a kliens számára. Ennek érdekében válik elengedhetetlenül fontossá a személyiség- és az életvezetési készségeket fejlesztő tréningek bevezetése a segítő foglalkozást tanulók tantervébe. Ők lesznek azok a szakemberek, akiknek saját harmóniájuk mellett a mások működési zavarainak megszüntetését is biztosítaniuk kell.

A romániai egyetemi szintű szociálismunkás-képzés időtartama 4 év, amely alatt a diákok elméleti (pszichológia, szociológia, közgazdaságtan, szociális munka), módszertani (beavatkozási és kutatási módszerek) és gyakorlati képzésben (terepmunka) részesülnek.

A képzés célja, hogy egyaránt felkészítse a jövőbeni szakembereket a makroszintű társadalmi gondok (szociálpolitika, menedzsment és adminisztráció), a középszinten (csoportok, családok) jelentkező működési nehézségek, valamint a mikroszinten (különleges segítséget igénylő személyek) mutatkozó problémák kezelésére. Az egyéni, a családi, a csoport és a közösségi beavatkozási módszereken kívül olyan munkástílust tanulhatnak meg, amely lehetővé teszi a szociális intézmények fejlesztését, a kisebbségekkel való foglalkozást, szociális tervek kidolgozását és megvalósítását.

Szemléletünk szerint legfontosabb feladataik a következők: a szociális jólét elősegítése, az egyéni, a csoport- és a társadalmi szükségletek kielégítése, a károsodások megelőzése, a természetes támaszok visszaállítása, a gondozás, az erőforrások megtalálása, a bűnmegelőzés és bűntetés utáni rehabilitáció, az életminőség javítása (lakás, munkanélküliség, szegénység), valamint szervezés, tervezés az előbbi célok elérésének érdekében.

A szociális munkások olyan sokrétű és sajátos feladatokat kell hogy ellássanak, amelyek megkövetelik a többirányú felkészítést. A kognitív képzést a személyiség megfelelő alakítása kell hogy kiegészítse. Ilyen szempontból a következőket tartjuk fontosnak:

1. Elméleti felkészítés

Alapismeretek önálló és interdiszciplináris területekről. Az ismeretátadás az önálló értékelésre és végiggondolásra, a hatékony gondolkodási műveletek kiépítésére kell hogy összpontosítson.

2. Személyiségfejlesztés

A saját személyiség alkalmassá tétele a kliensekkel való munkára. Ennek alapja a:

testi-lelki-szellemi-szociális egyensúlyi állapot, ami feltételezi a pszichés jólét megélését;
valóságérzék-kapcsolatkészség, ami jelenti mind a reális önismeretet, mind pedig a társas és a fizikai környezet reakcióinak adekvát lereagálását; az önismeret a szükségletek felismerését, valamint a kielégítésükhöz kapcsolódó lehetőségek számbavételét is feltételezi;

képességek szerinti *teljesítmény* elérése, valamint a készségek helyes használata;
feladat- és tevékenységorientáltság, ami a helyesen vállalt terhekre vonatkozik; azt és annyit kell vállalni, amennyit heroizmus nélkül sikeresen el lehet végezni; a magatartásban megnyilvánuló spontaneitás és kreativitás egészségmegőrző szereppel bír;

kiforrott értékrendszer – elképzelés az életről és a világról, önmaga helyének és szerepének ismerete, kompetenciaérzés;

önkifejezés képessége: a felismert szükségleteket ki is kell tudni fejezni; a saját identitás megtalálása feltételezi a múlt-jelen-jövő integrálását, a személyes határok ismeretét, a külső és belső kontrollt;

megfelelő dinamika, életerő: szükség van a rákészültségre, a megfelelő szinten való motiváltságra, a belső erők felhasználásának képességére; ez adja a cselekedetek frissességét;

hatékony szerepellátás, melynek alapja az önelfogadás, az önbizalom, a tűrőképesség, a nyitottság, a humor, a kezdeményezőkézség, a stabil értékrendszer, a személyi autonómia, a pozitív beállítódás a változásokkal szemben, valamint a kooperatív munkavégzés.

3. Készségelsajátítás

A kliensekkel való munkához szükséges készségek kialakítása:

Tájékozódási készség arra vonatkozóan, hogy:

Mi a probléma? (*Tudományos kutatás és problémaérzékenység*)

Mit kell tudnom kezeléséhez? (*Hol találok meg a szükséges ismereteket?*)

Hogyan tudom megoldani? (*Adekvát módszerek kiválasztása*)

Problémamegoldási készség:

kérdésfelvetés, megoldás megtalálása;

a kliens bevonása a megoldás keresésébe;

a folyamat értékelése

A társadalom szociális ügyeivel foglalkozó vagy bármilyen humán szolgáltatást végző szakembernek, aki az egyéni és a kollektív jóléthez való hozzásegítést tekinti feladatának, rugalmasan alkalmazható ismeretekkel, érett személyiséggel és jól fejlett szociális készségekkel kell rendelkeznie. A szociális szakmákat oktató intézmények tehát mentálhigiénés szerepet is be kell hogy töltsenek. Az elméleti képzésen kívül biztosítani kell a személyiség kibontakoztatását és a lelki egészség védelmét.

A szociális szakmák oktatásának struktúrája

Jelen esetben szociális szakmának csak azokat a segítő foglalkozásokat tekintem, amelyek oktatásának tanrendje előírja az egyén, a család, a csoport és a közösséggel való szociális munka módszertanának oktatását.

A szociális szakmák terén a képzés több szinten valósul meg. Léteznek az egyetemek által koordinált kollégium jellegű szociálismunkás-képzők (pl. Beszterce, Gyulafehérvár, Bukarest), az egyetemi szintű szociálismunkás- és szociálpedagógus-képzések, a magiszteri és doktori fokozat, valamint a különböző posztgraduális továbbképzések.

Az alapképzést nappali és távoktatásos formában lehet megszerezni. A posztgraduális továbbképzések nagy része távoktatásként működik, így biztosított a felnőttképzés, a folyamatos tanulás lehetősége.

A képző intézmények állami, egyházi és magánjellegűek. Romániában a legfontosabb képzési központok a következők:

a. Egyetemi szintű alapképzés

Bukarest:

- Bukaresti Tudományegyetem: szociológia és szociális munka kar
- Nicolae Titulescu Egyetem: szociális munka szak
- Pro Humanitas Egyetem: szociális munka szak
- Román Bibliai Intézet: szociális munka szak

Kolozsvár:

- Babeş–Bolyai Tudományegyetem: szociológia és szociális munka kar; vallásánár és szociális munka a teológiai karokon
- Avram Iancu Tudományegyetem: szociális munka szak

Nagyvárad:

- Partiumi Keresztény Egyetem: szociális munka szak

Szeben:

- Szebeni Egyetem: teológia kar, szociális munka szakirány

Iasi:

- A.I. Cuza Tudományegyetem: teológia kar, szociális munka szakirány
- Petre Andrei Egyetem: pszichológia és szociális munka kar

Temesvár:

- Temesvári Nyugati Egyetem: szociológia és pszichológia kar, szociális munka szak

Marosvásárhely:

- Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem: szociálpedagógia szakirány

Craiova:

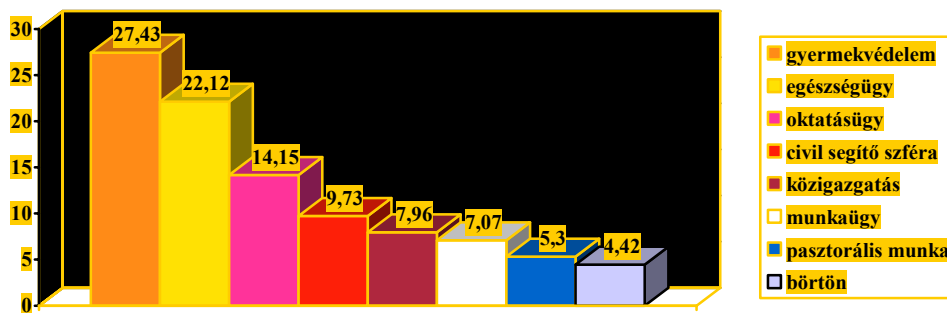
- Craiovai Egyetem: teológia kar, szociális munka szakirány

Târgoviște:

- Valahia Egyetem: teológia kar, szociális munka szakirány

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen folyó szociálismunkás-képzés oktatási prioritásként kezeli azokat a társadalmi elvárásokat, amelyek az általunk nevelt végzősökhöz szemben megfogalmazódnak. Nyomon követjük, hogy végzettjeink milyen területen tudnak elhelyezkedni, és hogy milyen feladatok ellátására kell felkészíteni őket. A folyamatos szakmai gyakorlat és az esetmegbeszélések segítenek abban, hogy negyedév végére a legtöbb hallgatóban tisztázódjék, a szociális munka melyik területén tudna a leghatékonyabban dolgozni.

A 2002/2003-as tanév végén 113 utolsó éves szociális munkás diákot kérdeztünk meg arra vonatkozóan, hogy mit gondolnak, milyen területen lenne lehetőségük és hajlandóságuk elhelyezkedni. Kértük, vegyék figyelembe azt, hogy az előttük járó generációk milyen területeken kaptak munkát, és személyes motivációjukkal is számolva nevezzék meg azt a területet, amelyen tevékenykedni szeretnének. Válaszaikat az 1. ábra szemlélteti.



1. ábra. Végzős szociális munkás diákok munkavállalási tervei

Első helyre a gyermekvédelem (27,43%) került, ezt követi az egészségügy (22,12%), és harmadik pozícióban van a tanügy (14,15%) mint kívánatos elhelyezkedési lehetőség. A többi választás a 10%-os gyakoriságon alul maradt.

Romániában ténylegesen a gyermekvédelem a legfejlettebb ága a szociális ellátásnak. Az egészségügy meghódítása inkább álom a jelenlegi körülmények között. Ám a szakmai gyakorlatok azt jelzik, hogy noha még nagyon kevés álláslehetőség van az egészségügyben, a szociális munkást egyre inkább igénylik és megbecsülik. A szakmai gyakorlatok nagy része kórházi környezetben és az egészségügy terén történik. Az egészségügy iránti vonzódást, amint a diákok által adott magyarázatokból kitűnik, az is indokolja, hogy felismerték, a szociális munkás elsődrendű feladata a mentálhigiénés szemlélet szolgálata, a testi-lelki-szellemi egység és egészség fenntartásáért való munka.

Előremutató az a tény is, hogy a végzetek majdnem tíz százaléka a civil segítő szférát választja. A civil szervezetek megerősödése a társadalmi haladás biztosítója.

Bármely tevékenységi területet válasszák is a hallgatók, a képző intézménytől az a követelmény, hogy felkészítse végzetteit a problémákhoz való aktív, megküzdő viszonyulásra, hatékony problémakezelési eszközökkel lássa el őket, megtanítsa gondoskodni önmagukról és másokról.

b. Posztgraduális képzések

Az egyetem utáni továbbképzések rugalmasan követhetik a munkaerőpiac változását. Új igényeket elégíthetnek ki, és újabb tanulni vágyók számára biztosítanak szakmai fejlődési lehetőséget. A szociális téren dolgozó szakemberek számára jelenleg két fontos országos programot ismerünk. Mindkettő a szociális intézmények vezetői számára tervezett menedzser-képzés.

I. A bukaresti CRIPS (Humán Erőforrás Központ) által szervezett Román–Francia Kormányközi Bilaterális Program a sérült gyermekekkel foglalkozó intézmények igazgatói számára.

Fő célkitűzés: a változások elősegítése

Képzési központok: Bukarest, Gyulafehérvár, Iași, Slobozia, Craiova

Lefolyása: kétszer 48 óra elméleti képzés (háromnapos blokkokba sűrítve)

Struktúra: négy modul (Menedzsment, Sajátos szükségletű személyek problematikája, Intézményfejlesztési projektkészítés, Gyakorlati beavatkozás)

Vizsgakövetelmény: Intézményfejlesztésre vonatkozó szakmai monográfia megvédése

Elismervény: Menedzser-kiképző igazolás és EURODIR Diploma

II. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem által meghirdetett Szociális Intézmények Igazgatóinak vezetőképzése

Lefolyása: 1 év, 560 óra

Struktúra: négy tengely (I. Szociálpolitika és kutatás, beavatkozás módszertana, II. Menedzsment és vezetői tréning, III. Jog-adminisztráció-pénzügy, IV. Választható tárgyak, pl. gyermekvédelem, gerontológia, mentálhigiéné stb.)

Követelmény: külföldi és belföldi gyakorlat, módszertani dolgozat bemutatása

Elismervény: A BBTE által kibocsátott egyetemi oklevél és EURODIR Diploma

A fenti képzések megvalósulását és a folyamatos tanulást hatékonyan támogatják a Socrates II. és Leonardo II. programok. Mindkét program nemzeti irodával rendelkezik Romániában.

A folyamatos képzés, ha korszerűen végzik, a társadalmi haladásban mutatkozik meg, mert a legdinamikusabb erőforrást, a felkészült, autonóm, harmonikusan működő humán tőkét termeli ki.

Összefoglalás

Az oktatáspolitikának rugalmasan kell követnie a változásokat. A közös megoldásokat az Európai Felsőoktatási Térség keretében kell keresni, a nemzeti törekvéseket összehangolva az uniós tervekkel. Ez minden országnak saját felelőssége.

Tudatában kell lenni annak, hogy az oktatási szférából nő ki a legdinamikusabb erőforrás: az autonóm, harmonikusan működő fiatal generáció, amely alkalmas a társadalmi nehézségek fogadására és leküzdésére.

Új egyensúlyt kell kialakítani a hagyomány és az innováció, a tudományos csúcscsínvonal és a társadalmi-gazdasági elfogadottság, valamint a tantervi koherencia és a hallgatói választási szabadság között, különös hangsúlyt fektetve a szociális szakmák fejlesztésére, átgondolva a képzés tartalmát, rendszerét és módszereit. Az elméleti képzés egyensúlyban kell hogy legyen a hatékonyan működő személyiség kibontakoztatására fordított erőfeszítésekkel. A szociális szakembereket képző intézményeknek mentálhigiénés szemlélet alapján kell működniük, mert az a feladatuk, hogy lelkileg teherbíró, az elvégzendő szakmai tevékenységre szocializált fiatalokat bocsássanak a munkaerőpiacra. Ezen az úton közelíthető meg a közös cél: a képzett humán tőke, a minőségi munkaerő és a megfelelő szociális védelem, ami az általános haladás feltétele.

Contents

András W. Kovács: The Family Wass de Cege in the Middle Ages.....	1
Endre Simó: Sameness and Otherness: The Bivalent Structure of Language.....	41

Workshop

Zsolt Székely: Unpublished Letter of Károly Kós.....	51
Dénes Tamás: A Different Robinson.....	57
Enikő Albert-Lőrincz: Organizing the Development of Education and Social Training in Order to be Prepared for the European Union.....	63

Review

Lajos Demény: Notes on the Margin of the Volume of the Researcher and Archivist András Kiss.....	70
Zsolt Bogdándi: The Capitular Notary's office from Gyulafehérvár in the XIII–XVI th Century.....	74
László Pakó: Transylvanian Culture and Order Keeping.....	76
Ágnes Flóra: Frustra vivit qui nemini prodest.....	78
Tamás Fejér: About History of the Szeklers.....	82
Zoltán Miklós: Bibliographical First-Works in the Transylvanian Ethnography.....	84
Lehel Peti: New voices in the Hungarian Ethnography or Volumes of Young Researchers in the Series of Kriza Books.....	88
István Kinda: Possibilities for Re-writing of Ethnographical Traditions.....	90
Attila Fodor: Muscaesthetics in the Nomansland.....	92
Erika Sipos: Game of Faith.....	93
Zsófia Borbála Nagy: Juliet of Transylvania. Story from the XIX th Century.....	95

Society Communications

Day of Hungarian Science in Transylvania – 21–22. November 2003.....	98
Ákos Egyed: The Transylvanian Museum Association and Research Work Concerning Historical Regions of Transylvania.....	98
General Assembly 2004.....	102
Ákos Egyed: Presidential Report of the Year 2003.....	103
Secretary General's Report.....	106
Report Concerning Economic-Financial Activity of the Transylvanian Museum Association.....	113
IX th Youth Scientific Communication in Technology.....	116
Days of Biology, Fifth Session.....	117
<i>Our Authors</i>	118

Cuprins

W. Kovács András: Familia Wass din Țaga în evul mediu	1
Simó Endre: „Identitate” și „alteritate”. Bivalența limbii	41

Atelier

Székely Zsolt: Scrisori inedite de Kós Károly	51
Tamás Dénes: Un alt Robinson	57
Albert-Lőrincz Enikő: Dezvoltarea procesului educațional și de pregătire a asistenților sociali în perspectiva aderării la Uniunea Europeană	63

Recenzii

Demény Lajos: Pe marginea noului volum de studii al arhivarului Kiss András	70
Bogdándi Zsolt: Locul de adevărire de la Alba Iulia din secolele 13–16	74
Pakó László: Ordine și cultură în Transilvania	76
Flóra Ágnes: Frustră vivit qui nemini prodest	78
Fejér Tamás: Despre istoria medievală a secuilor	82
Miklós Zoltán: Lucrări bibliografice pregătitoare la un tratat de etnografia Transilvaniei	84
Peti Lehel: Afirmarea unor condeie tinere în literatura etnografică maghiară din Transilvania	88
Kinda István: Posibilități de continuare și de reformulare a tradițiilor etnografice	90
Fodor Attila: Pe tărâmul nimănui al esteticii muzicii	92
Sipos Erika: Joc cu destinul	93
Nagy Zsófia Borbála: O Julietă din Transilvania	95

Comunicări ale Societății

Zilele Științei Maghiare din Transilvania – 21-22 nov. 2003	98
Egyed Ákos: Societatea Muzeului Ardelean și cercetarea regiunilor istorice ale Transilvaniei	98
Adunarea generală 2004	102
Raportul președintelui Egyed Ákos cu privire la anul 2003	103
Raportul secretarului general asupra activității Societății pe anul 2003	107
Raport despre activitatea economico-financiară pe anul 2003.....	113
Al IX-lea simpozion al tinerilor cercetători din domeniul tehnicii	116
Zilele biologilor la cea de a cincea ediție.....	117
<i>Autorii numărului de față</i>	118
<i>Contents</i>	119

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben – 2003. november 21–22.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az elmúlt év novemberében második alkalommal rendezte meg a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* című konferenciát, amelyre – immár hagyományosan – minden évben az EME megalakulásának évfordulóját követő hétvégén kerül sor. Az erdélyi magyar tudóstársadalom egyik jelentős szakmai seregszemléjének szánt rendezvény fővédnökségét Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, védnökségét pedig Berényi Dénes akadémikus, az MTA „Magyar Tudományosság Külföldön” elnöki bizottság elnöke és Pomogáts Béla, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaság elnöke vállalta el. A téma ez alkalommal a régió kutatás volt. A kétnapos konferencia plenáris ülésén Berényi Dénes, Horváth Gyula, Meskó Attila, Pomogáts Béla magyarországi és Balla Árpád, Benedek József, Csávossy György, Egyed Ákos, Pozsony Ferenc, Selinger Sándor hazai előadók tartottak tudományos előadásokat a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében, Kolozsvárott. A másnapi szekcióüléseken, amelyeknek házigazdái az EME szakosztályai voltak, összesen 67 előadás hangzott el rangos magyarországi és hazai előadók szájából az összesen mintegy 220 fős hallgatóság előtt. A rendezvény égisze alatt, de további egy hét elteltével került sor a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaság ülésére, amelyen 15 előadással tisztelegtek Neumann János emléke előtt.

Alább az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökének, Egyed Ákosnak a plenáris ülésen elhangzott előadását közöljük.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és Erdély történeti régióinak kutatása

A tudomány időszerű feladatai s lehetőségei mindig az illető történeti korszak nagy kérdéseivel kötődtek. Erről a tudománytörténet számos maggyöző példát mutat fel. A felsorolások helyett elég, ha Bolyai Jánosra hivatkozunk: az általa (és más tudós elmék által) felismert és felvállalt feladat megoldásának nem korábban és nem is később, hanem éppen a 19. század első felében érkezett el az ideje. A megoldás természetesen egyszerre követelt lángelmét, mély tudást és kitartó jellemet. Erről szólnak a bicentenáriumi alkalmából készült kiváló munkák, amelyek egyike az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában csak a napokban hagyta el a nyomdát. Az erdélyi tudósoknak, köztük Egyesületünk tagjainak közreműködése a Bolyai-évforduló méltó megünneplésében eszünkbe juttatja Eötvös Lorándnak, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének (1889–1905) azokat a szavait, amelyekkel örömet és bizakodását fejezte ki azért, hogy „a Királyhágón innen és túl is nagyra becsülik és serényen művelik a tudományt”. Eötvös Loránd szavai száz évvel ezelőtt, Bolyai János születésének centenáriumián hangzottak el, s bár azóta számos, többnyire kedvezőtlen változás gördített akadályt a magyar tudományosság emelkedésének útjába, mégis az utóbbi években látható jelek feljogosítanak annak kimondására, hogy a tudományos kutatás ismét fellendülőben van az erdélyi–romániai magyar nemzetiségi társadalom körében is. És ennek az ígéretesnek mondható tudományos igyekezetnek az előidőzésében Egyesületünknek bizonyosan nem kis része van.

Ez – úgy véljük – annak tulajdonítható, hogy az EME 1990-es újjáalakulása óta a szervezeti megújulás útján halad, s tudományos kutatási tematikáját fokozatosan kiterjeszti korunk kérdéseire, kihívásaira a tudományos társadalom igényei szerint, köztük a régiónkutatásra, amelyre most a 20–21. század fordulóján azért is szükség van, mert a nemzeti államok funkciójának egy részét számos területen, így a tudományműveléshez kötődő feladatokat is a régiók veszik át. Természetesen nem kerülhető meg az a kérdés, hogy a közismerten szűkös és bizonytalan anyagi háttérrel rendelkező Egyesületünk képes lesz-e teljesíteni hagyományos céljai mellett az egyre bővülő feladatokat is.

Ezzel kapcsolatban legyen szabad kitérnem az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi szervezeti felépítésére, különös tekintettel a tudományos műhelyeire, az újítási folyamatra. E kitérőre azért is szükség van, mert Egyesületünk szervezeti felépítése, struktúrája bonyolultabb, mint más intézményeké, s kevésbé közismert.

Abból kell kiindulnunk, hogy az alapításának másfél százados évfordulójához közeledő Múzeum-Egyesület sajátos, egyedi felépítésű tudományos társaság, amelyet az erdélyi magyar társadalom hozott létre. Nem állami intézmény, hanem önálló jogi személyként működő civil szervezet. Az alapító gróf Mikó Imre hosszas előkészítő munkája nyomán az 1859. november 23–26. között tartott alakuló közgyűlés meghatározta az Egyesület hármas célját, ezek: múzeum felállítása, a múzeumi anyag feldolgozása, a tudomány és a kultúra magyar nyelven való művelése és terjesztése. A múzeumi jellegű gyűjtőmunka s az akadémiai jellegű tudományos feldolgozó kutatótevékenység mindvégig központi feladata volt az EME-nek. Szervezeti felépítése a kitűzött célnak megfelelően alakult ki, illetve módosult az újabb és újabb kutatási tematika s a változó körülmények szerint. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület egészen az újabb időkig csak keretintézmény volt, most viszont olyan keretintézmény, amelynek saját kutatócsoportjai is vannak, és szolgáltató jellegű tudományos közkönyvtárakat működtet, könyvkiadói munkát is folytat.

Tagsága az ez évi kimutatás szerint 1699 rendes, 102 alapító és 95 pártoló tagból áll. Van köztük 16 akadémiai tiszteleti és külső tag, mintegy 200 tudományos doktor és 700 orvosdoktor. Egyesületünk köréhez tartozik több mint 2800 egyetemi hallgató. Az EME tehát a legátfogóbb erdélyi–romániai tudományos köztestület. Irányító szervei: a közgyűlés, a választmány és az elnökség. A választott vezető testület feladatait társadalmi munkában végzi.

Az EME legfontosabb tudományos műhelyei a szakosztályok:

1. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály;
2. Természettudományi és Matematikai Szakosztály;
3. Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály;
4. Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály;
5. Műszaki Tudományok Szakosztálya.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya az újjáalakulás után jött létre azzal a feladattal, hogy a tudományos munka mellett gondoskodjék a kutatás modern technikai felszereléséről is.

A szakosztályokat választott elnökök vezetik, s maguk állítják össze tudományos tevékenységük tervét.

Az utóbbi évek strukturális változásai között a legfontosabb a saját kutatócsoportok létesítése; jelenleg négy ilyen kutatócsoport működik 12 fizetett belső munkatárssal. Újítást jelent az ösztöndíjasokból álló három kutatócsoport megszervezése is.

Mind a saját kutatócsoportokat, mind az ösztöndíjasokból álló csoportokat gazdag tudományos múlttal rendelkező professzorok irányítják, társadalmi munkában.

Az EME mintegy 70 000 kötetet számláló tudományos könyvtára négy épületben működik hat könyvtárossal. Ezek nagyrészt szakosodott könyvtárak: társadalomtudományi, történettudományi, természettudományi és irodalomtudományi műveket tárolnak, illetve gyűjtenek.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület országos intézmény. Központja Kolozsvárt, az Orvosi- és Gyógyszerészeti Szakosztályé Marosvásárhelyt van. Egyesületünk szerkezetének részei a fiókegyesületek, ilyenek Nagyváradon, Szilágysomlyón, Zilahon, Szatmáron, Marosvásárhelyt és Gyergyószentmiklóson alakultak.

A Múzeum-Egyesületnek 1990-től tagsági díjakból, adományokból s magyarországi forrásokból, elsősorban pályázati úton sikerült előteremtenie a működéséhez nélkülözhetetlen pénzügyi fedezetet. A Gróf Mikó Imre Közalapítványtól, az Illyés Közalapítványtól, az Arany János Közalapítványtól, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától pályázati úton nyert támogatást, valamint a hazai Communitas Alapítvány céltámogatását az EME igyekezett a legjobb belátása szerint a tudományművelés érdekében gyümölcsöztetni. A Magyar Tudományos Akadémiával kialakított együttműködés elősegítette, hogy az EME bekapcsolódjék – akárcsak több más romániai magyar tudományos műhely – a magyarországi tudományosság intézményrendszerébe is.

Egyesületünk struktúrája tehát 1990-től lényegesen változott, korszerűbbé vált, egyrészt a Műszaki Tudományok Szakosztályának megalakulása, másrészt a saját kutatócsoportok szervezése által. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a tevékenység szervezésében bekövetkezett változás sem, nevezetesen az, hogy szakosztályaink évenkénti rendszerességgel tudományos konferenciákat tartanak, ahol a tagtársak, valamint a meghívott kutatók bemutatják eredményeiket. Ha csak az ebben az évben tartott tudományos konferenciákra hivatkozom, akkor is meggyőző adatokat sorolhatok fel.

A Fiala Műszaki Tudományos Ülésszakán (az EME Műszaki Szakosztálya rendezvényén) a Kárpát-medence különböző régióiból 82 előadó gyűlt össze: az Orvos- és Gyógyszerészettudományi Szakosztály sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésén mintegy 500 orvos és gyógyszerész vett részt; nagy érdeklődés kísérte a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály Lokális és regionális történelmek, valamint Archívumok és használóik című konferenciáit és a Természettudományi Szakosztály, továbbá a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály ez évi rendezvényeit, ahol számos kutató terjesztette elő kutatásai eredményeit. A fiókegyesületek tudományos értekezletei is rendszeressé, gyűjtőpontjaivá váltak a helyi tudományos munkának. Tudományos rendezvényeink azt mutatják, hogy az EME – anélkül, hogy valamiféle monopolhelyzet kivívására törekednék – integratív szerepet tölt be az erdélyi magyar tudományosságban. Ugyanez vonatkozik a Magyar Tudomány Napja Erdélyben című konferenciára is, amelyet most másodízben rendezünk meg. A mostani értekezleten nem kevesebb mint 29 intézmény tudományos munkatársai vesznek részt. Az előadók közül kolozsvári 39, más erdélyi városokból érkezett 19, Magyarországról pedig 10 előadó jött el erre a rendezvényünkre.

Ha az előadások tematikájára vetünk egy pillantást, kiderül, hogy a Konferencia központi tárgya, a régiókutatás jelentős súlyt képvisel az előterjesztendő tanulmányok között. A régiókutatás elmélete és módszere mellett Erdély történeti régióinak sajátos viszonyairól, értékeiről több előadás hangzik majd el. Álljunk meg röviden az utóbb említett kérdésnél.

Miért tartotta az EME vezetősége időszerűnek a történeti régiók kutatásának napirendre tűzését? De mi a történeti régió s melyek Erdély történeti régiói?

Régiókutatással több tudomány foglalkozik, de a történeti régiók kutatási kérdéseinek vizsgálatát elsőként a történettudomány (gazdaság- és közigazgatástörténet is) vállalta fel. A magyar kutatók elől jártak ezen a téren. Szűcs Jenő 1983-ban tette közzé a nemzetközileg is

nagy figyelmet keltett *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című tanulmányát, amelyben a határozott karakterű nyugat-európai, illetve kelet-európai (Oroszország) régiót felvázolva arra a kérdésre kereste a választ, hogy Közép-Európa (Kelet-Közép-Európa) miért és mennyiben önálló történelmi régió, és arra a megállapításra jutott, hogy igen, Közép-Európa önálló jegyekben leírható régió, de koronként más-más súlyelosztásban előtérbe kerülhetnek nyugati és keleti jellegzetességek is. E régió analógiáit leginkább Délkelet-Európában vagy az Ibériai-félszigeten lehet megtalálni. Egy történelmi régió identitása a társadalomszerkezet, a gazdasági rendszerek, politikai struktúrák, a kultúra szerkezeti jellegzetességeiben keresendő. A Szűcs Jenő tipológiája kapcsán rendezett vitában Hanák Péter – főként az újkorra vonatkozóan – kifejtette, hogy a közép-európai régióknak nyugati része Svájc, keleti fele a Habsburg-monarchia, benne Magyarország és Erdély.

Ha figyelemmel kísérjük korunk tudományos törekvéseit, azt látjuk, hogy egy új tudományos diszciplína van születőben: a régió kutatás tudománya.

A régió kutatás nálunk is elkezdődött, különösen a Székelyföldön, valamint a Bánátban. És utalunk kell a politológusoknak a sajtóban lezajlott közismert vitájára is. Azonban mindez még csak szerény kezdet, amely folytatásra vár, egyrészt, mert a kutatás elmélete és módszere még számos vonatkozásban kidolgozatlan, másrészt, mert a kutatás földrajzi határait ki kell terjesztenünk. Most azonban maradjunk Erdélynél.

Ha a történelmi múltat, a társadalom és a gazdaság szerkezetét, a kultúra és a civilizáció, a politikai intézményrendszer jellegzetességét, illetve ezek rokonvonásait fogadjuk el egy történelmi régió meghatározó jegyeinek, akkor a mostani, Trianon után kialakult Erdélyben három nagyrégiót különböztethetünk meg: a történelmi Erdélyt, a Partiumot és a Bánátot. A történelmi Erdély földrajzilag is összetartozó szerkezetű térség, amely a Királyhágótól a Keleti-Kárpátokig terjed. Önálló államisága, intézményrendszere, alkotmánya, társadalmi szerkezete, civilizációja, népességének Erdély-tudata az 1540-es évek és 1848 között alakult ki. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a történelmi Erdély kisebb régiókat foglalt magába: például a Székelyföldet és a Királyföldet (Szászföldet). Mindkettő területi autonómiával rendelkezett; a székely autonómia az önálló fejedelemség idején tovább osztódott a székek szintjére, a Szász Egyetem viszont 1848-ig fennmaradt.

A történelmi Erdély harmadik sajátos területét a vármegyék és vidékek képezték, ahol a nemesi hatalom (önkormányzat) érvényesült. A történelmi Erdélyt kultúrájának jellegzetessége is önálló régióvá minősíti.

A mai Erdély fogalmához – mint közismert – hozzátartozik a Partium. A Partium mint közjogi fogalom azon magyarországi részeket, területeket jelölte, amelyek az Erdélyi Fejedelemség idején hosszabb-rövidebb ideig Erdélyhez tartoztak, s aztán leszűkültek az ún. szilágysági részre. E résznek is sajátos társadalma volt a feudalizmus idején, s régiós jegyei, bár nem annyira jellegzetesek, mint a történelmi Erdélyé, teljességgel nem hiányoznak; azonban ennek feltárása nagyrészt még a jövő feladatai közé tartozik. A Bánságot, vagyis Temes, Torontál és Krassó vármegyéket, miután a török uralom alól felszabadították (1728), Temesi Bánság néven szervezte újjá a Habsburg-hatalom. Mária Terézia visszacsatolta Magyarországhoz, de sajátos régiójellegét ezután is megtartotta, főként a különböző etnikai népelemek betelepítése, kultúrája következtében.

Miért érdemes, sarkítva fogalmazva: miért kell kutatni Erdély történelmi régióinak természetrajzát, történelmét, jelenét, jövőjét?

Röviden szólva: a sajátosságok, a különös értékek számbavétele s védelme érdekében, valamint azért, hogy a régiófejlesztés gyakorlatának támpontul szolgálhassanak a kutatás eredményei.

Tisztelt Konferencia!

Sokat beszélünk a globalizációról és integrációról. Az is egyre nyilvánvalóbb, hogy felgyorsult a hagyományos kultúra vagy kultúrák és civilizációk hanyatlása, viszont nagyon gyorsan formálódik valamiféle globális kultúra és civilizáció. Ezt akadályozni nem lehet, de nem is lenne hasznos: ki merné ma azt javasolni, hogy mondjunk le például a legmodernebb kommunikációs technikáról? Erről szó sincs, de az is elfogadhatatlan, hogy a hagyományos tájaink, régióink történelmi örökségét, értékeit veszendőbe hagyjuk menni. Ez különösen a magyar nemzetiségi közösségünk számára szinte egyenlő lenne az identitás feladásával.

Említettük, hogy kialakulóban van a régió kutatás mint tudományos diszciplína, amely természeténél fogva nem lehet más, csak multi- és interdiszciplináris. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos műhelyében – erről is ejtettünk már szót – számos alapvető tudomány jelen van, és ez az EME-t képessé teszi arra, hogy részt vállaljon az erdélyi történelmi régiók örökségének, valamint természeti értékeinek feltárásában. A régiótudomány új perspektívákat nyithat meg az EME számára azáltal is, hogy elősegíti bekapcsolódását a magyarországi és a közép-európai régiókutatás kialakulóban lévő hálózatába.

És ez – úgy látom – összeköthető az előkészületi munkával, amelyet Egyesületünk megalapításának 150. évfordulójára el kell végeznünk. Az EME állami kezelésben lévő nagy, múzeumi jellegű gyűjteményeinek monografikus feldolgozására gondolunk. Miben lehetne jobban kutatni Erdély régióinak jellemzőit, ha nem az EME hatalmas családi levéltáraiban, a geológiai és állattani gyűjteményében s a múzeumi tárgyi hagyatékban?

A feladatokból összeáll az EME hosszú távú, mintegy ötéves tervének egyik fő vonulata.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a megnövekedő feladatokra fel kell készülni, hogy javítani kell az EME belső munkáját, a szakosztályok közötti együttműködés érdekében is többet lehetne-kellene tenni. És fejleszteni kellene a saját kutatói állományt a tudományos munkára alkalmas fiatal munkatársak alkalmazásával. Sok a feltételes mód? Igen, túl sok. Mert hiábavaló lesz minden igyekezet, ha nem sikerül az anyagi alapokat a hosszú távú működéshez biztosítani.

Bízunk kell abban, hogy ezt megszerezhetjük az Európai Unió küszöbön álló kibővítése után is, annál inkább, mivel a tudományos kutatás szerepe világszerte, természetesen az Európai Unióban is növekvőben van, és reményünk szerint ez nem lehet másként az Unióhoz csatlakozni kívánó országokban sem. (Erről szólt Berényi Dénes professzor úr előadása.)

Egyed Ákos

Közgyűlés 2004

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2004. március 6-án tartotta évi rendes közgyűlését. Kolozsvárott, a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében az Egyesület 109 tagja vett részt a rendezvényen. A szokásos számadások (a főtitkári jelentés kiegészítései, a gazdasági tanácsos 2003. évi beszámolója, az ellenőri jelentés) és a folyó évre vonatkozó tevékenységi tervek ismertetése mellett főként az EME súlyos, válságközeli helyzetéről esett szó. Mindenekelőtt az intézmény egyre sürgősebbé váló szerkezeti reformjáról, az EME védnöksége alatt folyó kutatások önálló intézményes hátterének a megszilárdításáról és rugalmassá, nyitottá tételéről, a hatékonyabb és „több lábon álló” – több és többféle bevételi forrás megszerzését célzó – gazdálkodás szükségességéről beszéltek a felszólalók. Az intézményi reformnak és a szerzett jogok érvényesítésének az egyszerre megvalósítandó követelményeiből egy sor olyan dilemma származik, amelyeknek a megfontolását a Közgyűlés az Elnökségre és az utóbbi által kiküldendő bizottságra bízta.

Az ülés ünnepélyes hangulatban zárult: az Egyesület Faragó József, Feszt György, Maros Dezső, Pálfalvi Attila, Péntek János és Tövissi József professzorokat köszöntötte és avatta tiszteleti tagjaivá.

Alább az ülésen elhangzott elnöki beszédet, a főtitkári jelentést és a gazdasági tanácsos beszámolóját tesszük közzé.

Egyed Ákos elnöki jelentése a 2003. évről

Tisztelt Közgyűlés, Hölgyeim és Uraim!

A főtitkári jelentést Önök idejében kézhez kapták, abból képet alkothattak Egyesületünk különböző intézményeinek konkrét tevékenységéről. Az anyagi helyzetet a gazdasági tanácsos és az ellenőr fogja ismertetni. Az elnöki jelentés szólni fog röviden a vezetőség munkájáról, aztán Egyesületünk általános helyzetére tér ki, előterjeszti a szükséges, már-már halaszthatatlan változások, belső reformok tervét, végül néhány alternatív javaslatot fog felvázolni Egyesületünk jövőjével kapcsolatban.

Tisztelt Közgyűlés! Kedves Kollégáim!

Az elnökség legfőbb feladatának azt tartom, hogy az egyesületi munka folyamatosságának szervezeti és anyagi feltételeit biztosítsa. Egyesületünk sokféle és többirányú munkájának összehangolása, közben tartása nem csekély mindennapi feladatot rótt és ró a vezetőségre. Ezért elnöki teendőim vezérfonala volt a rendszeresség bevezetése s folyamatos fenntartása, aminek eszközeként sikerült a heti vezetőségi gyűléseket rendszeresíteni. Ezeken az elnök, alelnök, főtitkár, gazdasági tanácsos, ellenőr, jogtanácsos és titkár tanácskozik a legfőbb tennivalókról. Beszámoló hangzik el az elnöki munkáról, aztán a pénzügyi helyzetről szóló előterjesztést hallgatjuk meg; előkészítjük az elnöki s választmányi gyűléseket, megvitatjuk a rendezvények forgatókönyvét, s határozzunk a beadványok ügyében.

Az elnökségi gyűléseken a vezetőség és a szakosztályok elnökei, titkárai, valamint a fiókegyesületek vezetői együtt áttekintik a végzett munkát, s kijelölik a feladatokat. Ezek, valamint a választmányi gyűlések hangolják össze az egyesületi munkát.

Az elmúlt évben többször tartottunk közös elnökségi és választmányi értekezletet, hogy a kiemelt programokat elfogadjuk; közös tanácskozáson készítettük elő a Magyar Tudomány Napja Erdélyben című rendezvényünket, a vándorgyűléseket, tárgyaltuk meg a könyvkiadásunk bokros problémáit, s olyan jövőbe mutató tervekről tanácskoztunk, mint a régiókutatás, az EME jubileumi munkaterve.

Ismétlem: elnöki munkám vezérfonalának azt tartom, hogy az EME vezetésében a rendszeresség, az egyéni felelősségvállalás érvényesüljön. E téren kétségkívül sikerült előrelépünk, de bőven van javítani való: sok még az igazolatlan hiányzás a vezetői testület tanácskozásairól; előfordul a feladatok tologatása is egyik hétről a másikra. A vezetőség határozatairól a titkárság dolgozói nem mindig szereztek időben tudomást, emiatt fordulhatott elő olyan sajnálatos eset, hogy a titkárság nem tudott tagjaink érdeklődésére (például a rendezvényekről) pontos információkat nyújtani.

Hogy a vezetői szervek együttműködése zavartalanabb legyen, a belső munkaszerkezet hatékonyabban működjék, javaslatot fogok vitára bocsátani, s kérni fogom a működési szabályzat módosítását is.

Tisztelt Közgyűlés!

Azt tapasztaljuk, hogy a vezetőség munkája iránt növekvőben van az igényesség, ami teljesen helyénvaló, jogos igény. De látni kell a körülmények változásából adódó nehézségeket is.

Arra gondolok, hogy a gazdasági vezetés és titkárság idejét és erejét (szellemi és fizikai erejét) az utóbbi években roppant módon veszi igénybe a meghonosodott pályáztatási rendszer, a pályázatok elkészítése és az elszámolás bonyolultsága. Soó Tamás gazdasági tanácsos és egy-két munkatársunk tavasszal és év végén hetekig vagy inkább hónapokig csak a pályázatok lebonyolításával tud behatóbban foglalkozni, s emiatt nemegyszer időzavar keletkezik, más feladatok végzése halasztódik, ami viszont feszültségeket gerjeszt. Úgy látom: amennyiben a mostani pályáztatási rendszer fennmarad, gondoskodnunk kell egy olyan személy alkalmazásáról, akinek elsődleges feladata a pályázatok kiírásának figyelése és lebonyolítása lesz.

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt évben (években) nemcsak a vezetői munka mennyisége növekedett, de annyira megsokszorozódtak a gondok – főként az anyagot illetően –, hogy többször a kialakult válság-helyzetről kellett tanácskoznunk. A válságos helyzetet az okozta, hogy a magyarországi pályáztató rendszer működésképtelenné vált, ez pedig pénzügyi zavart, hiányt idézett elő számos romániai magyar intézményben, köztük Egyesületünkben is; erről a gazdasági jelentés bővebben fog szólni. Itt inkább a következtetés levonásáról essék szó: arról, hogy nem kellene-e az EME-nek a pályázati rendszer mellett más természetű anyagi alapokról is gondoskodnia.

Ha az EME történetének lapjait felütjük, az derül ki, hogy az Egyesület megalakulásakor, ezelőtt 145 évvel, a tagok, főként az alapító Mikó Imre megajánlásai fedezték a szükséges anyagiakat, majd a kolozsvári tudományegyetem használatába szerződésileg átadott gyűjteményekért a magyar államtól kapott bérleti összegből gazdálkodhatott az EME, azután a Wass Otília-féle bérház jövedelmét használhatta fel az Egyesület. Az 1990-es újralakulástól Egyesületünk főként a magyar állam juttatásaira, utóbbi években pedig a pályáztató intézményektől elnyert összegekre alapozta működését, és ez így volt 2003-ban is. Az említett válság, amelyben most vagyunk, arra figyelmeztet, hogy lépni kell; új lehetőségeket kell felkutatni és feltárni.

És ezzel elérkeztünk a legnehezebb és legidősebb kérdésünkhöz, az integráció ügyéhez.

Tisztelt Közgyűlés!

Nesodálkozunk azon, hogy Egyesületünknek is ugyanaz a nagy kérdése – amely egész Európát foglalkoztatja –, ti. az integráció. Szemünk előtt rajzolódik ki az Egyesült Európa térképe, amelyen május elseje után több Kelet-Közép-Európai ország, köztük Magyarország is helyet kap. Mit hoz ez számunkra, az erdélyi magyarság és intézményei számára, és mi lesz 2007 után, amikor valószínűleg országunk is tagja lesz az Egyesült Európának? Ezek a kérdések az EME-t különösen érintik. Utalva a kis nemzeti kultúrák s a tudomány sorsával kapcsolatos töprengéseinkre, aggodalmainkra, de a reménykedést sem zárva ki, inkább az integráció ügyével szeretnénk valamivel bővebben foglalkozni.

Az integráció nehéz probléma elé állítja Egyesületünket; a következő években meg kell találnia helyét a romániai magyar tudományos intézmények hálózatában, meg kell szereznie a Román Akadémiától kiadványaink akkreditációját, és mindenekelőtt tisztázni kell integrálódásának esélyeit s formáit a magyarországi tudományossághoz, elsőként a Magyar Tudományos Akadémiához.

Maradjunk az utóbbinál.

Közismert, hogy az EME 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia testvérintézményeként jött létre, vele megszüntetéséig szoros kapcsolatban állt, 1990 után a kapcsolat a két intézmény között megújult, s az Együttműködési Nyilatkozat aláírásával tovább erősödött. Erre alapozva 2002-ben és 2003-ban több beadványban, illetve szóbeli előterjesztésben kértem az MTA elnökét, Vizi E. Szilvesztert és volt elnökét, Glatz Ferencet, valamint Berényi Dénes akadémikust, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnökét, hogy találják meg a lehetőséget az EME integrálásának az MTA struktúrájába, mert ez lehet a leghatékonyabb biztosítéka az Erdélyi Múzeum-Egyesület hosszú távú fennmaradásának s következőképpen annak, hogy a ráháruló erdélyi-romániai tudományos és kulturális feladatainak eleget tehesse. Ezt csak akkor látjuk biztosítottnak, ha az EME valamilyen költségvetési támogatásra alapozhat, amely a fejlesztést is lehetővé teszi.

Az integrációra két lehetséges alternatívát említettem meg:

1. működhetne az EME úgy, mint az MTA egyik területi bizottsága vagy
2. mint egyféle erdélyi hungarológiai intézet.

Természetesen mindkét esetben az EME megtartaná függetlenségét és sajátos erdélyi jellegét.

A beadványokra eddig érdembeli válasz nem érkezett. Többször elhangzott viszont az a számunkra biztató értékítélet, hogy az MTA az EME-t első számú határokon túli tudományos testvérintézményének tartja, de az is tudomásunkra jutott, hogy bizonyos kételyek is felmerültek az EME jelenlegi szerkezetével, struktúrájával kapcsolatban. Eszerint a magyar tudományos vezetés nemigen tudja értelmezni például az EME sokféleségét, azt, hogy mint egyesület tudományos kutatócsoportokat működtet, könyvkiadással foglalkozik, tudományos folyóiratokat jelentet meg, szolgáltató könyvtárakat tart fenn, gyűjteményeit gyarapítja, és autonómiával rendelkező szakosztályai és vidéki fiókjai is vannak. Hogy az EME illetően struktúráját a történelmi körülmények sajátosságai alakították ki, az számunkra nem szorol bizonyításra: egyszerre kellett akadémiai s muzeális jellegű, tudományos kutatói és népszerűsítő munkát végeznie, valamint más feladatokat is vállalnia. De nem a múltba, hanem a jövő felé tekintve most az a kérdés foglalkoztatja Egyesületünk vezetőségét, hogy mit tehetünk az integráció megkönnyítése érdekében. Erről tanácskoztunk az utóbbi választmányi ülésen is.

Abból a tapasztalatból indultunk ki, hogy már Egyesületünk neve is sok félreértésre adott és ad alkalmat; nemegyszer erdélyi múzeumok egyesületét értik az elnevezésen. Ezért pontosítanunk kell intézményünk önmeghatározását, amire egyébként már az elmúlt évben kiadott rövid EME-ismertetésben kísérletet tettem. Ebben az Erdélyi Múzeum-Egyesületet „akadémiai jellegű erdélyi magyar tudományos társaság”-ként határoztam meg. Az utóbbi választmányi gyűlésen Péntek János professzor ajánlására elfogadtunk egy rövidebb meghatározást: „Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Magyar Akadémiai Társaság”. (Ezt a megnevezést javaslatként később szavazásra bocsátom.) Tehát már a nevében jelezni kívánjuk, hogy az EME erdélyi magyar tudományos akadémia szeretne lenni. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy ennek tényleges megvalósítása az anyagi s szervezési feltételek biztosításától függ. Sietek azonban hangsúlyozni: a tervezett átalakítás nem lehet gátja, hanem inkább előmozdítója az MTA-hoz való integrációnak, amelynek két lehetséges alternatíváját a fentiekben már említettem, de más lehetőségeken is lehet gondolkozni.

Hogy Egyesületünk akadémiai jellegének a belső szervezeti struktúrája is jobban megfeleljen, a választmányi gyűlés javasolja a tagok kategóriáinak pontosabb meghatározását. Ez egyébként azért is szükséges, hogy az EME az MTA-ban az utóbbi időben meghonosodott köztestületiség kritériumának is megfeleljen. E kettős cél érdekében a Választmány elhatározta, hogy fel fogja kérni az MTA romániai külső és tiszteleti tagjait, akik egyúttal EME-tagok is, valamint az MTA köztestületi tagjait (a tudományok doktorait), hogy az EME keretében

szerveződjenek testületté (akadémikusok testülete, valamint doktorok testülete). Ezt a javaslatot is vitára, majd szavazásra fogom bocsátani. A tervezett belső szervezési módosítás nem érinti az EME alapító, pártoló és rendes tagjait, ők ezentúl is Egyesületünk megbecsült rendes tagságát alkotják, s rájuk a tudományterjesztő munkában szeretnénk építeni. Külön tagsági kategóriát képez az egyetemi ifjúság, őket az eddigieknél erősebb szálakkal igyekszünk az EME-hez kapcsolni; ilyen lehet például a székház nagytermében kialakítandó referenciakönyvtár, a konferenciateremnek gyülekezési célokra való átadása, ifjúsági csoportok alakítása, kiemelkedő államvizsga-dolgozatok publikálása.

Itt legyen szabad zárójelet nyitnom arról a kérdéstről, hogy kié az EME. Ugyanis túl sokszor hangzik el bírálat az EME irányába arról, hogy az öregek intézménye. Közismert, hogy a tudományművelés nem generációkérdés, hanem közös ügye idős és fiatal, valamint középnemzedék tudományos értelmiségének; az idősebbek feladata a tudományos utánpótlás nevelése. Az EME a legjobb szándékkal törekszik arra, hogy olyan tudományos szervezet és keretintézmény legyen, amelyben a különböző tudós nemzedékek vagy tudományterjesztők érdekei találkoznak. Az EME kutatócsoportjainak s az ösztöndíjas csoportoknak mintegy kilenctizede a fiatal nemzedékhez tartozik, a csoportok vezetői pedig az idősebb vagy középnemzedék tapasztalt, tudományos eredményeket felmutató tagjai: akadémikusok, professzorok, szakemberek.

Nézzük meg röviden, mit, hogyan kellene s lehetne javítanunk az EME tudományszervezetén. Úgy gondoljuk, hogy az EME tudományos műhelyét, vagyis a tudományos kutatócsoportokat jobban meg kellene szerveznünk, s meg is fogjuk vizsgálni annak lehetőségét, hogy miként tudjuk a néhány éve elfogadott Társadalomtudományi Intézet működési szabályzata szerint kutatócsoportjainkat kutatóintézetként működtetni. Itt említjük meg, hogy folyamatban van a határokon túli tudományos műhelyek, köztük az EME-nek az akkreditálása az MTA egyik bizottsága által. Ennek során Egyesületünk tudományos munkatársainak minősítése (akkreditálása) is meg fog történni.

Az elkövetkező években valószínűleg a szakosztályok szerkezete is módosulni fog, korunk tudományfejlődéséhez igazodva. Helyet kell kapniuk az EME-ben az agrártudományoknak s az olyan új diszciplínáknak, amelyek nem igényelnek laboratóriumokat, drága és komplikált infrastruktúrát.

Az EME-nek mint keretintézménynek módot kell találnia a különböző tudományok párbeszédének elősegítésére, a szintetizáló látásmód alakítása érdekében. A tudományok közötti párbeszédnek, a szintetizáló látásmód kialakításának egyik fóruma lehet a Magyar Tudomány Napja Erdélyben Konferencia.

Meg kell újulniuk a tudományos folyóiratoknak is: az Erdélyi Múzeum legyen az EME tudományos életének tükré, a különböző tudományszakok egymás közötti kommunikációjának eszköze.

Végül ejtsünk néhány szót az EME munkatervéről. Többször visszahallottuk azt a téves tételt, hogy az EME-nek nincsen hosszú távú kutatási programja. Nos, e tétel tarthatatlanságának érzékeltetésére legyen szabad utalnom a több évre szóló történeti s nyelvtörténeti forráskutatói programokra, az irodalomtörténeti kutatásokra, a régiókutatásra (a Mezőség élővilága, Erdély történeti régióinak kutatása), az Erdélyi Szótörténeti Tár, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon hátralévő kötetének még többéves munkájára. Ezek mellett felhívjuk a figyelmet arra a nagyszabású munkatervre, amellyel készülünk Egyesületünk megalakulásának 150. évfordulójára. A következő években a Jakó Zsigmond professzor által kezdeményezett és irányított kutatócsoportok az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetének, a táruk, gyűjtemények történetének s jelenlegi helyzetének feltárásán dolgoznak, amelyekből kiderül az EME hozzájárulása az

egyetemes magyar tudományosság gyarapításához. (Erről, ti. a jubileumi programról javaslatot fogok előterjeszteni a maga helyén.)

Összességében olyan tudományos tervekkel rendelkezünk, amelyek a történeti s társadalomtudományok, valamint a természettudományok és az élettudományok számára elegendő munkatért biztosítanak, segítik a fiatal kutatónemzedék szülőföldön maradását.

Természetesen az EME működése, kutatási programja csak akkor lehet reális és nem légvár, ha elő tudjuk teremteni a fennmaradáshoz és fejlesztéshez szükséges anyagi fedezetet. Reménykedünk az MTA-hoz való integrálódásban, a státustörvényben meghirdetett támogatásban és abban, hogy saját forrásokat is sikerül találjunk.

Arra kérem a tisztelt Közgyűlést, tagjainkat, hogy segítsenek átvészelni a mostani nehéz időket, támogassák a tervezett reformok életbe léptetését, hogy méltó helyet biztosítsunk Egyesületünknek, akadémiai társaságunknak a hazai s az egyetemes magyar tudományosság kialakulóban levő szerkezetében.

Köszönöm figyelmüket.

A Közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2003. évi munkájáról

Újraindulásunk óta 13. jelentésünket terjesztjük elő, s bár sok eredményt mutathatunk fel, szerzett jogaink helyreállításában és azok érvényesítésében semmi előrelépés nem történt. Egyesületi vagyonunk, ingatlanaink és gyűjteményeink tulajdonjogát illetően továbbra is a jogfosztottság állapotában élünk, igényünket azonban következetesen fenntartjuk. Ingatlanaink tényleges birtoklása az EME állandó anyagi alapját biztosíthatná, honismereti és természettudományi gyűjteményeink pedig az erdélyi magyarság egyik legfontosabb szellemi vagyonaként igénylik a saját kezelést.

Március 3-án, Entz Géza művészettörténész születésnapján került sor a róla elnevezett, öt-évenként kiadandó díj átadására, a gr. Mikó Imre Alapítvány és az EME elnöksége közös elbírálása nyomán Demény Lajos történész nyerte el a díjat.

Március 29-én tartottuk rendes évi közgyűlésünket, ahol az elnöki megnyitó után a főtitkári jelentést vitattuk meg és elfogadtuk a 2003. évi tudományos munkatervet.

Áprilisban Zilahon tartottuk meg a 2002-ről elmaradt szokásos évi vándorgyűlésünket, az egész napos rendezvényen örvendetesen sok fiatal néprajzos és történész előadó mutatta be főként a Szilágysághoz kapcsolódó előadását. Az előadások egy részét a helyi folyóirat, a *Hepehupa* közölte.

A 2003. évi vándorgyűlést Gyergyószentmiklóson tartottuk május 23–24-én, két szekcióban több mint 30 előadás hangzott el, nagyjából a helytörténetírás tárgykörében, de szélesebb kitékintésű témák is szőnyegre kerültek.

Október 10-én az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága látta vendégül az EME kutatócsoportját, alkalmazott és ösztöndíjas kutatóink a folyamatban lévő tudományos munkájukból nyújtottak ízelítőt.

Egyesületi rendezvényeink közül kiemelkedik a november 21–22-én Kolozsvárott másodízben megrendezett *A Tudomány Napja Erdélyben* c. konferencia, amelyet az EME „születésnapjára” időzítettünk. Rendezvényünkön az MTA képviselőjében megjelent és előadást tartott Meskó Attila főtitkár, Berényi Dénes, a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság

elnöke, jelen volt Tarnóczy Mariann, az MTA elnöki titkársága vezetője, Debrecenből a DAB tagjai, a Balassi Bálint Intézet képviselői. Az EME elnöke az EME szerepéről értekezett az erdélyi régiókutatásban. 21-én délelőtt és délután plenáris előadások tekintették át az erdélyi régiókutatás tudományterületenkénti eredményeit. 22-én délelőtt és délután az öt szakosztálynak megfelelően öt szekcióban hangzottak el tudományos előadások.

Egyed Ákos *Az Erdélyi Múzeum-Egyesületről* c. ismertető füzetét az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság támogatásával jelentette meg.

Az EME honlapját minden beküldött információval folyamatosan frissíti.

Szervezés

Jelenlegi taglétszámunk nyilvántartásunk szerint 3581, ebből 100 alapító, 1699 rendes tag (aktívak és nyugdíjasok), 95 pártoló tag, 1687 pedig egyetemi hallgató. Az alapító tagok száma 2003-ban kettővel nőtt. 2003-ban 327 új tag lépett be Egyesületünkbe. Jelenleg 22 külföldi pártoló tagot tartunk nyilván. Alapító és rendes tagjaink közül 1126 fizette rendszeresen a tagdíjat (a 2001–2003 közötti időszakban), 675 pedig 1999 óta hátralékban van. Ez utóbbiakat Alapszabályaink szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, nyilvántartásunkból azonban mégsem töröltük őket, gyakran előfordul ugyanis, hogy a hátralékosok utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen pótlólagos fizetés szörványosan 2003-ban is folyt. A tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztő egyetemi hallgatók csupán könyvtárunk használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után nem kívánják a kapcsolatot fenntartani.

Fiókszervezeteink közül az aktívan működő **nagyváradi** a fiatal elnökkel, János-Szatmári Szabolcs irodalomtörténésszel az élén az erdélyi fiatal régészek számára szervezett konferenciát novemberben, hagyományosan részt vett a *Varadinumon* tudományos ülésszak szervezésével. Október 3-án megrendezték a *Magyar Tudomány Napja* c. konferenciát. **Szatmári** fiókszervezetünk tagjai rendszeresen részt vesznek a helyi tudományos rendezvényeken. **Marosvásárhelyi** fiókunk tagjai a peregrinációkutatással, a székely önkormányzat történetének feltárással, jelenkor-történeti kutatásokkal foglalkoztak, november 27-én pedig megrendezték a *Magyar Tudomány Napját*. **Zilahi** fiókszervezetünk Bajusz István vezetésével bekapcsolódott az áprilisi vándorgyűlés szervezésébe.

Szakosztályaink, kutatóintézetünk

Szakosztályaink az elmúlt évben is a megszokott módon fejtették ki tevékenységüket, a felolvasó ülések mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az évente megrendezett tudományos konferenciák vagy a szűkebb szakmai köröknek szóló kiskonferenciák, műhelymegbeszélések.

1. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályunk a következő jelentősebb konferenciákat rendezte meg:

Lokális és regionális történelmek (Kolozsvár, 2003. január 18.). A honismereti-helytörténeti irodalomról szóló konferencia célkitűzései: az elmúlt tizenkét évben megjelent honismereti-helytörténeti művek számbavétele, a legújabb elméleti-módszertani szakirodalom ismertetése és az előrelépés, továbbhaladás feltételeinek megfogalmazása. A konferencián 20 előadó vett részt.

Irodalmak a 16–17. században címmel (Kolozsvár, 2003. május 24. Az I. Szakosztály és a BBTE Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Tanszék közös rendezvénye). Bevallott szándéka az volt, hogy a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszékének tanárai és doktorandusai, a Gábor Csilla tanárnő körül szerveződő kutatócsoport az utóbbi években véglegesített kutatási eredményeit szakmai körben megvitassa. Az előadások a 16. század szórakoztató irodalmának, az erdélyi emlékirat műfajiságának, történelemelméletének, valamint a 17. század áhítati irodalmának retorikai-poétikai kérdéseit kívánták felvetni. A konferencián 7 előadás hangzott el, két tömbbe sorolva.

Archívumok és használók (Kolozsvár, 2003. október 18–19.). A konferencia egyszerre járta körül az erdélyi és Erdélyre vonatkozó forrásföltárás újabb eredményeit, valamint a levéltári forrásokhoz és az archiválás kérdéséhez kapcsolódó szemléleti kérdéseket. Ez utóbbi törekvéseiben a hagyományosan a történészek (netán az irodalomtörténészek) terepének tartott kérdéskör megvitatásában az e tekintetben (is) rokonnak mondható társtudományok (főként a néprajz, az antropológia és a szociológia) képviselői is részt vettek.

A *Venczel József öröksége – múlt, jelen és jövő a falukutatásban* c. konferencia az 1. és a 4. szakosztály közös rendezvénye volt május 9–10. között Kolozsvárott.

A szakosztályi felolvasó ülések keretében Turai Tünde, Tamásné Szabó Csilla, Gidó Attila, Tamási Zsolt, Kabán Annamária és Mózes Huba tartott előadást.

2. Természettudományi és Matematikai Szakosztályunk havi szakelőadások keretében fejtette ki tevékenységét. Hagyományos évi tudományos ülészakát október 24-én rendezte meg Kolozsvárott biológia, vegyészet, fizika, földrajz, földtan, környezettan szakcsoportokban.

Több előadássorozatot tartott a molekuláris genetika és a sugárbiológia témakörében.

Itt kell megemlítenünk az ifjúsági kutatócsoportokat, közülük a GeKKO és az Öko-Stúdium működött, ez utóbbi rendezte meg március 28–29. között a Kolozsvári Biológus Napokat. Az ifjúsági szakcsoportoknak a Tamás András utcai EME-ház adott otthont.

3. Orvostudományi és Gyógyszerésztudományi Szakosztályunk éves tudományos ülészakát Sepsiszentgyörgyön rendezte meg május 29–31. között 446 résztvevővel, a 179 előadás anyaga nyomtatásban is meg fog jelenni. E vándorgyűlés keretében nyújtották át a Pápai Páriz Ferenc-emlékérmet és díjat Balla Árpád főorvosnak és Boeckai István professzornak. A Marosvásárhely központú szakosztály keretében 12 szakcsoport működött, élénk tevékenység folyt a házi orvosi, fogorvosi, gyermekgyógyászati és gyógyszerészeti csoportban rendszeres továbbképzések és szakmai kerekasztal-megbeszélések formájában. E téren a szakcsoportok együttműködtek a Magyar Egészségügyi Társasággal, az Országos Alapellátási Intézettel, a Hargita megyei Gyógyszerész Kollégiummal. Ezenkívül 15 területi szakcsoport is létrejött, közülük a szilágysomlyói, a nagyváradi, a székelyudvarhelyi, a kolozsvári és a sepsiszentgyörgyi a legaktívabb. Magyarországi együttműködésük keretében több továbbképző tanfolyamot is szerveztek.

Péter H. Mária *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai* c., 2002-ben az EME kiadásában megjelent kötetének budapesti bemutatóját október 18-án rendezte meg a szakosztály.

A szakosztálynak saját honlapja van, www.emeogysz.ro címen elérhető.

4. Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályunk tevékenységéből kiemelendők az interdiszciplináris kutatások, a bölcsész szakosztállyal együtt rendezték meg a Venczel József-konferenciát. Egyszemélyes kutatóműhelyek tárták fel az erdélyi régiók fejlesztési lehetőségeit.

5. Műszaki Tudományi Szakosztályunk immár hagyományosan, nyolcadik alkalommal szervezte meg március 21–22-én a *Fiatalkorú műszakiak tudományos ülészakát*, amelyen 80 résztvevő tartott előadást, a konferenciára, szintén hagyományosan, műsorfűzet készült, és a konferenciakötet is megjelent. Április 25-én a *Kerpely Antal Emléknapp* keretében ipartörténeti előadások hangoztak el. November 28-án a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal együtt rendezett a szakosztály konferenciát *Neumann János születésének 100. évfordulója* alkalmából, ahol 18 előadás hangozott el. Doktorandusok, illetőleg tapasztaltabb kutatók három alkalommal tartottak szakmai bemutató előadásokat.

Kutatóintézetünk nyelvész (Tamásné Szabó Csilla, András Zselyke), középkoros (W. Kovács András), illetve jelenkoros történész (Nagy Mihály Zoltán), szociológus (Ilyés Szilárd) és informatikus (Bitay Enikő) kutatót foglalkoztatott az év folyamán, részben a Lakatos utcai inté-

zetben, részben az EME székházában. Az Arany János Közalapítvány a Tudományért támogatásával főállású kutatóként alkalmaztuk az erdélyi királyi könyvek regesztázásán, illetőleg a gyulafehérvári káptalan 16. századi jegyzőkönyveinek átírásán dolgozó történész munkacsoport tagjait (Bogdándiné Gálfi Emőke, Fejér Tamás Gábor, Rácz Etelka, Szász Anikó), közülük Fejér, Rácz és Szász szeptembertől nappali doktorandusként a Református Vallásánárképző Fakultásra ment át, nálunk csak ösztöndíjat élveznek. Nyelvészeink a Szótörténeti Tár XII. és XIII. kötetének anyagán dolgoznak, W. Kovács András medievistánk az erdélyi oklevéltár II. kötetének sajtó alá rendezésében vesz részt, jelenkoros kutatónk az 1944 novembere utáni történeti forrásanyagot tárja fel, szociológusunk pedig az erdélyi értelmiségi kataszter összeállításán dolgozik. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon munkacsoportja szintén Egyesületünk szervezésében működött. Tamásné Szabó Csilla, Ilyés Szilárd és Bitay Enikő Egyesületünk folyóirataiban és évkönyveiben közölte kutatásainak eredményeit, Nagy Mihály Zoltán és W. Kovács András más folyóiratokban közölt. Egyesületünk biológiai kutatócsoportja (Szabó Anna, Ruprecht Eszter) magyarországi kutatókkal közös programban tárja fel az erdélyi Mezőség élővilágát, ugyancsak az Arany János Közalapítvány támogatásával. Kutatóintézetünk folyamatos fenntartásához az Arany János Közalapítvány pályázata is hozzájárult, remélhetőleg e pályázati forma a továbbiakban a mostaninál rendszeresebben és folyamatosabban biztosítja majd a kutatómunka intézményesülését.

Az Arany János Közalapítvány által fenntartott *Szabó T. Attila Nyelvi Intézet*, amelynek Egyesületünk ad otthont, Péntek János szakmai irányításával és Benő Attila egyetemi adjunktus ügyvezetővel továbbra is a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete közvetlen felügyelete alatt dolgozott.

Könyvtárunk

Több ingatlanban működő könyvtárunk helyhiánya egyre nyomasztóbb, ami a célszerű munkát és kihasználtságot nehezíti. Raktározási gondjaink mellett a legnagyobb problémánk az olvasóhelyek hiánya, az egyetemi hallgatók igényeit főként vizsgaidőszakban csak kis mértékben tudjuk kielégíteni. Könyvtárunk kettős funkcióját, az erdélyi tudományos hagyatékot megőrző nemzeti és a friss tudományos irodalmat kínáló egyetemi könyvtári szerepet csak a legnagyobb nehézségekkel és nem az igények szintjén láthatjuk el. A nyelvészeti és irodalomtörténeti szakmunkákat a Rhédey-házban lehet használni, a Lakatos utcai intézetrészlegünk pedig 4–5 olvasóval többet tud fogadni. Itt dolgozik a kéziratár/levéltár őreként Bogdándi Zsolt könyvtárosunk, aki a káptalani jegyzőkönyvek átírásában is részt vesz. Bándi Melissa könyvtárosunk márciusban Nagyváradra távozott, jelenleg a CEU hallgatója.

2002 decemberében indultak meg a tárgyalások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel a könyvtári együttműködés terén, a 2003. január 16-án megkötött együttműködési szerződés értelmében a Tamás András/Ion Ghica utcai EME/Moll-házban a régi előadóterem helyén természettudományi könyvtárat és olvasót rendezünk be kb. 20 olvasói hellyel, a Jókai/Napoca utcai székházunk nagytermét és az egyik szobát pedig kettős funkcióval hasznosítjuk: könyvtári olvasótermet rendezünk be kb. 50 olvasóhellyel, itt a referenzanyagot és az egyetemi oktatáshoz/tanuláshoz szükséges legfrissebb bibliográfiát fogjuk az olvasók rendelkezésére bocsátani. Az egyik kisebb teremben 6 asztalos számítógéptermet rendezünk be internethasználat céljára. A nagyterem esténként előadások színhelyeül szolgál. Ez az együttműködési szerződés sajnos csak részben valósult meg, a természettudományi könyvtár működik, de a Rhédey-házbeli referenzkönyvtárunkat és számítógéptermetünket anyagiak hiányában még nem indíthattuk be.

Könyvtárügyünk koordinálását továbbra is Újvári Mária ny. könyvtáros végezte, rész munkaidőben.

Az Orvostudományi Szakosztály Marosvásárhelyen működő *szakkönyvtárát* szerződés alapján az ottani Stúdium Alapítványnak adta át kezelésre, így a városban található magyar nyelvű orvos- és gyógyszerésztudományi szakkönyvek egy helyen használhatók.

Kiadványaink

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az *Erdélyi Múzeum* (a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2003. évi 1–2. és 3–4. száma, a *Múzeumi Füzetek* (a Természetudományi és Matematikai Szakosztály folyóirata) 12. kötete, az *Orvostudományi Értesítő* (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 76. kötete jelent meg a tavalyi év folyamán. Ez utóbbit már évi 4 füzet formájában jelentettük meg. A folyóirat elnyerte az akkreditációt, elsőként periodikáink közül. Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatunkban a 239. *Tudomány–Egyetem–Diszciplína*. Szerk. Berszán István, 240. T. Szabó Csilla: *A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században az Erdélyi magyar szótörténeti tár alapján*, 241. M. Bodrogi Enikő: *Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete*, 242. *Debreczeni Márton emlékezete* című, Benkő Samu, Debreczeni-Droppán Béla, Egyed Ákos, gr. Mikó Imre és T. Szabó Levente írásait tartalmazó kötet jelent meg 2003-ban.

Az *Erdélyi Történelmi Adatok* sorozatban a VII. kötet 1. füzeteként jelent meg *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I. 1569–1581. János Zsigmond, Báthory Kristóf királyi könyvei* (közéletesi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó) c. kiadványunk.

Újrindult az *Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára* c. sorozatunk, a 2. számban Venczel József *Iffjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára* c. munkáját tette közzé Jakó Zsigmond.

A *Romániai Magyar Bibliográfiák* sorozat 3. számaként jelentettük meg Szigethy Rudolf *Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998*. c. művét.

A korábbi esztendőkhöz hasonlóan 2003-ban is jelentkeztünk önálló kötetekkel. Ferencz László *A belgyógyászati diagnosztika kézikönyve* c. hatalmas munkájának II. és III. kötetét sikerült kiadnunk, akárcsak Kelemen Hajnal–Gyéresi Árpád *Szervetlen gyógyszerészeti kémia* c. művét. Kékedy László–Kékedy Nagy László *Műszeres analitikai kémia* c. művének szintén a III. kötetét jelentettük meg. Tudománytörténeti jelentőségű sorozatot indított el Benkő Samu *Bolyai János marosvásárhelyi kéziratjai* címmel, az első kötete *Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Üdvtanhoz* (közreműködött Ambrus Hedvig Mária, Deé Nagy Anikó, Vakarcz Szilárd, szerkesztette Benkő Samu) címmel meg is jelent.

Közös könyvkiadási programokban is részt vettünk, a Kriterion Könyvkiadóval közösen jelentettük meg a Gécz Róbert–Bódis Katalin *Környezeti monitoring Verespatak környékén* c. kötetet. A Teleki László Intézettel kötött együttműködési szerződésünk keretében indult meg a *Források a romániai magyarság történetéhez* c. sorozat, itt jelentek meg a György Béla *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. I. A vezető testületek jegyzőkönyvei*, illetőleg Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március)* c. kötetek, a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadóval közös kiadásban. A budapesti Enciklopédia Kiadóval közösen jelentettük meg Bethlen Farkas *Erdély története* c. munkájának II. kötetét Bodor András fordításában.

Örvendetes tény, hogy e kiadványok egy része már az Egyesületünk keretében folyó szervezett kutatómunka eredménye.

Könyveink és folyóirataink megjelenése a magyarországi NKÖM, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, az Illyés Közalapítvány, az Apáczai Közalapítvány, az Arany János Közalapít-

vány, a romániai Communitas Alapítvány támogatásának köszönhető, amelyet céltudatos és intenzív pályázással érthünk el.

Kiadói tevékenységünk rendszerességéhez mérve forgalmazásunk még mindig nem elég hatékony, valószínűleg jóval több vásárlóra találnánk, ha kiadványaink a mostaninál jóval szélesebb körben, könyvesboltokban is kaphatók lennének. Cserekapcsolatainkat jobban meg kell szerveznünk, kiadványaink népszerűsítésére pedig a más városokban tartandó könyvbemutatók is célszerűnek ígérkeznek, amint erre több példa is volt.

Ösztöndíjak

Az Europa Institut által rendelkezésünkre bocsátott kéthetes ösztöndíjakat önálló kutatómunkát végző tagjaink részére vesszük igénybe. Ez a rövid időtartamú (kéthetes) ösztöndíjtípus folyamatban levő kutatásokat szolgáló kiegészítő tájékoztatókat, kutatásokat tesz lehetővé, főként társadalomtudományi vagy ezekkel összefüggő tematikák esetében. 2003-ban az Institut adminisztratív gondjai miatt csupán 4 tagtársunk részesült ebben az ösztöndíjban. 2004-ben remélhetőleg szervezettebben és pontosabban zajlik majd az odaítélés.

A Magyar Országos Levéltárral való együttműködésünk keretében néhány tagtársunk budapesti kutatásai során a MOL vendégszobáját vehette igénybe.

A 3. Szakosztály tagjainak kutatási ösztöndíjakat biztosított különféle együttműködési programjai keretében.

Az Oktatási Minisztérium által folyósított posztgraduális ösztöndíjakat 2003-ban is az Agora Iroda adminisztrálta, és az Erdélyi Magyar Ösztöndíjtanács bírálta el.

Adományok, támogatások

Egyesületünk fenntartásához egyre kisebb arányban járulnak hozzá a tagdíjak, és egyre nagyobb szerepe van a pályázatokon elnyerhető általános és céltámogatásoknak. A 3. Szakosztály 10 euróban állapította meg a tagdíját, ebben az *Orvostudományi Értesítő* előfizetési díja is benne van. Az Illyés Közalapítvány intézmény-fenntartási támogatása 2003-ban is jelentősen késett, nagy segítséget jelentett viszont az MTA Arany János Közalapítvány támogatása, de a megítélt összegek késedelmes folyósítása itt is tapasztalható.

Különféle rendezvényeinkre és kiadványainkra a Communitas Alapítvány is jelentős támogatást nyújtott.

Ingtatlanok, székhely, bérlemények

A Rhédey-házbeli (Jókai/Napoca u. 2.) bérlemény lépcsőházának javítását az ingatlankezelő Colegium Kft. végezte el.

Kolozsvári főtéri ingatlanunk, a Wass Otília-ház visszaszerzésére továbbra sincs sok reményünk, jogigényünket természetesen fenntartjuk.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárott, 2004. február 11-én

Sipos Gábor

Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2003. évi gazdasági-pénzügyi tevékenységéről

Fennállása óta az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2003-ban élte át legnehezebb gazdasági-pénzügyi évét. Az egész évet, de különösen harmadik harmadát, szeptember-decembert a jóváhagyott támogatások akadozó folyósítása jellemezte, ami az EME fenntartásában csaknem állandó hiányt idézett elő. Csupán az Arany János Közalapítvány a Tudományért támogatása jelentett bizonyos anyagi biztonságot az EME munkájában.

A 2003. évi költségvetés végrehajtása is az akadályok leküzdésének jegyében folyt le. A bevételek messze maradtak a tervezettől. A saját forrásokból tervezett bevételeink csupán a kiadványok értékesítéséből befolyt összegnél haladták meg az előirányzatot. Tagdíjaink befizetései elmaradtak a tervezettel szemben. Ennek eredménye, hogy a 700 millió lejes tervezettel szemben saját forrásainkból csupán 610 682 733 lej teljesítettünk.

Legjelentősebb bevételi forrásunkat a különböző közalapítványokhoz benyújtott pályázatainkkal elnyert támogatások jelentették. A 2003. évre megítélt és elnyert pályázatoknak csak egy része folyt be számlánkra. Egyik legjelentősebb támogatónk, az Illyés Közalapítvány az EME újraalakulásától biztosította fenntartási költségeinket. Ám a 2003-ra megítélt 7 millió forint amúgy is elégtelen támogatást mind a mai napig nem folyósította. Ennek folyománnyaként a 4 796 000 000 lej összegű bevételi előirányzatunkat csupán 3 690 792 306 lejre teljesítettük.

Kiadásaink általában a tervezettnél megfelelően alakultak. A dologi kiadások tekintetében látszólagos megtakarítás mutatkozik. Az Arany János Közalapítványnál megpályázott tudományos programjaink dologi vonatkozású kiadásait a kutatások fejezetnél kellett kimutatnunk. Így valóban az 1060 millió lej tervezett költségek közel 11%-os többlettel zárultak (1 174 952 516).

A személyi költségek tervezett kiadásánál alig valamivel költöttünk el kevesebbet.

A tudományos kutatások személyi vonzatú költségeit a fenti személyi kiadások fejezet foglalja magában a tervezettnél 4%-kal nagyobb arányban.

A kiadványaink előállítási költségeire előirányzott összeget csupán 46,8% arányban használtuk fel. A kiadványok jó része 2003 utolsó, 2004 első hónapjaiban készült el. Ellenértékükkel a források késedelmes átutalása miatt adósai maradtunk a nyomdákban. Rendezvényeink általában az előirányzatoknak megfelelően zajlottak le. Erre előirányzott költségeink csupán 72 százalékos teljesítése annak tulajdonítható, hogy egyes rendezvényeinket a Communitas Alapítvány támogatta. A támogatás kiadásait az Alapítvány a nevére kiállított számlák alapján közvetlenül fizette ki, így ezek a kifizetések az EME nyilvántartásaiban nem jelentkeznek. Értékük 62 millió lej. Az EME által viselt költségekkel együtt pár százezer lejjel haladtuk meg az előirányzottat.

Összevetve a bevételeket a kiadásokkal: 8 842 555 lej túllépés-forráshiány mutatkozik.

Az összehasonlító táblázatok számadatai megfelelnek az EME hivatalosan, a pénzügyi szervekhez letett pénzügyi mérleg adatainak.

Az EME pénzkészlete 2003. december 31-én: 4 065 000 lej készpénz, 161 097 000 lej banki folyószámlán, 214 819 000 lej valutaszámláinkon jelentkező anyagi forrásaink. Összesen tehát 379 981 000 lej likviditással rendelkezünk.

A pénzügyi mérleg adatai szerint álló vagyonunk az előző időszakhoz viszonyítva 111 465 000 lejjel nőtt. Ez a Moll-házban kicserélt központi fűtés kazánjának és szerelésének költsége és egy a Szótörténeti Tár munkaközössége által vásárolt számítógép értéke.

Adósaink tartozása az EME kiadványai értékesítési tevékenységének megfelelő tételekből áll, csupán 6 millió lejes hátralékot tartunk nyilván.

Hitelezőinknek az adósok összegénél (161 millió lej) mintegy 51 százalékkal nagyobb (244 millió) összeggel tartozunk. Oka, hogy a forráshiányok miatt adósok maradtunk több kiadványunk nyomdai költségeivel. Továbbá 158 millió lej az az összeg, amely a 2003-ban bejött alapítványi támogatások 2004-ben felhasználásra kerülő részét képezi. A december havi személyi költségek (fizetések) késedelmesen, 2004 januárjában történt kifizetése okán 2003. december 31-én az EME 32 023 000 lejjel tartozott a kincstárnak. Ez 2004 januárjában került kifizetésre, a decemberi fizetésekkel együtt.

Dologi kiadásaink és adminisztratív munkatársaink, főállású kutatóink javadalmazásának kifizetéséből adódó költségeinket a második félévben csak nagy nehézségek árán tudtuk biztosítani, egyrészt a más kiadásokra szánt források felhasználásával, valamint a Gróf Mikó Imre Alapítvány által nyújtott 1,5 millió forint támogatás segítségével.

Az Illyés Közalapítvány a késedelmes átutalás okaként arra hivatkozott, hogy a személyi kiadásokra történt kifizetések meghaladták az összkidadások 10, illetve 30 százalékát. A pályázat kiírásakor sem a 2003, sem a 2004. évi pályázatoknál ilyen megszorítás nem szerepelt. Ezt csupán a 2003-ra megítélt támogatás értesítésében hozták tudomásunkra. A pályázati kiírásban az intézményrendszer fenntartási költségeinek pályáztatása szerepel. Ebbe nyilvánvalóan szerintünk a személyi kiadások is beletartoznak. Ez csak az adminisztratív munkatársakra vonatkozik.

A másik és a legfőbb nehézséget az Arany János Közalapítványhoz 2003. szeptember–2004. szeptemberi időszakra a tudományos kutatások anyagi támogatására benyújtott pályázatunk átütemezése okozta.

Az Arany János Közalapítvány anyagi támogatásával tette lehetővé 2001 szeptemberétől 8 tudományos programnak a beindítását. A támogatást ösztöndíj formájában és a kutatáshoz szükséges dologi kiadások fedezésére kaptuk, majd 2002 szeptemberétől 18 főállású kutató és könyvtáros javadalmazásának költségeit is vállalta.

2003–2004. szeptemberi időszakra a kiírt feltételeknek megfelelően benyújtott pályázatunkat ugyan elfogadta a kuratórium, de csak azzal, hogy ennek érvénye a 2004-es naptári évre, tehát január–december hónapokra vonatkozik.

Ennek következtében 2003. szeptember–december hónapokra a főállású kutatók és könyvtárosok javadalmazását csak nagy nehezen, a fent említett más források felhasználásával tudtuk kifizetni. Az ösztöndíjak kifizetésére már nem volt lehetőségünk. Annyira kimerültek forrásaink, hogy a december havi fizetésekre 60 000 000 lej kölcsönt kellett felvennünk, ugyanígy a 2004. január havi fizetésekre is. A nehézségek részbeni áthidalását a Gróf Mikó Imre Alapítvány még a negyedik negyedév elején nyújtott 1 500 000 forint támogatása, valamint a karácsonyi ajándék címen decemberben juttatott 1 millió forint tette lehetővé.

Az akut pénzhiány, a fedezetlen fizetések juttatása, elengedhetetlen fenntartási költségeink kifizetése következményeként az EME fennállása óta először jutott abba a helyzetbe, hogy a más célra kapott forrásait is igénybe vegye. A legsürgősebben 120 000 000 lej kölcsönt, valamint 3711 USD-t kell visszafizetnünk. A nyomdákknak ki nem fizetett számlákért 2 000 000 forinttal tartozunk. Ezt az összeget az Arany János Közalapítványtól elnyert könyvkiadási támogatások fedezik majd. Várjuk az Arany János Közalapítványtól a kért 2 680 000 forint átutalását.

Ilyen pénzügyi előzmények után készítettük el 2004. évi költségvetési tervezetünket. A 2004. évi költségvetés összege 28 százalékkal haladja meg a 2003. évit. 6 180 000 000 lej lett a 2003-ra előirányzott 4 796 000 000 lejjel szemben. A költségvetés egyes fejezeteinek összegét

a 2003-as teljesítések figyelembevételével állapítottuk meg. A dologi kiadások esetében az előirányzott költségek a 2003. évnek csupán 96 százaléka. Figyelembe vettük azokat a költségmegtakarítási intézkedéseket, amelyeket az elnökség elhatározott.

A költségvetésben a személyi kiadások csak az adminisztratív munkatársak javadalmazását tartalmazza, beleértve az összes munkatársak ebédjegyének értékét is. A tudományos kutatások 2004. évre előirányzott személyi költségeit az Arany János Közalapítvány a Tudományért biztosítja a 2004 január-december időszakra.

A kiadványok költségei reményeink szerint teljesíthetők. A kiadványok pályáztatása csak az elkövetkező hónapokban fog sorra kerülni.

Hasonló a helyzet a rendezvények esetében is.

A 2004. évi költségvetés teljesítéséhez jogos reményeket fűzünk, amennyiben nem ismétlődnek meg azok a nehézségek, amelyek a 2003. év gazdasági-pénzügyi gondjait okozták. A legsebezhetőbb a dologi kiadások költségtervezete. Amennyiben a 2003-hoz hasonló támogatásban részesítenek, a kutatások dologi feltételei és az EME működése veszélybe kerülhet.

Ezt azért is nehezményeznénk, mert az EME kutatói csoportja fiatalokból áll, átlag életkoruk alig haladja meg a 32 évet. Az EME egyik fő feladata az erdélyi tudományosság részére új, fiatal, szemléletben is megújult kutatók fejlődését, kialakulását biztosítani. Jelen pillanatban 12 főállású és 11 ösztöndíjas munkatárs végzi azt a 9 kutatási programot, amiket az EME tervbe vett.

A 2003. évi pénzügyi, különösen a fiatalokat érintő javadalmazási nehézségek könnyen veszélybe sodorhatják az EME kutatói tevékenységét még az alakuló tudományos intézetben is.

Ezúton kérjük a támogató alapítványok kuratóriumait, hogy messzemenően vegyék figyelembe a pályázatok elbírálásánál azt, hogy a fiatalok sokat hirdetett itthon maradása csak munkahelyük és anyagi biztonságuk esetén valósul meg. Az átutalások többhavi késedelme, az anyagi-dologi feltételek biztosításának hiánya, elégtelensége, a létbizonytalanság a jobb életfeltételek reményében könnyen a haza elhagyására készítheti fiatal és – valljuk be – tehetséges és maholnap már-már beérő munkatársainkat.

Ennek megoldása – mint azt minden beszámolónkban hangoztatjuk – csak az intézményszerűsítés, a költségvetésileg biztosított fenntartási költségek folyósítása lehetne. Ehhez kérjük a Magyar Tudományos Akadémia támogatását. A megvalósítás eszköze csakis az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek mint határon túli magyar tudományos intézménynek az elismertetése, akkreditálása. Enélkül Erdély magyar történelmi, irodalmi, társadalmi múltjának a kutatása, fejlődése feltárásának elvégzését nem lesz, aki elvégezze.

Ezt az anyagot csak a helyismerettel rendelkező, az erdélyi társadalmi viszonyok történelmi fejlődését, alakulását, azok eredményeit, következményeit közvetlenül megélt, a helyi viszonyokat jól ismerő kutatók tudják valósan feltárni. Ha az elindított feldolgozó munka elakad, külső régiók kutatói nem képesek úgy ráérezni az erdélyi múlt feltárására, mint azok, akik mindezt a lelkükben, génjeikben hordozzák.

Az EME költségvetésében ma már kisebb mértékben van jelentősége, mégis úgy gondoljuk, hogy az erdélyi magyar értelmiség anyagi hozzájárulása az EME fenntartásához az erdélyi magyar társadalom együvé tartozását, a magyar tudományosság fejlődésének igényét is bizonyítja.

Ennek érdekében az elnökség azt javasolja a közgyűlésnek, hogy mostantól az évi tagsági díj összegét 5 euróban hagyja jóvá, azzal, hogy a nyugdíjasok ennek 50 százalékát, a diákok pedig 1,5 eurót fizessenek.

Abban bízva, hogy a jövő évről kedvezőbb gazdasági-pénzügyi tevékenységet terjeszthetünk a Tisztelt Közgyűlés elé, kérjük a Tisztelt Közgyűlést, a jelentést megvitatása és javaslatokkal való kiegészítése után elfogadni szíveskedjen.

Kolozsvár, 2004. március 6.

Soó Tamás

Fiatal Műszakiak IX. Tudományos Ülésszaka

A Fiatl Műszakiak Tudományos Ülésszaka kilencedik alkalommal került megrendezésre az Erdélyi Múzeum-Egyesület védnöksége alatt Kolozsvárt, 2004. március 25–26-án.

A konferencia célja: az erdélyi magyar fiatal műszaki értelmiség szakmai színvonalának emelése; a kutatási munka ösztönzése; a tudományos kapcsolatok kialakítása, valamint a magyar műszaki nyelv művelése.

Az a tény, hogy a kilencedik FMTÜ-re több mint 70 tudományos dolgozat érkezett, 9 magyarországi és 5 erdélyi egyetemről, valamint neves tudományos intézetekből (Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Alapítvány, KFKI Atomenergia Kutatóintézet, MTA Szilárdtestfizikai és Optikai Kutatóintézet, Központi Élelmiszertudományi Kutatóintézet), azt bizonyítja, hogy elismert, színvonalas és értékes rendezvényre fejlődött a Kárpát-medencei fiatal műszakiak számára. Igen örvendetes, hogy az idén először vettek részt a marosvásárhelyi Sapientia Egyetem műszaki karának a hallgatói, valamint harmadszorra az erdélyi Gábor Dénes főiskola diákjai.

Rendezvényünk színvonalához az is hozzájárul, hogy 2003-tól Közép- és Kelet-Európa egyik legszínvonalasabb tudományos társasága (DAAAM) védnökségét élvezzi. A DAAAM International (Donau Adria Association for Automation and Manufacturing) egyesület nevében dr. Branko Katalinic elnök úr örömmel üdvözölte a 9. FMTÜ konferenciát, s reményét fejezte ki, hogy résztvevőinek egy része rövidesen integrálódni fog e neves egyesület tudományos tevékenységeibe.

A konferencia megnyitója 2004. március 25-én, pénteken délelőtt kezdődött a Protestáns Teológia dísztermében (Bocskai/Avram Iancu tér 13. szám, I. emelet).

A megnyitóbeszédet dr. Bitay Enikő, az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának elnöke tartotta, melyben kiemelte a műszaki nyelv művelésének fontosságát, majd dr. Egyed Ákos, az EME elnöke és dr. Gyenge Csaba, az EME alelnöke köszöntötte a résztvevőket, és hangsúlyozta, hogy a tudomány művelése nem nemzedéki kérdés, a magyar műszaki nyelv mellett pedig az európai tudományosságot is szolgálni kell.

Vendégeink voltak: dr. Prohászka János akadémikus Budapestről, dr. Lengyel Antal kari főigazgató a Nyíregyházi Főiskoláról, dr. Tóth László, a miskolci Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Intézet igazgatója, dr. Szabó Ottó egyetemi tanár, a Miskolci Egyetemről, dr. Csizmadia Béla egyetemi tanár, a gödöllői Szent István Egyetemről, dr. Réger Mihály, dr. Réti Tamás, Suplicz Sándor egyetemi tanárok, a Budapesti Műszaki Főiskoláról, dr. Kovács Ádám egyetemi tanár, a Budapesti Műszaki Egyetemről, dr. Kodácsi János, dr. Végvári Ferenc egyetemi tanárok, a kecskeméti GAMF-ről, dr. Orbán Ferenc egyetemi tanár, a pécsi tudományegyetemről, dr. Véha Antal egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetemről, dr. Köllő Gábor, az EMT elnöke, dr. Dávid László tanszékvezető egyetemi tanár, a Marosvásárhelyi EMTE-ről. Valamennyien értékes hozzászólásukkal emelték ki e rendezvény fontosságát, szükségességét.

Az ünnepi megnyitó hangulatát Kovács Emese (hegedű) és Cristina Soitu (zongora) zene-főiskolai hallgatók Mozart szonátaiból összeállított kiskoncertje tette ünnepélyesebbé.

Plenáris előadásokat *dr. Lengyel Antal* A biogáz előállításának elméleti és gyakorlati kérdéseiről, *dr. Szabó Ottó* A mikrométer- és a nanométer pontosságú gyártás fejlődéséről, valamint *Suplicz Sándor* A humán erőforrások iránti ipari igények változásáról tartottak.

Délután három szekcióban hatvannyolc előadás hangzott el, az EME központi székházában (Jókai/Napoca utca 2. szám, I. emelet), illetve a Sapientia – EMTE központi székházában (Mátyás király utca 4. szám, földszint).

Rendezvényünk sikeréhez lényegesen hozzájárultak hazai és külföldi támogatóink, valamint egyes anyaországi és hazai egyetemek vezetősége. Nagyon örvendünk, és megtisztelőnek tartjuk, hogy immár rendszeres támogatónkká vált dr. Bárody Imre Angliából. Szívvel köszönjük valamennyi támogatónk lelkes hozzájárulását.

Immár hagyományossá vált a tudományos ülészak munkálatait követő „Erdélyi barangolás” rendezvény, mely a kikapcsolódás mellett történelmi, földrajzi, néprajzi ismertetőt kíván nyújtani fiataljainknak, minden évben más tájegységet bejárva. Ez az időszak lehetőséget nyújt a kapcsolatok kialakítására, barátkozásra s ugyanakkor az itteni szokások, ízek, tájak, énekek, hangulatok megmutatásában, megismerésében.

Idei útvonalunk a következő volt: Kolozsvár–Gyulafehérvár–Alvinc–Szászsebes–Balázsfalva–Zsídve–Dicsőszentmárton–Gálfalva–Radnót–Kolozsvár.

Biológus Napok, ötödik alkalommal

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának biológus ifjúsági tagozata, az Öko-Stúdium Társaság és a magyar biológus egyetemi oktatók Apáthy István Egyesülete ebben az évben is megrendezte közösen a Biológus Napokat március 26–27-én. A tudományos konferencián 26 előadás hangzott el egyetemi hallgatók, doktorandusok és kutatók-oktatók által végzett kutatások eredményeiről. Mindkét nap délelőttjét többnyire ún. plenáris előadások töltötték ki, amelyek keretében meghívott előadók tartottak átfogó jellegű előadásokat olyan témákból, mint a Natura 2000 EU-s projekt, természetvédelmi törvények és szabályozások Romániában, de a levélvágó hangyákról, a gubacsokról és a nagyon önző génekről is szó esett. A kiselőadások témája a terepökológiától az élettanokig minden területet lefedett, valamint hangulatoldó képeket is láthattak a résztvevők a Kanári-szigetokről és Dél-Afrikáról. A konferencia végén a legjobb diákelőadót Apáthy István-díjjal jutalmazta a hasonló nevű társrendező egyesület. A minimum 70-es hallgatói létszám (maximum 130) ebben az évben is azt erősítette, hogy erre a rendezvényre a jövőben is szükség van. A Biológus Napok programja és kivonatfüzete letölthető a <http://hasdeu.ubbcluj.ro/~szabodz> internet címről.

LXVI. KÖTET

2004. 1–2. FÜZET

A cegei Wass család a középkorban

*

„Azonosság” és „mátság”. A nyelv bivalenciája

*

Műhely

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2004

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András, Szász Alpár Zoltán,
Tánczos Vilmos, Veress Károly

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264-595 176
Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191 România

Megjelent

a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és az Arany János Közalapítvány a Tudományért
támogatásával

Felelős kiadó Sipos Gábor

ISSN 1453-0961



Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető Tonk István

SZEMLE

A kutató levéltáros és tisztségviselő Kiss András újabb tanulmánykötetének margójára

Kiss András: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely 2003. 574 lap

A kolozsvári Kiss András frissen megjelent kötetében főleg az utolsó másfél évtizedben írt tanulmányait, forrásokat közlő és értelmező értekezéseit, cikkeit és megemlékezéseit adja közre. A kutató levéltáros és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szolgálatába szegődött tisztségviselő számol be levéltárainkról, értekezik a kormányzattörténetéről, Kolozsvár mindennapjairól, helytörténetirő szakembereink pályafutásáról, az újraéledt Erdélyi Múzeum-Egyesületről, magyar közösségi intézményeink múltjáról és jelenlegi állapotáról, tudományos munkaeszközökről. Tanulmánykötete első fejezetében vázolja az erdélyi levéltártörténetet a kezdetektől napjainkig. Külön kiemelném az első világháborút követő főhatalomváltás utáni korszakról és kiváltképpen a mai állapotokat meghatározó helyzetükről, az 1974. évi rendelkezések alapján a Román Országos Levéltár (Arhivele Naționale ale României) kötelékébe került intézményeink levéltárainról mondottakat.

A Kolozsvárott található levéltárak állagairól készített beszámolója annyira tömör és adatokban gazdag, hogy nem merem vállalni a tájékoztatást róla. Csupán az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára néven ismert Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltáráról ejtenék néhány szót. Kiss András megemlíti, hogy Erdélyben „két nem állami jellegű nagy gyűjtő levéltár” volt 1951 előtt: a Szász Nemzeti Levéltár Nagyszebenben és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára Kolozsvárott. Utóbbinak alapjait a Kemény József és a Kemény Sámuel két gyűjtemény adománya fektette le még 1859-ben. Ezzel egyidejűleg és ezt követően „itt nyertek megőrzési helyet” más „családi, személyi és egyéb levéltárak is”. A szerző kiemeli, hogy Kelemen Lajos kitartó és fáradságos munkájával gazdagította a gyűjteményt. Szerinte „jórészt [Kelemen Lajos] közismert becsületessége, a személye iránti bizalom eredményezte azt, hogy számos család még ha levéltára biztonságban is volt – az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárának adta vagy ott helyezte letétbe családi levéltárát”. Ugyancsak ide került több, a „művelődés-, irodalom-, tudománytörténetünk” szempontjából fontos, kútforrásban gazdag, „nemzeti jellegű testületi, egyesületi”, családi levéltár és gyűjtemény. Idézem a Kiss András megállapítását: „A Kelemen Lajos által végzett levéltári gyarapító munkához csak az a levéltármentő akció hasonlítható, amit az ő irányításával Jakó Zsigmond és munkatársai vállaltak a második világháború után, amikor a gazdátlanul maradt, szétdőlt levéltárakat, azok töredékeit megmentették a pusztulástól, és nagyon nehéz körülmények között az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárában helyezték el. Ez időben vált ki a Levéltár a kéziratárból, és külön kezelésbe került. Amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét a pártállam önkényesen megbénította, levéltára Történeti Levéltár elneve-

zéssel az Akadémiai Könyvtár kolozsvári részlegének a kezelésébe került”, és amint már említettük, 1974-ben az Állami Levéltár tette rá kezét. Kiegészítem mindezt a Kiss András által papírra vetett tájékoztatással, miszerint „a középkori oklevelek egy töredéke viszont továbbra is az Egyetemi Könyvtárban maradt, a gyűjteményekből pedig, a Kemény József és Sámuel gyűjteményekből a kötetbe kötött iratok – hibás minősítéssel – kéziratként továbbra is az Akadémiai Könyvtár őrzetében maradtak”. Az 1925. évi román levéltári törvény „tiszteletben tartotta a nemzeti kisebbségeknek azt a jogát, hogy meglévő nemzeti jellegű levéltáraikat, beleértve a felekezeti levéltárakat is, maguk igazgassák, az Állami Levéltár felügyeleti jogának fenntartásával”. A második világháború után szomorúbb lett a levéltárak sorsa, ugyanis a „proletkultus szemlélet” megtestesítői „medves pincékbe” dobatták, tüzelőanyagként kintinba juttatták, vagy csomagolópapírnak adták el. Erre a sorsra jutottak a Kolozsvár és Szilágy megyei levéltárak, Dés város 1721-től kezdődő tanácsai jegyzőkönyvei. Jöttek aztán az 1950-es évek belügyminiszteri rendelkezései (1951-től az addig a Közoktatásügyi Minisztériumhoz tartozó levéltárak a Belügyminisztérium alárendeltségébe kerültek, annak máig is érvényben lévő, kutatást bénító következményeivel). Nem csoda, hogy eluralkodott az ún. „irányított” kutatás, amelyet a túlzott központosítás román nemzeti mítoszokat felkaroló nézeti szabtak/szabnak meg.

Mindezt kiegészítette az is, hogy az utolsó harmincegyven évben a román állami levéltárak nem alkalmaztak magyar munkatársat. Mi több, a régi levéltárosainkat is igyekeztek idő előtti nyugdíjazással eltávolítani. Példa rá maga Kiss András és a nála fiatalabb Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi levéltáros.

Kiss András ismerteti a továbbiakban a kolozsvári levéltárban őrzött családi, vármegyei (közöttük a Kolozs, Szatmár, Kővár vidéke, Szolnok-Doboka, Belső-Szolnok, Doboka, Torda-Aranyos, Torda megye, Aranyos-, Udvarhelyszék, Bardóc és Miklósvár fiúszékek, Újgyeház szász szék és Felső-Fehér vármegye) állagokat, a szász és székely szék, a vidéki törvényhatósági, városi, községi bíraskodási, a kisebbségi intézményhálózati (bankok, takarékpénztárak), a céh-, az oktatási, egyházi levéltárakat. A szerző külön tanulmányban mutatja be a kolozsvári Állami Levéltár Szatmár megyére vonatkozó iratait. A fejezetet Jakó Zsigmond gazdag levéltármentő, szervező, levéltáros és általában szakemberképző munkásságát ismertető írás zárja. Az erdélyi magyar történettudomány doyenje példát állító tevékenységet fejtett és fejt ki. Olyan forráskiadványokat, monográfiákat, tanulmányköteteket tett közzé, melyek nélkül az utolsó hatvan esztendőben az egész magyar történetírás elképzelhetetlen volna. Munkásságát mindig jellemezte az újítás, a

megújodás és a szigorúan tudományos módszerek felkarolása. Erről Kiss András könyvének egy másik írásában is beszámol. Joggal emeli ki: „Külön fejezetet kívánna Jakó Zsigmond egyetemi oktatói szerepe, levéltárszerző és -gyarapító munkássága, akárcsak azoknak az áldozatos, szigorú és igényes irányítása, akik tanítványainak vallják magukat, vagy azokká szegődtek.” Munkái közül itt csak néhányat említek: *Bihar megye a török pusztítás előtt* című, 1940-ben kiadott doktori értekezését, mellyel az alig 26 esztendőszakember a legnagyobb tudományos elismerést nyerte el, a Magyar Tudományos Akadémia a Kőrösy Flóra-jutalomdíjjal tüntette ki 1942-ben. Következett ezután a magyar gazdaságtörténetben új utat nyitó gyalui vártartomány urbáriumainak kiadása, a segédtudományok, a gazdaság- és magyar művelődéstörténeti tanulmányai, Rettegő György emlékiratának közzététele, majd 1990-ben a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek monumentális két vasos kötete és erdélyi okmánytára. Reá is érvényes azon megállapítás, mely szerint Szabó T. Attila az erdélyi magyar tudományosság egyszemélyes műhelyét hozta létre. Nem véletlen, hogy Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond tiszteletére Münchenben 1987-ben kétkötetes emlékkönyv látott napvilágot.

A tanulmánykötet második fejezete Kiss Andrásnak, az erdélyi kora újkor jog- és kormányzattörténetére vonatkozó írásait és forrásközléseit foglalja magában. *A polgárok republikája* című fejezet 12 kolozsvári vonatkozású tanulmányát, forrásközlését, forráselemzését, a kolozsvári cigányok történetét illető értekezését és a Jakab Elektől Herepei Jánosig tartó kolozsvári helytörténetes munkásságát mutatja be. Ebben a fejezetben olyan érdekes beszámolókat olvashatunk Kiss András tollából, mint a város önkormányzata 1458 és 1568 között, a fertályok és tizedek, a mindennapi élet kolozsvári sajátosságai, jelenségei. A román történetírás és irodalom „furaságait” állítja pellengérré a *Lapozó. Kolozsvári történeti forrásaink egyes olvasatairól és buktatóiról* című közleménye. A „furaságok” sorában szerepel a valószínűleg Kolozsváron nem létező, románul *Ulița întoarsă la capăt* nevet viselő utca, minthogy kitaláció az is, miszerint 1366-ban Kolozsvárott élt volna egy bizonyos Jacob Berarul nevű, sörfőzdét vezető mester. A valóságban volt 1366-ban Jacob Bierbrauer serfőző/seres Jakab, de ő nem sörfőzdét „vezetett”, hanem „Kolozsmonostoron többmagával embert ölt ott”. No persze „1366-ból nincs adat monostori sörfőzésről. A többi stimmel. Vagyis az évszám. A buktatók elkerüléséhez, az adatok »kiegészítéséhez« pedig némi szakértelem nem árt” – jegyzi meg Kiss András. Ugyancsak elemzi Ștefan Mateș ortodox egyháztörténész azon állítását, hogy „Andrei Stîncel személyében Mihály vajda idején Kolozsvárnak román királybírája volt”, amit később azzal toldottak meg, hogy „Andrei Stîncel Mihály vajda nevezte ki a város bírájának”. Mi a valóság ezzel szemben? Kiss András a kolozsvári adókönyvek alapján kimutatta, hogy már a 16. század derekától kezdve a Beuchel – Stenczel névre hallgató német/szász eredetű familia tagjai a város tisztviselői közé tartoztak. 1599 végén Stenczel Andreast a százférfiak tanácsa az 1600. esztendőre a soron lévő szász rend részéről a város királybírójává választotta. Ez

az 1458. évi egyezségnek megfelelően történt, amikor is a viszályok elkerülése végett úgy döntöttek, hogy a százak nagytanácsát évente egyenlő arányban (50–50 férfit) a két nációból választják, míg a királybíró felváltva, egyik évben a magyar, a másikban a szász náció adja. Kiss András különben azt is megemlíti, hogy a Stenczel családnevet „nemcsak Kolozsvárt, hanem Besztercén és a Szepeességben is használták a német származású polgárok”. 1602. évre, tehát Mihály vajda megölése után, amikor újra „a szász renden lévők közül kellett a százférfiaknak királybíróvá választaniok”, a már említett Andreas Stenczelt megint „a város királybírójává választották. Ezt a tisztséget be is töltötte 1602. május 7-én bekövetkezett haláláig.”

Lehet tehát szép és tetszetős, fülbemászó mítoszokat fabrikálni, de azok – mint mindig – megbuknak a kútfőkre épített kritikai elemzés, a tudományos kutatás ítélőbírósa előtt. A csaknem véletlenül kiragadott példából arra lehetne következtetni, hogy a kutató levéltáros Kiss András kedvtelését keresné a fiktív történelmi tákolmányok leleplezésében. Pedig ennek éppen az ellenkezője jellemzi a Kolozsvárra vonatkozó buvárkódásait. A városi rendtartás, a mindennapi élet, az önszerveződés és a közösségi tudat feltárása teszi szerintem Kiss András tanulmányait élvezetes olvasmánnyá. Az elmélyült olvasás csak gyarapíthatja ismereteinket, éppen adatokban és információkban gazdag jellegüknel fogva.

Kiss András kutatásaiban különös helyet foglal el a boszorkányosság és a boszorkánypercek jegyzőkönyvei, a tanúvallomások példamutató elemzése. Sok új, eddig ismeretlen adattal gazdagította a magyar történettudományban több mint száz éve kutatott jelenséget, annak köztudati jegyeit, a boszorkák üldözését kísérő szokásokat. Nem önmagukban a boszorkánypercek alkotják Kiss András munkájának lényegét, hanem a város 16–18. századi gazdasági, társadalmi, népességi és néprajzi adottságait, a hiedelmek továbbélését, de szemléletváltozásait is a maguk sokrétűségében hozza felszínre. Meg kell említenem azt is, hogy levéltáros kutatónk nem szorítkozott a boszorkányosság csupán kolozsvári vonatkozásaira, hanem Aranyosszékre és Szatmár vármegyére is kiterjesztette feltáró munkáját.

Kiss András forrásközlésményei közül helyszüke miatt csupán az egyikre, és pedig arra hívnám fel a figyelmet, amelyben Bethlen Gábor Kolozsvár főbírához intézett 17 parancslevelét közli. Ezekben a nagy fejedelem országos építkezéseihez rendelt a várostól többször „néhány mázsa glétet” (ólomoxid-mázt) vagy „miniumot” (rozsdáálló piros festéket, ólmot tartalmazó vörös asványt, vegyületet), nagy mennyiségű zsendelyseget, faragott köveket és kőfaragókat, „képirókat” és festékeket, ácsokat, tölcseréseket gyulafehérvári palotája „ablakainak építésére és felsínálására”, szekereteket és szekereseiket munkára az építkezéseihez. Joggal veti fel Kiss András, hogy időszerű a Bethlen Gábor-okmánytár elkészítése és kiadása, melyben az általános politikai, gazdasági és művelődési intézkedései mellett helyet kapjanak a fejedelem mindenre kiterjedő gondoskodását tükröző parancslevelei is.

Közismert Kiss András szerepe az újraéledt Erdélyi Múzeum-Egyesület 1989 utáni történetében. Mint főtítokár és alelnök az erdélyi tudományos intézmény szolgálatába szegődött, a látványosságot kerülve végezte önzetlenül a mindennapi teendőket. Ha majd egyszer az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenkora a kutatás tárgya lesz, legalább részben felszínre kerül Kiss András küldetés-szerű munkássága. Közvetve bár, de már most maga jelt ad erről tanulmánykötete két írásában, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a XX. században* és a *Porából megéledett Főnix* című vázlatában. Miután beszámol az Egyesület viszontagságos életéről az első világháború idején és az 1918. évi hatalomváltás utáni korszakban, kitér a második világháborút követő felszámolás mozzanataira, az 1947-ben kibontakozott támadásokra. Ezek a két kolozsvári napilap (az *Igazság* és a *Világosság*) és a Bukarestben Robotos Imre szerkesztésében megjelenő Romániai Magyar Szó hasábjain kaptak helyet, a többi között olyan szégyenletes cikkekben, mint Bocskói Viktor újságíróé (*Egyetlen munkástagja sincs az Erdélyi Múzeum-Egyesület legnépesebb szakosztályának. Igazság 1947. február 1.*) vagy a Bányai Lászlóé (*Márton Aron azokkal a kufárokkal, a dolgozó nép vámszedőivel véteti körül magát, akiket Jézus korbáccsal űzött ki a templomból. Világosság*). „A történetírás feladata az, hogy megállapítsa, mi volt a buzgó közreműködés indítéka: tudatlanság, felelőtlenség, karrierizmus, harácsolási vágy vagy egyéb” – jelöli meg Kiss András a teendők egyikét. A „reakciós vezetők eltávolítása után” az Egyesület vezetését az ún. „hetes bizottság” kaparintotta meg. Vészel volt a Kelemen Lajos hetvenedik születésnapjára összeállított és kinyomtatott kötet papírzúdába küldése. „Eközben – írja Kiss András – a magyar kultúra, de az összerdélyi történeti kutatások egyik legjelentősebb gyűjteményét, a Levéltárt az Egyesület elszállította az Egyetemi Könyvtár épületéből és gróf Nemes Polixéna, özvegy báró Huszár Pálné jóvoltából ennek Farkas utca 8. szám alatti ingatlanában helyezte el. (Az ingatlan fele részét 1947 decemberében a grófné magánokiratban az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozta; hasonlóképpen intézkedett gróf Bánffy Miklós is az ez idő tájt készített végrendelettervezetében, amelyben a Király utca 14. szám alatti ingatlanát, a Toldalagi–Korda-palotát adományozza az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. Ezeknek a szándékoknak a valóra váltását azonban a felgyorsult események már nem tették lehetővé.)”

1948 nyarán, a nyári vakáció idején több egyetemista kollégámmal magam is az egyesületi levéltár átszállításán dolgoztam. A Jakó Zsigmond professzor szerezte deszkákból és vezetése alatt állítottam össze a Farkas utcai épület termeiben a polcokat, azokra helyeztük el csomagokban a levéltári iratokat. Emlékszem, hogy Jakó professzortól kaptam a szerkesztéshez szükséges szegeket (ez akkor hiánycikk volt!), szigorúan kiszámítottan. Ha netalántán elrontottam néhányat belőlük, saját költségemre magamnak kellett beszereznem, rendszerint az ócskapiacra. Mindezt a professzor naponta, csaknem óránként ellenőrizte. Ma is féltve őrzöm a munka befejeztével ajándékba kapott könyveket, múzeumi kiadványokat, melyeket a Farkas utca 8. szám alatti ingatlan

kertjében vettünk át a számunkra az Egyesület vezetősége által rendezett vacsora keretében. „A levéltár volt – jegyzi meg Kiss András – az a gyűjtemény, amely éppen magyar jellege és különállása következtében legtovább őrizte meg (látszólagos) önállóságát, és a következő években itt élt legtovább az egyesületi munka. Ugyanis az etatista hatalmi rendszer már előkészítette, hogy felszámoljon minden önálló társadalmi szervezetet, és ezek helyét központilag irányított intézményrendszer vegye át.” 1950 elején az Egyesületet hatalmi szóval megszüntették, javait önkényesen elvették.

Az újraindulásról Kiss András elmondja, hogy 1990. január 5-én Jakó Zsigmond, Nagy Jenő, Imreh István, Faragó József, Balázs Sándor, Benkő Samu, Csetri Elek, Gáll Ernő, Kántor Lajos, Nagy György, Sipos Gábor és maga a szerző „elhatározták az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységének újakezdését”. Március 22-re összehívták a közgyűlést, májusban megtörtént a bírósági bejegyzés, amit követett októberben a már 616 tagot számláló Egyesület újabb közgyűlése. Elkezdődtek a hagyományos adományozások. A sort özvegy Jordáky Lajosné nyitotta, kolozsvári házának részét néhai férje gazdag könyvtárával és gyűjteményeivel az Egyesületre hagyományozta. Az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és a Magyar Országos Levéltár ajándékából az Egyesület létrehozta saját könyvtárát. A bel- és külföldi adományok segítettek az Egyesületet abban, hogy működését fenntarthassa, és kiadványait megjelentesse. Újraindult az Erdélyi Múzeum évente kétszer megjelenő folyóirat, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozata, megszervezték a Műszaki Tudományos Szakosztályt az addigi négy szakosztály mellett. A Bölcsészeti- Nyelv- és Történettudományi Szakosztály vándorgyűléseinek hagyományát élesztette fel, az Orvostudományi Szakosztály is ezt tette. Az Egyesület magára vállalta Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Táranak folyamatos kiadását, az elhalálozott tagok szellemi hagyatékának átvételét és kezelését, a fiatal szakemberek képzését. Közben nem mondott le arról, hogy birtokba vegye a jogtalanul elvett Wass Otilia-féle házat.

Az ismertetés szerzője számára a legnagyobb kihívást Kiss András könyvének hetedik, *Valahol utat tévesztettünk?* című fejezete jelenti. Kezdődik ez az Aniszi Kálmánnak 1991 nyarán adott interjújával. A kérdezőnek adott válaszában Kiss András kifejti, hogy a 20. században az „állampolgár” státusát sérülés érte. Egyes közösségekhez tartozók arra ébredtek, hogy „a nemzet, haza vagy osztály »nevében és érdekében« kisebb-nagyobb mértékben, de törvény szerinti” jogaik nem azonosak a többi, főleg többségi állampolgárokéival, hogy az etatizmus két változatában (a barnában vagy zöldben, illetve vörösben) a pártállam megvalósításához megfosztották őket jogegyenlőségüktől. A tudathasadás oka szerinte az, hogy az illető „egy bűnösnek, alacsonyabb rendűnek, jogfosztottnak minősített” kisebbségi közösségbe született bele”. Mi több, „korunkban, a megvalósult totalitarista államban már a fizikai megsemmisítésre elrendeltetést is magában hordozta”. A feladat tehát az, hogy fiataljainkat megvédjük a beljünk sulykolt

alacsonyabbrendűség, bűnösség tudatától, felvértezzük őket azzal, hogy felemelt fővel járjanak és elítéljenek „minden embertelenséget, jogtiprást, kivétel nélkül”, hogy legyenek tudatában annak, joguk van „a szabad élethez, mint bárki másnak”. Visszatekintve egyetemista éveire Kiss András élettapasztalatából azt a tanulságot vonta le, hogy „feltétlenül meg kellene teremteni az együtt élő, együtt tanuló, vitatkozó és egymást serkentő diákközösségek otthonát, jó könyvtárral rendelkező diákkollégiumokat [...] Feltétlenül támogatni kell az esélyegyenlőséget, segíteni azokat, akik bár megérdemelnék, nem részesültek abban, hogy együtt versenyezzenek az egy korosztálybeliekkel. De ez ne vezessen kiváltságokhoz, másokat kizáró elsőbbőséghez, mint az a háború után történt.”

A háború utáni időkre visszaemlékező írások olvas-tán Kiss András joggal figyelmeztet arra, hogy a visszaemlékezők közül „nygyon sokan beszélnek lelkesedésről, eufóriáról, éppen a korszak haszonélvezői közül. Alig esik szó a karrierizmusról, a törtétekről, a lehetőségek felelőtlen kihasználásáról.” Szerinte idősebb nemzedékünk „egy olyan szennyes koron lábalt át, hogy feltétlenül ki jobban, ki kevésbé szennyeződött be. Nem másokkal, önmagunkkal kell szembenéznünk, hogy miként történt mindez. És nem önmagunkért, hanem az utánunk következőkért, akik előtt még azt a kevés hitelünket is elveszítjük, ami van, ha meg akarjuk őket téveszteni az igazságot illetően.”

Az erdélyi magyarság jövőjét tekintve Kiss András vállalta magára az őszinte hangvételt politikai szervező-désünk vitatott és vitatható kérdéseiben. Beszél a mindenáron egységre való törekvés veszélyéről, szót ejt a független sajtó szerepéről, az önkormányzatról, intézményrendszerünk újjáépítéséről, gazdasági, művelődési és felekezeti oktatási intézményeinkről, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületről, az Erdélyi Kárpát Egyesületről, a szabad nyelvhasználat jogának biztosításáról. Jogásként válaszol Aniszi Kálmán kérdésére, hogy mit ért a kollektív jog fogalmán. Szerinte ez „egy etnikai, vallási vagy más kisebbségnek nyújtott garancia kell hogy legyen, amely jogszabályokban biztosítja, hogy az illető közösség sajátos közösségi ügyeit a nagy többséghez hasonló jogokkal intézheti; közössége nyelvi, történeti, oktatási, művelődési hagyományait zavartalanul ápolhatja és fejlesztheti, minden területen esélyegyenlősége van a többségi jogaival”. Boncolgatja a személyi jog és szabadság szembenállását a kollektív joggal, ennek elméleti és gyakorlati arculataival. Leszögezi azt is, hogy a kollektív jog nem privilégium, hanem garancia, biztosíték. „Nem privilégium, mert nem kizárólagos, abszolút jog.”

Ami a levéltári anyaghoz való hozzáférést illeti, szerinte a „rendezetlen” állagok ürügye alatt nem kellene az iratok kutatásra való hozzáférhetőségét akadályozni, ami bizony gyakran előfordul. Kiss András leszögezi: „Nézetem szerint ez nem akadályozhatja [...] meg a kutatást, mert – ezt harmincöt évi levéltári gyakorlatom és a nemzetközi irodalom alapján állíthatom – az ilyen anyag ku-

tatása is megoldható a két fő szempont: az anyag biztonsága és visszakereshetősége biztosításával.”

Amikor Aniszi Kálmán terveiről faggatta, Kiss András a boszorkányperekre vonatkozó könyvének befejezéséről ejtett szót, no meg arról, hogy lemásolja és kiadásra előkészítse Kölcsey Ferenc Szatmár megyei nótárius kiadatlan fogalmazványait, összeállítsa a Házsongárd Oklevéltárat és a Szabó T. Attila-féle Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár folytatásában vállalt feladatairól. „Mindez megvalósításra vár a mindennapok feladatai és a legújabb és legszebb gyakorlati feladat: az Erdélyi Múzeum-Egyesület szolgálata mellett.” Már előbb is jeleztük, mennyire példamutató volt említett szolgálata.

Két más cikkével, tanulmányával egészítette ki önvalloását. Helyszűke miatt ezeket csak cím szerint sorolom fel: *A tulajdonjog(sértés) feketekönyve vagy feketekönyv a tulajdonjogsértésről; Intézményi örökségünk. Bevezető egy kárleltárhoz.* Jelzem ezzel, hogy mennyire hézagosszerűen beszámoló.

Ugyanezt kell tennem Kiss András könyvének két utolsó, *Élőkről és holtokról*, valamint a *Könyvről könyvre* című fejezetével kapcsolatban. A szerző méltatta/méltaltja Jakó Zsigmond életművét, Pataki József és Imreh István pályafutását, megemlékezik Nagy Jenőről, az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori titkáráról, dr. Demény Pál jogtudósról, Vámszer Mártáról, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztőjéről, majd főszerkesztőjéről, aki Szabó T. Attila halála után biztosította a nagy alkotás folytatását, Ferenczi István régész tudósról. A *Könyvről könyvre* című fejezet Kiss András négy könyvismertetését foglalja magában. Közöttük az első az 1979-ben írt alapos beszámolója az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár második kötetéről, aztán a Budapesten 1990-ben kiadott Új Erdélyi Múzeum első két füzetéről, amelynek egyik főszerkesztője volt Kőpeczi Béla akadémikus. Főleg az Erdélyből elszármazottak voltak a kezdeményezők, tolluk alól kerültek ki a legfontosabb tanulmányok, közlemények, cikkek és beszámolók. Olyan nevek fémjelzik ezt, mint a Kőpeczi Béláé, Miskolczy Ambrusé, idősb Entz Gézáé, a szász Ernst Wagneré, a Szabó T. Ádámé és másoké.

Kiss András részletesen ismertette a *Középkori magyar levelek* című, Hegedűs Attila és Papp Lajos szerkesztette forráskiadványt, melyben a szerzők az 1542 előtt keltezett magyar nyelvű levelek betűhív átírását nyújtották. Végül a levéltáros kutató a *Kolozsvári deportáltak az Uralban* című írásában a jelenkori emlékirodalmat elemzi, különös tekintettel Szabó György visszaemlékezésére. A gazdag szakirodalmi jegyzék, a gondosan összeállított mutatók, az intézmények, a levéltárak és gyűjtemények jegyzéke növeli Kiss András kutatási segédeszközként használható és használandó tanulmánykötete értékét. A 82. életévét taposó kutatónak baráti ragaszkodással kívánunk jó egészséget, hogy további terveit szövögesse, azokat mindannyiunk okulására megvalósíthassa.

Demény Lajos

A gyulafehérvári hiteleshely a 13–16. században

Vekov, Károly: *Locul de adeverire de la Alba Iulia (secolele XIII–XVI.)*

Cluj-Napoca 2003. 450 lap

Vekov Károly dolgozatának címe (magyarul: *A gyulafehérvári hiteleshely a 13–16. században*) valójában csak részben fedi a tartalmat. A szerző ugyanis többnyire az egyházi intézmény, az erdélyi káptalan történetével foglalkozik, csak vázlatszerű betekintést nyújt az erdélyi káptalan hiteleshelyének tevékenységébe. A cím alapján talán inkább ez utóbbi részletezésére kellett volna fektetni a hangsúlyt, tehát a Borsa Iván által megadott (Borsa Iván: *A hiteleshelyekről. „Magyaroknak eleiről”*. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére [szerk. Piti Ferenc]. Szeged 2000. 99–106.), általánosan érvényes szempontok szerint a gyulafehérvári hiteleshely működésének jellegzetességeire, a kancelláriai aprómunkára, a „vonzáskörzet”, területi illetékesség térképre vite-lére, az oklevelezésben alkalmazott formulákra, a fennmaradt jegyzőkönyvek elemzésére, a kiszállások gyakorlati lebonyolítására térhetett volna ki a szerző. Természetesen ezek nyomon követése korántsem egyszerű feladat, de véleményünk szerint nem lenne reménytelen vállalkozás.

A kötet vitathatatlan érdeme az, hogy román szaknyelven, tehát elsősorban a román történészek és érdeklődők számára, tájékoztatást ad egy olyan egyházi intézményről, amely a középkori magyar királyság keleti részének, Erdélynek életében igen fontos szerepet töltött be. Ezért is lett volna ajánlatos a munkát részletes név- és talán tárgymutatóval is ellátni. A könyvet elolvassva megállapíthatjuk, hogy az erdélyi káptalani hiteleshely történetének monografikus feldolgozása továbbra is várat magára, de mindenképpen megnyugtató, hogy ehhez Vekov munkája már biztos alapot tud nyújtani.

A középkori és újkori Magyarország jellegzetes intézményei, a hiteleshelyek olyan egyházi testületek, káptalanok, illetve konventek, amelyek a mai közjegyzőség feladatait látták el, tehát közhitelű pecsét alatt adták ki az előttük végbement ügyletről oklevelüket, vagy pedig – és ez nem jellemző a közjegyzői intézményre – hatósági parancsra kiküldték egyik tanúbizonyosságukat, aki a kijelölt királyi/vajdai/nádori stb. ember mellett bizonyította az iktatás, határjárás vagy tanúvallatás végrehajtását. Nehéz feladatra vállalkozott a szerző, hiszen egy olyan hiteleshely, nevezetesen az erdélyi káptalan középkori működését próbálta nyomon követni, amelynek levéltára csak részben maradt meg. Ezért a hiteleshelyi tevékenység bemutatásában többnyire csak a kiadott oklevelekre támaszkodhatott, részben pedig a káptalani levéltárban őrzött néhány fogalmazványra, az oklevelek hátlapján található kancelláriai jegyzetekre, illetve analógiaként a többi hiteleshely működésére vonatkozó irodalomra.

Könyvének első fejezetében a szerző hosszas áttekintést nyújt az európai írásbeliség fejlődéséről, ugyanakkor keresi ezen sajátos magyarországi intézmény nyugat-európai analógiáit. Ehhez legközelebbinek – csak

úgy, mint a magyarországi oklevelezés legbeavatottabb ismerője, Szentpétery Imre – a francia officiolatust és a „decanatus Christianitatis”-t tartja, de hangsúlyozza, hogy ezek nem teljes megfelelői a magyar hiteleshelyeknek.

A magyarországi hiteleshelyek kialakulását tárgyaló fejezetben bemutatja az oklevéladás kezdeti időszakát, értekezik a poroszlók szerepéről, a tüzesvaspróbák és a hiteles pecsét jelentőségéről. A szerző az erdélyi káptalan hiteleshelyi tevékenységének kezdeteit a 13. század első felére helyezi, és Rajnald erdélyi püspök személyéhez kapcsolja. Ugyanitt áttekintést ad a káptalan 13. századi oklevéladó tevékenységéről, a hiteleshelyet ért tatár és szász pusztításokról, illetve ezek hatásairól. Szót ejt a chirographálásról is mint a hitelesítés egyik módjáról, amely együtt járt az oklevél egy példányának levéltári elhelyezésével. (Erről bővebben I. Solymosi László: *Chirographum és írásbeliség. Írástörténet – szakszerűsítés*. A Hajnal István Kör velemi konferenciája, 1992. szeptember 10–12. Szombathely 2001. 11–15.) A chirographumok számbeli arányának csökkenésével összefüggésben viszont nem beszél a registorumba való vezetés gyakorlatáról. A 13. század közepével kezdődően a jelentősebb székeskáptalanok kiadványaikat egyszerűbb formában őrizték meg: a pápai kancellária gyakorlatához hasonlóan fontosabbnak ítélt okleveleiket jegyzőkönyvbe vezették be. A registorum ugyanazt a célt szolgálta, mint a chirographum, hiszen bármikor újra-kiállíthatóvá tette az oklevelet. (Minderről I. Solymosi László: *A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban*. Székesfehérvár 1996. 187–188.)

Az oklevéladó tevékenységre vonatkozó részben a szerző tartalmi és formai szempontok szerint bemutatja a hiteleshelyi kiadványokat, különböző korszakokból származó példákat kiragadva. Az erdélyi káptalan szekularizáció (1556) előtt kiállított okleveleinek számát két-háromezzerre teszi, de azt viszont nem tudjuk meg, hogy mekkora az általa tanulmányozott okleveles anyag. (*A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* c. CD-ROM a Mohács előtti időszakból mintegy 2300, az erdélyi káptalan által kiadott oklevelet tartalmaz.) Ha az említett számok helyesek, akkor a későbbiekben lehetséges lenne a hiteleshelyi kiadványok egészének tanulmányozása és ezek alapján a hiteleshelyi ügymenetre vonatkozó következtetések levonása.

A szerző a továbbiakban az oklevelek nyelvéről értekezve megállapítja, hogy azok többnyire helyes latinsággal íródtak, jelentéktelenek a nyelvi hibák. Talán túlságosan hosszúra sikeredett a kiadványok anyagára és az oklevelek méreteire vonatkozó rész, nem hisszük ugyanis, hogy a méretek alapján lényegbevágó következtetéseket lehetne levonni a hiteleshelyi működésre vonatkozóan. A vízjelek tanulmányozása alapján megállapítja, hogy a felhasznált papír többnyire német területekről származott,

de egy 1548-as oklevél papírját a brassói papírmalomban gyártották. Ugyanebben a részben adja a káptalani pecsét (1289-től pecséték) leírását, és megemlíti a kiadványok pecsétővel (cum capite sigilli) való lezárását is, amelyre két példát hoz fel, de bizonyára ennél sokkal gyakrabban lehet találkozni ezzel az eljárással.

A gyulafehérvári hiteleshely kancelláriájára vonatkozó részben a későbbi említések és analógiák alapján ismerteti a hiteleshely levéltárát és berendezését. Ugyanitt igen röviden említi a káptalani regisztrumtöredékeket, amelyeket részben a Baththyanumban, részben a Magyar Országos Levéltárban őriznek. Ez utóbbiak között nem sorolja fel azon középkori töredékes jegyzőkönyvet, amelyet a szekularizáció után vezetett első kora újkori protocoillumhoz kötöttek. Ez az 1515–1529 között kelt oklevelek egy részének többnyire teljes szövegű másolatait tartalmazza, és két nótárius vezette, akik közül az egyik bizonyíthatóan Nyíresi Tamás volt. (Az említett protocoillum jelzete: Magyar Országos Levéltár. Az erdélyi káptalan levéltára. I. Protocoillum – DL 31171.)

A kancellária működéséről Vekov megállapítja, hogy az oklevéladó tevékenységet – lector hiányában – feltehetően az örkanonok irányította, akire a hiteles pecsét őrzését is bízta. Az adott forrásokból nehéz a kancelláriai aprómunkát ténylegesen végző jegyzők személyéről, képzettségéről, karrierjükéről következtetéseket levonni. A szerző említi Radicsics Jánost, aki 1551-ben tűnik fel a káptalan nótáriusaként, de ezt a hivatal tudomásunk szerint még a szekularizációt követően, 1559-ben is viselte, és bemutatja Nyíresi Tamás sikeres oklevélhamisítói „tevékenységét”. Feltehetően a további kutatások lehetőségessé teszik majd több jegyző életpályájának nyomon követését, egy-egy értelmiségi karrier kiemelését.

A hiteleshelyi személyzetre vonatkozó fejezettel kezdődik lényegében a kötet művelődéstörténeti része, hiszen a szerző már nem a szó szerint vett hiteleshelyről értekezik, hanem az erdélyi püspökök művelődéspártoló tevékenységéről, a reneszánsz kultúra hatásairól, a laikus írásbeliség kialakulásáról, a kanonokok képzettségéről, a káptalani iskolák jelentőségéről.

A könyv utolsó fejezete szintén művelődéstörténeti összefoglalás az erdélyi káptalan és püspökség körül kialakult humanista körrel, a reneszánsz művelődés hatásairól. Szó esik a kanonokok irodalmi tevékenységéről, a történetírásban játszott szerepükről, a zenei művelődésről, a protestantizmus térhódításáról. Az új eszméket pártoló kanonokok sorában Csáki Mihály és Kálmáncsehi Márton mellett Mosdósi Ambrust is felemlíthetjük. Bonfini történetének kiadásával kapcsolatosan említi a szerző „Sigismund Gyalui de Turda” pozsonyi kamarás nevét, aki valójában gyalui Thorda Zsigmond, az 1550-es években előbb nagybányai várnagy, Ferdinánd erdélyi biztos, majd a felső-magyarországi jövedelmek igazgatója Werner György társaságában. (L. Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Bp. 2002. 357.)

Az összegzést, valamint az angol és német nyelvű összefoglalásokat követi a felhasznált források, a rövidítések, illetve a könyvészet felsorolása. Ez utóbbi valószínűleg csak válogatása a szerző által használt munkáknak, feltehetően ezért nem találkozhattunk a jegyzékben a hiteleshelyekkel foglalkozó legfrissebb irodalommal, Borsa Iván, Solymosi László, Koszta László, Kőfalvi Tamás vagy E. Kovács Péter nevével.

A mellékletek közül kiemelkedő fontosságú a 7. számú, az erdélyi káptalan tagjainak névsora, amely természetesen újabb adatokkal bővíthető, de összeállítását mindenképpen jó kiindulási alapot nyújt. Magunk az említett CD-ROM alapján a következő kiegészítésekkel szolgálhatunk, az adott évszám és név után az oklevél DL számát adva: 1348 – Bulchu szatmári főesperes (DL 30383), Bálint ózdi főesperes (DL 41072); 1356 – Pál kolozsvári plébános, kanonok (DL 36877); 1358 – János káptalani aljegyző (DL 30388); 1367 – András éneklőkanonok (DL 30696); 1367 – Lőrinc tordai főesperes (DL 28354); 1370 – Mihály kanonok (DL 26756); 1371, 1380 – Péter dékán, kolozsi főesperes (DL 30102, 38708); 1385 – László ózdi főesperes, János küüllői főesperes (DL 32505); 1441 – András dékán (DL 30179); 1453 – Domokos dobokai főesperes (DL 14604); 1454 – Kristóf kanonok (DL 30814); 1459 – Mátyás örkanonok (DL 30456); 1478 – Máté kanonok (DL 30218); 1483 – Lippai Tamás dékán (DL 36560); 1501 – Nyíresi Tamás káptalani jegyző (DL 29900); 1504 – Jankaffi Simon dékán (DL 30507); 1505 – Illyésházi Mátyás prépost (DL 36520). A Vekov által összeállított jegyzék felsorolja a prépostokat, külön az éneklő-, ör- és dékánkanonokokat, az időnként csak kanonokként feltűnő személyeket, illetve – szűkebb behatárolás nélkül – „másokat”. A „mások” között találhatunk káptalani jegyzőket, oltárigazgatókat, püspöki káplánokat, de ugyanakkor alkalomadtán káptalani tanúbizonyoságként megjelenő (pl. igeni, szászvárosi, tekei stb.) plébánosokat is. Véleményünk szerint helyesebb lett volna ebbe a kategóriába csak a káptalani alsópapságot besorolni. Az összeállításban a személynevek írásmódja sem következetes, esetenként helytelen, így például Lippai Tamás kanonok ugyanazon az oldalon „Toma de Lyppa”-ként és „Toma de Lippai”-ként is megjelenik, Enyedi Adorján „Andrei de Enyedi”-ként, Lippai Gergely dékán „Grigore de Lippai”-ként és „Gregorius de Lippa”-ként, Pelei Tamás kanonok pedig „Toma de Pele” és „Toma de Pelei” név alatt fordul elő. A különböző névváltozatok használata a jegyzéket zavarossá, nehezen áttekinthetővé teszi.

Mulasztásai ellenére Vekov munkája elismerést érdemlő kísérlet az egyik legjelentősebb erdélyi középkori intézmény történetének a megírására. Bizonyára nem alap nélkül remélhetjük, hogy a könyv magyar nyelvű változata majd részletesebben kitér a hiteleshelyi tevékenység bemutatására is.

Bogdándi Zsolt

Erdélyi rendtartás és kultúra

Kovács Kiss Gyöngy: Rendtartás és kultúra. Marosvásárhely 2001. 165 lap

Már a kötet alcíme – *Századok, mindennapok, változások Erdélyben* – sejteti az írások tág időbeli kiterjedését és sokszempontú vizsgálódási irányait. Egyszerre kaptak benne helyet országos jelentőségű eseményeket és szűkebb régiók történetének egy-egy mozzanatát megvilágító munkák. E változatosság ellenére a találoán megválasztott cím pontosan megjelöli azt az irányt, mely a különböző kutatási területeken új eredményeket hozó dolgozatokat összeötvözi.

E tanulmányok jelentős mennyiségű, eddig többségükben kiaknázatlan forrásokból származó ismerettel szolgálják a kutatók és a művelt érdeklődők kíváncsiságát egyaránt. A kötetbe foglalt írások a város-, intézmény-, viselet-, művelődés-, mentalitás- és politikatörténet kérdéseit vizsgálják, s hasábjaikon gyakran a szemtanú elbeszélésének életességével, elevenségével tárulnak fel olyan múltbeli események, melyek csak kivételes, mondhatni szerencsés esetben jutnak az utókor tudtára.

Az elkövetkezőkben megpróbáljuk röviden számba venni a kötet tematikus fejezeteinek írásait, egyiküket-másikukat bővebben – a recenzens érdeklődési köréhez és kutatási területéhez való közelségük okán.

A Kolozsvár – történelmi mozaikkockák fejezet, címehez híven, Erdély e kiemelkedően jelentős városa múltjának vizsgálatát tűzte célul. Azt gondolhatnók, hogy Mátyás király kolozsvári szülőházával és annak adómentességet biztosító kiváltságlevelével indokolatlan foglalkozni, be kell látnunk, hogy – főként felejtésre hajlamos honfitársaink számára – nem volt érdektelen a házra vonatkozó, korábban is ismert források felelevenítése és különösképpen újjakkal való kiegészítése. Így körvonalazódik a kiváltságos, adómentes ház tulajdonosainak és a kiváltságokkal értelemszerűen szemben álló városi közönségnek az összeütközése az ingatlan 1740-ben bekövetkezett városi tulajdonba jutása előtt.

A soron következő írások a 16–17. századi Kolozsvár intézményeiről, közigazgatásáról, belső életéről, szokásairól, műveltségi szintjéről adnak számot. A városi jegyzőkönyvek adatai tagadhatatlan bizonyítékai a városlakók változatos mindennapjainak. A 16–17. század embere a megélhetését biztosító hétköznapi elfoglaltságai mellett igyekezett időt szakítani a játékokra, szórakozásra, gondtűzésre. Mindig szívesen kereste fel a szabad társadalmi érintkezésre kitűnő alkalmat nyújtó lövőhelyet vagy főként a korcsomaházat, ahol a borozgatással együtt járó viták, eszmecserek mellett sort keríthetett egy-egy kocka-, kártya- vagy tekepartira is. Az ilyen alkalmakkor gyakran kirobbanó perpatvarok elkerülésének szándékával született a városi vezetők közgyűlési határozatainak jelentős része.

Az írások nyilvánvaló példái annak, hogy a 16–17. századi kolozsvári társadalmi élet minél átfogóbb rekonstruálása érdekében minden elérhető forrásra szükségünk van. A városi jegyzőkönyvek adatainak átfogó kutatása során számos, eddig ismeretlen részlet szolgáltat hat hasznos felvilágosításokat. Így a város közgyűlési jegyzőkönyveinek határozatai szabályozzák ugyan a város életét, de e határozatok megszületéséhez vezető helyzetek életképszerű megjelenítése csak a törvénykezési jegyzőkönyvek és a számadáskönyvek párhuzamos átvizsgálása rendjén válik lehetővé.

A tanulmányok ugyanakkor egy másik módszertani kérdést is kitűnően szemléltetnek. Azt nevezetesen, hogy egy forráscsoport számos felhasználási lehetőséggel szolgálhat a felkészült kutató számára. Esetünkben a városi jegyzőkönyvekkel együtt kerülnek tüzetes vizsgálat alá a városi polgárok hagyatéki leltárai és az osztóbírák (divizorok) tevékenysége során keletkezett osztálylevelek (divizionális levelek). Az 1580–90-es évek hagyatéki leltárainak adatai kétségtelenné teszik a kolozsvári vagyongyog tekintetében egyes szokásjogi alapelvek létezését már 1603 előtt, az osztóbírói intézmény létrehozását és a vele majdnem egy időben megalkotott örökösödési szabályzatot megelőzően. Ezekből kiviláglik, hogy a házasság során létrejött közös házastársi vagyomból a házassági kötelék megszűnése után a férfira vagy utódaira a vagyon kétharmada (dualitás), a nőre vagy utódaira pedig egyharmada (tertialitás) szállt.

Csupán a felhasználható forrásbázis tágítása és az elmondottak alátámasztása érdekében szeretném felhívni a figyelmet a városi közügyigazgatók (direktorok) számadáskönyveire. Az iratokban – főként a 16. század kilencvenes éveitől kezdődően – többször esik szó a dualitásról, illetve a tertialitásról mint az utód nélkül elhunyt polgároknak a város tulajdonába került örökségéről.

A kolozsvári osztóbírák és a szász városok hasonló jellegű intézményei kialakulásának áttekintése, valamint a kolozsvári és a szász jogrend párhuzamos vizsgálata során jut arra a következtetésre a szerző, hogy az 1603-as kolozsvári örökösödési traktátus lényegében egy sajátos, helyi alkotás, mely egy már fennálló joggyakorlatot foglalt írásba, nyilván az idők során kialakult ellentmondások kiküszöbölésével párhuzamosan. Ezt természetesen befolyásolták a szász örökösödési jog vagy a *Hármaskönyv* örökösödést szabályozó részei is, melyekkel szoros kapcsolatban fejlődött ki.

A hagyatéki leltárak és az osztálylevelek vallasása segít a 16–17. századi kolozsvári polgárok és családjaik anyagi és kulturális javainak, művelődési törekvéseinek a körvonalzásában is. Általuk szerezhetünk tudomást a kor életstílusáról, műveltségi viszonyairól, a kolozsvári polgárok mindennapjairól. Nyomon követhetjük mind életmód- és mentalitásbeli váltásaikat, mind szokásaikhoz, régi tradícióikhoz való ragaszkodásukat. A *Polgári viselet és ék-*

szerek a 17. századi Kolozsváron című írásban a szerző a lehetőségekhez mérten rekonstruálja a reneszánsz kori város polgárainak öltöztétét. A férfiak és nők különféle, gazdagon díszített ruhadarabjai és a kiegészítőikként felsorolt változatos ékszerek – arany- és ezüstgyűrűk, boglárok, párták, láncok, gyöngyfüzerek – a polgárok gazdasági helyzetének fokmérői. Egyszerre utalnak etnikai, nemi, társadalmi, életkori, vagyoni hovatartozásukra.

A reneszánsz és reformáció terjedése, az autonóm értelmiség jelentkezése következtében az egész 16–17. századi korszakot a művelődés nagy mutációi jellemezték. Mindez a kolozsvári polgárok körében is felmérhető. Ismételtelen, leltárakba és osztálylevelekbe foglalt könyvjegyzékek igazolják, hogy a lakosság életében a könyv szerepe jelentősen megnőtt, a bibliofília már nemcsak az értelmiségieknél, hanem az értelmiségi foglalatosságoktól távolabb álló polgári rétegekben is meggyökerezett. Az örökhatyók között Enyedi Péter pap és Mihály deák nótárius mellett megtaláljuk Barát/Münich Sebestyén vagy az irodalompártoló Vicei Máté városi elöljárók nevét is. De jelen vannak ötvös-, varga-, szappanfőző-, asztalosmesterséget űzők és kereskedéssel foglalkozó árus emberek is.

A szerző a fejezet utolsó tanulmányában, egy nagyobb időbeli ugrással, a kolozsvári zsidóság emancipációt követő első fél évszázadának a történetét vizsgálja. Egy meghatározott forráscsoport, a városi közgyűlési jegyzőkönyvek adataival bővíti a kolozsvári zsidóságról, annak a város közügyeiben, társadalmi, gazdasági életében szerepet vállalt képviselőiről alkotott képünket.

Ha az első fejezet írásai főként az erdélyi fejedelemség korát és a „civitas primaria” – Kolozsvár térségét ölelik fel, a soron következő rész Erdély 18. századi, Habsburg-irányítás alatti időszakát tárgyalja. A „hosszú” 18. század erdélyi történéseit, a bécsi központi kormányzat katonai, vallási, gazdaságpolitikai törekvéseit elemezve nyilvánvalóvá válik, hogy az abszolutizmus bevezetésével az erdélyi politikai kezdeményezések éppen úgy, mint a kormányzati intézményrendszer a központi szándék puszta alárendeltjeivé váltak. Annak ellenére, hogy az osztrák uralom az oktatás fellendítésével, nagy építkezéseivel, a tudomány fejlesztésével művelődési, szellemi téren előrelépést jelentett a fejlettebb nyugat irányába, a helyi kezdeményezéseket mégis jórészt elfojtotta. Nem biztosította az országrészbe áramló hatások itteni állapotoknak megfelelő meghonosodását. Mindezek eredményeképpen a 18. századi erdélyi magyarság szerepvállalásáról elmondja, hogy a sok megpróbáltatáson átment erdélyi társadalom egy, a 17. századtól lényegesen különböző, új szemlélet kifejezőjeként jelentkezett. Immár nem az egész magyar nemzet eszméjében látták a megoldás kulcsát, hanem a provincia keretei között, az erdélyi társadalom szűkebb lehetőségeire alapozva keresték a fennmaradás útját.

A kötet utolsó fejezetének forrásközlései az elsődleges történeti információval hozzák közvetlen kapcsolatba az olvasót. Az oklevelek és az elbeszélő források határeseteként számon tartott tudósító/eseményközlő levelek közvetlen és eleven stílusukkal, az eseményeket személyesen átélt résztvevőktől származó információikkal

nagyszerűen szemléltetik a jelentéktelenebbnek tűnő forrásokba foglalt hatalmas adatanyagot. A friss élményekkel felvértezett tudósítók pontosabban tájékoztatnak a történekről, mentesek a visszaemlékezések során akaratlanul becsúszó torzításoktól, ferdtítésektől, hiányoktól. Az 1596-os mezőkeresztesi csatáról szóló két híradás a 16. század végi városok közötti kölcsönös segélynyújtásnak, együttműködésnek sokatmondó példája. Az első levélben Debrecen város tudatja Kolozsvár tanácsával a török elleni kezdeti sikereket, míg a kolozsvári jegyző, Dióssy Gergely által megfogalmazott második közlés Beszterce város tanácsát világosítja fel a csata szomorú kimeneteléről és buzdítja az esetleges további teendőkre való felkészülésre. Az 1798-ban lezajlott kolozsvári tűzvésztrészt részletező három forrás pedig jól szemlélteti, hogy egy múltbeli esemény több szemszögből való megvilágítása által lehetővé válik annak helyesebb utólagos értékelése. Míg báró Apor József édesanyjához és Lázár István gróf Gyulay Istvánhoz juttatott levelei a korabeli emlékiratokhoz hasonló életes formában, bő részletességgel adnak számot a történekről, addig az Erdélyi Főkormányzó törvényhatóságokhoz címzett, a tűzvész károsultjainak megsegítésére buzdító körlevele a hivatalos iratok összegző, pontos, de mégsem teljesen érzelmentes stílusában tükrözi a történeteket.

A fejezetet és egyben a kötetet záró írásból a reformkori Szatmár vármegye művelődési viszonyairól alkothunk képet. A vármegyei levéltár költöztetését megelőzően, 1829-ben a vármegyei közgyűlés bizottságot küldött ki az intézmény állapotának feltérképezésére. A tevékenységükről szóló végső jelentéshez kapcsolódó két melléklet közül a vármegyei könyvtár állományát tartalmazó teljes egészében megtaláljuk a tanulmányban, a könyvtár kialakulásának részletezésével párhuzamosan. A Barsi Lenchés István levéltárnok által összeállított könyvlista vallási, irodalmi, nyelvtani, földrajzi, történelmi témájú könyvei mellett törvénytárakat, országos végzéseket tartalmazó köteteket is szép számmal tartalmaz, de nem hiányoznak a szakácskönyvek, verses alkotások, anekdotás könyvecskék sem. A lajstrom segítségével képet alkothunk egy reformkori vármegyei könyvtárról.

Az írások elsőként más-más helyen, különböző alkalmakkor jelentek meg. Egy kötetben történő közreadásuk azonban még jobban kidomborítja mondanivalójukat. Egymással kölcsönhatásban, egymás kiegészítőjeként világítanak rá Erdély utóbbi öt évszázadi változó történelmének esetenként színesebb, máskor szürkébb világára.

Az adatok közötti gyorsabb és hatékonyabb tájékozódás elősegítésére talán indokolt lett volna a rövidítés-jegyzék és a tanulmányok eredeti megjelenési helyét jelölő részek mellé egy mutatót is csatolni. Ez azonban mit sem változtat a szemléletében, tartalmában és szerkezetében egyébként kifogástalan kötet anyagán.

A könyv érdeme, hogy számos, eddig még egyáltalán vagy csak nagyon kevésbé kutatott területen mozogva a szerző ugyanannyi további kutatási irányt jelöl ki, újabb szükséges vizsgálódásra s a forrásokban való nélkülözhetetlen elmélyülésre hívja fel a figyelmet.

Pakó László

Frustra vivit qui nemini prodest

Horn Ildikó: Báthory András. Bp. 2002. 262 lap

„Hiába él, ki nincs mások hasznára” – ezt a mondást írta Báthory István unokaöccse, András (1562/1563–1599) könyveibe, amikor pártfogoltja megkezdte tanulmányait a pultuski jezsuita kollégiumban. A király a latin mondást nem csupán hasznos útravalóul szánta, hanem szellemében irányította Báthory András nevelését, egyaránt alkalmazva saját ambiciózus tervei megvalósítására, családjá hírnevének növelésére, a lengyel korona, a katolikus vallás és nem utolsósorban Erdély szerepének megerősítésére. Nagybátyja szigorú ellenőrzése alatt Báthory András huszonegyedik életévére Lengyelország bíborosaként Európa egyik meghatározó személyiségévé vált, akire családjá és műveltsége okán tisztelettel tekintettek a kortársai.

A modern erdélyi és magyar történetírás, a lengyel ellentétben, a bíboros történelmi szerepét hosszú időn keresztül nem sok figyelemre méltatta. Ez a jelenség sok mindennel magyarázható, tény azonban, hogy számos, a korszakkal foglalkozó mű csupán érintőlegesen tárgyalja Báthory András szerepét. A szabályszerűséget erősítő kivétel Veress Endre munkássága. A neves történetszemlélet már elsőéves kolozsvári egyetemi hallgatóként lekötötte a Báthory-kor történetét, és saját bevallása szerint, amikor Báthory Andráról írt dolgozatával pályadíjat nyert, elhatározta, hogy a bíboros életéről monográfiát ír. Tanára, Szádeczky Lajos támogatásával állami ösztöndíjasként lehetősége nyílt arra, hogy Európa különböző levéltárait bemutató kiadását tűzze ki célul. Báthory András életrajzából egyetlen fejezet készült el, amely Báthory István lengyelországi és erdélyi uralkodásáról írt munkájában kapott helyet (Veress Endre: *Báthory István király*. [Terror Hostium.] Bp. 1937). A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött kéziratái és forrásgyűjteményei ösztönzően hatottak a nyomába szegődő fiatal kutatókra. Példájára az utóbbi évtizedekben számos, a Báthory-korral foglalkozó tanulmány, disszertáció született. Több mint száz év elteltével Veress Endre álma is valóra vált. Horn Ildikó tollából megszületett a Báthory András-monográfia, nem véletlenül éppen a neves történész emlékének ajánlva.

Horn Ildikó minden szempontból kemény fába vágta fejszéjét. A halogatás és várokozás egyre magasabba emelte a mércét. Amíg a tizenöt éves háború időszakának epizódjairól számos egymást kiegészítő munka született, addig Báthory András korszerű méltatása tovább váratott magára. Ez egyrészt nem tette lehetővé, hogy a szerző már megjelent művekre alapon, másrészt igen nagy mennyiségű adat feldolgozását kellett vállalnia úgy, hogy az életrajz szempontjai ne szoruljanak a háttérbe. Ugyanakkor műfajilag sem könnyű feladat egy biográfia elkészítése. „Egy személyiség fejlődése, hatása a történelem

alakulására sokkal összetettebb probléma annál, hogy véletlenül fennmaradt információk alapján pontosan rekonstruálni lehessen” (Bartók István: *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond*. = *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 154). Éppen az esetlegesség miatt Pierre Bourdieu szociológus szerint a történelmi életrajzírás legnagyobb buktatója a „biográfiai illúzió”. A szerző túlzott elfogultsággal egy történelmi személyt jóra predestinált balladai hőssé léptet elő, és elsősorban bukásának külső okait keresi, miközben elsődleges céljáról, a történelmi személyiség mögött megbúvó emberről megfeledkezik (Bourdieu, Pierre: „*L'illusion biographique*.” = Uő: *Raisons pratiques sur la théorie de l'action*. Páris 1994. 84–89).

Történelmi életrajzok tekintetében nem csupán a magyar történetírásban mutatkoznak hiányosságok, más nevesebb nyugat-európai iskolák sem gyakorolták a múlt feltárásának ezt a műfaját. Bármennyire meglepő, a párizsi École des Annales és a londoni Past and Present folyóirat köré tömörülő, újszerű történetírást gyakorló kutatók – akik szakmai hitvallásuk szerint emberközelibb történetírással törekednek – sem szorgalmazták monográfiák kiadását. Pontosabban 1996-ig, amikor tízéves kutatómunka után, szakítva az Annales iskola hagyományával, Jacques Le Goff megjelentette Franciaország egyetlen kanonizált királyáról, IX. Lajosról írt biográfiáját (Le Goff, Jacques: *Saint Louis*. Paris 1996). Ezzel a munkával új fejezet kezdődött ebben a műfajban.

A magyar történelmi életrajzírás a 19. század utolsó évtizedeiben gyökerezik, amikor a Magyar Történelmi Életrajzok (szerk. Szilágyi Sándor, majd dr. Dézsi Lajos. Bp. 1885–1912) sorozat szakítva a hagyományokkal történelmünk nagyjain keresztül próbálta megszeretni a történelmet. A sorozatban megjelent néhány, a kolozsvári egyetem tanárai által írt erdélyi történelmi személyiség portréja is. A háború kitörése a sorozat végét jelentette. 1940-ig senki nem gondolt arra, hogy újraindítsa. Ekkor a Franklin Társulat Szekfű Gyulát kérte fel történelmi életrajzi kötetek szerkesztésére. A vállalkozás ismét tiszavirág-életűnek bizonyult, egyetlen mű kiadása valósult meg. Benda Kálmán Bocskai István-monográfiája sikert aratott ugyan a nagyközönség körében, de a háborús viszonyok miatt a sajtó nem méltatta. Erre később, 1945-ben került sor, akkor viszont osztályellenesnek minősítették, és terjesztését is betiltották. Ezt követően a marxista történetírás szempontjai ellehetlenítették a műfaját. A hetvenes években indult Magyar História (szerk. Heckenast Gusztáv) sorozat eredetileg ugyan életrajzi monográfiák kiadását is megcélozta, kötetek között mégsem található biográfia. Nehéz volt olyan történelmi személyiséget találni, akinek tetteiben vagy csupán származásában a rendszer cenzúrája ne talált volna valami kifogásolhatót. A rendszerváltozás után, 1993-ban a Századvég Kiadó Századvégi monográfiák (szerk. Gyurgyák János) című sorozatának első köteteként Benda Kálmán művének má-

sodik kiadása látott napvilágot. A millennium évében az Új Mandátum Könyvkiadó ragadta meg az elejtett fonalat. Horn Ildikó Báthory András életútját végigkövető írása 2002-ben jelent meg a kiadó Post Scriptum (szerk. Szilárd Gabriella) sorozatának harmadik köteteként.

A rövid prólógus a történelmi tények feltárásán túl érdekes fordulatokat, kulisszatitkokat és anekdotákat is ígér az olvasónak. Mindez többéves levéltári kutatómunka eredménye, melynek során Horn Ildikó Európa különböző levéltáraiból és gyűjteményeiből sok és sokfajta forrást használt ahhoz, hogy az általa feldolgozott történetekre magyarázatot és körülményeiknek valós hátteret találjon.

Családtörténeti áttekintéssel indul a mű, amely azonban túllép a pusztá genealógiai ismertetésen, és betekintést nyújt az aktuális politikai és hatalmi viszonyokba, a fontosabb családok rokoni kötelékeibe, mi több, azok házassági stratégiájába. Horn Ildikó nem követi el azt a hibát, hogy a korábbi irodalom eredményeit ad verbum beépítse munkájába, hanem arra alapozva újabb nézőpontokat választ, és sikeresen egészíti ki a Báthoryakkal kapcsolatos korábbi családtörténeti írásokat.

A somlyói Báthory család felemelkedése nem véletlenül fonódik szorosan össze az Erdélyi Fejedelemség megalakulásával. A fejedelmi kancellária a királyi kancellária ügyrendjét követte és folytatta. A rendszer átültetői tulajdonképpen olyan személyek voltak, akik maguk is szerepet vállaltak a királyi államigazgatásban, vagy családjuk, illetve familiárisaik révén támogatták azt. A Mohács előtti magyar közjog intézményeinek Erdélyben nem volt hagyománya, ezért nem alakulhatott ki egy olyan politikusi elit, amelyik az új kihívásoknak megfeleltethető volna. Ezt a feladatot a Martinuzzi (Fráter) György és Izabella kíséretében Erdélybe érkezett idegen és magyar hivatalnokok látták el, akik csakhamar felismerték egy öntudatos politikusi réteg kinevelésének szükségességét. A hódoltsági területekről Erdélybe menekült s gyakorlatilag vagyontalanná vált nemesi családok második nemzedékéből vált ki az a csoport, akik számára a tisztségviselői karrier a felemelkedésük egyetlen lehetőségét jelentette. Ilyen viszonyok között a somlyói Báthoryak szerepe is felértékelődött. Az ecsedi Báthoryak, a Thurzó család, valamint Nádasdy Tamás személye olyan támogatottságot biztosított számukra, ami aktív politikálásukhoz megnyitotta a lehetőségeket. Nádasdy pártfogoltjaként az ifjú Báthory István Izabella udvarába került, ahol alkalma nyílt arra, hogy megismerkedjen a feltörekvő elit tagjaival, másrészt azokkal a lengyel kisnemeseikkel, akik éppen ilyenfajta szerepvállalás révén emelkedtek fel. Látta a rendszer előnyeit, hátrányait is. Lengyelországi berendezkedésénél az erdélyi fejedelmi udvart modellnek tekintette.

A krakkói magyar kancellária tagjai között ott találjuk Báthory egykori padovai tanuló társai közül a Szlavóniából a Maros mentére áttelepült Kovacsóczy Farkast, aki Sulyok Imre halála után Erdély kancellári tisztjét töltötte be (1578–1594). Báthory István titkáráként került Krakkóba Gyulai Pál, aki 1586-tól Báthory Zsigmond tanácsosaként működött 1591-ig. A régebbi

Báthory-hívek közül a lengyel udvar állandó vendége volt Berzeviczy Márton, akinek oroszulnőrsége volt István lengyel királlyá választásában, Kendy Péter és Wesselényi Ferenc, akik meghatározó szerepet vállaltak az erdélyi politikában is. Báthory lengyelországi hívei között találjuk egykori itthoni ellenfelét, Bekes Gáspárt is. Ami azonban a krakkói udvar összetételénél is fontosabb, arra Horn Ildikó a lengyel szakirodalom és sajtó, a Jagelló-könyvtár kéziratárában folytatott vizsgálódásainak eredményeire alapozva hívja fel a figyelmünket. Báthory István figyelme egyrészt a trónutódlás kérdéseire, másrészt az erdélyi ellenreformáció megteremtésére irányult.

Saját utód hiányában a trónutódlást családon belül szerette volna biztosítani valamelyik unokaöccse révén. A lengyel közjog nem tette lehetővé, hogy a király megnevezze utódját, mert az súlyosan sértené volna a lengyel nemességnek az *Articuli Henricianiba* (1571) foglalt szabad választójogát. Ezért úgy döntött, hogy utódját ő maga nevelteti és fogadtatja el a lengyel nemesséssel.

Báthory András bátyjával, Boldizsárral nagyon fiatalon került Báthory István krakkói udvarába (1578). Boldizsár hadviseléshez való vonzódása, Andrásnak a szellemi munkához való hajlama eltérő pályára állította a testvéreket. Báthory Andrást a király a pultuski jezsuitákra bízta. Báthory István fennmaradt számadásai lehetővé teszik, hogy András neveltetéséről teljes képet alkossunk. Ezen túl Horn Ildikó kiváló elemzőképességével betekintést nyújt a reformációellenes kampányáról, de modern pedagógiai módszereiről is híres szerzetesrend hatalmi játékaiba és intrikáiba is. Amint a könyvből kiderül, Pultusk több, mint kollégium, valóságos hittérítő műhely volt, ahol tehetséges protestáns fiatalokból ellenreformációs szónokokat neveltek. Elsősorban Caligari pápai nuncius érdeme, hogy a kollégiumban tanuló protestáns fiatalok körében a „koránál fiatalabbnak látszó, csendes, szerény, alkalmazkodni képes” Báthory András példaképpé vált. Az elsődleges cél az volt, hogy az itt katolikus hitre tért, majd külföldi egyetemre kiküldött fiatal emberek hazatérve az erdélyi misszió vezető egyéniségeivé legyenek. A tehetséges tanuló társak között fellelhető Forgách Ferenc neve, aki Pultusk után látványos körülmények között Loretóban lett katolikussá, majd ezt követően Padovában folytatta egyetemi tanulmányait. Egyházi karrierjének csúcspontját esztergomi érseki kinevezése jelentette 1607-ben. Padovában fejezte be tanulmányait Cserényi Mihály is, aki *História az perzsiai monarchiabeli fejedelmekről* című munkájával került be az erdélyi humanista írók társaságába. Báthory András pultuski környezetéből ment Itáliába Báthory Zsigmond későbbi két udvari tanácsosa, Bodoni István és Jósika István is. Horn Ildikó hangzatos nevekből összeállított névsora Báthory István és a lengyel jezsuiták igen jó együttműködését igazolja. A király és a pátterek azonban a legnagyobb figyelmet az unokaöcs fejlődésének szentelték.

Báthory András nagybátyja támogatásával látványosan haladt előre az egyházi ranglétrán. A tizenkét lengyel püspökség rangsorában a nyolcadik helyet elfoglaló Warmia kanonokja, majd Kromer püspök halálát követően, 1583-ban püspöke lett, 1584. június 4-én pedig bíbo-

rosi kalapját is átvehette. Báthory András a pápai kinevezést második vatikáni látogatása során kapta meg. Két római útjáról Reszka apát útinaplója és a krakkói udvar számadásai alapján Horn Ildikó történetírásunkban egyedülálló kultúrtörténeti csemegét kínál. A teljes útirány mellett a kíséret tagjairól, az útipoggyász költségeiről, a protokolláris ajándékokról is tudomást szerzünk. „A bíborosi cím elnyeréséhez világi hívságokra van szükség, befolyásokra, kapcsolatokra, pénzre” – ezért András vatikáni bemutatkozásait napokra lebontva előre gondosan megtervezték. Részben azért, hogy az ifjú főpap megfeleljen az etikett-szabályoknak, és a pápai kúrián kívül más befolyásos személyiségek is megismerhessék, részben pedig azért, hogy a zsúfolt napirend elvonja figyelmét az Örök Város csábításaitól. Báthory Andrást nagybátyja a visszaállítandó gyulafehérvári püspökség élére tervezte állítani, de nem mondott le arról sem, hogy ha szükséges, világi feladatokkal lássa el.

Lengyelország új bíborosának karrierje azonban a király váratlan halálával (1586. december 12.) megtorpant. A trónutódlás vizsgálataiban nemegyszer rágalom, alaptalan vádaskodások érték, melyeket Jan Zamoyski lengyel kancellár támogatásával időlegesen sikerült ugyan semlegesítenie, de nyilvánvalóvá vált, hogy az amúgy is megosztott lengyel nemesség támogatásából sokat veszített.

Zamoyski kora egyik legtehetségesebb politikusa volt, akinek érdemeit Báthory István korán felismerte. Nevével és személyiségével többször találkozunk Horn Ildikó könyvében, amely képet rajzol az igen bonyolult lengyel politikai életről is. A kancellár politikai jelentősége az interregnumot bemutató részben mutatkozik meg igazán, ezt megelőzően és ezt követően talán igazságtalanul háttérbe szorul. Báthory Grizeldisszel kötött házassága és a mesébe illő esküvő, amit Horn Ildikó joggal szánt könyve egyik kuriózumának, elhomályosítja államférfiúi méltatását. Valójában mindkét Báthory mellett a legfontosabb döntéshozó volt. A király halála után meghatározó szerepet játszott Báthory András karrierjében. A bíboros, miután alulmaradt a krakkói püspökségért folytatott harcban, figyelmét Erdély közügyei felé fordította. Lengyel rokona ekkor sem pártolt el tőle.

Erdély 16. századi közéletét tulajdonképpen két elit vezette: egyrészt a külföldi egyetemeken tudatosan kinevelt hivatalnokok, másrészt a nem kevésbé ambiciózus, feltörekvő katonai vezetők. Egy erőskezű fejedelem a kancellár és a mögé felsorakozó tanács, illetve a váradi kapitány közötti ellentéteket hatásosan kiegyenlíthette volna. Báthory Zsigmond viszont nem volt az a vezető egyéniség, aki megfékezhetné az ilyen viszályokat. Ingtag természete mellett a neveltetésében tapasztalt hiányosságok vagy éppen túlkapások is döntően befolyásolták kormányzását. Horn Ildikó Zsigmond taníttatására külön nem tér ki, de itt érdemes néhány részletet felemlítenünk. Zsigmond katolikus neveltetése nem volt könnyen megoldható feladat. Az 1566-os tordai országgyűlés határozata értelmében Erdély területén idegen katolikus papok nem telepedhettek le. Ennek következtében egy évtized alatt annyira elapadt a papok száma, hogy amikor

Báthory István az erdélyi missziót és unokaöccse, Zsigmond neveltetését megszervezte, kizárólag csak idegekre támaszkodhatott. Horn Ildikó a lengyelországi Jézus Társaság bemutatása kapcsán igen plasztikusan úgy fogalmaz, hogy a legnagyobb nehézség a jól képzett idegen papok megnyerése volt, mert ők Lengyelországot a kereszténység perifériájának, „eretnekek torkának” tartották. Elképzelhetjük, hogyan vélekedhettek a török fennhatóság alatt álló, protestáns Erdélyről. Zsigmond tanítását Leleszi Jánosra bízta, aki Nagyszombatban lett rendtag, majd Cseh- és Németországban végezte felsőfokú tanulmányait, Gyulafehérvárra pedig a bécsi udvarból került. Legnagyobb hibája az volt, hogy nem tudta reálisan felmérni az erdélyi vallási viszonyokat, valamint a katolikus propaganda korlátait. Joannes Paulus Campano atya, akiről elmondható, hogy az erdélyi misszió Erzsébet volt, elítélte Leleszi agresszív propagandáját. A páter nem csupán a protestáns többségű fejedelmi tanács ellen-szenvét váltotta ki, hanem komoly összetűzésbe került a kálvinista hitében ugyanannyira eltökélt Bocskai Erzsébettel, Zsigmond édesanyjával. Amit nappal a scholában Zsigmond megtanult, azt este édesanyja próbálta meg fejéből kitörölni. Ilyen környezetben a kamaszkorú Zsigmondnak volt alkalma eltanulni a cselszövést, a köpönyegforgatást, a pártoskodást. Egyetlen dologra, az uralkodás tudományára felejtették el felkészíteni.

Horn Ildikó külön kitér Antonio Possevino *Transilvanica* címmel 1583-ban írt művének vatikáni fogadtatására. A kúria cenzora Possevino elmarasztalta, művét az ördög művének nevezte. Pedig a jezsuita páter, aki a kolozsvári kollégium ügyében járt Erdélyben, csak abban hibázott, hogy művében valós képet rajzolt a rend erdélyi tevékenységéről. A pultuski és a gyulafehérvári jezsuiták egyaránt gyors és látványos térítést tűztek ki célul. Amit viszont Pultuski ügyes taktikával, okosan megválasztott célpontokkal véghez is vittek, azt Erdélyben zajos, erőszakos agitációval próbálták elérni, igen nagy energiát fektetve befolyásos protestáns emberek térítésére, miközben megfedkeztek egy szélesebb támogatói bázis kialakításáról. Nem tartották távol magukat a politikától sem, ami végül 1588-as kitiltásuk fő oka lett. A megyesi országgyűlésen Báthory András, akinek jelenlétében bízták a jezsuiták, nem jelent meg. Horn Ildikó a bíboros távollmaradására új magyarázatot talált, mely szerint a bíboros nem is kívánta megakadályozni a jezsuiták kitiltását, mert ekkor már a ferencesekben látta az erdélyi ellenreformáció úttörőit.

A megyesi országgyűlésen a rendek a Jézus Társaság kitiltását Zsigmond nagykorúsításának feltételül szabták meg. A megszületett határozat Zsigmond kezébe korlátlan hatalmat adott, és lehetőséget is arra, hogy valamelyik párt befolyása alá kerüljön. Ami meg is történt az 1591-es diéta újabb, a közvéleményt megosztó határozatával. Elrendelték, hogy országos ügyekben a fejedlem tanácsurái megkérdezése nélkül és azok határozata ellen semmit ne tehessen. Egyértelmű, hogy a politikai elit javát képező 11 tanácsos kezében összpontosult a hatalom. Ez még inkább elmélyítette a belső ellentéteket. A katonapártnak Bocskai István vezetésével végül sikerült

meggyőznie a fejedelmet, hogy a Kovacsóczy–Kendy-kört 1594 augusztusában felszámolja. A tizenöt hivatalnok-főúr kivégzésével Erdélyt pótolhatatlan szellemi veszteség érte, ami számos negatív következményt vont maga után. Horn Ildikó könyvének epilógusában a véres leszámolásra utalva találoan fogalmazott. „Az a kő, amelyet Báthory Zsigmond 1594. augusztus 28-án elhajított, valóságos görgeteget indított el, amely a térség számos politikáját elsodorja.”

A kivégzett főurakra utólag a törökpárti jelzőt aggatták, és ez a nézet toposzává lett történetírásunknak. Horn Ildikó ezt a toposzt kísérli meg módosítani úgy, hogy Kovacsóczy Farkas, Báthory Boldizsár és Iffjú János törökellenes országgyűlési felszólalásaira is kitér. El kell ismernünk, hogy a „törökpártiság” talán túlmutat a valós helyzetet, és inkább a kivégzések utáni mesterségesen kialakított képet tükrözi, arról viszont semmiképpen sem szabad megfeledkezni, hogy Kovacsóczyék és a rendek valóban törökorientált politikát szorgalmaztak. Józanul belátták, hogy Erdély három nagyhatalom gyűrűjében olyan zászló alá kell hogy felsorakozzék, amelyik nagyobb mozgásteret biztosít számára. Lepantó (1571) után az Oszmán Birodalom erejéből sokat veszített, Perzsia pedig elvonta figyelmét az európai porondról. Ilyen helyzetben a rendek indokolatlannak tartották a laza kötöttségi rendszer és a béke felmondását. A történelem őket igazolta. Kovacsóczyék egyetlen törökellenes felszólalásukból azonban hiba lenne radikális politikai fordulatra következtetni.

Szintén egy már-már előítéletté alakult történeti nézetet próbál lebontani Horn Ildikó Báthory András rövid fejedelemségének bemutatásakor. Kortársai, Illésházy István nádor és Szamosközy István egyaránt elismeréssel szóltak a kardinális szellemi képességeiről, az állam vezetésére azonban alkalmatlannak találták. Ez a jellemzés gyökeresedett meg a szakirodalomban. A Báthory Zsigmond és András közti szerepcserére és a hatalom átjátszására már korábban fényt derített a szakma. Horn Ildikó a Zamoyski-levelezés és András Zsigmondhoz intézett, eddig ismeretlen levelei nyomán a megegyezés hátterére és előkészítésére a következőképp világít rá: „a fejedelmi hatalom átadása teljes mértékben Zsigmond elképzelései és nem András javaslatai szerint történt.” A kijelentés némi óvatosságra int. Látszólag teljes személycserében egyeztek meg az unokatestvérek; Zsigmond a bíboros helysbergi kastélyában rendezkedett be, András pedig Erdély fejedelme lett. Valójában Báthory András és Zamoyski ügyes taktikai játékáról lehet itt szó, akik elhitették Zsigmonddal, hogy a helycsere saját elképzelései szerint történik, és ezáltal éppen a Habsburg ellentábor hasonló húzását előzték meg. Zsigmond lengyel bíborosi kinevezése utópia volt. Emlékezzünk csak vissza Báthory Andrásnak a Horn Ildikó által részletesen bemutatott bíborosi kinevezésére. András támogatja a lengyel király, a lengyel nemesség többsége, a teljes jezsuita rend, látványos karriert mutathatott fel és, ami legfonto-

sabb, kinevezésének záloga volt Lengyelország belépése a törökellenes koalícióba. Zsigmond hasonló garanciákat nem tudott felmutatni. A hivatalban levő VIII. Kelemen pápa pedig éppen Habsburg támogatással nyerte el a pápai tiarát, pártfogói pedig mindent megtettek a Báthoryak lengyelországi pozíciójának gyengítéséért. Giorgio Tomasi a *La Bathoreaban* utólag elismeri, hogy Andrásnak feltehetően szándékában sem volt bíborosi címéről lemondani.

Jan Zamoyski szerepe a hatalomátvétel után is érzékelhető. Andrásnak szüksége volt a tanácsaira, mert gyakorlatilag politikai támogatottság nélkül kezdett kormányozni. A helyzet fonákságát Horn Ildikó nagyszerűen felismeri. András közvetlen közelében olyan emberek tevékenykedtek, akik az 1594-es leszámolások utáni száműzetésükből tértek vissza Erdélybe, és olyan hivatalnokgarnitúrát váltottak fel, amely éppen az ő elkobzott birtokaikból gazdagodott meg. Nem véletlen tehát, hogy Báthory András rövid uralkodása alatt a lengyel politika érdekei érvényesülnek.

Horn Ildikó, aki végig éberrel figyelt a biográfiai illúzió csapdáira, itt részrehajlónak tűnik. A Mihály havasalföldi vajda támadása elleni mozgósítást nem feltétlenül a vajda hűségében végsőkig bízó Báthory András jóhiszeműsége, hanem inkább az államvezetésben való tapasztalatlansága késleltette. A havasalföldi kémjelentések ugyanis előre jelezték a veszélyt, és nem valószínű, hogy azokat a fejedelem és tanácsosai figyelmen kívül hagyták volna. Sokkal inkább a tanácstalanság, Erdély politikai és katonai szétziláltsága s a Krakko meg Gyulafehérvár közötti lassú hírcsere késleltethette a megfelelő intézkedéseket.

Kornis Gáspár Sellenberk mellett Mihály vajda csapataival szemben csatát veszített. Az ütközet semmiképp sem tekinthető eldöntetlennek, ahogyan Horn Ildikó véli, hiszen a fejedelem és kísérete menekülni kényszerült, s Csíkszentdomokos határában a felbujtott székelyek 1599. november 3-án a bíborost elfogták és megölték. Színes alakja a történelemben elhalványult, emlékét a néphagyomány örökölte évszázadokon át.

Horn Ildikó könyvében pozitívista módszerességgel követi a modern történetírás követelményeit. Kritikus szemmel figyel a tudatosan bontja le azokat a köztudatban élő legendákat és magyarázatokat, amelyeket nem igazol kellő bizonyíték, de ugyanakkor arra is törekszik, hogy legendába illő történetekkel gördítse előre a narrációt. Az olvasó kedvére tallózhat politika-, művelődés-, család-, jog- és mentalitástörténeti részletek között. Színes és sokrétű olvasmány ez, nagyon sok adattal, melyet a szerző célkitűzéseinek megfelelően tart kézben és elkerüli, hogy olvasói az információözön súlya alatt elveszítsék érdeklődésüket. Hiteles jellem- és korrajz ötvözetének kiváló példáját tárja elénk, a fejedelmi Erdély történetének egy mindeddig homályban maradt fejezetét világítva meg.

Flóra Ágnes

A székelység történetéről

A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről.

A szövegeket válogatta, a kíséző tanulmányokat és a jegyzeteket írta Kordé Zoltán. Múltunk könyvek. Sorozatszerkesztő Bárdi Nándor. Csíkszereda 2001. 320 lap

A székelység történetének kutatása mindig különös érdeklődésre tarthat számot a szűkebb szakma művelői és a nagyközönség soraiban egyaránt. Az utóbbi években a székelység története újra a kutatás fókuszába került, és öröndetesen több olyan kiadvány és értekezés is megjelent, mely a szélesebb olvasóközönség részére is hozzáférhetővé teszi a legújabb kutatások eredményeit, valamint újabb forrásokat tár fel és von be a kutatás látókörébe. A most ismertetésre kerülő kiadvány is ezek sorát gazdagítja. Kordé Zoltán szegedi történezt a székelység középkori történetének egyik szakavatott kutatójaként tartjuk számon, aki már korábban is számos tanulmányában foglalkozott a téma különböző vetületeivel. (Jelentősebb írásai: *A székelykérdés története*. Múzeumi Füzetek 4. Székelyudvarhely 1991; *A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Historica XCII/1991. 17–24; *Károly Róbert székely ispánjai. Adalékok az I. Károly alatti arisztokrácia történetéhez*. Uo. CIX/1999. 21–31; *A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében*. Aetas 1993/3. 21–39; *Gondolatok a székely eredetkérdésről*. Uo. 1997/2–3. 7–31. stb.) A kiadvány célja, „hogymaguknak a kútfőknek a segítségével adjon a lehetősegekhez képest minél sokrétűbb képet a székely eredetkérdésről, a sok sajátosságot magán viselő középkori politikai, társadalmi berendezkedésről, a jogszokásokról, s némi bepillantást engedjen az egyházi viszonyokba és a mindennapi életbe is” (6.) elsősorban a latin nyelvet nem ismerő érdeklődők számára. Ennek megfelelően Kordé hat nagyobb témakör: az eredetkérdés; a hadakozó székelység; megtelepülés, székek, birtokviszonyok és mezővárosi fejlődés; társadalmi berendezkedés, szokásjog, tisztviselés; adózás, társadalmi feszültségek; egyházi viszonyok, illetőleg az ezekhez kapcsolódó – az általa legfontosabbnak ítélt – források segítségével tekintti át a székelység középkori történetét. Minden egyes fejezet rövid, néhány oldalas bevezetéssel kezdődik, amelyben Kordé felvázolja a bemutatásra kerülő témakört, és amelyet maguk a források követnek. E bevezetések pontosan tájékoztatnak a forrásokban fellelhető adatok felől, de nem céljuk, hogy teljes mértékben kiaknázzák azokat, hanem elsősorban az olvasó számára igyekeznek megteremteni azt a történelmi és fogalmi háttérrel, mely közérthetőbbé teszi a szövegeket.

Míthogy Kordé a székelység középkori történetének felső kronológiai határát a székely társadalom történetében mélyreható változásokat hozó 1562. évi felkelésben állapítja meg (6.), a források számottevő részét e dátum előtti időszakból közli, azonban bevett a későbbiekben keletkezett olyan forrásanyagot is, mely alapvető fontosságú ismereteket tartalmaz a középkori viszonyokra vonatkozóan, pl. részleteket Szamosközy István

Erdély története (8. és 61. szemelvény) és Antonio Possevino *Transilvania* (60. szemelvény) című munkáiból. A közölt szövegek mindegyike napvilágot látott már korábban is különböző kiadványokban. Kordé az okleveles anyagot többnyire a *Székely Oklevéltár* (Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. I–VIII. Kvár–Bp. 1872–1934), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (Szerk. Zimmermann, Franz–Werner, Carl–Gündisch, Gustav. I–VII. Hermannstadt–Buk. 1892–1991) és az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp. 1875–1898) megfelelő kötetiből vette át, az elbeszélő forrásokat pedig a mérvadóknak számító kiadásokból (pl. a 2, 3. és 9. szemelvények: Szentpétery Imre: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I–II. Bp. 1937–1938). A kötet súlygyarapodásán kívül az összehasonlíthatatlanul nagyobb lett volna akkor, ha Kordé – noha bevallottan nem ez volt a célja – a kutatás előtt eddig ismeretlen vagy legalábbis közöletlen történeti forrásokat is bevont volna a vizsgálódásba. A kiadvány jelentősége tehát nem az új források feltárásában rejlik, hanem abban, hogy a szélesebb olvasóközönség számára magyar nyelven teszi hozzáférhetővé a történészek által már régóta használt – és a történeti kutatásba beépült – legfontosabb kútfőket, és e tekintetben tényleg hiánypótlónak minősül. Azt azonban hangsúlyozni szeretnénk, hogy a legkörülményesebb fordítás sem pótolhatja az eredeti szövegeket, illetőleg nem elégítheti ki az igényes és teljességre törekvő kutatást és korszerű forráskiadást.

Az okleveles források élén az általános gyakorlat szerint rövid regeszta áll, az elbeszélő forrásokat pedig a szerzőről és magáról a műről tájékoztató szövegek vezetik be. Ezeket mindkét esetben a korábbi kiadás, az illető szöveg fordítójának a megjelölése, valamint maga a forrás magyar nyelvű fordítása követi jegyzetanyaggal ellátva ott, ahol Kordé szükségesnek látta. A források a már említett témakörök szerint csoportosítva kerülnek bemutatásra, és csak ezen belül érvényesül az időrend. E célkitűzését Kordé rendhagyó módon csak az egyes, több témakör szempontjából is fontos forrásszövegek egységének megbontása árán valósíthatta meg, ami zavaró lehet azok számára, akik egy oklevélszöveget folyamatosan szeretnének végigolvasni (pl. II. Ulászló 1499. július 13-án kelt oklevelének első részét az 55–58. harmadik részét az 165–169. a második részét pedig a 229–230. oldalakon olvashatjuk). Az így feldarabolt szövegek esetében már az első részletnél is kellett volna utalni arra, hogy hol található a folytatása, nem csupán az esetleg száz oldalalal hátrább lévő folytatásánál. A választott módszer egyben azt is megkövetelte, hogy minden egyes fejezetnél a tárgyalat kérdéskörre vonatkozó legkorábbi forrásokkal kezdődően állandóan előlről kellett kezdeni a téma áttekintését.

A latin nyelvű szövegek fordítása Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kordé Zoltán, Lele József, Petrovics István, Sebők Ferenc, Sz. Galántai Erzsébet, Tóth Ildikó, Veszprémy László, Vígh Éva, valamint Bodor András, Köllő Károly és Szabó György munkája. Fontosnak tartom kiemelni a fordítók nevét, hogy ezzel is érzékeltessem a magyarítás minőségét, ugyanis az előbbieket közül többen részt vesznek a magyarországi medievisztika egyik legjelentősebb forráskiadványának, az Anjou-kori oklevéltárnak a kiadásában, illetőleg jó-részt munkájuknak köszönhető a második kiadást is meg-ért, *Középkori históriák okleveleinkben (1002–1410)* cí-
mű kiadvány (Szeged 2000) narratíváinak ugyancsak igé-nyes fordítása is.

A kötetet a felhasznált könyvészeti források rövidítéssjegyzéke, valamint a hely- és névmutatozó zárja be.

Mivel recenzióról van szó, kötelességünknek tartjuk felhívni a figyelmet a kötetben található néhány elírásra és következetlenségre. A 37, 38. és a 39. oklevél kiadó-jaként az erdélyi káptalan, a 40c, 41a és c oklevelek kiadó-jaként pedig a gyulafehérvári káptalan jelenik meg. A nem szakmabeliek számára első látásra bizonyosan úgy tűnik, hogy két hiteleshelyi gyakorlatot ellátó egyházi intézményről van szó, holott mindkét megnevezés az erdélyi püspökség központjában, Gyulafehérvárt működő ok-levéladó intézményt jelöli. (Egyébként a fordításban mindhárom esetben helyesen erdélyi káptalan – az eredeti-ben capitulum ecclesie Transsilvane – jelenik meg.) A 268. oldalon a 2. bekezdésből az derül ki, hogy Hunyadi János 1442. évi szentimrei győzelme emlékére a ference-
sek csíksomlyói kolostorának 32 confratert adományoz-
zott. A néhány oldallal hátrább (276–278.) közölt oklevél szerint azonban – helyesen – a 32 confraternek adomá-nyozott előnyökről van szó.

A mutatót illetően az alábbi figyelmeztetésekre utalunk: a „Zek, birtok” címszónál a mutató a 34, 79. és 233. oldalakra utal előfordulási helyként. A 34. oldalon azonban Szamosköznyek a székely népnév etimológiai fejtegetésére bukkanunk, amely szerint a „Zekel” szóból származik: a „zek” és a „hel” szavak összetételéből. A 233. oldalon viszont a „Maros Zeken” lakó székelyekről van szó. A 79. oldalon tényleg megjelenik a „terram Zek”, azaz a Zek nevű föld, melynek a birtoknál jóval pontosabb azonosítását megtaláljuk az *Erdélyi Okmány-tár* (Szerk. Jakó Zsigmond Bp. 1997) első kötetében a „Szék” címszónál: „tájegység az Olt kanyarában, Árapatak és Hidvég környékén”. A Péter címszónál többek közt megjelenik egy „Péter, oklevélkiadó”, mely a 84. ol-dalra küldi az olvasót. Itt azonban az aranyosszéki széke-lyeket az esztergomi káptalannal folytatott perükben kép-viselő Jakab fiáról, Péterről van szó, akire egyébként a mutatóban egy sorral fennebb pontos utalásokat találunk. „Péter, erdélyi püspök” esetében a mutató a 91, 252. és a 258. oldalakra utal. A 91. oldalon Monoszló nembéli Pé-terről van szó, aki 1270–1307 között volt erdélyi püspök. A 252. oldalon azonban szó sincs Péter püspökről, csak az erdélyi püspökről, ebben az időszakban a püspöki méltóságot pedig Geréb László (1475–1501) töltötte be, a 258. oldalon viszont Vingárti Geréb Péter országbíró

említi az oklevél. „Péter (fehéregyházi) comes: 155, 184, 185, 186” címszónál az első idézett helynél tényleg Péter comesről van szó, az utóbbi három azonban a 200 évvel később élt Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíróra és erdélyi vajdára vonatkozik. „Péter (János, Jakab, Balázs és Ferenc apja), sepsi sz.” nem a megjelölt 106., hanem a 96. oldalon szerepel, „Péter (Mihály fia), sepsi sz.” pedig csak a 96. oldalra vonatkozóan helyes, a 161. és a 162. oldalakon ugyanis egy évszázaddal később élt Mihály fi-áról, Karácsonfalvi Péterről tesz említést az oklevél. (Ka-rácsonfalvi Péternél egyébként a mutatóban pontos utalá-sokat találunk.) Következetlenséget tapasztaltunk a ne-vek írásmódját illetően is: a modern névformák mellett találkozunk „pijnkolccij bernald, laijos kiraliij, barciaij gaspar, tho falui andras, toth miklos” stb címszókkal, te-hát a forrásokban megjelenő eredeti formákkal, anélkül hogy többségük a mai helyesírás szerint is megjelenne a mutatóban. (Egyébként „pijnkolccij bernald”-ra a megje-lölt 4, 48. és 49. oldalak egyikén sem sikerült rátalálni.) Úgy véljük, fölösleges olyan címszókat felvenni a muta-tóba, mint Szűz Mária, Isten, Úr (az utóbbi kettőre talá-lunk a legtöbb, 144 utalást a mutatóban), Üdvözítő, Meg-váltó, Krisztus (Jézus Krisztusnál utalószóval ellátva), amelyek – néhány esetet kivéve – nem nyújtanak semmi-lyen támpontot az olvasónak a kiadvány anyagában való tájékozódáshoz.

Egyetértünk ugyan Kordéval, hogy az általa legjobb-nak ítélt kiadást vette a fordítás alapjául (pl. a 38. szem-elvényt az *Urkundenbuch* I. 87–88. közlése alapján), az okleveles források esetében azonban hiányoljuk legalább a könnyebben hozzáférhető más teljes szövegű közlések, esetleg a DF vagy a DL számok jelölését. Pl. a 38. szem-elvény esetében az *Urkundenbuch* mellett a *Székely Oklevéltár* III. 1–2; Györffy György közlése: Századok 117/1983. 1125–1126. – DL: 37010/DF: 257862 (azt már csak megemlítjük, hogy az említett oklevél közléseinek kimerítő felsorolását megtaláljuk az *Erdélyi Okmánytár* I. 492. kivonat jegyzetében, melyre ugyancsak nem talá-lunk utalást); a 94a szemelvénynél az idézett Demény-féle közlés mellett a *Székely Oklevéltár* I. 134–135; *Urkundenbuch* IV. 638–640. – DF 244724. stb. Kordé csak a 2, 37, 62, 63, 69, 82, 84, 95. szemelvényeknél utal egynél több kiadás bibliográfiai adataira.

Kérdéses, hogy egy ilyen népszerűsítő jellegű kiad-ványban a magyar nyelvű szövegek esetében a korábbi forrásközlők által választott különböző átírási módoza-tokhoz kellett volna ragaszkodni. Néhol csaknem az ért-hetlenségig bonyolult 16. századi magyar írásmód erő-sen megnehezíti a nem szakmabeliek számára a megér-tést (pl. a 91. szemelvényből: „Az Regij ewsthewl mara-doth ló feijek, kijk nem laijos kiraliij halála vthan ló fewwe letthenek, azok megh maradgijanak az fíjzetés-bewl”). A recenzens véleménye szerint, de szem előtt tartva a népszerűsítő jellegét is, ez a kiadvány hatéko-nyabban szolgálta volna használóinak érdekét, ha az új-raközölt magyar nyelvű szövegek mindegyike a mai fon-etikai szabályokat követve kerül publikálásra, annál is inkább, mert a latin szövegek fordításaiban is, nem kö-vetkezatosan ugyan, de a legtöbb esetben a hely- és sze-

mélynevek modern formájukban jelennek meg (pl. a 16. szemelvény: Hovd, Turuskou helyett Hód, Torockó; 37. szemelvény: Myko, Sohthteluk helyett Mikó, Sötelek; 38. szemelvény: Twrozko, Araniás helyett Torockó, Aranyos; 39. szemelvény: Fhratha-i Vs, Velkterelwke, Naznanus helyett Frátaí, Velkterelke és Názán stb – az olvasatokat az *Erdélyi Okmánytár* szerint adjuk).

Fenti, elsősorban formai jellegű megjegyzéseink ellenére úgy gondoljuk, Kordénak sikerült megvalósítani az előszóban megjelölt célkitűzését, az érdeklődőket

ugyanis rövid, tömör és világos kísérő tanulmányokkal, valamint gondosan kiválasztott és szakmai igényességgel fordított kútfők segítségével igazítja el a középkori székelység történetére vonatkozó legfontosabb kérdéskörökben. Bizonyára megkerülhetetlen olvasmány lesz mindazok számára, akik a székelység történetével kapcsolatos problémákban és szakirodalomban pontos és gyors eligazítást akarnak nyerni.

Fejér Tamás

Könyvészeti előmunkálatok Erdély néprajzához

Pozsony Ferenc–Tánczos Vilmos (szerk.): A KJNT Értésítője 3–4. sz. Kvár 1996.

Borbély Éva–Pozsony Ferenc (szerk.): A KJNT Értésítője 3–4. sz. Kvár 1997.

Pozsony Ferenc–Borbély Éva (szerk.): Romániai magyar néprajzi könyvészet.

Összeállította Váczy Leona. A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 1998.

Borbély Éva–Pozsony Ferenc (szerk.): Faragó József bibliográfiája. A KJNT Értésítője 3–4. sz. Kvár 1998.

Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc (szerk.): Kalotaszeg bibliográfiája. Hála József, Váczy Leona, Murádin László, Péntek János,

Vasas Samu, Fülemlé Ágnes bibliográfiáját kiegészítette és szerkesztette Ercsei Judit.

A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 2000.

Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc (szerk.): Kalotaszeg bibliográfiája. Hála József, Váczy Leona, Murádin László, Péntek János,

Vasas Samu, Fülemlé Ágnes bibliográfiáját kiegészítette és szerkesztette Ercsei Judit. Kriza Könyvek 9. Kvár 2001.

Szilágyi Enikő Hajnalka: Az Erdélyi Múzeum folyóirat néprajzi írásainak annotált bibliográfiája (a kezdetektől 1916–17-ig).

A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 2002.

Pozsony Ferenc (szerk.): Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844–2002). Anyagát gyűjtötte és rendszerezte

Jakab Albert Zsolt. A KJNT Értésítője 1–2. sz. Kvár 2003.

Az erdélyi néprajzkutatás gazdag múltra tekint vissza, több szintézissel is szolgálva napjaink néprajzosai számára. Pozsony Ferenc 2000-ben közzétett tudománytörténeti írásában – 1940-től a tanulmány megírásának időpontjáig – pontos helyzetjelentést nyújt a legfontosabb romániai magyar tudományos műhelyekről, stratégiai jelentőségű kutatási témáikról, továbbá ismerteti kiemelkedő eredményeiket. Ugyanakkor rámutat arra, miként sikerült a totalitárius rendszernek a magyar kutatókat funkciójukból eltávolítani és a magyar jellegű vagy a magyarságra utaló gyűjteményeket fokozatosan felszámolni (*Magyar tudományos műhelyek Erdélyben.* = *Info-Társadalomtudomány.* 51. sz. 2000. 31–42). Jelenleg az intézményes keretek közt zajló oktatás alkalmat biztosít a tapasztalatszerzésre a fiatalabb generációk számára is. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, a Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT), valamint a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (KAM) terepmunkájuk során a klasszikus néprajzi módszerek mellett egyre inkább az antropológia módszereit is érvényesítik. Az intézményközi együttműködések eredményes voltáról a legújabb tanulmány Szabó Á. Töhötöm nevéhez fűződik (*A magyar nyelvű néprajzi felsőoktatás, kutatás és muzeológia helyzete Romániában.* = Keményfi Róbert [szerk.]: *Néprajzi Látóhatár. A Györffy István Néprajzi Társaság folyóirata.* 1–2. sz. Debrecen 2003. 83–115). A romániai magyar nyelvű néprajzi felsőoktatás és kutatás 1989-et követően újabb eredményekkel gazdagította az erdélyi néprajztudományt. 1992-től a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékén Zsigmond Győző főállásban néprajzot, folklórt oktat. A kolozsvári, csíkszeredai és bukaresti

intézmények mellett Erdélyben még számos – állami vagy civil kezdeményezés eredményeként létrejött – múzeum törekszik gyűjteményeit az érdeklődő közönség rendelkezésére bocsátani (a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a Kézdivásárhelyi Múzeum, az alsócsernátoni Haszmann Pál Múzeum, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, a székelykeresztúri Molnár István Városi Múzeum, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Városi Múzeum s a marosvásárhelyi Néprajzi Múzeum). Mindezek ellenére Erdély néprajzi monográfiája még várat magára.

A kutatások egy-egy szakaszát áttekintő munkák nem hiányoznak, s ha csak az utóbbi két évtized tevékenységét szemléljük, a megjelentetett tanulmányok aktív hozzáállást tükröznek. Az eddigi eredmények közül említésre érdemes Almási Istvánnak a romániai magyar népzene kutatás történelmi áttekintését nyújtó munkája (*A romániai magyar népzene kutatás.* = Eperjessy Ernő–Krupa András [szerk.]: *Nemzetiség – Identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai.* Békéscsaba–Debrecen 1991. 31–34), valamint Keszeg Vilmosnak 1944-től napjainkig terjedő, a folklórkutatás eredményeit elemző két tanulmánya (*A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede [1944–1994].* = *Erdélyi Múzeum* LVII. 3–4. sz., Kvár 1995. 99–111; *A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede.* = Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér [szerk.]: *Tizenkét év. Össze-foglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* I. kötet. Kvár 2002. 119–170). A felsorolást a KJNT 2001-es évkönyvével kell folytatni, ugyanis a kiadvány három olyan ta-

nulmányt is tartalmaz, melyek az egyes szakterületek tudománytörténetéről alapos ismertetést adnak. Gazda Klára a népművészeti kutatásokat vizsgálta meg napjainkig (*A romániai magyar népművészetkutatásról.* = Keszeg Vilmos [szerk.]: *KJNT Évkönyve* 9. Kvár 2001. 83–120), Pozsony Ferenc a társadalomnéprajz kibontakozását és a kutatási témák időbeni változásait részletezte, bemutatva a tudományág neves képviselőit (*Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben.* = Uo. 195–215), Balázs Lajos pedig az emberi élet fordulópontjainak kutatási eredményeiről írt összefoglaló tanulmányt (*Az emberi élet fordulópontjai a romániai magyar néprajzkutatás tükrében.* = Uo. 162–177). Mindössze csak a recens adatokat említettem, egyrészt azért, mert ezek tartalmazzák az előzményeket, másrészt pedig jelezném, hogy a felsorolt, tapasztalt kutatók közös munkája során valószínűleg csak meg Erdély néprajzi monográfiája. (Bár nem tüntettem fel őket bizonyos szintézisek szerzőiként, mégis egy ekkora lélegzetű munka elképzelhetetlen a következő néprajzkutatók bevonása nélkül: Szentimrei Judit, Faragó József, Ráduly János, Kallós Zoltán, Táncczos Vilmos és mások.) Nem áll szándékomban, a tudományos néprajzi szakirodalomban már számtalanszor hangoztatott erdélyi monográfia hiányának ragozása, ennek hangsúlyozásaként csupán Kósa László szállóigévé vált megállapítását idéznem: „Korszerű Erdély-történetünk van, erdélyi néprajzi összefoglalónk korszerűtlen sincs” (*Erdély néprajza.* Ethnographia 1991. 3–4. sz. 197–211).

Minden tudományos tevékenységben a végkövetkeztetések megtétele érdekében, valamint a felesleges ismétlések elkerülése végett a kutatóknak szükséges ismerniük a témakörben előzőleg már feltárt tényeket. Ez a szakasz a bibliográfiák megjelenésének korszaka lehet. Magyarországon már megtalálták a szükséges humán és anyagi erőforrásokat arra, hogy minden megyének saját néprajzi szintézise jelenhessen meg. Ezt a jelenleg zajló tudományos munkát is a szakirodalmi jegyzékek publikálása előzte meg. A bibliográfia készítése nem új keletű, előzményekre már a 20. század folyamán is szép számban említhetők példák mind az anyaország esetében, mind pedig Erdélyben. 1965-ben, 1971-ben, majd ezt követően 1977-ben Sándor István szerkesztésében megjelennek a tudományág minden területét lefedni kívánó bibliográfiai kiadványok (*A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945–1954.* Bp. 1965; *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1955–1960.* Bp. 1971; *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfijához.* I–III. Bp. 1977). Voigt Vilmos az előző kiadványok folytatásaként közzétette az 1963–1966 között megjelent néprajzi tárgyú kiadványok szakirodalmi jegyzékét (*A magyar néprajztudomány bibliográfiája – 1963.* = Dömötör Tekla [szerk.]: *Artes Populares 1. A Folklore Tanszék Évkönyve.* Bp. 1970. 123–319; *A magyar néprajztudomány bibliográfiája – 1964–1965–1966.* = Uo: *Artes Populares 2–3. A Folklore Tanszék Évkönyve.* Bp. 1973. 68–287). 1989-től közismert a budapesti Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság azon törekvése is, mely során az évente megjelenő néprajzi tárgyú könyvészeti jegyzéket teszik közzé (Cserbák András–Kulin Imréné–Serfőzőné

Gémes Magda–Toldyné Hubai Emőke [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1989.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1991; Uők: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1990.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1992; Uők: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1991–1992.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1993; Kalocsai Ilona–Kulin Imréné–Serfőzőné Gémes Magda–Toldyné Hubai Emőke [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Bibliography of Hungarian Ethnography 1993–1994.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1996; Kulin Imréné–Serfőzőné Gémes Magda [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Ungarische Volkskundliche Bibliographie. Hungarian Folklore Bibliography 1988.* Néprajzi Múzeum, Bp. 1989; Nagy Réka–Terbócs Attila [összeáll.]: *Magyar néprajzi bibliográfia. Bibliography of Hungarian Ethnography 1997–1998.* Néprajzi Múzeum–Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 2001).

Erdélyben is találunk példát az egyes részterületeket lefedő vagy személyes bibliográfiák összeállítására, az eredmények azonban soha nem jelentek meg egy összegző kötet formájában. 2002-ben Keszeg Vilmos ezen munkálatok kiváló szintézisét nyújtja, különös hangsúlyt fektetve az 1990 után alakult és működő intézmények eredményeire (*i. m.*). Mohay Tamásnak az előző tanulmányra megfogalmazott válasza főleg Magyarországon (az *Ethnographiában* és a *Néprajzi Látóhatárban*) megjelenő, erdélyi szerzők által írt vagy erdélyi vonatkozású publikációk listáját is tartalmazza (*Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez.* = Táncczos Vilmos–Tökés Gyöngyvér [szerk.]: *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* III. kötet. Kvár 2002. 37–64). Valóban a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, valamint a KJNT közös tevékenységei alkalmasak a felsőfokú oktatásban részeseül néprajz szakos diákok szakmai gyarapodására. S ugyancsak a KJNT nevéhez köthető a hiányzó Erdély-monográfia előmunkálatainak megkezdése is. Az említett intézmény periodikájában (KJNT Értesítője) 1996-tól figyelhetők meg hasonló törekvések, s a folytonosság mindmáig biztosított. A 2003-ban megjelentetett Háromszék-bibliográfia előszavában Pozsony Ferenc megfogalmazta, hogy a Társaság továbbra is feladatának tekinti újabb szakirodalmi jegyzékek megjelenését, hiszen az erdélyi néprajzi kutatómunka is csak hasonló megalapozottsággal ölthet tudományos jelleget: „Úgy véljük, hogy minden tudományos jellegű próbálkozás, szakszerű kutatói program csak akkor lesz hasznos, ha az a nyomtatásban már megjelentetett anyag pontos ismeretére épül” (*i. m.*).

A következőkben a KJNT által megjelentetett bibliográfiák részletes bemutatását szándékszom nyújtani.

A KJNT vezetősége 1995 folyamán körlevélben felhívást intézett a tagjaihoz, hogy az általuk publikált szakirodalmi jegyzéket juttassák el a Társaság székházába. Ennek eredményeként 1996-ban az Értesítő 3–4. száma már hat személy néprajzi témájú írásai irodalmi jegyzékét teszi közzé. A bibliográfia csak önálló kötetekben,

illetve folyóiratokban vagy gyűjteményes tanulmánykötetekben megjelent munkák adatait tartalmazza, nem terjed ki a napilapokban közölt cikkekre. A periodika szerkesztői, Pozsony Ferenc és Tánzos Vilmos – 1996-ban, az első bibliográfiái adatok közzétételükor – megismétlik a felhívást, s egyben megfogalmazzák egy összegző bibliográfia szerkesztésének gondolatát is: „Tervbe vettük ugyanis egy majdani teljesebb könyvészet megjelentetését, ezért kérjük, törekedjenek teljességre” (*i. m.*). A Társasághoz eljuttatott személyi bibliográfiákat a tagok nevének alfabetikus fejezetek közölték, így helyet kaptak az Értesítőben Asztalos Enikő, Balázs Lajos, Balázs Dénes, Boldizsár Zeyk Imre, Bura László, Dánielisz Endre publikációi.

Az egy évvel későbbi Értesítő 3–4. számában már bővült a szakirodalmi jegyzék, és pedig tizenegy társasági tagnak jelent meg publikációs listája. Az alfabetikus és kronologikus sorrendet – amely gondosabb szerkesztésre vall – a következő fejezetek taglalják: cikkek és tanulmányok, kötetek, néprajzi filmek, pályázatokra, konferenciákra készített kéziratok, valamint tárgyi gyűjtés. Az 1997-es periodika Barabás László, Borbély Gábor, P. Daczó Árpád Lukács, Fazekas Loránd, Gub Jenő, Imre István, Kardalus János, Major Miklós, Márton Béla írásait tartalmazza.

Az 1998-as Értesítő 1–2. száma tartalmi vonatkozásban változást mutat. A Társaság tevékenységének értékelése, pályázati felhívásai, megemlékezések nem kapnak helyet benne. Ez a szám teljes egészében az 1919–1944 közötti időszak romániai magyar néprajzi könyvészetét tartalmazza. Bevezetőként a könyvészet összeállítójának, Váczy Leonának életrajzát, valamint munkamódszerére vonatkozó rövid vallomását közli. Váczy Leona 1941–1974 között a kolozsvári egyetemi könyvtár munkatársa volt, ez idő alatt alkalma nyílt a könyvtár tulajdonába kerülő összes néprajzi jellegű kiadvány gondos áttekintésére. A bibliográfia összeállításában tizenhét fejezetre tagolva kiválóan tematizálta a publikált anyagot. Külön tüntette fel az elméleti és általános munkákat, a tárgyi és folklór jellegű kiadványokat, valamint a szokásokra, népi tudásra vagy a román etnikumra vonatkozó publikációkat.

Ugyanazon év Értesítőjének 3–4. száma Faragó Józsefnek hétszázötvenöt tételből álló személyi bibliográfiáját mutatja be. A folklórkutató fényképével, életrajzi adataival, valamint a folyóiratok, helységek és egyéb rövidítések jegyzékével indítják a szerkesztők a kiadványt. Az 1941–1998 között megjelentetett kötetek, tanulmányok, cikkek, recenziók, fülszövegek, elő- és utószavak kronologikusan vannak elrendezve.

Két évvel később (2000-ben) a Társaság periodikájának 1–2. száma Hála József, Váczy Leona, Péntek János, Vasas Samu, Fülemlé Ágnes Kalotaszegre vonatkozó bibliográfiáinak Ercsei Judit által kiegészített változatát közli. Az előző Kósa Lászlónak a KJNT vándorgyűlésén (Jegenye, 1994. május 27–29.) felolvasott, *A Kalotaszeg-kutatás szakaszai* című beszédét tartalmazza. A felszólaló személyes hangnemben ismerteti a térség iránti vonalmát, s ugyanakkor átfogó képet ad az elődök te-repmunkáiról s az ezekből született kiadványokról. Ezt

követően a bibliográfia összeállítói által felhasznált száz-negyven folyóirat rövidítésének feloldása következik, a könyvészet után pedig szerzői névmutató zárja a kiadványt. Az ezerkétszázharminc tétel tartalmazó szakirodalmi jegyzék rendszerezése könnyű eligazodást biztosít. A betűkkel jelölt fejezetek (Általános művek, Gazdasági élet, Táplálkozás, Település, táj, történelem, Építkezés, Lakáskultúra, Öltözködés, Népművészet, Népszokások, Néphit, népi tudás, Népköltészet, Népzene és néptánc, Nyelv, Társadalom) további alegységekre vannak tagolva, melyeken belül kronologikus sorrendben, pontos filológiai apparátussal ellátva jelennek meg a néprajzi témájú publikációk. A Kalotaszeg bibliográfiája iránti széles körű érdeklődés egy második kiadást is életre hívott. 2001-ben a Kriza Könyvek sorozatban, a 9. megjelentetett kötetként az előző év Értesítőjében közölt bibliográfia változtatás nélkül könyv formában is megjelent.

A 2002-es évtől kezdve a KJNT Értesítőinek arculata megváltozik, tartalmi szempontból azonban fennáll a folytonosság, ugyanis a kiadványok újabb bibliográfiákat közölnek. Ezen év periodikájának 1–2. száma az Erdélyi Múzeum néprajzi írásainak Szilágyi Enikő Hajnalka által – szakdolgozat céljából – elkészített, annotált bibliográfiáját tartalmazza. (A szerző szakdolgozatát a debreceni Néprajzi Tanszéken tanulmányai befejezésekor írta és védte meg.) A kiadványhoz elő-, valamint utószót csatolt, melyek mellett egy fejezet kitér az illető fejezetben megalakulásának és történelmi periódusainak részletes ismertetésére. Az annotált szakirodalom az Erdélyi Múzeum megjelenésének két periódusára terjed ki: az 1814–1818, illetve 1874–1916/17 időintervallumok közötti néprajzi írások rövid rezüméjét adja. Szerkezeti szempontból két részre tagolódik a bibliográfia: első lépésben Szilágyi Enikő Hajnalka a megjelenés éve szerinti (kronologikus) csoportosítást követi, a következő fejezetben pedig ugyanazt az anyagrészt annotált kiegészítésekkel, tematikus rendszerezéssel közli. A könnyebb eligazodást és használhatóságot szolgálja az is, hogy minden egyes annotáció a sorszámnak megfelelő bekeretezett számmal van ellátva, mely mind a megjelenés kronológiájában, mind pedig a szerzők szerinti felosztásban fel van tüntetve az adott cikk mellett.

A 2003-as Értesítő 1–2. száma még nagyobb lélegzetű munkát közöl: Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiájával ismerkedhet meg az olvasó. A Jakab Albert Zsolt által gyűjtött és rendszerezett anyag az 1844–2002-es időintervallumot fedi le. Pozsony Ferenc az előszóban kifejti, hogy a bibliográfiai jegyzék a vidék egyházi, iskolai, művelődési életével kapcsolatos irodalmat, valamint művészettörténelmi emlékeivel, régészeti feltárásaival kapcsolatos publikációkat is tartalmazza. Ezt követően Háromszék népi kultúrájáról és az itteni kultúrákutatókról ad összegző áttekintést. A felhasznált hetven folyóirat jegyzéke után az ezernyolcszázhetvennyolc szakirodalmi tétel a következő fejezetekbe van tagolva: Általános művek, Település, táj, Építkezés, Lakáskultúra, Gazdálkodás, Ipar, technológia, Kereskedelem, Táplálkozás, Öltözködés, Népművészet, Népköltészet, Népi írásbeliség, Népszokások, Néphit, népi tudás, Társadalom, Nyelv, Történelem, Régészet. A további, fe-

jezeteken belüli részletesebb lebontás (melyet a terjedlem miatt nem mutathatok be) könnyű eligazodást biztosít az érdeklődők számára. Ezen kiadvány is az azonosítható szerzők névmutatójával zárul.

A KJNT által összeállított szakirodalmi jegyzékek gyakorlati hasznáról elsősorban a néprajzi kutatómunkát végző személyek, valamint a diákok győződhetnek meg. A kiadványokat támogató alapítványok (Soros Alapítvány, Illyés Közalapítvány, Communitas Alapítvány) is felismerték e tevékenység tudományos értékét; a Magyar Tudományos Akadémia Arany János Közalapítványa a szerkesztés szakaszában levő Erdély néprajzi bibliográfiáját a későbbi néprajzi monográfia előmunkálataként támogatja. A Társaság által megjelentetett tíz bibliográfiában vagy részben szakirodalmi jegyzéket tartalmazó kiadványban nem a formai és tartalmi egységet kell keresni, hanem inkább azon fejlődési szakaszt érdemes figyelni, mely a periodikákon végigkövethető. Mindenik bibliográfia szinte sajátos formai kivitelezéssel készült. Legnagyobb hasonlóság a Váczy Leona által összegyűjtött és Faragó József tiszteletére összeállított szakirodalmi jegyzékek, valamint Kalotaszeg és Háromszék bibliográfiája között észlelhető. Az utóbbi két kiadvány esetében, bár vannak első látásra is észlelhető formai és tartalmi különbségek (a nevek formai megjelenítése, valamint egyes alfejezetek közötti eltérések képezik a különbséget), mégis elmondható, hogy a Háromszék-bibliográfia az előző mintájára készült. A kiadványokban nincsenek belső következetlenségek, sem olyan hibák, melyek megkérdőjelezhetnék megbízhatóságukat. Ezeket a szerkesztők már az előkészítés fázisában kiiktatták, vagy úgy, hogy maguk nézték át az összes idézett periodikát, vagy egyszerűen kihagyták a nem hiteles adatokat.

Így utólag visszatekintve sajnálatos, hogy a személyi bibliográfiák közlése a KJNT társasági értesítőjében egy idő után abbamaradt, hiszen a személyi bibliográfiák olyan sajátos szempontot érvényesítettek, amelyre szintén szükség van a tudományos kutatásban, továbbá egy másfajta teljességet is meg lehetett volna valósítani általuk. A vállalkozás félbemaradásának több oka is van. A Társasághoz beküldött adatok nem mindig voltak közölhetőek filológiai pontatlanságaik miatt (ezeket szerkesztői munkával, utánajárással ki lehetett volna küszöbölni), és közzétételüket a kilencvenes évek derekán a Társaság anyagi nehézségei is hátráltatták. A személyi bibliográfiák közlésének megszakítását azonban alapvetően szerkesztői koncepcióváltás idézte elő: egyre jobban körvonalazódott a szintetizáló bibliográfiák szerkesztésének igénye és lehetősége, és a Társaság vezetősége egy idő után ezt a szempontot részesítette előnyben.

A közzétett szakirodalmi jegyzékek a betűrendes, standard bibliográfiai sorrendet követik, és az egyes tételek pontos filológiai apparátussal vannak ellátva.

Tény, hogy bibliográfiát nem lehet a teljesség igényével készíteni, hiszen mindig felbukkanhatnak olyan írások, melyek elkerülik a szerkesztők (és sokszor a széles olvasóközönség) figyelmét. A hiányosság legtöbb esetben a témához vagy a vidékhez kapcsolódó tételek kimaradása lehet. A KJNT által kiadott személyes bibli-

ográfiákra természetesen ez nem jellemző. Ezekben (esetenként) a szerzők által beküldött adatok hivatkozásbeli és filológiai pontossága várat magára. Faragó József szakirodalmi jegyzéke nem tematikusan van összeállítva, így tartalomjegyzéket sem csatoltak a kiadványhoz, ez azonban kissé nehézkessé teszi a tájékozódást.

Mindez nem mondható el Kalotaszeg irodalmi jegyzékének két kiadásáról, ugyanis ennek formai kivitelezése a használatban nem okoz nehézségeket.

Annak érzékeltetésére, hogy mennyire váratlan helyeken bukkanhatnak fel kiváló munkák, felhívom a figyelmet – az Utunk '77-es Évkönyvéből – Benkő Samunak Kós Károllyal készített riportjára, melynek témája Kalotaszeg régi építésze (*Őszi beszélgetés Kós Károllyal Erdély köveiről. = Utunk Évkönyv 1977. 119–125*). Bár száznegyven folyóirat tartalmát összesíti a bibliográfia, *A Hét* mellékleteként megjelent *TETT*-re (Természet Ember Tudomány Technika) nem terjed ki a figyelmre. Ha azzal számolunk, hogy egy szakirodalmi jegyzéknek legfőbb célja az olvasóközönség által elérhető tudományos írások forrásadatainak közzététele, akkor a fentebbi „kimaradás” sem tekinthető igazán a szerkesztők mulasztásának. Ugyanis az említett folyóirat egyetlen szakkönyvtárban sem olvasható. Sőt abban az esetben, ha a *TETT*-ben publikált írások más kiadványban is napvilágot láttak, ezek haladéktalanul helyet kaptak a bibliográfiában. Malonyay Dezső 20. század eleji munkásságáról Háromszék bibliográfiájának előszava elismerő módon vélekedik, az irodalmi jegyzék azonban nem tartalmaz egyetlen rá vonatkozó tételt sem.

Az eddigi megjegyzések nem érvényesek az Erdélyi Múzeum folyóirat bibliográfiájára. Ebben az esetben a hiányosságot csupán – a szerkesztői munka során – néhány cikk annotációjának kimaradása képezi. Az esetleges hiányok lehetőségével a szerkesztők természetesen mindenik esetben számolnak, erre utal a tárgyalt két utóbbi kiadványban bejegyzésekre alkalmas (Feljegyzések című) üres oldalak beiktatása is.

A Társaság Értesítőinek külalakja 1997–2000 között azonos. Mindenik esetben egyszínű a borító, melyen a cím és a KJNT emblémája látható. 2002-től arculatalakítás jellemzi az Értesítőket. A borítók szerkezeti felépítése nem változik meg, a hivatásos borítótervező (Könczey Elemér) munkája azonban kellemesebbé teszi a kiadványok külalakját. A kalotaszegi bibliográfia második kiadása a Kriza Könyvek sorozat borítótervét követi. A borító elülső oldalán a győrőmonostori templom, a hátoldalon pedig körösfői népviseletbe öltözött fiatalok fényképe látható.

Az ismertetett szakirodalmi jegyzékek a folytonosságot s egyben a fejlődés szakaszait is bizonyítják. S ha figyelembe vesszük, hogy a KJNT a közeljövőben kiadja a moldvai csángó bibliográfiát, valamint szerkesztési szakaszban van a romániai magyar néprajzi bibliográfia is, jogosan hihetjük, hogy ez a tevékenység valóban az erdélyi néprajzi monográfia könyvészeti előmunkálatait képezi.

Miklós Zoltán

Új hangok az erdélyi magyar néprajztudományban, avagy fiatal kutatók könyvei a Kriza Könyvek sorozatban

- Almási István (szerk.): *Monostori sugár torony*. Kriza Könyvek, Kvár 2003. 81 lap
Bokor Zsuzsa (szerk.): *Tamás István kézdiszentléleki kéziratok gyűjteménye*. Kvár 2002. 204 lap
István Anikó: „Most segíts meg Mária...” Kriza Könyvek, Kvár 2003.
Olosz Katalin: *Egy kiállítás emléképei*. Kriza Könyvek, Kvár 2003. 82 lap
Páczkán Éva: *Kopasz föld*. Kriza Könyvek, Kvár 2002. 216 lap
Szabó Á. Töhötöm: *Közösség és intézmény*. Kriza Könyvek, Kvár 2002. 160 lap
Tötszegi Tekla: *A mérai kőteny*. Kriza Könyvek, Kvár 2003. 100 lap

A Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában 2002 januárjától 2003 decemberéig 14 könyv jelent meg, értékelő recenzió azonban csak néhányukról látott napvilágot mind ez ideig. Végigtekintve a kiadványokon szembetűnő, hogy a Kriza Könyvek sorozat nagyrészt a Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakán végzett fiatal kutatók publikálási fórumát jelenti. Jelen írás a fentebb említett időszakban megjelent kiadványok fölött tart rövid szemlét, az ismertetésben a hangsúlyt az önálló kötetként megjelent fiatal kutatók munkáira helyezve, így nem foglalkozom az ugyancsak ebben az időszakban megjelent tanulmánykötetekkel és bibliográfiákkal.

A forrásértékű közlések csoportjába három kötetet sorolhatunk: a Bokor Zsuzsa által szerkesztett *Tamás István kézdiszentléleki kéziratok gyűjteményét*, az Almási István által közzétett *Monostori sugár torony* című könyvet, valamint Olosz Katalin *Egy kiállítás emléképei* című munkáját (2003).

Egy adott kutatási területet elemzői igénnyel közelít meg Szabó Á. Töhötöm, Páczkán Éva, Tötszegi Tekla és István Anikó könyve. Mindannyian a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék 1990 utáni végzettségi, első kötetes szerzők. Munkáik teljes mértékben az erdélyi magyar népi kultúra kutatásából születtek, és esetenként több éves, még egyetemi éveik alatt elkezdett kutatásaik átdolgozott eredményei.

Az adott témában való elmélyülés mértékét és a szakirodalmi elméleti megalapozottságot tekintve úgy tűnik, hogy a felsorolt szerzők közül valódi könyvet csak Szabó Á. Töhötöm írt. Egymáshoz hasonló szerkezeti felépítésűek Páczkán Éva, Tötszegi Tekla és István Anikó munkái. Közös jellemzőjük, hogy a kötetek kb. kétharmadát kitevő vizsgálati forrásanyagot rendszerint hosszabb tanulmány követi (esetenként előzi meg). Egy esetben a viselet világa felől, három esetben narratívák, a narratívákat létrehozó emberen, közösségeken keresztül értelmezik a szerzők egy-egy erdélyi magyar falu kultúrájának egyes területeit.

Részletező, nagy példaanyagot áttekintő néprajzi munka Tötszegi Tekla *A mérai kőteny* című munkája. Elsősorban a leíró etnográfia tárgykörébe tartozik. A gazdag gyűjtést hosszabb tanulmányban elemzi. A közölt példaanyag forrásként is jelentős.

Szociográfiai jellegű élettörténeti közlés Páczkán Éva *Kopasz föld* című munkája. A közölt élettörténetet a társadalomtörténeti kutatások egy – a mindennapi élet, a társadalmi folyamatok mikroszintjére irányuló – „antropológizált” irányzatához tartozó (Niedermüller Péter: *Paradig-*

mák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában? Elérhetőség: <http://www.replika.c3.hu/>) tanulmányban elemzi, a szövegértelmezést elsősorban mentalitásvizsgálatnak vetve alá. A mentalitástörténetet Klaniczay Gábor által operacionalizált definícióval közelíti meg, amely ebben a tudomány szemléleti paradigmában a mindennapi automatikus cselekedetek, az individuálok gondolkodásában rejlő közös, személytelen struktúrák, valamint a kimondatlan konvenciók működésének történeti perspektívában való kutatását jelenti. A hagyományos falu emberét a társadalom általános modelljeit elfogadó emberként fogja fel, az egyéni élettörténetből így arra a kultúrára következtet, amelyben az illető életpályája konstituálódott. Elemzése során kitüntetett figyelmet fordít az egyén életének az életpálya szempontjából meghatározó jelentőségű fordulópontjaira. Értelmezésébe Norman K. Denzin epifániakoncepcióját, valamint Victor Turner a társadalmi alapformák típusairól szóló elméletét építi be.

A kutatás tárgyaként előzetesen meghatározott mentalitásvizsgálat helyett a tanulmány súlypontját társadalomtörténeti leírás alkotja. Az élettörténetből rekonstruált kultúráról igazán újat nem tud mondani. *Asszonyi, humanus, paraszti, magyar és keresztény* kultúrának nevezi azt. Az élettörténetnek esztétikai minőséget tulajdonít, művészeti alkotásnak tekinti (?): „Az élettörténetet ízekre szaggathatjuk, vizsgálhatjuk bármédig, az így keletkezett metaszöveg mindig dadogás csupán, mely sohasem fogja elérni annak esztétikai színvonalát. És ez a művészeti alkotások lényege” (198).

A kötetet művészi ihletettséggel rajzok díszítik. Jól strukturált, világos szerkezetű könyv.

A vallásantropológia és a narratológia kutatási területéhez tartozó munkát publikált 2003-ban István Anikó „*Most segíts meg Mária...*” címmel, amely a futásfalvi Sársós Boldogasszony-napi búcsú teljes szövegrepertóriumát, valamint ennek tartalmi vizsgálatát öleli fel. A futásfalvi búcsús emlékkönyv szövegrepertóriumát a népi írásos devóció modern megnyilvánulási formájának tekinti. A narratívákat elsősorban társadalmi funkciójuk felől közelíti meg. Főbb kérdései az írásban való imádkozásra mint ritualizált viselkedésmódra irányulnak, valamint a műfajteremtés és az intertextualitás problémáira. A vendégkönyv szövegrepertóriumát a korszak és a régió vallásossága tükrének tekinti, ezért a vendégkönyv „írókat” egy virtuális közösségként fogja fel, amely a kommunikáció aktusa révén teremődik meg. A kommunikációnak ez a formája, habár (a szerző szerint) a modern

műfajiság keretei között történik meg, minden bizonnyal az ember egyik legősibb és legegyszerűsebb antropológiai jellemzőjét, a transzcendenciával való kommunikáció alapvető igényét jeleníti meg. A kommunikáció tartalmi, funkcióbeli vizsgálatát egyes korosztályokra specializálva, valamint nem, társadalmi helyzet és földrajzi hovatarozás alapján ugyancsak elvégzi a szerző (mennyiségi számítások alapján). Az értelmezést helyenként szaggatottá teszik a gyakori folklórszöveg-beillesztések, amelyek így helyenként a végig nem vitt értelmezés illúzióját keltik, néhol esszéisztikusak. Értelmezéséhez antropológiai elméleti keretet Jan Assmann a kommunikatív emlékezés kulturális formáiról írott könyve nyújt (Jan Assmann: *A kulturális emlékezés. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp. 1999).

István Anikó legfontosabb következtetésének azt tartja, hogy korábbi feltételezésekkel (feltételezésével?) ellentétben „az egyes megnyilatkozások ezt a típusú imádkozási módot az ima egy lehetséges, egyenértékű formájaként értékelik, nem tartják hatékonyabbnak, értéke-sebbnek a hagyományos imaformáknál”. A fedőlapon népviseletbe öltözött moldvai csángók búcsús csoportját ábrázoló fénykép jelenik meg, piacossá téve és egy nemzeti szimbolikus jelentésmozgóba emelve ezáltal a könyvet.

2002-ben jelent meg Szabó Á. *Töhötöm Közösség és intézmény (Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban)* című könyve. A könyv több szempontból is figyelemre méltó. Az erdélyi falu közelmúltjának legfontosabb gazdasági-társadalmi folyamatairól nagyobb lélegzetvételű gazdaságantropológiai megközelítés mind ez idáig csak elvétve született. (Ennek a területnek eddigi talán legfontosabb munkája Oláh Sándor *Csendes csata-tér* című könyve.) Másrészt az alkalmazott módszer szempontjából újszerű, amely világosan mutatja azt a tudományszemléleti törést, amely azt utóbbi években a magyar néprajztudomány egyik nagy dilemmájaként jelentkezett. Míg a korábbi megközelítések túlnyomórészt a néprajzi leírásnak voltak alárendelve (a hagyományos falu gazdasági világát vizsgáló etnográfia ez különösen érvényes), addig Szabó Á. *Töhötöm* könyve megértésközpontú, a kulturális antropológia felé irányulást jelzi.

A *Tasmánok a focimeccsen* című fejezet metaforikusan veti fel a néprajzi megértés és leírás problémáját: egy adott kultúra lényegi komponenseinek csak egy bizonyos részét ismerő kutató könnyen a „játékszabályok” félreismerője lehet. Az egyszerű, közönséges megfigyelés nem elég egy kultúra rejtett evidenciáinak tényszerű megértéséhez. Egy adott kultúra, bármennyire is hasonlít a kutatóéhoz, bizonyos komponenseiben mindig idegen nyelvű marad. Az ilyenszerű idegennyelvűség áthidalására, a „másik” kultúra játékszabályainak megfejtésére vállalkozik ez a könyv.

Egy falu életvezetésének irányításában kiemelt fontossága van intézményeinek. Egy ilyen intézmény Magyarlónán a *társ*, amely az egy *turmába* adott juhok gazdái-

nak a hatékony tartás céljából létrejött szövetkezését jelenti. A szerző a gazdatársaság működésén keresztül mutatja be, hogy milyen funkciókat lát el egy faluközösségen belül a közösségi értékrendből táplálkozó intézmény. „Alapvetően az egyén és közösség között létrejövő kapcsolatok szabályozására szolgál, és legfontosabb elve az, hogy az egyéni érdeket konfliktusmentesen emelje közösségi érvényűvé, összehangolva a gazdasági törekvéseket” – állapítja meg a kutató. A gazdatársaság tevékenységének bemutatásán keresztül egy közösség mentalitására láthatunk rá, amelynek szerves része az is, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak gazdasági tevékenységükben.

A könyv második felében helyet kapó juhmérés szokásának bemutatása kiváló antropológiai „sűrű leírás”, amelyet etnográfiai párhuzamokkal értelmez a szerző.

A kutató az erdélyi népi gazdálkodás keretén belül elhelyezve a falu gazdasági berendezkedésének jelenlegi helyzetrajzát is körvonalazza. A lónai gazdálkodásban megfigyelhető stratégiákat az őket eltető kultúrán belül, azaz kontextusukban próbálja megragadni. A társadalom egészére és az életmódra való figyelés, az egyén közönségben elfoglalt helyének, viszonyának a kérdése, a közösség gazdaság szabályozó szerepe áll vizsgálódásának centrumában. Arra törekszik, hogy a könyvben valahol ott legyenek a „lónai emberek, a falu lakói is”. Ennek elérére a lónai emberek „hangja”, értékelésük, vélekedésük saját kis világukról viszonylag ritkán hallszik át a könyvön.

A könyvben a változás utáni erdélyi magyar falu olyan aktuális problémáira is rákérdez, mint amilyen a *viSSzaparasztosodás* kérdésköre. Fontos felismerése, hogy a paraszt fogalma és maga a parasztság viszonyítás kérdése, emiatt nem adható meg minden időben és minden helyen érvényes definíciója. Erdély népi gazdálkodása kapcsán egy új parasztságdefiníciót operacionalizál, a parasztság fogalmán „a nem városon élő, elsősorban mezőgazdasággal foglalkozó, a lehetőségek szerint önállásra berendezkedő réteget” érti.

A kutató fontosnak tartja kiemelni, hogy Magyarlóna faluközössége is egy változó társadalom, a társadalmi kontextus megváltozásával pedig nemcsak a paraszti világkép, de a benne gyökerező, az általa működtetett intézmények is változáson mennek keresztül. Meglátása szerint az intézmények azonban, ha veszítettek is jelentőségükből, éppen többfunkciós voltuknál fogva még mindig kiemelt szerepet töltenek be egy közösség életvezetésében.

Az előbbi szerzőknél a kutatott téma jóval terjedelmesebb szakirodalmát nézi át, szakirodalmi jegyzékében és a hivatkozásokban román szakemberek által írt munkákat is találhatunk. Ezek révén az esetleges román párhuzamokra is figyel, tekintve hogy Lónán – habár magyar faluként tartjuk számon – jelentős számú román közösség él.

Peti Lehel

Az etnográfusi hagyományok tovább-, illetve újírásának lehetőségei

Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kvár 2002. 240 lap*
Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kvár 2003. 192 lap*

A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság könyvkiadói tevékenységének egyik oldalhajtása a Kriza Könyvek sorozat. Az utóbbi két év folyamán ebben jelent meg a néprajzi orientáltságú fiatal kutatók tanulmányait egybefoglaló *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról* címet viselő két kötet.

Mivel a két kötet ugyanazon koncepció alapján állt össze, és a szerkesztő is ugyanaz mindkettő esetében, a munkát – amennyire a recenzió bemutató és kritikai keretei megengedik – egységként tárgyalom.

A koncepcióról. A kötetek szerkesztője – Szabó Á. Töhötöm – által írt előszavakban kifejtetten is megjelenik az új „diáksorozat” létrehozásának alap gondolata. A BBTE Bölcsészkarán működő Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, valamint ennek háttérintézménye, a Kriza János Néprajzi Társaság hathatós anyagi és szakmai támogatásával folyó kutatómunka megjelenítő fórumaként a *Lenyomatok* több szempontból is hasznosnak bizonyul. Amellett, hogy a fiatal kutatók számára megnyilvánulási, publikálási lehetőséget biztosít, megteremti az egymás eredményeinek megismerési feltételeit is. Az évi rendszerességgel megjelenő kötet a néprajztudományon belüli szakterületeken (folklor, tárgyi néprajz, gazdasági és társadalomnéprajz) született dolgozatokat egységbe szervezi, a tanulmányok kiválogatásánál ugyanis tematikus megkötöttség nincs, a hangsúly kizárólag a dolgozat szakszerűségére és minőségére kerül. Egyes értelmezések az egyetemi tanárok köre szerveződő kutatói iskola/iskolák körvonalazódását is felfedezni vélik a *Lenyomatok* kereteiben.

A tanulmányokról. A sokszínű tematikát a szerkesztő mindkét kötet esetében nagy vonalakban tömbösítette, így az azonos kutatási területeken vagy hasonló témában írt dolgozatok egymás mellé kerültek.

A *Lenyomatok* (az első kötet még sorozatszámozás nélkül jelent meg) első dolgozata a regionális identitástudat vizsgálatával foglalkozik két etnikailag-kulturálisan „átmeneti” régióban, a Borsa- és a Lozsárd-völgyi magyarság körében. Az önmeghatározás alapvető szempontjait a táji tényezők mellett a gazdasági és a kulturális specifikumok, valamint – kifejtettebben – a „magyar ruha” és a táncdialektus sajátjaiból vezeti le a szerző (Könczei Csongor).

A következő két tanulmány nem tematikailag, hanem módszertanilag képez egységet. A szerkesztői *Előszó*ban említett, a tanulmányokra jellemző „egyfajta horizontváltás” (5) a kutatási paradigmák kibővítésében és elméleti jellegű levezetésében mutatkozik. Az első dolgozat szerzője (Szöcsné Gazda Enikő) a háromszéki csempekészítő központok és termékeik bemutatását történetiségében tárgyalja, az előállítók és a megrendelők társadalmi kontextusába helyezve pedig még árnyaltabbá válik a kérdéskör. A kerámiák aprólékos motívumvizsgálata a tárgyi néprajzos éles szemét dicséri. A dolgozat gazdag levéltári adatbázis feldolgozásán alapul. A következő dolgozatban Bokor Zsuzsa a levéltári kutatások és a

vizsgálatnak alávetett peranyagok módszertani közelítésének problémáját veti fel, az „értelmezett tények és a valós tények közötti távolság” (47) szűkítésének nehézségeiről értekezik. Kiindulópontja egy 18. századi boszorkányper, amelynek feldolgozása közben bemutatja a hagyományosan alkalmazott kutatási paradigmákat, és újak felhasználási lehetőségeit is felvillantja.

Egy kialakulóban levő kolozsvári narratívakutató iskola első publikált eredményeinek is tekinthető a következő három dolgozat. Az első szerzője (Szöcs Levente) az igaztörténetek gyűjtése és feldolgozása kapcsán felmerülő nehézségekről, a „gyűjtő” és az „adatközlő” személyének meghatározásáról, a köztük lévő kapcsolatáról, a kutatás térbeli-időbeli kontextusáról, helyzetfüggőségéről értekezik három konkrét példa alapján. Az élettörténetek konstruálásának többirányú vonatkozását, az ember és történet viszonyát elemzi a következő dolgozat egyetlen parasztember esetében (Vajda András). Halmagy története bontakozik ki abból a tanulmányból, amelynek szerzője (Ozsváth Imola) az 1850-es évtől elérhető statisztikai adatokat az egyéni élettörténetekkel veti egybe, és párhuzamosan követi a dél-erdélyi szörványtelepülés statisztikailag igazolt megfogyatkozását a családok szétszóródásával.

Két dolgozat szerzője foglalkozik hiedelemkutatással. Simon Boglárka egy székelyföldvári parasztszónynak a transzcendens szférával megvalósított kapcsolattartási technikáit vizsgálja, Soós Timea pedig a különböző tudatformák szellemi jelentőségét hangsúlyozva egy falu rontáshiedelmeinek szimbolikáját elemzi az archetipális mítoszkritika módszerével.

A mezőségi Magyarorszávat sirató és halottbúcsúztató szokását elemző tanulmány strukturalista-funkcionalista módszerrel közelíti a rítusokhoz, illetve magukhoz a rítusszövegekhez, figyelve a bennük előforduló motívumokra és tartalmi egységekre oly módon, hogy közben folyamatosan kapcsolatot teremt a szöveggörnyezettel, és társadalmi kontextusba ágyazza (Dimény Erika). Interetnikus – magyar, román és szerb – környezetben (Arad egyik negyede: Gáj) élő székelyek életmódbeli változásait, a gazdasági, természeti és társadalmi adottságok együtthatását, az identitásépítés sajátosságait rajzolja meg a következő dolgozat szerzője (Hajdó Khell Noémi), felvázolva a Székelyföldről való kitelepedés főbb motivációit, a migráció nemzedéki aspektusait, a szocializáció, a helyi társadalomba való adaptálódás segítő és gátló tényezőit. Dimény Attila Oroszfalu vallási életének és az oktatási körülményeknek a helyzetét tárgyalja dolgozatában néhány 18–19. századi dokumentumra alapozva. A többségében katolikus lakosságú Oroszfalu a reformáció legkeletibb bástyájaként számon tartott székely város – Kézdivásárhely – közelségében különleges helyzetben volt, mivel a reformáció után, de főleg a 18–19. század folyamán kiéleződtek a két település között a felekezeti villongások.

A szocialista hatalom a népet a család modellje szerint akarta egyetlen nagy társadalmi-gazdasági egységbe (nagy családba) integrálni. Turai Tünde ezt a folyamatot taglalja dolgozatában, a szocializmus alapdokumentumaiból kiindulva – Marx, Engels, Lenin tételein keresztül – vizsgálja a hatalmi érdekek által forgalmazott (hamis) családképet, illetve azt, hogy miképpen próbálták megfeleltetni a társadalmi rendszert a családnak és fordítva. „Mindkettőnek ugyanazokkal az elvekkel, tartalommal és működési stratégiákkal (pl. ötéves terv alkalmazása a családon belül) kell rendelkeznie, mintha a család a társadalom kicsinyített mása lenne. Illetve a társadalom a család kiterjesztett formája” (193).

A gazdasági kapcsolatok interetnikus aspektusait elemzi Szabó Á. Töhötöm egy Hargita megyei falu, Siménfalva példáján. Az 1989 utáni – addig hagyományosnak tekintett – kapcsolattartási módok a falu társadalmát alkotó két etnikum, a magyar és a cigány lakosság között erőteljesen megváltoztak, mivel felborult az az egyoldalú gazdasági mérleg, amely korábban a magyarok javára billent. E változással újabban megteremtődtek a cigány gazdasági elit kialakulásának és felzárkózásának a lehetőségei is.

A padfirka-kultúrában termelődő, korántsem választékos, de sokszor igen ötletes graffitik-grafikák elemzését nyújtja, a létrejöttük megértéséhez vezető utakat jelöli ki az utolsó tanulmány szerzője, Jakab Albert Zsolt. A vizsgálat a sokoldalú népi kultúra egyik szeletként/szubkultúrájaként kezeli a jelenséget, az értelmezési keretben kialakított tipológiáit e szubkultúrából merített konkrét adathalmaz alapján állítja fel. A tanulmány újszerűsége a vizsgálat tárgykörének megválasztásában (a néprajzilag eddig nemigen tárgyalt városi diákkultúra) rejlik.

Értekes információbázist képez az a táblázat, mely a kolozsvári egyetemen 1938-tól 2001-ig megírt néprajzi szakdolgozatok jegyzékét foglalja magában. A 115 tételből álló lista tartalmazza a védés évét, a végzős diák nevét, a szakdolgozat címét és az irányító tanár nevét is (összeállította Csibi Margit és Kozma-Kis Erzsébet-Edit).

A kötetet angol, román és magyar nyelvű tartalomjegyzék zárja.

A *Lenyomatok* 2. első négy dolgozata a narratívák kutatás újabb eredményeként jelenik meg. Az elsőben István Anikó a régi emlékek felelevenítésének folyamatát egyetlen személy esetében követi figyelemmel. Az élettörténet elemzése során kiemelt szerepet kapnak az emléktörédek rendszerbe szerveződésének törvényszerűségei, az emlékező szubjektum önreprezentációjának kérdései. Egy szórványban (a dél-erdélyi Halmágyon) élő naiv művész (*parasztművész*) élettörténetét a közösség emlékeztetőközösségére vetítve a megfoghatóságra, a szórványosodásra utaló nyomokat keresi a második dolgozat szerzője (Ozsváth Imola). Nem veszi azonban figyelembe, hogy a „naiv művész” státus egy kis településen alapjaiban meghatározza az élettörténet szerveződését, alakulását, és kivált az identitás-szervezés, az önreprezentáció megkonstruálása mutathat figyelemre méltó

(megtévesztő) különbségeket a szórványfalu laikus, „nem művész” lakóinak élettörténetével szemben.

A „kulákozás” politikájának megélése, az üldözöttség éveit és azok egy egész emberi életre kiható lenyomatait jelennek meg a következő dolgozatban. Az ötvenes évek országos szintű gazdasági válsága egy család (vagy egy személy) többszörösen hátrányos helyzetével társulva mély lelki problémákat okozhatott, amely az önértékelés és a falusi mikrotársadalom értékelési szempontjainak összeütközése mentén artikulálódik (Miklós Zoltán).

A népi vallásosság néprajzi vizsgálata egy megtévesztő történet két variánsa során bontakozik ki. Az értelmezés fő szempontjaként a narratíva kialakulásának (kontextusának) feltételeit választja a szerző (Demeter Éva), ugyanakkor rámutat a variálódás, az újraindítás lehetőségeire is.

A következő tanulmány az antropológiában egyre hangsúlyosabb szerephez jutó kulturális nemek (gender) kutatásának néhány elméleti paradigmáját veti fel. A nő- és férfikutatások kelet-európai eredményeinek bemutatása után két interjút dolgoz fel a szerző (Bokor Zsuzsa). A dolgozat hiányossága, hogy a végkövetkeztetés angol nyelvű idézete (100) lefordítatlanul maradt.

A hagyományos gazdálkodás tökefelhalmozó technikái nem mindig felelnek meg egy adott korban a hatalom által forgalmazott (legitim) életstratégiáknak. Olyan alaphelyzetekre is bő a példaanyag, amikor ezek a törvényt megkerülő gazdasági célú lépések egy adott társadalomban közismertté, mi több, hallgatólagosan elfogadottá és gyakorolttá válnak. A tanulmány elsősorban elméleti szinten taglalja az informális gazdaság szerveződései és működési elveit, külön figyelve a '89 előtti és utáni társadalmi viszonyokra (Szabó Á. Töhötöm).

A kalotaszegi cigánymuzikusok mobilitását elemzi egy tanulmány szerzője (Könczei Csongor) a híres pri-más, Fodor „Netti” Sándor életútja alapján. A vizsgálat végkövetkeztetése az, hogy a cigányzenészek a kalotaszegi társadalom legmobilisabb személyei, ez a helyzet pedig a technikai és szemléleti újítások területén is előnyös szerephez juttatja őket.

A múlt és jelen közti kapcsolódást, az irányított/megszabott rituális vagy spontán emlékezést, a tér megjelölését és ünnepivé avatását a kolozsvári emléktáblaállítás alapján vizsgálja egy dolgozat szerzője (Jakab Albert Zsolt). Rámutat, hogy a szimbolikus térfoglalás komoly konfliktusokat gerjeszt a magyar–román interetnikus környezetben, amelynek kihatásai nemcsak a rituális emlékezés során, de a vizsgált magyar etnikum mentális önreprezentációja folyamán is eleve döntő mértékben befolyásoltak.

A kötet utolsó két tanulmánya a Kriza János Társaság által az utóbbi években szervezett-irányított moldvai kutatások terméke. A moldvai csángó falvakban a szigorúan ellenőrzött normarendszer és a vallásos buzgalom összefonódása során a lopás a legsúlyosabb bűnök közé tartozik. A lopáshoz fűződő hiedelmeket, magát az eseményt és a következményeit elemzi egy szerző (Peti Lehel) néhány példa alapján.

A következő dolgozat szerzője (Nagy Emőke) is újszerű témát választott: a fogamzástól a szülés pillanatán

keresztül a hathetes (gyermekágyas) idő lezárulásáig követi nyomon a pusztinai csángó társadalom szokáscelegvéseit, hiedelmeit, folytonosan összevetve a múltat a jellel. A dolgozat legfőbb kérdésköre a kórházi szülés és az otthon szülés problematikája. Az idegen kórházi környezet depressziós hangulatát elvetve a pusztinaiak körében újabban az otthoni intim légkörben megtervezett szülés tendenciája válik hangsúlyossá – mutat rá a szerző.

A *Lenyomatok* 2. is angol, román és magyar nyelvű tartalomjegyzékkel zárul.

A kötetekben közzétett dolgozatok egyenkénti, de csupán villanásszerű bemutatását lezárva néhány gondolat erejéig hadd térjünk vissza a *Lenyomatok* általánosabb aspektusaira. Mint remélhetőleg érzékelhetővé vált, a tanulmányok a hagyományosabbnak számító tárgyleíró vagy -bemutató etnográfia szempontjait is hasznosítva, de azokon túllépve a társadalomtörténet, az antropológia, a szociológia irányába mozdulnak el, módszereikre pedig nem a leíró, hanem az elemző-értelmező hozzáállás jellemző. A módszer megválasztásán túl a tematika is újszerű, mint láttuk, hagyományosabb és mindeddig feldolgozatlan témákat is tárgyalnak. A vizsgált kultúraselekték a népi kultúra számos területét átfogják: az írott populáris kultúrától az oral history önfeltáró világán keresztül a gazdálkodás több ágazatáig vagy éppen egy városi szubkultúra elemzéséig terjednek. Fontos közös ismérvek ugyanakkor az etnológusi hagyomány tovább-, illetve újírása – éppen az újszerű módszerek felhasználásával, a néprajzi jelenségek értelmezésében való kipróbálásával –, a szakirodalom céltudatos, ugyanakkor kritikus szemléletű kiválogatása és felhasználása.

A sorozat védelmében azt az egyre inkább teret hódító tévhitet is szeretném megcáfolni, hogy a Kriza Könyvek sorozat s ezen belül főleg a *Lenyomatok* olyan fórum, ahol „mindenki publikál”. A kötet szerkesztés háttér munkáinak menetét ismerve kijelenthetem, hogy a kiadásra felkínált szövegek szigorú tartalmi-nyelvi-formai követelményeknek kell hogy megfeleljenek, s a hozzájuk fűzött javító szándékú kritikák megszívvelésével a tanulmányok tovább csiszolódnak. Megállapítható tehát, hogy a *Lenyomatok* nem olyan jellegű gyűjteményes kötet,

ahová a néprajz szak „termését” begyűjtik és „lenyomatják”, hanem az alaposabb, elmélyültebb dolgozatok összesítő kötetsorozata. A közzétett tanulmányok azért is kiforrottabbak, mert a szerzők nagy hányada a készülő államvizsga-dolgozatából vagy a már megvédett disszertációjából állított össze egy-egy rövidebb, publikálásra alkalmas változatot. Főleg a fiatalabb szerzők – a még egyetemi hallgatók – esetében elmondható, hogy közzétett dolgozataik korábbi változatát megvitatták a témavezető tanárral, szemináriumi vagy fél éves dolgozatként is megvédték, miközben újabb szempontokat hasznosítottak, a szerkesztési munkálatok alatt pedig további alapos ellenőrzésnek vetették alá. Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, hogy láthassuk: a kötet dolgozatai valóban ellenőrzött eredetűek, és alkalmasak a néprajztudományban való megjelenítésre.

A *Lenyomatok* szerkesztője szerint: „ha csak egy pillanat és nézet erejéig, de itt villan fel, hogy a legfiatalabb nemzedék – a szakma továbbvitelének letéteményesei – nézetében merre halad a néprajztudomány” (5). Ennek alapján feltételezzük, hogy a sorozat kötetei a néprajzi tudományos haladás – legalábbis kolozsvári szintű – jelzésértékű állomásai. Hogy a tágabb szakma számára mit jelentenek, milyen értékeket képviselnek, az az alacsony példányszám és a leszűkített terjesztési lehetőségek által is determinált. Kolozsvári tudományos viszonylatban a sorozat mindenképp eléri a kitűzött célokat: biztos publikálási lehetőséget jelent a szakmai síkon maradni szándékozó fiatal kutatók számára, az intézményes keretekben megvalósított néprajzi-antropológiai kutatások és az eredmények tudományos szintű bemutatására.

Nem tudom eldönteni, vajon jelzésértékű-e, hogy az első kötet 240 oldalnyi terjedelmét nem tartotta meg a *Lenyomatok*, hiszen a második kötet már alig 190 oldalas, és nem is 15 dolgozatot tartalmaz, mint az előző, hanem csupán 10-et. Reménykedjünk, hogy a terjedelem csökkenése nem a kézirat hiányának tulajdonítható, hanem a minőség javulását szolgálja.

A kötetek borítólappait a Kriza János Társaság adattárából válogatott fényképek felhasználásával Kőnczey Elemér tervezte.

Kinda István

A zeneesztétika senkiföldjén

Angi István: A zenei szépség modelljei. Kvár 2003. 283 lap

Az esztétikum zeneisége közel két éve jelent meg, most újabb kötetet üdvözölhetünk a zeneesztéta, zenetudós, egyetemi tanár Angi István tollából. Címe: *A zenei szépség modelljei*. A két kötet között fennálló viszony rávilágít a szerző több évtizedes munkásságának mottójára, az elmélet és gyakorlat szerves egységére. Bár a két írás tematikája a zeneesztétika kérdéseinek vizsgálatában szorosan összekapcsolódik, a most megjelenő kötet mégis gyakorlatibb zeneesztétikának tűnik, mintegy megtestesülése a zenei múlt oknyomozó vizsgálódásainak. Azért mondjuk, hogy gyakorlatibb, mert a gyakorlati jelző kizárólagossága megszüntetné a teória-praxis kölcsönös feltételezettségét. Am itt mégsem valamilyen elméletigazolásra gondolunk, ha-

nem sokkal inkább arra, ahogyan a szerző magára a zeneesztétikai valóságra reflektál, úgy is mondhatnók: kérdésfeltevéseinek elméleti feltételeit faggatja. Ebben az értelemben *Az esztétikum zeneiségénél* „érthetőbb” könyvet tart kezében az olvasó, bár az idézőjelbe tett „érthetőség” itt tükröképe és kritikája a közmegejtésnek, hiszen rávilágít az esztétikával és különösen a zeneesztétikával szemben támasztott bizony sokféle elvárára. Megfoghatatlan lenne a zeneesztétika? Éppen annyira megfogható, mint amennyire a zene az, és persze fordítva is. Természetesen itt is csak hallgatólagos számonkérésről lehet szó, mint ahogy a válasz is mindig hallgatólagos. „Az esszé a senki földjét műveli; az esztétikai esszének a tudomány- és mű-

vészterköztességében a felszabadult senki földjéből a felszabadulás művelése maradt. A határok, határkövek művelése. És marad az Esély, amiért érdemes művelni őket: e határok átlépése, az átlépés világa, amely – talán – a felszabadulás művelésében elhozza a felszabadult senki földjének interrációját – mindenki számára” – írja Angi István előző kötetének előszavában. A szerző nem tehet mást, mint lenyűgöző elméleti és gyakorlati tudását megosztja velünk, és sokkal inkább előretekint, mint hogy megmagyarázza a megmagyarázhatatlant. Műalkotásokkal a tarsolyában élve hívja az esztétikum birodalmát, gyermeki cinossággal átadja magát tulajdon rendszerének, hogy bejárassa annak erőterei mentén, az Eszményi és Valós, Égi és Földi, Időtlen és Mulandó pólusok által kijelölt játékeret, hívogatóan vissza-visszatekintve az olvasóra.

Fellapozva a kötetben szereplő témaköröket, könnyen átláthatjuk a szerző fontosabb érdeklődési területeit, melyek az elmúlt évtized írásaiból állnak össze. Tematikáját tekintve talán az alcímként szereplő *Zenei anyanyelvünk* ragadja meg és fűzi egységbe leginkább a közel harminc írást kitevő kötetet. Hiszen az immár sajátunkká vált palestrinai és bachi életművek mellett valamennyi írás az erdélyi és a szűk hazánkon túlélő egyetemes magyar kultúra értékeivel foglalkozik, vagyis elsősorban rólunk és hozzánk szól. Kötelességvállalás, saját értékeink méltó tisztelete és az irántuk érzett felelősség kelti életre a kötetet, hiszen a szerző felejthetetlen gyermekkori gregorián élményei, a liszti, bartóki és kodályi életmű tanulságai, valamint a kortársakkal szembeni bajtársi magatartás az erdélyi kultúra ápolásában nemcsak kiindulópontja, hanem végső célja is ezeknek az írásoknak. Kettős értékteremtésről van itt szó: esztétikai és köznap-kulturális, megtartó értékteremtésről, hiszen, mint tudjuk, az alkotás fölötti szemlélődés nemcsak rámutat a benne rejlő értékekre, hanem a rámutatásban újabb értéket teremt.

A szép vizsgálata, mely egyben az esztétikatörténet kulcskérdése, itt is központi szerepet kap, amint a kötet címe is jelzi. Persze arról a szépről van szó, mely lendületbe hozza az esztétikai erőteret a groteszk–abszurd, groteszk–transzcendens tengelyek mentén, és kiindulópontként szolgál az érték kategóriájának létrejöttéhez is. A főnévi minőségű szép, a nem létező és mégis folyamatosan jelen levő, megfoghatatlan, de mindig mágnesként vonzó, bár maga nem változik, arra készíti a

mindenkori alkotót, hogy ő maga a szép megragadására való törekvésében változóan megújuljon benne. Tovább gondolva a Victor Hugo-i mondást, miszerint „a szépnek egy, a rútnek ezer arca van”, itt talán úgy értelmezhetnénk, hogy a nagybetűs *Szép* számunkra legalább annyira megfoghatatlan, mint amennyire az ezerarcú kisbetűs rút előtt magunk bizonyulunk gyakran megfoghatónak.

Az égi és a földi szép viszonya – mint az a kötet bevezető soraiból kiderül – hívja életre az egyházzenét az áhítat szentségében, ahol nem csak az áhítat tárgya, hanem maga a viszony is szép, mely azonban olykor a feszültséggel terhes jó–rossz kapcsolatában keresi a katarikus oldódást. Ebben a gondolatmenetben vezet végig a szerző ágostoni hitvallással az áhítatban megcsendesült ujjongás gregorián zenéjét a mise állandó tételein keresztül a palestrinai egyszerűség és a későbbi, a barokk fenséges jegyében életre kelt bachi passiókig, az égi és földi viszony súlypontjainak változásában mutatva be a gregorián ének sorsát. És hogy a kötetben felvázolt – joggal mondhatjuk – gregorián esztétika teljesebb legyen, nem feledkezünk meg a magyar vonatkozásokról sem.

Bár a kötet a zenei szépség jegyében fogant, a szöveg lépten-nyomon előhívja a társművészetek esztétikai tanúságát is. Hiszen, mint tudjuk, számos műzsai művészet indult el a szépség keresésére. A közöttük kialakuló párbeszéd vagy ahogyan a szerző nevezi: „a műzsák testvérisége” végigkíséri az esztétikatörténetet a korai szinkretizmus állapotától a modern kori szintetikus egymásra találásig. Ez a párbeszéd meghatározó Angi István esztétikai rendszerének kialakításában, és mint a diákjai jól tudják, esztétikai előadásainak is gerincét képezi. A dinamikus művészetek termékeny együttlétéről olvashatunk *A kórusművészet esztétikájában*, *A műzsák testvérisége ma* pedig a jelenkori zene és építészet kapcsolatát mutatja be a tér-idő viszonyrendjeinek tükrében.

Igen nehéz zárszót találni e néhány mondat végére. Az Angi-életmű nyitott szerkezetére rímelve mi is nyitva hagyjuk a műalkotásokról szóló elmélkedések továbbbólygását – hiszen sem a szerző, sem mi nem is tehetnénk másként –, abban a reményben, hogy az olvasó érdeklődéssel lapozza fel majd a kötetet, s általa, időnként újabb – talán nem is remélt – látogató téved be a zeneesztétika *senki földjére*.

Fodor Attila

Sorsjáték

Király V. István: A halál és a meghalás tapasztalata. Metafizikai és alkalmazott filozófiai odatekintés (kilenc szemszúrásban). 2003. 170 lap

„A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...
S akarsz, akarsz-e játszani halált?”
Kosztolányi Dezső

A játéknak „nincs célja, ahol befejeződné, hanem állandó ismétlődésben újul meg”, „miközben a játékosokat bevonja magába, s így maga a játék válik a játékmozgás voltaképpeni szubjektumává” (Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Bp. 1984. 89, 338). E játék játszása

„sajátos lényegvonatkozásban áll a komollyal” (uo. 88), hisz a karteziánus szubjektum védőburka már töredezett, tehát a játék magát a játékost teszi kockára (aufs Spiel setzen), aki számára „legsajátabb lenni-tudására megy ki a játék” (Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 1989. 499), és ez a „kimenetel” végeredményben nem más, mint a halálhoz való „előrefutás [...]” vagyis a tulajdonképpeni egzisztencia lehetősége” (uo. 447).

Innen tekintünk most vissza a mottóvá avatott Kosztolányi-kérdésekre, és hagyjuk magunkat általuk bevonnai a Király V. István kötetében meghirdetett és felvállalt játékba, hogy ily módon a maga részéről is abban részt vevő szerzővel való *játszótársi viszonyban* megismerhessük a mű játékának, illetve a játék művének „alapszabályát”, amely arra „kötelez”, hogy a pillantás „SZEM(be)SZÚRÁS”-ában lássuk – esetleg – meg a rejtőzködő „igazságot”, és a filozofálás „élő” jelenében: hallgassuk „a neszelő hívások – ez alkalommal – halálos csendjét” (20).

A tekintet „szemtől-szembe-valósága” értelmében használt SZEM(be)SZÚRÁS itt azt jelenti, „valóban kérdezni egy olyan kérdést (ami ugye itt »kérdézet« és nem »kérdőjel(e)zést« jelent!), amelynek sajátossága éppen az, hogy ő maga is mintegy bennünket is »önmagában tart«” (126). Ez a szöveghely a lényegszerűen igaz jelenvaló lét gondolatához küld, amennyiben az „feltárultként feltár és felfed” (Martin Heidegger: *i. m.* 388).

De vessünk egy pillantást a tartalomjegyzékre is, hogy beláthassuk a nagybetűs „SZEM(be)SZÚRÁS”-ok stilisztikai szempontból is fontos szerepét, ami úgy különíti el a kötet részeit egymástól, hogy ugyanakkor a halállal való szembesülés akaratát/döntését „hirdeti”, és valóban a „szem(ünk)be szúr” azáltal, hogy tematikai fenntartást jelez a szokványos fejezetekre való tagolódásban kirajzolódó „traktátus” műfaji követelményeivel szemben. Kérdés ugyanis, hogy a halálról értelmes-e egyáltalán elfajta „értekezésszerű”, különdleges tanulmányt írni...

A szembeszúrás, valamint a halálos csend hallgatása/hallása csakis a halálhoz viszonyuló lét létmódjaként értelmezhető, mint a „minden tapasztalat tényleges megszűnésének az ugyancsak tényleges tapasztalata” (19). Ez pedig nem más, mint a *meghalás tapasztalata*, ami annyiban „különbözik” a *halál* pusztá „fogalmától”, amennyiben az „általam éppen látott” fenyő sem azonos a fenyőfa fogalmával (125). A halálról értelmetlen tehát úgy beszélünk – vallja a szerző –, hogy közben mintegy megfélekedzünk a meghalásról és annak (voltaképpen) tapasztalatáról, nevezetesen arról, amely minden más tapasztalattól különbözően „a tapasztaló tapasztalatával együtt, sőt éppen e révén, illetve által *hunyt el/ki!*” (58).

A meghalás tapasztalatához „előrefutó” lenni tudás számára tehát a halál megmarad felszámolhatatlan „probléma” lenni, ami a maga kérdésességében már valóban a *metafizika* területéhez tartozik, amennyiben ezt a terminust a szerző nyomán nem egy „filozófiai diszciplína”, hanem az alapvető egzisztenciális és filozófiai nehézség – a halál fenomenjéhez való egzisztenciális (megértő és felvállaló) kapcsolat – jelölésére alkalmazzuk. Ez azonban korántsem jelenti a filozófiai hagyományról való megfélekedést, hanem éppen ennek „játékhozását” feltételezi ahhoz, hogy a szerző példáját követve az ókortól napjainkig terjedő „filozófiatörténeti tanításokat” értelmezve és velük vitában állva eljuthassunk a heideggeri szóhasználatból kölcsönzött, immár valóban „halandóvá vált” önmagunkhoz, tudva azt, hogy „Létező, emberként, úgy vagyok, hogy meghalok” (154).

A halál, ebben a rávilágításban, olyan *fenoménként* mutatkozik meg tehát, amely a maga mihozzánk tartozá-

sának a *fakticitásával*, illetve ennek az értelmezésével együtt számunkra kimondott metafizikai problémaként, sőt az egzisztenciális *fakticitás* konstituíódásának forrásoként adódik. Ennyiben a halál *hermeneutikai* értelmének és értelmezésének is számolnia kell annak sajátosan fenomenológiai felmutathatóságával, azaz a vele való találkozás – lehetséges és problematikus – leírásával.

A szerző arra vállalkozik, hogy ebben a találkozásban világitson rá a halál tematikájára, ezért nem pusztán „önmagában”, hanem csakis a mihozzánk-tartozása kapcsán vizsgálja, miközben kiemeli, hogy „mindenféle »értelem« – vagyis az »értelmesnek« mondható lény is – csakis a *sum*, a halál, valamint a szabadság hármis horizontjában konstituíódik!” (119). A *sum* és a halál együttgondolását szorgalmazza tehát a könyv, ennek pedig feltétele és közege a szabadság. A szabadság ugyanis mint létre nyitott lét, illetve létezés, éppen az önmagára kérdező – az önmagát kérdésessé tevő – keresésben ad súlyt, illetve értelmet a halandó *sum*-nak. Ez már a halál pusztá „fogalmán” túlrá, nevezetesen annak a kategóriális terminusához vezet, éspedig azáltal, hogy ez a radikális kérdésesség ránk bizza a „halandóvá válás” tulajdonképpen terhet.

A „kategoriális” kifejezéssel itt a szerző az arisztotelészi „kategoriákra” emlékeztet, amelyek „nem is mások, mint alapvető és meghatározott irányultságú, illetve/és meghatározott módon egybefonódó kérdések” (45). A kötet ez alkalommal csupán felvillantja ezt a „kérdéskört”, hiszen a tematika részletes kifejtése már olvasható a szerzőnek az „*Alkalmazott filozófia*” és a *kategoriális elemzés* c. írásában, amely a *Filozófia és Itt-Lét* c. kötetében található.

De az életösztön – a mindennapok megkönnyítésére irányuló hajlam –, aminél genetikailag semmi sem elültettebb, pontosan ettől az alapvető tehertől kíván(na) megszabadulni, helyesebben „megkönnyebbülni”. Ezzel szemben a filozófia – itt: *alkalmazott filozófia* – „lényege szerint, sohasem könnyíti meg, hanem mindig csak megnehezíti a dolgokat” – hangsúlyozza Heidegger (*Bevezetés a metafizikába*. Bp. 1995. 7) és hozzá kapcsolódva a szerző is: a filozófia feladata „a »dolgok« megnehezítésében, igazibb súlyuk és bonyolultságuk felmerítésében áll” (19).

Az ily módon *létmóddá* avatott filozófia egyben a schopenhaueri kijelentés mottóvá választását is „jóvá hagyja”: „Ha halál nem volna, aligha filozofálna az ember.” (Vö. Király V. István: *i. m.* 22.) Hisz csakis a halál, a végesség tudata adhatja meg/vissza a dolgok igazi súlyát, és csupán ez készítheti a véges emberi létezőt – többek között – filozofálásra is.

A címben szereplő *fogalmak*, illetve a *mottó* egybecsengése azonban a „szerves viszonyban állás” kimutatására némileg szükségesnek bizonyulhat, hiszen ez a kötet egyben folytatás is, és ennyiben a szerző dinamikus öntonozsága biztosít táptalajt az ezt megelőző írásokkal (*Határ-Hallgatás-Titok*. Kvár 1996; *Filozófia és Itt-Lét. Tanulmányok*. Kvár 1999; *Fenomenológia existenciális a secretului. Încercare de filosofie aplicată*. Pitești 2001) együttesen összeálló gondolati egésznék.

Ahhoz azonban, hogy e „létesítmény” valóban élő is legyen, az olvasó részvétele elengedhetetlen. A bevezetőben tárgyalt problémakörhöz küld vissza ez a gondolat, alkalmat teremtve arra, hogy végül még egyszer hangsúlyozzuk a „játszó-(szerző)-társ” szereppel – egzisztenciálisan – felruházott olvasó fontosságát, akinek tehát az a „kötelessége”, hogy ne legyen „játékkrontó”, hisz csak ek-

ként teljesebb lehet a szerzőnek a kötet záró gondolatában megfogalmazott reménye: „most már talán *igazán* tartalmában mondhatjuk együtt Schopenhauerrel is azt, hogy: »Ha halál nem volna, aligha filozofálna az ember«” (uo. 160).

Sipos Erika

Erdély Júliája. Történet a 19. századból

Az elfátyolozott arckép. Báró Radák Polyxéna kisasszony emlékezete. Zebegény 2003. 83 lap

A Borda Antikvárium kiadványainak sorozatában ezer példányban megjelent kötet szemet gyönyörködtető könyvművészeti alkotás. Lapjai kuriózumszerű, titokzatos történetet rejtjenek.

Kétszáz éve annak, hogy egy erdélyi arisztokrata család tizennyolc éves lányának, Radák Polixénának szerelmi háttérű öngyilkosához küld vissza ez a gondolat, alkalmat teremtve arra, hogy végül még egyszer hangsúlyozzuk a „játszó-(szerző)-társ” szereppel – egzisztenciálisan – felruházott olvasó fontosságát, akinek tehát az a „kötelessége”, hogy ne legyen „játékkrontó”, hisz csak ek-

Kétszáz éve annak, hogy egy erdélyi arisztokrata család tizennyolc éves lányának, Radák Polixénának szerelmi háttérű öngyilkosához küld vissza ez a gondolat, alkalmat teremtve arra, hogy végül még egyszer hangsúlyozzuk a „játszó-(szerző)-társ” szereppel – egzisztenciálisan – felruházott olvasó fontosságát, akinek tehát az a „kötelessége”, hogy ne legyen „játékkrontó”, hisz csak ek-

Ha valaki szerelmi regényre kíváncsian veszi kezébe ezt a kiadványt, még talán csalódik is: nem áll össze egy színes, részletes *történet*. Aki azonban nem a kész mesére kíváncsi, hanem részt szeretne venni az ügy kinyomozásában; aki a felbukkant töredékes, csak találgatások révén összerakható adatokat maga kívánja értelmezni, megalkothatja *saját* Radák Pólíka-történetét.

Mondhatnám így is: a kötetben nem egyetlen színes, részletes történet olvasható. Több változatban áll előtünk az eset: a *Báró Radák Polixéna haláláról készített versek*, Molnár Borbála 1804-ben megjelent verses regénye, Dózsa Dániel 1852-ben közölt történeti beszélye, Knapp Éva történeti forrásokat feltáró tanulmánya és a kiadó, Borda Lajos vallomása által közvetített variációkban.

De a kiadvány nemcsak a szerelmi történetről szól, hanem arról is, miért, hogyan faggatjuk a múltat. Knapp Éva egy olyan tragédia részleteinek nyomába eredt, amelyet a korabeli források mindig elfátyolozva emlegetnek. Ebben tanulmányírónak és olvasónak egyaránt az emberi kíváncsiság, a részvét a mozgatórugója. Radák Polixénából Pólíka lesz. A szerelmi történet iránti érdeklődés következtében Knapp Éva a Radák család Budapesten őrzött levéltári anyagából a történet szereplői közötti érzelmi viszonyokat próbálja kiolvasni. Pólíka életében két titokzatos férfi is jelen van: egy Laji nevű fiatalember és a Haller család egy férfi tagja. A családi levelezésből az is kiderül, hogy a megözvegyült Bánffy György feleségül kérte Pólíkat, a választ Pólíka édesanyjának kellett megadnia. De a levelekbe csak a halotti vers ismeretében lehet beleolvasni a férjhez kényszerítést, illetve Radák Polixéna másvalaki iránt érzett szerelmét.

A 19. század első éveiben élt személyek sorsát, magánéletét megérteni, emberi közelségbe férkőzni hozzánk – a múlt megismerésének olyan útja, amely a tudományos objektivitáson túl empatikus megközelítésre épül. Egy kihalt erdélyi magyar arisztokrata család történetét feltáró munka amúgy sem kerülheti el a kutató történelmi műlhoz való érzelmi viszonyulásának beszűkültét. Nemcsak Knapp Éváról szövegek. Borda Lajos epilógusát is áthatja az Erdély múltja iránti nosztalgia, fájdalom számára a múlt jeleinek gyors eltűnése Mikesszázáról és a Radák család előnevét adó Magyarbényéről. Pedig Mikesszázán a Pólíka hamvait őrző templomi kriptá zárandokhelyé válhatott volna, akárcsak Verona – a magyar bárókisasszony is a szerelmi hűség és tragédia jelképe, mint Rómeó Júliája.

Meghatározza Knapp Éva munkáját az irodalomtörténeti, filológusi kíváncsiság is. Radák Polixéna történetének irodalmi feldolgozásait nemcsak a bennük elrejtett adatok felszínre hozása érdekében mutatja be. A kötet elején közölt, a kortársak számára valószínűleg közismert, a 19. században több kiadást látott vers mentén feltárja a szöveg referenciáit, de a kiadvány sikerének okaira is rákérdez. A név nélkül megjelent kiadvány szerzőjéről, Kis Istvánról gyűjtött információkat. Ehhez szeretnék egy adalékkal szolgálni. Nemrég még egy Kis István szerzőségét bizonyító kéziratos bejegyzésre bukkantam. A kolozsvári unitárius kollégium tulajdonából a Román Akadémia Könyvtárának kolozsvári fiókjába került a nyomtatvány egy példánya (jelzete U 50808). Ennek címlapján a következő bejegyzés áll: „Írta Kis István, akkor Kolosvári Déák, az után Beresztelki Pap.” Ez a bejegyzés nemcsak azért értékes, mert megerősíti Kis István szerzőségét, hanem a keletkezéstörténetnek egy nem lényegtelen aspektusára irányítja a figyelmet: Kis István a kolozsvári református kollégium diákjaként írhatta a verset, a kollégiumi parentáló versek hagyományához kapcsolódva.

Knapp Éva azonban megalapozottan állítja, hogy a *Báró Radák Polixéna haláláról készített versek* nem tekinthető halotti nyomtatványnak. Szakszerű leírását adja a verses mű hatféle nyomdai kivitelezésű példányainak, ezek címlapjai nem tartalmazzák a halotti nyomtatványokra jellemző adatokat. A sorozatos megjelentetés egy kelendő kiadványra utal, nem pedig a család költségén egyszeri alkalommal megjelentetett halotti nyomtatványra. Radák Pólíka emlékére ilyen kiadvány az öngyilkosság ténye miatt valószínűleg nem jelenhetett meg, pedig a népszerű egyházi szónok, Herepei János egyik nagy si-

kerét Radák Polixéna felett mondott gyászbeszédével aratta (állítólag a kolozsvári nők száz aranyat küldtek neki a beszédért). A Radák család nem beszélt az öngyilkos lányról, és valószínűleg inkább eltüntetett nyomokat, mintsem fenntartani igyekezett volna egy halotti nyomtatvány által Pólíka emlékezetét.

Knapp Évától eltérően az 1803-as kiadványban szereplő öt szövegegységet egyetlen alexandrinusokban írt versnek olvasom, leoninusokat nem találtam benne. A címben szereplő többes számú „versek” csupán régies széhasználat, nem jelöl több különálló verset. A 40–41. oldalon elemzett „második” versből idézett sorokat is másként értem, mint Knapp Éva. A szülői felelősséget hangsúlyozó rész után az alábbi sorok állnak:

*Nem tudom nagyobbat mellyik vétkezhetett
POLIKA-e'? midőn igazán szeretett,
Vagy pedig az, a' kii kevély szíve heve
Fel-gyűjtván, POLIKÁn erőszakot teve;
POLIKÁt meg-mentii ifjú esztendeje,
Midőn mást kárhoztat őszbe borult feje;
POLIKÁnak nem vólt még tapasztalása,
Tsak tsillámlott benne az észnek lámpássza;
De másnak több észszel kellett vólna bírnii,
Most a' meg-lett dőlgon nem kellene sírnii,
Igy tanul az ember saját kára-után,
Akkor indul ő meg a' böltsesség' után,
Mikor a' gyalázat 's a' váratlan eset
Gondolatlan fején szomorán meg-esett;
A'kor őlt ő Pántzélt 's paist a' testére,
Mikor patak módra tsorog piros vére.*

Az én olvasatomban ezek a sorok nem egy Pólíka erkölceit ért gyalázatról szólnak, a Pólíkan erőszakot tevő idősebb személyben a szülőt látom (Molnár Borbála is mindig az erőltetés, erőszakotél szavakat használja a szülői férjhez kényszerítés kapcsán). A történetből későn tanuló alatt nem Pólíkat, hanem a gyermekét elvesztett szülőt értem, a gyalázat és a váratlan eset az öngyilkosságra utal, nem Pólíka nemi erkölccsértésére. Egyszóval kevesebb titkot, rejtett utalást látok a szövegben. Kis István versének más részleteiből az öngyilkosság indítókaira nézve csak annyit tudok meg, hogy Pólíka szeretett egy nálánál alacsonyabb rangú férfit, és a szülők ellenézték kapcsolatukat. Csak a fent idézett sorokból következtethetünk arra, hogy esetleg máshoz kényszerítették volna, de lehet, hogy az „erőszakot teve” csak a szerelem megakadályozására vonatkozik.

Radák Polixéna történetének feltárásában Kis István versét tartom az egyetlen faggatható irodalmi forrásnak. Véleményem szerint Molnár Borbála verses regénye nincs kapcsolatban Radák Polixénával. Dózsa Dániel történeti beszélyével szemben is van fenntartásom. A történeti beszély műfaja a töredékes információknak igencsak szabad fantáziával való feldolgozását tette lehetővé, ebben az időszakban nagymértékben legendásított életrajzok születtek még olyan esetekben is, mikor ismeretterjesztő szándékkal írták meg őket, és nem novelláról volt szó.

Molnár Borbála 1804-ben megjelent regényét (*Szerentsétlen Indulat vagy Sarolta és Sándor*) Knapp Éva Kövály Lászlónak az *Erdély nevezetesebb*

családaiban közölt megjegyzése alapján olvassa Radák Pólíka stilizált történeteként: a bárókisasszony esetét „Molnár Borbála dolgozó fel más név alatt regénynek” – írta Kövály, és Knapp Éva úgy gondolja, a *Szerentsétlen Indulatra* utalt. Ahogyan azt Knapp Éva kifejti, az alexandrinusokban (és nem hexameterekben) írt románt kevésszer említi az irodalomtörténet, de egy igen fontos közlemény elkerülte a tanulmányíró figyelmét.

Gálos Rezső az Irodalomtörténeti Közlemények 1938-as évfolyamában (76–77.) *Molnár Borbála elve-szettnék hitt verses regénye* címmel írt a *Szerentsétlen Indulat* korábbi kéziratos változatáról. A *Szerentsétlen Szerelem* c. változatot ma az OSZK Kézirattára őrzi (Quart. Hung. 3734: Szerentsétlen szerelem avagy egy ritka szépségű és nagy születésű jeles személynek a szerelemből származott szerencsétlen és igen szívre ható szomorú története, melyet bizonyos leírásokból versekbe szedett és világ eleibe bótátott Molnár Borbála). A kéziratban az olvasókhöz szóló előszó 1797-re keltezett, a románhoz mellékelve olvasható két, Festetics Györgyhöz szóló ajánlás (versben és prózában, 1798-as keltezéssel), ekkoriban az ő pártfogásával készült kiadni regényét az író. A *Szerentsétlen Szerelem* és a nyomtatást megért *Szerentsétlen Indulat* között vannak eltérések, de a regényt legalább hat évvel Radák Pólíka öngyilkossága előtt elkészültnek kell elfogadnunk.

A regény tehát nem Radák Pólíkaról íródott, és hogy fél évszázad múltán Kövály róla készültnek állítja, csak azt bizonyítja, hogy lehetnek átfedések a két történetben, illetve, hogy a Radák Pólíka-történet elfátyolozása annyira sikeres volt, hogy a (Molnár Borbála bevallása szerint) valós hazai történeten alapuló regénnyel összemósódhattott. A két történet üzenete ugyanaz lehetett, hiszen a Kis István versében megfogalmazott tanulságok tartalma és a Molnár Borbála által feladott morális lecke ugyanaz: egyrészt, hogy a szülők ne kényszerítsék szerelmi ügyekben gyermekeiket, másrészt pedig a fiatalok ne vessék alá magukat indulataiknak, ösztöneiknek.

Nemcsak Molnár Borbála regényével csegett össze Radák Polixéna története. Ugyanazt az aktuális problémát vetette fel, mint a kor több közkedvelt regénye, és ebben látom a kortársak érdeklődésének fő magyarázatát. Az öngyilkosság pusztta ténye talán nem lett volna elég ahhoz, hogy ennyire megrázza a közvéleményt. A szerel-métől eltiltott Radák Polixéna öngyilkossága a szerelem szabad választásáról szól, a különböző társadalmi rangúak közötti szerelem és házasság kérdéséről, a nők gazdasági függőségéről és jogairól, a szülőknek való kiszolgáltatottságról. Ugyanazokról a kérdésekről, amelyek a Kis István által is emlegetett, sokáig népszerű *Szigvártban* (1787) megfogalmazódtak.

Az érzelmek hatalmáról szóló érzékeny regényeknél, például Werther, Bácsmegey történeténél talán olvasottabbak voltak a szülői tiltás miatt bekövetkezett szerelmi tragédiák. A tiltásnak társadalmi különbség az oka a *Szigvártban*, de a megjelenése után sokáig valós történetként olvasott *Fanni hagyományai*ban (1794–95) vagy Molnár Borbála *Szerentsétlen Indulatában* is. Molnár Borbálának 1793-ban megjelent első művei között szerepelt verses önletrajza, amelyben verses regénnyé for-

málta szerencsétlen házasságba való kényszerítésének történetét. A szülői kényszerítést példázó „életének igaz tüköré” nagyban hozzájárulhatott az első sikeres irodalmi karriert befutó magyar költőné hírnevéhez. Talán épp ezért aknáztta ki ezt a témát néhány évvel később is, a *Szerentsétlen Szerelem* megírásának idején.

A 18–19. század fordulójának itt említett olvasmányai különböznek Rómeó és Júlia történetétől: nem a dinasztikus harcok korszakát jelenítik meg, hanem a polgárosodással összefüggő társadalmi változások problémáit. A különböző származásúak házassággal végződő szerelmi történetére is van példa, bár ezeket inkább irodalmi formájú vágyképeknek kell tekintenünk. A tragikus történetek azt mutatják, hogy megvolt az igény a rendi különbségek átlépésére, „a szív jogainak” érvényesítésére,

de ennek társadalmi realitása, kivitelezhetősége hiányzott. Ennek az átrendeződő világnak az áldozata volt Radák Polixéna, sorsa modern társadalmi tartalmi miatt számíthatott példaértékűnek.

A történet erdélyi nyomainak vonatkozásában elmondható, hogy a Mikeszászán és Magyarbényén fellelhető tárgyi és írásos emlékeket Knapp Éva és Borda Lajos felkutatta. A Kis István szerzőségét bizonyító kéziratok forrásokra bukkanva magam is megpróbáltam hozzáilleszteni egy darabkát a mozaikhoz. De Radák Polixéna ismert esetére (főleg a 19. század folyamán) többen hivatkozhattak Erdélyben. Az adatok gyűjtését és közzétételét vállaljuk a továbbiakban közös feladatként.

Nagy Zsófia Borbála

Számunk szerzői

Albert-Lőrincz Enikő (1953) – pszichológus, adjunktus, BBTE, Kolozsvár
Bogdándi Zsolt (1977) – kéziratár, Kolozsvár, doktorandus, Debrecen
Demény Lajos (1926) – történész, ny. egyetemi tanár, Bukarest
Fejér Tamás (1977) – történész, doktorandus, Kolozsvár
Flóra Ágnes (1978) – történelemtanár, magiszterhallgató (CEU)
Fodor Attila (1977) – zenetanár, doktorandus, Gh. Dima Zeneakadémia, Kolozsvár
Kinda István (1981) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Miklós Zoltán (1980) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Nagy Zsófia Borbála (1972) – irodalomtörténész, adjunktus, BBTE, Kolozsvár
Pakó László (1980) – történész, mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Peti Lehel (1981) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Simó Endre (1979) – filozófiatanár, mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Sipos Erika – doktorandus, ELTE, Budapest
Székely Zsolt (1954) – régész, Sepsiszentgyörgy
Tamás Dénes (1975) – doktorandus, ELTE, Budapest
W. Kovács András (1975) – tudományos munkatárs, EME, Kolozsvár

Tartalom

W. Kovács András: A cegei Wass család a középkorban	1
Simó Endre: „Azonosság” és „másság”. A nyelv bivalenciája	41

Műhely

Székely Zsolt: Kiadatlan Kós Károly-levelek	51
Tamás Dénes: Egy <i>másik</i> Robinson	57
Albert-Lőrincz Enikő: Oktatásfejlesztés és szociális képzés az uniós csatlakozás horizontjában.....	63

Szemle

Demény Lajos: A kutató levéltáros és tisztségviselő Kiss András újabb tanulmánykötetének margójára	70
Bogdándi Zsolt: A gyulafehérvári hiteleshely a 13–16. században	74
Pakó László: Erdélyi rendtartás és kultúra	76
Flóra Ágnes: Frustra vivit qui nemini prodest	78
Fejér Tamás: A székelység történetéről	82
Miklós Zoltán: Könyvészeti előmunkálatok Erdély néprajzához	84
Peti Lehel: Új hangok az erdélyi magyar néprajztudományban avagy fiatal kutatók könyvei a Kriza Könyvek sorozatban	88
Kinda István: Az etnográfusi hagyományok tovább-, illetve újraírásának lehetőségei	90
Fodor Attila: A zeneesztétika senkiföldjén	92
Sipos Erika: Sorsjáték	93
Nagy Zsófia Borbála: Erdély Júliája. Történet a 19. századból	95

Egyesületi közlemények

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben – 2003. november 21–22.	98
Egyed Ákos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és Erdély történeti régióinak kutatása	98
Közgyűlés 2004	102
Egyed Ákos elnöki jelentése a 2003. évről	103
Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2003. évi munkájáról	107
Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2003. évi gazdasági-pénzügyi tevékenységéről	113
Fiatalközvetítő IX. Tudományos Ülésszaka	116
Biológus Napok, ötödik alkalommal	117
<i>Számunk szerzői</i>	118
<i>Contents</i>	119
<i>Cuprins</i> 120	